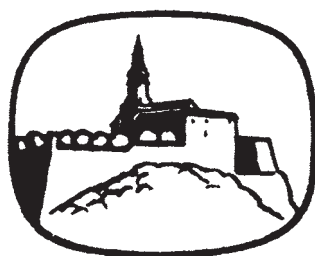


ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

39



NITRA 2006

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

39

**Publikácia vznikla v rámci Centra excelentnosti SAV
Výskumné centrum najstarších dejín Podunajska
pri Archeologickom ústave SAV v Nitre
Zmluva č. III/1/2005**

NITRA 2006

Hlavný redaktor: Ivan Kuzma

Redakčná rada: Ivan Cheben, Ján Rajtár, Eva Fottová, Jozef Zábojník, Jozef Bujna

Výkonná redaktorka: Daniela Fábiková

Na obálke kresba Prisky Škvarekovej

ISBN 80-88709-95-4

OBSAH - INHALT

Jozef Z á b o j n í k

Kolokviá k problematike pohrebného rítu	5
Kolloquien zur Problematik des Bestattungsritus.....	7

„Dom mŕtveho - úprava hrobovej jamy“

Jozef B á t o r a

K problematike hrobov s domami mŕtvych v praveku	11
Zur Problematik der Gräber mit Totenhäusern in der Vorgeschichte	17

Václav F u r m á n e k

Konštrukcie hrobov pilinskej a kyjatickej kultúry.....	19
Die Grabkonstruktionen der Pilinyer- und Kyjatice-Kultur	26

Gabriel F u s e k

Výklenkové hroby na včasnostredovekom pohrebisku v Cíferi, časti Pác	27
Die Nischengräber auf dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Cífer, Gemeindeteil Pác	53

Dušan H o v o r k a

Dva spôsoby vŕtania kamenných nástrojov v neolite	55
Two types of stone implements boring in Neolithic	61

Rudolf K u j o v s k ý

Poznámky k úprave hrobov lužickej kultúry na Slovensku	63
Anmerkungen zu den Gräbern der Lausitzer-Kultur in der Slowakei	66

Michal L u t o v s k ý

Úprava priestoru pod raně středověkými mohylami (na příkladu Čech a Moravy).....	69
Zubereitung des Bereichs unter den frühmittelalterlichen Grabhügeln (auf dem Beispiel von Böhmen und Mähren)	76

Danica S t a š š í k o v á - Š t u k o v s k á

Problematika včasnostredovekých výklenkových hrobov	77
Die Problematik der frühmittelalterlichen Nischengräber	84

Stanislav S t u c h l í k

Úprava hrobových jam na přelomu doby kamenné a bronzové na Moravě.....	85
Grabgrubengestaltung in der Übergangszeit zwischen Stein- und Bronzezeit in Mähren.....	99

Lubomír Š e b e l a

Vliv Karpatské kotliny na pohřební ritus populací moravského pozdního Eneolitu.....	101
Der Einfluss des Karpatenbeckens auf den Bestattungsritus der Population des späten mährischen Eneolithikums	108

Kateřina T o m k o v á

Pohřební ritus ve středověku a novověku na Pražském hradě a v jeho předpolí	111
Der Bestattungsritus im Mittelalter und Neuzeit auf Prager Burg und in deren Vorfeld	114

Josef U n g e r

Žuráň - mohyla významná, tajemná a stále záhadná	115
Žuráň - der bedeutende, geheimnisvolle und ständig rätselhafte Grabhügel	118

Jozef Z á b o j n í k

- Úpravy hrobových jám na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska 119
Die Zurichtung der Grabgruben auf den Gräberfeldern aus der Zeit des Awarischen Kaganats
im Gebiet der Slowakei..... 134

Marian M a z u c h - Jaroslav Š k o j e c

- Typy hrobových jam na pohřebištích velkomoravského mocenského centra Mikulčice-Valy 137
Die Grundtypen von Grabgruben auf den Gräberfeldern des großmährischen Machtzentrums
Mikulčice -Valy..... 138

Lubor S m e j t e k

- Použití kamene při úpravě hrobových jam ve střední a mladší době bronzové na území Prahy 139
Die Steinverwendung bei der Zurichtung der Grabgruben in der mittleren und jüngeren
Bronzezeit auf dem Gebiet von Prag..... 140

Susanne S t e g m a n n - R a j t á r

- Úprava hrobových jám na pohrebiskách halštatskej kultúry vo východoalpsko-zadunajskej
oblasti 141
Zum Totenbrauchtum auf Gräberfeldern der Hallstattkultur im ostalpen-westpannonischem
Gebiet 142

„Postmortálne praktiky - sekundárne zásahy do hrobov“

Marián Č u r n ý - Július J a k a b - Branislav K o v á r - Klára M a r k o v á

- Marián S a m u e l

- Terčíky z ľudských lebiek z územia Slovenska (doba železná)..... 145
Scheibchen aus den Menschenschädeln aus dem Gebiet der Slowakei (Eisenzeit) 157

Marta Ďuricová

- K problematike anomálií v ukladaní mrtvých na pohrebiskách obdobia avarského kaganátu
z územia Slovenska 159
Zur Problematik der Anomalien in der Bestattung der Toten auf Gräberfeldern des avarischen
Kaganats vom Gebiet der Slowakei 164

Josef U n g e r

- Problematika manipulace s těly zemřelých na hradištním pohřebišti v Divákách 167
Die Problematik der Manipulation mit den Leichen der Toten auf dem Gräberfeld der Burgwall
-Kultur in Diváky 170

Lubomír M i h o k - Karol P i e t a - Peter M o s n ý

- Metalografická analýza nálezov z doby železnej z Hornej Lehoty 171
Metallographische Analyse der eisenzeitlichen Funde aus Horná Lehota..... 183

Václav F u r m á n e k

- Výročná správa o činnosti Archeologického ústavu SAV v rokoch 2004-2005..... 185

Skratky 209

Edície vydávané Archeologickým ústavom SAV v Nitre 211

Zoznam publikácií zaradených vo výmennom fonde Archeologického Ústavu SAV 213

KOLOKVIÁ K PROBLEMATIKE POHREBNÉHO RÍTU

Jozef Zábojník

Na pôde Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre sa uskutočnili ďalšie dve kolokviá venované problematike pochovávaní. Obe tieto vedecké podujatia boli tematicky zamerané na pohrebný rítus. Išlo v poradí už o tretie a štvrté kolokvium, na realizácii ktorých participovali Archeologický ústav SAV a Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV v Nitre.

Účastníci kolokvia si vypočuli hodnotné príspevky uznávaných bádateľov, v ktorých boli predložené doterajšie poznatky o vybraných fenoménoch od praveku až po stredovek. Takto „vertikálne“ hodnotené problémy boli zvolené zámerne, pretože ich výskyt sa neobmedzuje iba na isté obdobie.

Organizátori podujatí vyvinuli nemálo úsilia, aby sa ich mohli zúčastniť aj študenti archeológie z Nitry, Trnavy a Bratislavy, ktorí predstavovali nie malú časť auditória. Aj títo adeпти archeológie mali tak možnosť v koncentrovanej podobe získať informácie o našich súčasných vedomostiach o fenoménoch, ktoré sú predmetom záujmu odborníkov špecializujúcich sa na všetky etapy pravekého, protohistorického, ako aj včasnostredovekého vývoja. Za potešiteľnú treba považovať skutočnosť, že študenti sa zapájali aj do vedeckej diskusie. Účastníkmi kolokvia boli už tradične aj poprední odborníci z Českej republiky.

V dňoch 22. a 23. novembra 2004 sa uskutočnilo v zasadacej miestnosti budovy SAV v Nitre kolokvium „Dom mŕtveho - úprava hrovej jamy“. Pri zostavovaní programu sa použil už vžitý spôsob chronologického zoradenia prednesených referátov. Počas prvého dňa kolokvia bola predmetom referátov a diskusie problematika úprav hrobových jam v praveku a vo včasnej dobe dejinnej. Vo svojich príspevkoch sa tejto téme venovalo 9 autorov.

J. Bátora: K problematike hrobov s domami mŕtvych v praveku.

L. Šebela: Vliv Karpatské kotliny na pohřební rítus populací moravského pozdního eneolitu.

S. Stuchlík: K pohřebnímu ritu v době bronzové.

V. Furmánek: Hrobové konstrukce pilínské a kyjatické kultúry.

L. Smejtek: Použití kamene při úpravě hrobových jam ve střední a mladší době bronzové na území Prahy.

R. Kujovský: K špecifickým prejavom úprav hrobov lužickej kultúry na Slovensku.

S. Stegmann-Rajtár: Úprava hrobových jam na pohrebiskách halštatskej kultúry vo východoalpsko-zadunajskej oblasti.

J. Bujna: Exteriérové a interiérové úpravy miesta posledného odpočinku na keltských pohrebiskách z územia Slovenska.

J. Unger: Žuráň - mohyla stále záhadná.

Druhý deň podujatia sa prednášky zamerali na „dom mŕtveho“ v období včasného stredoveku, s dôrazom na výskyt špecifických úprav hrobových jam (drevené a kamenné konstrukcie, výklenkové hroby, rôzne spôsoby pochovávaní do tzv. truhiel a pod.). Touto problematikou sa vo svojich príspevkoch zaoberalo 6 autorov.

J. Zábojník: Úpravy hrobových jam na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska.

G. Fusek: Výklenkové hroby na pohrebisku v Cíferi-Páci.

D. Stašíková-Štukovská: Výklenkové hroby na pohrebisku v Borovciach.

M. Lutovský: Úprava priestoru pod rané stredovekou mohylou v českých zemích.

M. Mazuch/J. Škojec: Úpravy jam veľkomoravských hrobů v zázemí mikulčického hradiště.

K. Tomková: Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích z pohledu úpravy hrobu.

Ďalšie vedecké podujatie tohto druhu, s názvom „Postmortálne praktiky - sekundárne zásahy do hrobov“, sa uskutočnilo v dňoch 21. a 22. novembra 2005 na rovnakom mieste, teda na pôde Archeologického ústavu SAV v Nitre. Pri zostavovaní programu sa uplatnili rovnaké zásady ako pri predchádzajúcom.

júcom kolokviu - v priebehu prvého dňa sa prezentovali referáty týkajúce sa sekundárnych zásahov do hrobov v období praveku a včasnej doby dejinnej, počas druhého dňa boli zamerané na vybraný fenomén v období stredoveku. V rámci tohto kolokvia odznelo celkom 11 hodnotných príspevkov renomovaných bádateľov zo Slovenska a z Českej republiky.

J. Bátora: K problematike sekundárneho otvárania hrobov na kostrových pohrebiskách zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku.

M. Erné: Pohřby s nekompletními kostrami na pohřebištích starší doby bronzové - možnosti interpretace.

L. Smejtek: K postmortálním manipulacím s lidským tělem v knovízské kultuře.

R. Kujovský: Sekundárne zásahy do hrobov v mladšej a neskej dobe bronzovej na Slovensku.

M. Čurný/J. Jakab/B. Kovár/K. Marková/M. Samuel: Kotúče vyhotovené z ľudskej lebky na území Slovenska.

J. Zábojník: Sekundárne zásahy do hrobov z obdobia avarského kaganátu na Slovensku.

M. Ďuricová: K problematike anomálií v ukladaní pochovaných na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska.

D. Staššiková-Štukovská: Postdepozíčné posuvy kostí na pohrebisku v Borovciach.

M. Hanuliak: Príčiny a dôsledky porušovania telesných zvyškov zomrelých v 9.-10. storočí.

J. Unger: Problematika manipulácie s telami zemrelých na hradištnom pohrebišti v Divákách.

J. Hoššo: Sekundárne zásahy do neskorostredovekých a novovekých hrobov.

Kolokviá treba považovať predovšetkým za diskusné fórum. Organizátori preto vyčlenili počas jednotlivých blokov prednášok dostatočný priestor na vedeckú diskusiu. Za pozitívum treba pokladať, že diskutujúci sa vo svojich vystúpeniach snažili prekročiť rámec svojej špecializácie a pokúšali sa o zovšeobecnenie postrehnuteľných prejavov či už úprav hrobových jám, alebo sekundárnych zásahov do hrobov. Napríklad v rámci tretieho kolokvia vyvolal bohatú diskusiu a z hľadiska terminológie najviac protichodných hodnotení samotný pojem „dom mŕtveho“. V niektorých úsekoch praveku a vo včasnóm stredoveku sa zdá byť iba reflexiou skutočného príbytku zosnulého, ako ho poznáme napríklad z prostredia kniežacích hrobov doby rímskej (horizont Leuna-Haßleben). Pomerne živú diskusiu vyvolali aj pokusy o interpretáciu sekundárnych zásahov do hrobov (vykrádanie alebo rituálne dôvody?).

Konferencie „Dom mŕtveho - úprava hrovej jamy“ (v roku 2004) a „Postmortálne praktiky - sekundárne zásahy do hrobov“ (v roku 2005) boli po kolokviách „Biritualita v pravekom, protohistorickom a včasnóm stredovekom vývoji“ (v roku 2002) a „Vypovedacia hodnota hrobového inventára zo sociálneho hľadiska“ (v roku 2003) ďalšími vedeckými podujatiami zameranými na špecifické otázky pohrebného ritu, ktoré predstavujú okruh problémov spoločných pre celú archeologickú obec.

Organizátori kolokvia upozornili všetkých referujúcich na možnosť publikovania príspevkov v 39. čísle periodika Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV. Viacerí z referujúcich účastníkov kolokvia túto ponuku využili. S príspevkami, ktoré boli upravené v zmysle požiadaviek redakcie periodika, sa touto formou môže preto oboznámiť široký okruh záujemcov o túto problematiku. Niektoré príspevky sa autori rozhodli prezentovať len v skrátenej podobe, vo forme abstraktu.

Poznámka: Príspevky sú publikované v abecednom poradí autorov; abstrakty uzatvárajú blok príspevkov z kolokvií.

PhDr. Jozef Zábojník, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
jozef.zabojnik@savba.sk

KOLLOQUIEN ZUR PROBLEMATIK DES BESTATTUNGSRITUS

Jozef Zábajník

Im Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra fanden zwei weitere der Problematik der Bestattung gewidmete Kolloquien statt. In einer Reihenfolge dritte und vierte, den Bestattungsritus gewidmete fachliche Veranstaltung wurde in Zusammenarbeit mit dem Archäologischen Institut SAV in Nitra und der Slowakischen archäologischen Gesellschaft bei SAW durchgeführt. Die Teilnehmer des Kolloquiums hörten hochwertige Beiträge anerkannter Wissenschaftler, in denen unsere derzeitige Kenntnisse über ausgewählten Phänomene von Vorgeschichte bis Mittelalter vorgelegt worden sind. Solche „vertikale“ Beschätzung des Problems wurde absichtlich ausgewählt, weil sein Vorkommen nicht nur auf einen gewissen Zeitraum beschränkt ist. Die Organisatoren bemühten sich sehr um den Studenten der Archäologie aus Nitra, Trnava und Bratislava, die einen nicht unbedeutenden Teil des Auditoriums bildeten, die Teilnahme zu ermöglichen. So hatten sie die Möglichkeit, in einer konzentrierten Form unsere derzeitigen Kenntnisse über das Phänomen, das das Objekt der Begierde der für alle Etappen der vor- und frühgeschichtlichen, wie auch frühmittelalterlichen Entwicklung spezialisierenden Wissenschaftler darstellt, zu erhalten. Als erfreulich finden wir, dass sie sich in die fachliche Diskussion eingliederten. Die Teilnehmer des Kolloquiums waren schon traditionell auch Spitzenfachleute aus der Tschechischen Republik.

Am 22. und 23. November 2004 fand in dem Konferenzsaal des SAW Areal in Nitra, Akademická 2 das Kolloquium „Das Totenhaus - Grabgrubenzurichtung“ statt. Bei Zusammenstellung des Programms wurde schon die eingelebte Art der chronologischen Einreihung der vorgetragenen Referate verwendet. Am ersten Tag des Kolloquiums handelte es sich in den Referaten und Diskussionen um die Problematik der Grabgrubenzurichtungen in der Vor- und Frühgeschichte. Man hörte folgende Vorträge:

- J. Bátora:* Zur Problematik der Gräber mit Totenhäusern in der Vorgeschichte.
- L. Šebela:* Der Einfluss des Karpatenbeckens auf den Bestattungsritus der Population des späten mährischen Äneolithikums.
- S. Stuchlík:* Zum Bestattungsritus in der Bronzezeit.
- V. Furmáněk:* Die Grabkonstruktionen der Pilinyer- und Kyjatice-Kultur.
- L. Smejtek:* Die Steinverwendung bei der Zurichtung der Grabgruben in der mittleren und jüngeren Bronzezeit auf dem Gebiet von Prag.
- R. Kujovský:* Zu den spezifischen Erscheinungen der Gräberzurichtung in der Lausitzer-Kultur in der Slowakei
- S. Stegmann-Rajtár:* Die Zurichtung der Grabgruben auf den Gräberfeldern der Hallstatt-Kultur im Ostalpinen- und transdanubischen Bereich.
- J. Bujna:* Die Exterieur- und Interieurzurichtungen der letzten Ruhestätte auf den keltischen Gräberfeldern aus dem Gebiet der Slowakei.
- J. Unger:* Žuráň - der ständig rätselhafte Grabhügel.

Am zweiten Tag der Veranstaltung haben sich die Vorträge auf die „Totenhäuser“ im frühen Mittelalter, mit Schwergewicht auf das Vorkommen der spezifischen Grabgrubenzurichtungen (Holz- und Steinkonstruktionen, Nischengräber, verschiedenen Bestattungsarten in sog. Särge u. ä.) konzentriert. Man hörte folgende Vorträge:

- J. Zábajník:* Die Zurichtung der Grabgruben auf den Gräberfeldern aus der Zeit des Awarischen Kaganats im Gebiet der Slowakei.
- G. Fusek:* Die Nischengräber auf dem Gräberfeld in Cífer-Pác
- D. Staššíková-Štukovská:* Die Nischengräber auf dem Gräberfeld in Borovce.
- M. Lutovský:* Zubereitung des Bereichs unter dem frühmittelalterlichen Grabhügel auf dem Gebiet der Böhmisches Ländern.
- M. Mazuch/J. Škojec:* Die Zurichtungen der großmährischen Grabgruben im Umfeld des Mikulčice-Burgwalls.
- K. Tomková:* Der Bestattungsritus auf Prager Burg und in deren Vorfeldern aus Sicht der Grabzurichtungen.

Eine weitere Fachveranstaltung mit dem Titel „Postmortale Praktiken - sekundäre Eingriffe in die Gräber“ fand am 21. - 22. November am gleichen Platz statt. Bei der Programmassemblierung wurden die gleichen Grundsätze wie im ersten Fall verwendet; das heißt während des ersten Tages wurden die Referate über sekundäre Eingriffe in die Gräber in der Vor- und Frühgeschichte, während des zweiten Tages über ausgewählte Phänomene in dem Zeitraum von Mittelalter, präsentiert. Insgesamt wurden 11 hochwertige Beiträge von anerkannten Forschern aus der Slowakei und Tschechischen Republik in folgender Reihe vorgetragen:

J. Bátora: Zur Problematik der sekundären Eingriffe in die Gräber auf den Skelettgräberfeldern aus der späten Bronzezeit in der Süd-Westslowakei.

M. Erneé: Die Bestattungen mit unkompletten Skeletten auf den Gräberfeldern der Spätbronzezeit - die Interpretationsmöglichkeiten.

L. Smejtek: Zur postmortalen Manipulation mit der menschlichen Leiche in der Knovíz-Kultur.

R. Kujovský: Sekundäre Eingriffe in die Gräber in der jüngeren und späten Bronzezeit in der Slowakei.

M. Čurný/J. Jakab/B. Kovár/K. Marková/M. Samuel: Aus menschlichem Schädel ausgeschnittene Scheiben im Gebiet der Slowakei.

J. Zábojník: Sekundäre Eingriffe in die Gräber aus der Zeit des Awarischen Kaganats in der Slowakei.

M. Ďuricová: Zur Problematik der Anomalien bei der Belegung der Bestatteten auf den Gräberfeldern aus der Zeit des Awarischen Kaganats im Gebiet der Slowakei.

D. Staššiková-Štukovská: Postdeposite Knochenverschiebungen auf dem Gräberfeld in Borovce.

M. Hanuliak: Die Ursachen und Folgen der Zerstörung der leiblichen Überreste im 9.-10. Jh.

J. Unger: Die Problematik der Manipulation mit den Leichen der Toten auf dem burgwallzeitlichen Gräberfeld in Diváky.

J. Hoššo: Sekundäre Eingriffe in die spätmittelalterlichen und neuzeitlichen Gräber.

Ach wenn es die Möglichkeit gab die vorgetragene Referate zu publizieren, sollte man beide Kolloquien vor allem für ein Diskussionsforum halten. Die Organisatoren haben während einzelner Vortragsblöcke genügend Zeitraum für die Fachdiskussion ausgliedert. Für ein Positivum sollte man halten, das sich die Diskussionsteilnehmende in deren Vorstellungen um Überschreitung der Spezialisationsrahmen, wie auch Verallgemeinerung der bemerkbaren Erscheinungen ob der Grabgrubenzurichtungen, oder der sekundären Eingriffe in die Gräber, bemühten. Aus der Sicht der Terminologie hat die meisten gegenläufigen Bewertungen allein der Begriff „das Totenhaus“ - das Thema einer der Veranstaltungen, verursacht. In manchen Phasen der Urzeit und im Frühmittelalter scheint es nur eine Spiegelung der realistischen Behausung des Verstorbenen, wie wir es z.B. aus dem Milieu der fürstlichen Gräber aus der Römerzeit kennen (Horizont Leuna - Haßleben), zu sein. Verhältnismäßig eine lebhaft Diskussion folgte auch bei den Versuchen um Interpretation der sekundären Eingriffe in die Gräber (Ausraubung oder rituelle Beweggründe?).

Im folgenden Block publizieren wir die Beiträge, die im Sinne der Forderungen der Redaktion des Periodikums *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* ausgearbeitet waren. Manche Berichte wurden in der verkürzten Form eines Abstrakts präsentiert. Die Konferenzen „Das Totenhaus - Grabgrubenzurichtung“ und „Postmortale Praktiken - sekundäre Eingriffe in die Gräber“ sind nach den Kolloquien „Biritualität in der urzeitlichen, protohistorischen und frühmittelalterlichen Entwicklung“ und „Auswertung des Grabinventars vom sozialen Standpunkt“ (fanden in Jahren betagt 2002, bzw. 2003 statt), weitere an spezifische Probleme des Bestattungsritus orientierte wissenschaftliche Veranstaltungen, die einen gemeinsamen Problemkreis für die ganze archäologische Gemeinde darstellen.

Die Organisatoren des Kolloquiums haben allen Teilnehmern die Veröffentlichung ihrer Vorträge im Band Nr. 39 der Zeitschrift *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* angeboten. Der meisten Vortragenden haben dieses Angebot auch wahrgenommen und ihre Manuskripte zum Druck vorgelegt. Ihre Beiträge wurden nach Richtlinien der Zeitschrift redaktionell bearbeitet und sind in dieser Form nicht nur den Wissenschaftlern, aber auch allen anderen, die sich für diese Problematik interessieren, zugänglich. Einige Autoren haben sich entschlossen ihren Beitrag in verkürzter Form als Abstrakt zu veröffentlichen.

Anmerkung: Die Beiträge sind alphabetisch geordnet; die Abstrakts folgen im Anschluß an die Beiträge des Kolloquiums.

„Dom mŕtveho - úprava hrobevej jamy“

22. - 23. novembra 2004

Archeologický ústav SAV v Nitre

K PROBLEMATIKE HROBOV S DOMAMI MŔTVÝCH V PRAVEKU

Jozef Bátora

Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/4010/24 agentúry VEGA.

Stredná a východná Európa, pravek, pohrebiská, domy mŕtvych.

Middle and East Europe, prehistory, burial grounds, houses of deads.

Zaujímavým fenoménom, s ktorým sa stretávame pri výskume pravekých pohrebísk, resp. mohýl, sú tzv. domy mŕtvych. V širokom geografickom priestore Európy sa vyskytovali takmer počas celého pravekého vývoja. Z toho dôvodu ich možno považovať za jeden z dôležitých prameňov pre sledovanie vzájomných vplyvov a kontaktov nielen medzi jednotlivými kultúrami, ale aj medzi kultúrnymi oblasťami. V našom konkrétnom prípade je to územný priestor stredného Dunaja, na ktorý pôsobili na jednej strane tradície megalitických kultúr zo západnej a severozápadnej Európy a na strane druhej vplyvy stepných a lesostepných kultúr východnej Európy.

Najstaršie hroby, ktoré možno spájať s domami mŕtvych, sú známe z kultúry s lineárnou keramikou. V prvom rade možno spomenúť hroby z Arnstadt, Wiedeckenu a zo Sondershausenu v strednom Nemecu, kde kolové jamy jednak podkovovito obkolesovali hrobovú jamu, jednak sa nachádzali v rohoch vo vnútri hrobovej jamy (Kahlke 1954, 65, 66, 69; Helmke 1920, 67, 68). Kým prvé kolové jamy možno spájať so stopami stavby prekrywajúcej hrobovú jamu, kolové jamy vo vnútri jamy sú súčasťou dreveného obloženia hrobu. K týmto hrobom možno zaradiť s najväčšou pravdepodobnosťou hrob dieťaťa z Bratislavy-Mlynskej doliny (objekt 118/86) na západnom Slovensku, ktorého hrobová jama bola obklopená šiestimi kolovými jamami, pôvodne zrejme nesúcimi jednoduchý prístrešok (obr. 1; Egyházy-Jurovská/Farkaš 1993, obr. 3).

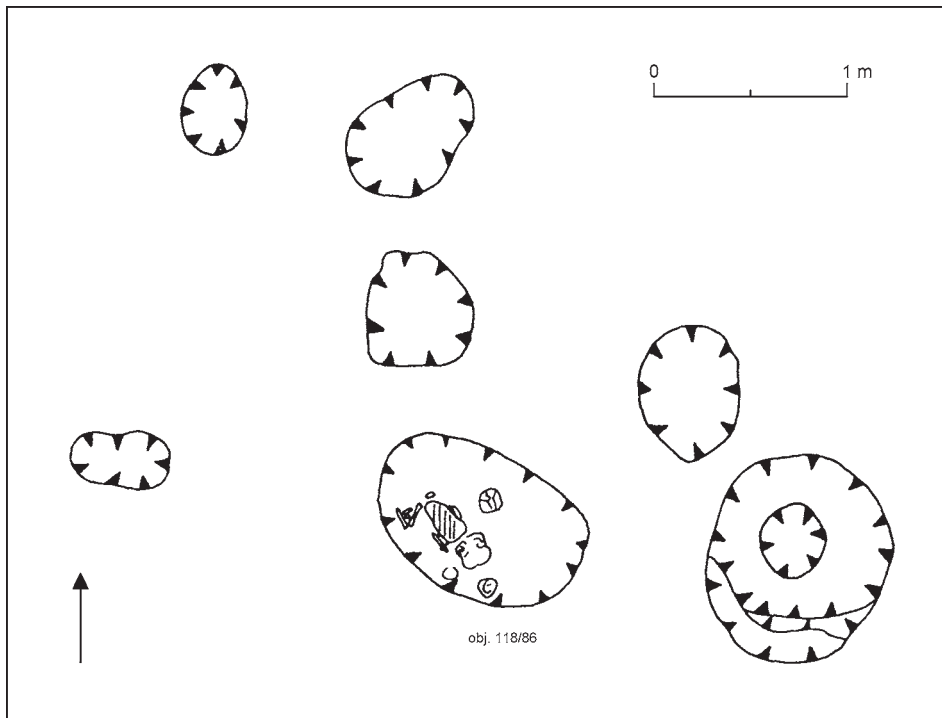
So stopami kolovej konštrukcie iba vo vnútri hrobovej jamy sa stretávame na neolitickom pohrebisku Rixheim vo východnom Francúzsku, kde bola zastúpená až v deviatich hrobách koncentrovaných v severnej časti pohrebiska.

V nasledujúcom období eneolitu sa hroby s domami mŕtvych objavujú v baalberskej kultúre, napríklad vo Wallwitzi (Paul/Stolle 1987, 173, obr. 1b) a v Schalkenburgu pri Quenstäde (Schröter 1976, 229).

S kolovými konštrukciami v hrobách, z ktorých viaceré možno interpretovať ako zvyšky domov mŕtvych, sa stretávame i v jamovej kultúre v juhozápadnej časti Pričernomoria vo východnej Európe (obr. 2; Ivanova 2001, obr. 2; 6).

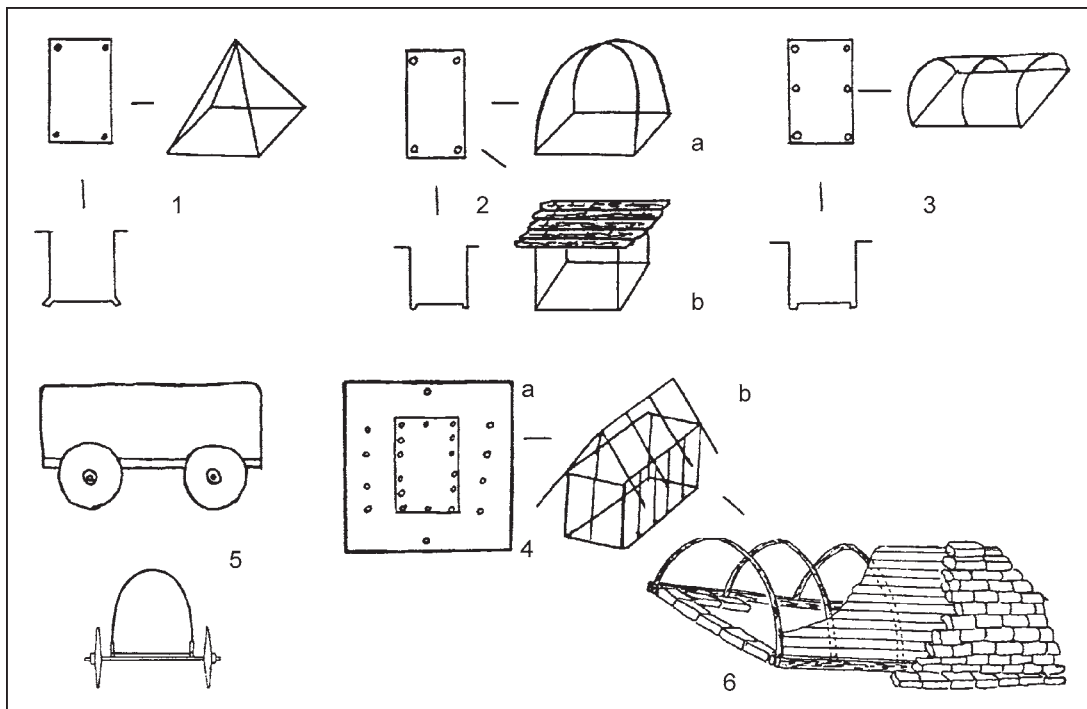
Ešte výraznejšie než v neolitickej kultúre s lineárnou keramikou sú domy mŕtvych doložené v stredonemeckej oblasti v závere eneolitu - v kultúre so šnúrovou keramikou. Ukážkové a pre skúmanú problematiku mimoriadne dôležité sú domy mŕtvych zistené na pohrebisku Poserna. Tam sa pod mohylou I v hrobách so stupňovito upravenou hrobovou jamou nachádzali kruhové kolové jamy s priemerom 15-20 cm a pod mohylou II v hrobe tiež so stupňovito upravenou hrobovou jamou boli v rohoch štvorhranné kolové jamy siahajúce do hĺbky 25 cm (Götze 1909, 188-191). Na pohrebisku Bottendorf sa v rohoch hrobu 8 a v strede jeho dlhších stien nachádzali kolové jamy čiastočne zahĺbené do podlažia mimo hrobovej jamy a čiastočne do tzv. suchého múru z hlíny, ktorý sa nachádzal po obvode stien. Kolové jamy siahali do polovice 70 cm hlbkej hrobovej jamy (Matthias 1974, 59, obr. 7: a). Umiestnením kolov v strednej časti dlhších stien hrobovej jamy je hrob veľmi blízky hrobu 31 na pohrebisku nitrianskej kultúry v Branči na juhozápadnom Slovensku (Bátora 1999, obr. 15).

Na pohrebisku nitrianskej kultúry v Mýtnej Novej Vsi sa v piatich zistených hrobách s domami mŕtvych nachádzali kolové jamy v tesnej blízkosti rohov mimo hrobovej jamy. Niekedy sa (jedna, ale i viaceré) kolové jamy dotýkali alebo mierne zasahovali do rohov hrobových jam (hroby 206, 513, 262, 509). Kolové jamy možno považovať za stopy po koloch nesúcich strechu ľahšej stavby, ktorá prekryvala priestor hrobovej jamy (obr. 3). Možno predpokladať, že strecha mala podobnú konštrukciu, akú mali domy nitrianskej kultúry. Vzhľadom na to, že nepoznáme sídliská nitrianskej kultúry, nie je možné jednoznačne povedať, či to bola strecha sedlová, alebo strecha inej konštrukcie. Sedlovú strechu nepriamo dokladá rytina na kostenej trubici z hrobu kultúry so šnúrovou keramikou v Złotej v Malopoľsku. Rytina zobrazuje rad poschodových domov so sedlovými strechami (Bąbel 1992, obr. 3).



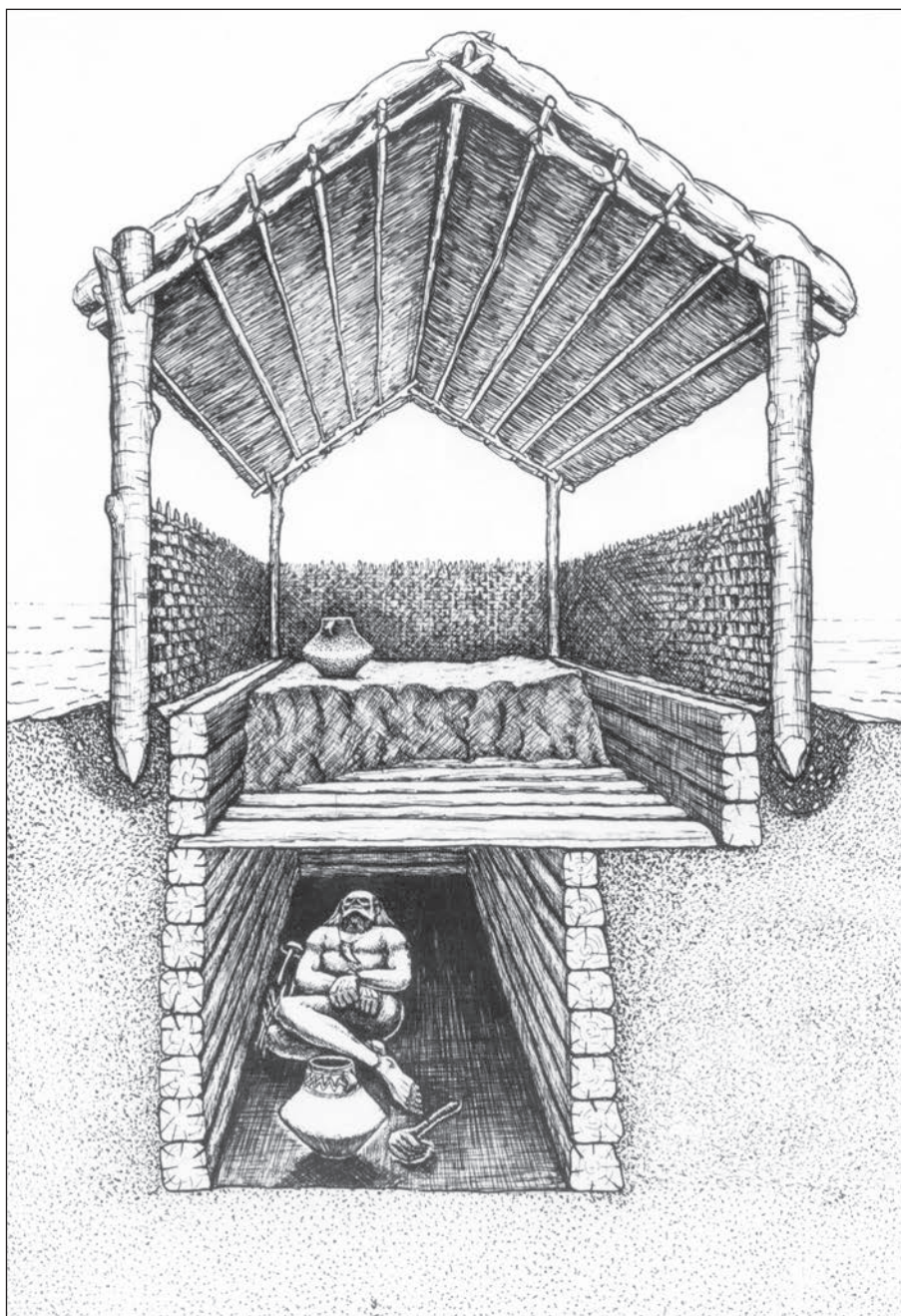
Obr. 1. Bratislava-Mlynská dolina. Hrob dieťaťa (objekt 118/86) zo staršieho obdobia kultúry s lineárnou keramikou, so stopami kolovej konštrukcie (podľa: Egyházy-Jurovská/Farkaš 1993).

Abb. 1. Bratislava-Mlynská dolina. Kindergrab (Objekt 118/86) aus älterer Phase der Kultur mit Linearkeramik, mit Spuren einer Pfostenkonstruktion (nach: Egyházy-Jurovská/Farkaš 1993).



Obr. 2. Juhozápadné Pričernomorie Ukrajiny. Stopy kolových konštrukcií v hroboch a v bezprostrednej blízkosti hrobových jám jamovej kultúry (podľa: Ivanova 2001). Bez mierky.

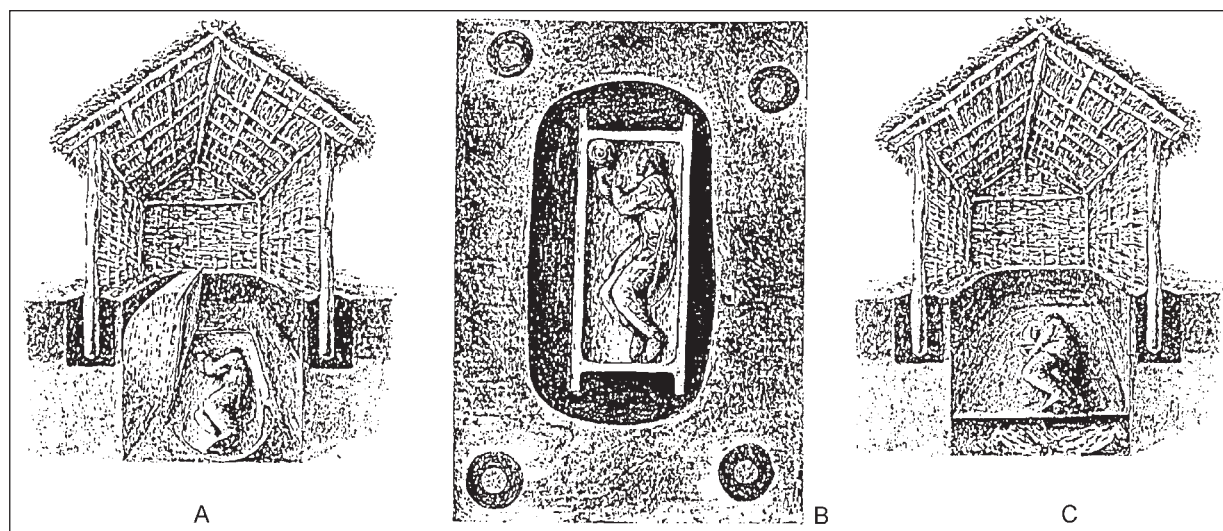
Abb. 2. Südwestlicher Schwarzmeerbereich der Ukraine. Spuren der Pfostenkonstruktionen in den Gräbern und in unmittelbarer Nähe der Grabgruben der Grubengrabkultur (nach: Ivanova 2001). Ohne Maßstab.



Obr. 3. Ludanice-Mýtina Nová Ves. Rekonštrukcia domu mŕtveho nad hrobom 262/87 nitrianskej kultúry (podľa: Bátora 1999).

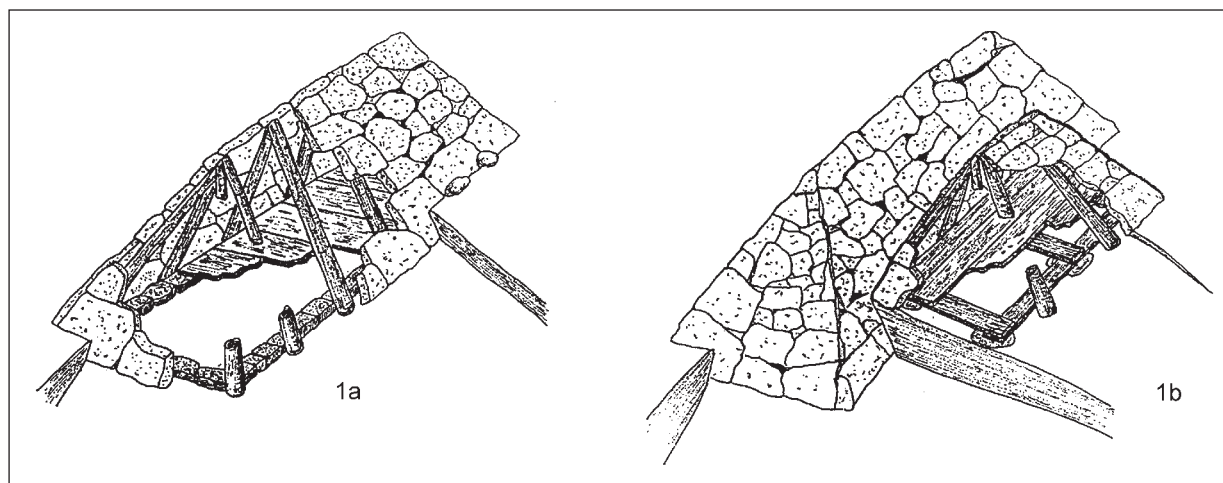
Abb. 3. Ludanice, Teil Mýtina Nová Ves. Rekonstruktion des Totenhauses über dem Grab 262/87 der Nitra - Kultur (nach: Bátora 1999).

Z ďalších príbuzných kultúr prikarpatského epišnúrového komplexu nie sú doteraz známe hroby s kolovou konštrukciou podobnou hrobom nitrianskej kultúry. O to zaujímavejší je výskyt takéhoto hrobu na území susednej južnej Moravy na lokalite Moravská Nová Ves-Hrušky (hrob 19), ktorý je datovaný do protoúňetickej kultúry (obr. 4; Stuchlík/Stuchlíková 1996, obr. 10). Ide o pohrebisko nachádzajúce sa blízko moravsko-slovenskej hranice, teda v priestore, z ktorého sú známe viaceré doklady vplyvu nitrianskej kultúry na pohrebný rítus úňetickej kultúry (Čejč - Ondráček 1967, 307, 308; Kunovice - Houšřová/Ondráček 1958, 150; Prušánky - Meduna 1959). Z ďalšieho pohrebiska úňetickej kultúry na Morave boli zistené kolové konštrukcie v hrobch 1 a 2 v Bratčiciach (Král 1956, 150). Vzhľadom na umiestnenie kolov a na ich hĺbku (hlbšiu ako dno hrovej jamy) sa zdá, že nesúvisia s kolovou konštrukciou nad hrobom, ale skôr



Obr. 4. Moravská Nová Ves-Hrušky. Rekonštrukcia domu mŕtveho nad dvojhrobom (hrob 19); protoúnětická kultúra (podľa: Stuchlík/Stuchlíková 1996).

Abb. 4. Moravská Nová Ves-Hrušky. Rekonstruktion des Totenhauses über einem Doppelgrab (Grab 19); Protoaunjetitzer-Kultur (nach: Stuchlík/Stuchlíková 1996).



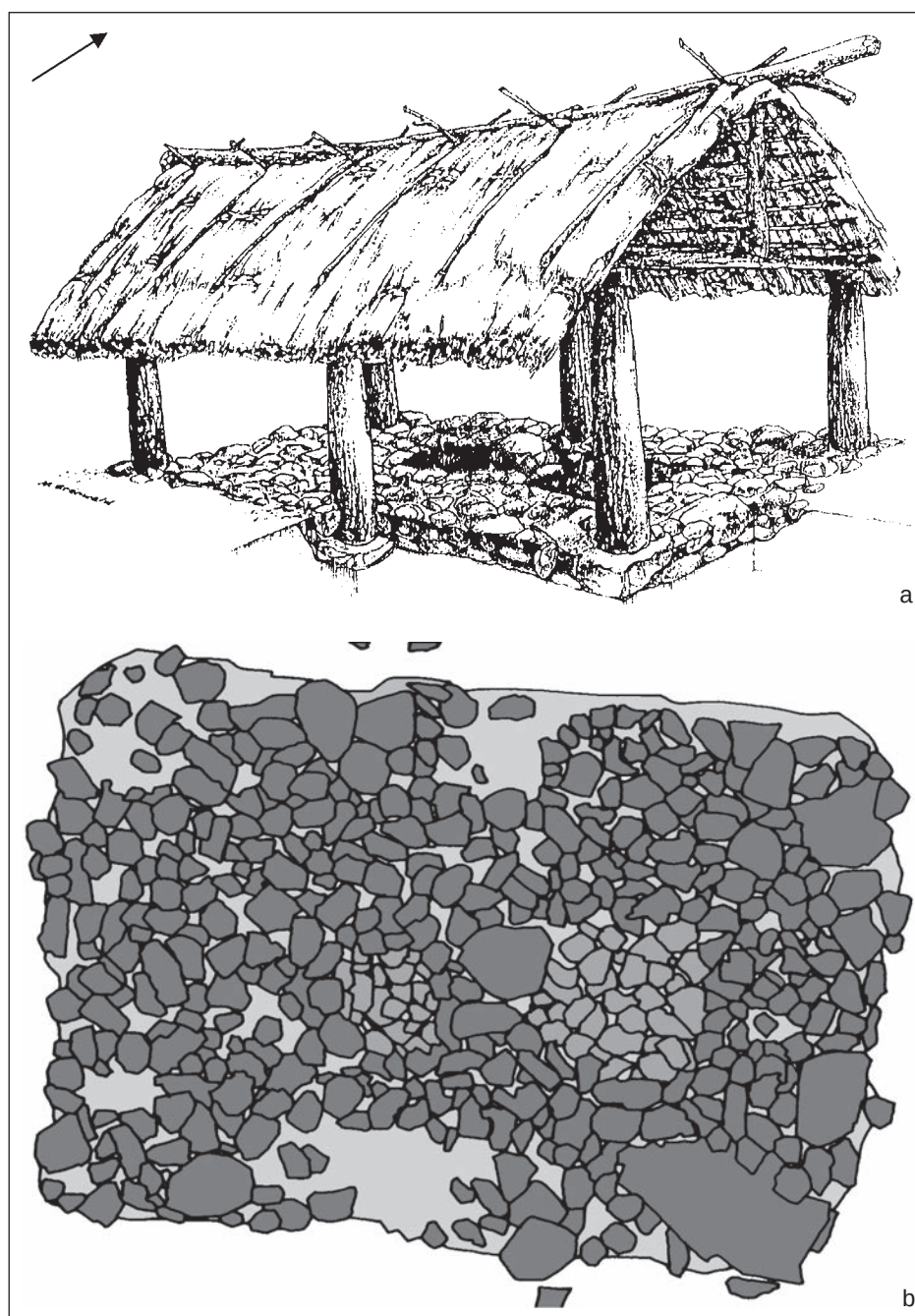
Obr. 5. Dacharzów. Rekonštrukcia preskúmaných objektov/hrobov (1a, 1b) pod mohylou trzcienieckej kultúry (podľa: Florek/Taras 2003).

Abb. 5. Dacharzów. Rekonstruktion der Objekte/Gräber (1a, 1b) geforscht unter dem Grabhügel der Trzciniec-Kultur (nach: Florek/Taras 2003).

s konštrukciou vydrevenia samotného hrobu. Podobne možno interpretovať i stopy po kolovej konštrukcii v hrobch únětickej kultúry z Troskotovic a Suchohrdiel (Peška 2001, obr. 5: 5, 6), ako aj hroby 2351 a 2365 na pohrebisku skupiny Unterwölbling vo Franzhausene II v Rakúsku (Neugebauer et al. 1993, obr. 19: 1-4).

S kolovou konštrukciou nad hrobom možno nepochybne spojiť kolové jamy zistené pri hrobe 13 z dávnejšie známeho pohrebiska protoúnětickej a staroúnětickej kultúry vo Wahlitz na území stredného Nemecka (Voigt 1955, 33, tab. XIIa). Podobná súvislosť bola zistená i v hrobe 28 na pohrebisku únětickej kultúry Unterhautzenhal v Dolnom Rakúsku, kde sa v blízkosti rohov hrovej jamy nachádzali tri, resp. štyri kolové jamy (Lauermann 1991, 18). V mohyle únětickej kultúry v Szczepankowiciach vo Veľkopoľsku sa nachádzala konštrukcia pozostávajúca z kolov, podobná salašu alebo chate (Sarnowska 1969, 22).

Mimoriadne početné sú stopy po konštrukciách domov mŕtvych doložené pod mohylami v tzv. sögelskej skupine, rozšírenej v severozápadnom Nemecku, v Holandsku a v západnej časti Jutského polostrova. Dokumentujú to výsledky výskumov na lokalitách Drouwen (Butler 1990, obr. 14), Toterfouthalve Milj, Vries, Gasteren (Glasbergen 1954, obr. 66; 67: 2, 3). Obdobnú situáciu ako v sögelskej skupine možno pozorovať v predlužickej kultúre v Poľsku, kde sa vo viacerých mohylách i plochých hrobch



Obr. 6. Glasow. Rekonštrukcia domu mŕtveho z neskorej doby bronzovej (podľa: Sommerfeld 1997).

Abb. 6. Glasow. Rekonstruktion des Totenhauses aus der späten Bronzezeit (nach: Sommerfeld 1997).

zistili stopy kolovej konštrukcie pri hrovej jame (Skoroszów, Mikowice, Bożejewice - Cofta-Broniewska/Koško 1982, obr. 55; Gedl 1974, obr. 17; 18; 1992, 24, 25) a v mohylovej kultúre v Dolnom Rakúsku (Pitten, hrob 29 - Hampl/Kerchler/Benkovsky-Pivovarová 1978-1981, tab. 28).

Osobitnú skupinu tvoria domy mŕtvych na dolnom Polabí v dolnosaskej oblasti, v regióne Harburgu a Lüneburgu. Datované sú do prechodného obdobia medzi staršou a strednou dobou bronzovou. Domy mŕtvych tu boli spálené súčasne so zomrelými, ktorí boli uložení v ich interiéri. V spálených zvyškoch nájdené bronzové ozdoby poukazujú na to, že v nich boli pochovávané výlučne ženy (Wegner 1996, 424).

Zaujímavá situácia bola pozorovaná i v mohyle trzcinieckej kultúry na lokalite Dacharzów v Małopolsku. Nachádzali sa tam tesne vedľa seba dva domy mŕtvych (menší a väčší), ktoré pozostávali z drevenej sedlovej konštrukcie prekrytej blokmi lomových kameňov (obr. 5; Florek/Taras 2003, obr. 5; 16; 17). Ide o konštrukciu v princípe blízku konštrukcii v „náčelníckej“ mohyle v Leubingene v Durínsku,

ale i konštrukciám „Mauerkammergrab“ z eneolitickej bernburskej kultúry v Dolnom Sasku (Dirks 2001, obr. 11; 12). Vo väčšom dome na lokalite Dacharzów sa nachádzali kostrové pozostatky šiestich jedincov - štyroch žien a dvoch detí. V menšom dome boli spálené kosti pravdepodobne muža. Rádiokarbónové datovanie ľudských kostí z väčšieho domu mŕtvych ukázalo, že jedinci do neho boli ukladaní postupne dlhú dobu, od 17. až do 10. stor. pred Kr., t. j. od záveru staršej doby bronzovej až do neskoršej doby bronzovej (Florek/Taras 2003, 55, 75).

Domy mŕtvych sa vyskytovali tiež v mladšej a neskoršej dobe bronzovej. Najnovšie to dobre dokumentuje nález z oblasti Odry vo východnom Nemecku. Na lokalite Glasow-Streithof sa pri severovýchodnom okraji žiarového pohrebiska nachádzal dom mŕtveho, ktorého obdĺžniková plocha, ohraničená 6 kolovými jamami po stĺpoch, bola vydĺžžená vyše 1200 kameňmi. V strede domu sa nachádzal veľký kameň, západne od neho kamenná skrinka so spálenými kosťami a východne bol uložený v celosti zachovaný hrniec s vysokým valcovitým hrdlom, bez spálených kostí (obr. 6; Sommerfeld 1997, 7, 8, obr. 5; 6).

Prekvapujúco sa s kolovou konštrukciou blízko hrobom s domami mŕtvych z pohrebiska v Mýtnej Novej Vsi stretávame i na laténskom pohrebisku v Gemeinlebarne-Neubaugasse. Vo včasnotaténskom hrobe 3791 bola pochovaná žena s bronzovými náramkami a dvomi nádobami (Neugebauer et al. 1993, obr. 11).

Viacere podobnosti medzi konštrukciou domov mŕtvych na pohrebiskách nitrianskej, protoúnětickej a únětickej kultúry a domami mŕtvych v kultúre s lineárnou keramikou a v kultúre so šnúrovou keramikou otvárajú početné nové otázky týkajúce sa kultúrnej kontinuity a možnosti pretrvávania jednotlivých fenoménov pohrebného ritu bez výraznejších zmien v rozsiahlom geografickom priestore a neobvykle dlhú dobu. Potvrdzuje to i skutočnosť, že s kolovými jamami poukazujúcimi na konštrukcie nad hrobovými jamami sa stretávame i v mladšom úseku staršej doby bronzovej, na počiatku strednej doby bronzovej, ale i v nasledujúcich obdobiach vo viacerých častiach strednej, západnej i východnej Európy.

LITERATÚRA

- Babel 1992 - J. Babel: Wyobrazenie wioski prahistorycznej na zabytku ze Złotej, woj. Tarnobrzskie. Spraw. Arch. 44, 1992, 117-128.
- Bátora 1999 - J. Bátora: Gräber mit Totenhäusern auf frühbronzezeitlichen Gräberfeldern in der Slowakei (Beitrag zu Kulturverbindungen zwischen Mittel-, West- und Osteuropa). Prähist. Zeitschr. 74, 1999, 1-57.
- Butler 1990 - J. J. Butler: Bronze Age and Amber in the Netherlands (I). Palaeohistoria 32, 1990 (1993), 47-110.
- Cofta-Broniewska/Koško 1982 - A. Cofta-Broniewska/A. Koško: Historia pierwotnia społeczeństw Kujaw. Warszawa - Poznań 1982.
- Dirks 2001 - U. Dirks: Ein Mauerkammergrab der jungneolithischen Bernburger Kultur auf dem Hochberg bei Remlingen, Ldkr. Wolfenbüttel. Nachr. Niedersachsens Urgesch. 70, 2001, 105-139.
- Egyházy-Jurovská/Farkaš 1993 - B. Egyházy-Jurovská/Z. Farkaš: Hrobové celky zo sídliska Lnk v Bratislave-Mlynskej doline. In: E. Krekovič (Ed.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava 1993, 19-27.
- Florek/Taras 2003 - M. Florek/H. Taras: Dacharzów cmentarzysko kultury trzcinieckiej. Lublin 2003.
- Gedl 1974 - M. Gedl: Neolithiczny grob szkieletowy z Kietrza, pow. Głubczyce. Spraw. Arch. 26, 1974, 35-40.
- Gedl 1992 - M. Gedl: Die Vorlausitzer Kultur. PBF XXI/2. Stuttgart 1992.
- Glasbergen 1954 - W. Glasbergen: Barrow Excavations in the Eighr Beatitudes the Bronze Age Cemetery between Toterfout and Halve Milj, North Brabant II the Implications. Palaeohistoria 3, 1954, 1-204.
- Götze 1909 - A. Götze: Neolithische Gräber bei Poserna, Kreis Weißenfels. Prähist. Zeitschr. 1, 1909, 188-195.
- Hampel/Kerchler/Benkovsky-Pivovarová 1978-1981 - F. Hampel/H. Kerchler/Z. Benkovsky-Pivovarová: Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Pitten in Niederösterreich. 1. Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. 19-20. Wien 1978-1981.
- Helmke 1920 - P. Helmke: Beobachtungen an neolithischen Anlagen. Germania 4, 1920, 67, 68.
- Houšťová/Ondráček 1958 - A. Houšťová/J. Ondráček: Únětické hroby v Kunovicích. Pravěk Východní Moravy 1, 1958 (1959), 14-16.
- Ivanova 2001 - S. V. Ivanova: Pochovannja z otvorami vid žerdin u jamnij kulturi pivnično-zachidnogo Pričornomorja. Archeolohija (Kyjiv) 2, 2001, 83-93.
- Kahlke 1954 - D. Kahlke: Die Bestattungssiten des donauländischen Kulturkreises der jüngeren Steinzeit. I. Linienbandkeramik. Berlin 1954.
- Král 1956 - J. Král: Únětické hroby v Bratčicích na Moravě. Arch. Rozhledy 8, 1956, 150-154.

- Lauermann 1991* - E. Lauermann: Die Bronzezeit im Raum Stockerau. Stockerau 1991.
- Matthias 1974* - W. Matthias: Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik. IV. Südharz-Unstrut-Gebiet. Veröff. Landesmus. Vorgesch. Halle 28. Berlin 1974.
- Meduna 1959* - J. Meduna: Únětické hroby v Prušánkách na Moravě. Arch. Rozhledy 11, 1959, 155-160.
- Neugebauer et al. 1993* - J. W. Neugebauer/Chr. Blesl/A. Gattriger/Chr. Neugebauer-Maresch/M. Reichel/B. Sitzwohl: Rettungsgrabungen im Unteren Traisental in den Jahren 1992 und 1993. Fundber. Österreich 32, 1993 (1994), 443-512.
- Ondráček 1967* - J. Ondráček: Moravská protoúnětická kultura. Slov. Arch. 15, 1967, 387-446.
- Paul/Stolle 1987* - M. Paul/Th. Stolle: Baalberger Gräber von Wallwitz, Saalkreis. Ausgr. u. Funde 32, 1987, 172-175.
- Peška 2001* - J. Peška: Hrob kultury se šňůrovou keramikou s vnitřní konstrukcí z Bystročic u Olomouce. Pravěk (N. Ř.) 11, 2001, 131-161.
- Sarnowska 1969* - W. Sarnowska: Kultura unietycka w Polsce. I. Wrocław - Warszawa - Kraków 1969.
- Schröter 1976* - E. Schröter: Baalberger Gräber auf der Schalkenburg bei Quenstedt, Kr. Hettstedt. Ausgr. u. Funde 221, 1976, 229-233.
- Sommerfeld 1997* - Chr. Sommerfeld: Vorbericht über die Ausgrabungen in Glasow, Uecker-Randow-Kreis, Fpl. 14/15. In: Beiträge zum Oder-Projekt 2. Berlin 1997, 7-14.
- Stuchlík/Stuchlíková 1996* - S. Stuchlík/J. Stuchlíková: Pravěká pohřebiště v Moravské Nové Vsi-Hruškách. Brno 1996.
- Voigt 1955* - Th. Voigt: Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Wahlitz, Kreis Burg. Halle/Saale 1955.
- Wegner 1996* - G. Wegner: Leben - Glauben - Sterben vor 3000 Jahren. Bronzezeit in Niedersachsen. Eine niedersächsische Ausstellung zur Bronzezeit - Kampagne des Europarates. Hannover 1996.

Prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
jozef.batora@savba.sk

ZUR PROBLEMATIK DER GRÄBER MIT TOTENHÄUSERN IN DER VORGESCHICHTE

Zusammenfassung

Ein interessantes Phänomen, mit dem wir uns bei der Forschung der vorgeschichtlichen Gräberfelder bzw. Grabhügel begegnen, sind sog. Totenhäuser. Wir treffen uns mit ihnen in breitem geographischem Raum Europas und sie traten fast während der gesamten urzeitlichen Entwicklung auf. Deshalb können sie als eine der bedeutsamen Quellen für bei Betrachtung der gegenwärtigen Einflüssen und Kontakten zwischen den einzelnen Kulturen aber auch Kulturräumen angesehen werden. In unserem konkreten Fall handelt es sich um den Raum der mittleren Donau, auf den auf der einen Seite Traditionen der megalithischen Kulturen West- und Nordwesteuropas und auf der anderen Seite Steppen- und Waldsteppen-Kulturen Osteuropas wirkten.

Die ältesten Gräber mit den Totenhäusern sind aus der Kultur mit der Linearkeramik in Mitteldeutschland (Arnstadt, Wiedecken, Sondershausen), in Ostfrankreich (Rixheim) und in der Westslowakei (Bratislava) bekannt. Noch ausdrucksvoller als in der Linearkeramik -Kultur sind die Totenhäuser im mitteldeutschen Bereich im Auslauf des Äneolithikums in der Kultur mit Schnurkeramik (Poserna, Botendorf) belegt. Überreste der Totenhäuser werden in Osteuropa in der Grubengrab-Kultur, im südwestlichen Schwarzmeerbereich (Trapovka, Gorodne, Ketrosi) registriert. Zu Beginn der Bronzezeit wurden sie in der Nitra- Kultur in der Südwestslowakei (Mýtna Nová Ves, Nitra, Branč) und in Protoaunjetitzer-Kultur in Mitteldeutschland (Wahlitz) und in Südostmähren (Moravská Nová Ves-Hrušky) festgestellt. Beachtenswert ist ihr Vorkommen in der Aunjetitzer-Kultur in Niederösterreich (Unterhautzenhal), in Mähren (Bratčice, Troskotovice, Suchohrdly) und Großpolen (Sztepankowice).

Außerordentlich zahlreich sind die Spuren der Totenhaus-Konstruktionen unter den Grabhügeln in der sog. Sögel-Gruppe, die sich in Nordwestdeutschland, Niederland und westlichen Teil der Jütland-Halbinsel am Anfang der mittleren Bronzezeit (Drouwen, Toterfout-Halve Milj, Vries, Gasteren) verbreiten.

tete. Ähnlicher Zustand wie in der Sögel-Gruppe kann in der Vorlausitzer-Kultur in Polen (Skoroszów, Mikowice, Bożejewice), und in der Hügelgräber- Kultur in Niederösterreich (Pitten) beobachtet werden. Eine spezielle Gruppe besteht aus den Totenhäusern der Trzciniec-Kultur in Kleinpolen (Dacharzów) und auf der Niederelbe in Niedersächsischem Bereich, in der Region von Harburg und Lüneburg, die man in den temporären Zeiträumen zwischen die ältere und mittlere Bronzezeit datiert. Die Totenhäuser sind auch in der jüngeren und späteren Bronzezeit vorgekommen. Neulich wird es gut von einem Fund aus der Odra-Region, in Süddeutschland (Glasow) belegt. Erstaunlich gibt es die Pfostenkonstruktionen ähnlich den Totenhäusern aus der Urzeit auch am Gräberfeld von Latènezeit in Gemeinlebarn in Niederösterreich.

Mehrere Ähnlichkeiten zwischen den Konstruktionen der Totenhäuser, die bei den neolitischen und äneolitischen Gräberfeldern auf der einen Seite und Begräbnisstätten der Bronzezeit, bzw. Latènezeit auf der anderen Seite festgestellt wurden, öffnen mehrere neue Probleme und Fragen im Bezug zur kulturellen Kontinuität und der Möglichkeiten der Weiterbestehung einzelner Phänomene des Bestattungs-Ritus ohne ausdrucksvolle Änderungen im weitgehenden geografischen Raum Europas schon eine außergewöhnlich lange Zeit.

KONŠTRUKCIE HROBOV PILINSKEJ A KYJATICKEJ KULTÚRY

Václav Furmánek

Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/6127/26 agentúry VEGA.



Slovensko, juhovýchodné popolnicové polia, kultúra pilinská, kultúra kyjatická, žiarový pohrebný rítus, hrobové konštrukcie.

Slovakia, south-east urnfield, Piliny culture, Kyjatice culture, cremation burial rites, constructions of graves.

Pilinská a kyjatická kultúra predstavujú západný prejav kultúrneho komplexu juhovýchodných popolnicových polí, ktorý od strednej po neskorú dobu bronzovú osídlil juh stredného Slovenska, východné Slovensko, okrajovú časť juhovýchodného Poľska, Podkarpatskú Rus, severovýchodné Maďarsko a severozápadné Rumunsko. Nositelia tohto kultúrneho komplexu pochovávali zosnulých výlučne žiarovým spôsobom (Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 137-152; 1999, 90-104).

Genéza pilinskej kultúry, ktorá prebiehala na počiatku strednej doby bronzovej (stupeň BB1), nebola zatiaľ uspokojivo vyriešená (Furmánek 1977; 1981). Predpokladá sa, že sa na nej podieľala otomanská kultúra, neskorá hatvanská kultúra a mohyloidné skupiny karpatskej mohylovej kultúry.

Z týchto kultúrnych entít mala dôsledne žiarový spôsob pochovávania iba hatvanská kultúra (Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 71-73; 1999, 41-43; Nešporová 1969). V prípade otomanskej kultúry sa jej výlučne kostrový spôsob pochovávania menil v jej záverečných úsekoch na spôsob žiarový. Pregnantným dokladom tohto javu je birituálne pohrebisko v Strede nad Bodrogom (Polla 1960). Dva žiarové hroby sa v ostatnom čase našli aj na pohrebisku tejto kultúry v Nižnej Myšli (Olexa 2003).

Genéza kyjatickej kultúry je pomerne jasná. Vykryštalizovala sa v oblasti rozšírenia pilinskej kultúry z jej substrátu, na ktorý spočiatku pôsobili vplyvy gávskej kultúry a neskôr aj impulzy z oblasti lužickej kultúry a kultúrneho komplexu stredodunajských popolnicových polí (Furmánek 1986; Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 146-149; 1999, 101-103).

Archeologický materiál, ktorý je k dispozícii pre riešenie otázok pohrebných zvyklostí pilinskej a kyjatickej kultúry, je úctyhodný. Pochádza z ojedinelých nálezov či zo starých výskumov, ktorých vypovedacia hodnota je obmedzená, ale najmä zo systematických veľkoplošných výskumov. Keďže väčšina žiarových pohrebísk (Kyjatice - Furmánek 1986, Radzovce - Furmánek 1990, Nagybátony - Patay 1954, Zagyvapálfalva - Kemenczei 1967) v západnej oblasti rozšírenia juhovýchodných popolnicových polí má kontinuálny vývoj od pilinskej po kyjatickú kultúru, je v prípade väčšiny nepublikovaných lokalít prakticky nemožné exaktne zistiť počet hrobov pilinskej kultúry, hrobov z prechodného pilinsko-kyjatického horizontu a hrobov kyjatickej kultúry. Preto v následnej pramennej báze uvádzam spoločne počet všetkých lokalít a hrobov tak pilinskej, ako aj kyjatickej kultúry.

Zo Slovenska poznáme 48 pohrebísk, na ktorých sa našlo, respektíve preskúmalo, takmer 2100 hrobov. Z nich približne dve tretiny patria pilinskej kultúre a jedna tretina kultúre kyjatickej. Podobná situácia je aj v severnej časti stredného Maďarska, kde boli taktiež rozšírené obe kultúry. Odtiaľ sa eviduje 93 pohrebísk, z ktorých pochádza viac ako 2300 hrobov. Z územia Poľska poznáme zanedbateľný počet lokalít a hrobov pilinskej kultúry. Kyjatická kultúra tam nebola rozšírená.

Následné závery budú vychádzať z materiálu a pozorovaní na pohrebisku v Radzovciach, okres Lučenec, ktoré sa v rokoch 1931, 1932 a 1969-1974 preskúmalo kompletne. Bolo objavených 1334 hrobov, čo predstavuje 30% evidovaných hrobov pilinskej a kyjatickej kultúry v Maďarsku a na Slovensku. Všetky obsahy radzovských hrobov boli antropologicky analyzované (Stloukal/Furmánek 1982) a výsledky

Tabela 1. Radzovce - konstrukcie hrobov a ich počet.

Tabelle 1. Radzovce – Grabkonstruktionen und deren Anzahl.

1.	Jamkový, neoznačený	1
2.	Jamkový, pod príkrovom	1
3.	Urnový, neoznačený	243
4.	Urnový, na kameni	187
5.	Urnový, na kameni, označený kameňmi	35
6.	Urnový, na kameni, obložený kameňmi	35
7.	Urnový, na kameni, skrinkový	1
8.	Urnový, na kameni, skrinkový schematizovaný	1
9.	Urnový, na kameni, skrinkový pod príkrovom	1
10.	Urnový, na kameni, pod príkrovom	4
11.	Urnový, na kameni, kosti okolo nádoby	1
12.	Urnový, na kameni, kenotafický	2
13.	Urnový, na kameni, rítus neurčiteľný	4
14.	Urnový, označený kameňmi	60
15.	Urnový, označený kameňmi, s hrobovou jamou	1
16.	Urnový, obložený kameňmi	27
17.	Urnový, obložený kameňmi, s hrobovou jamou	1
18.	Urnový, obložený kameňmi, pod príkrovom	4
19.	Urnový, skrinkový	16
20.	Urnový, skrinkový schematizovaný	2
21.	Urnový, skrinkový schematizovaný, pod príkrovom	5
22.	Urnový, skrinkový, pod príkrovom	2
23.	Urnový, skrinkový, v hrobovej jame	1
24.	Urnový, skrinkový, kosti okolo nádob	1
25.	Urnový, v hrobovej jame	1
26.	Urnový, kosti okolo nádob	1
27.	Urnový, pod príkrovom, kosti okolo nádob	2
28.	Urnový, pod príkrovom	17
29.	Kosti okolo nádoby neoznačený	20
30.	Kosti okolo nádoby, označený kameňmi	3
31.	Kosti okolo nádoby, označený kameňmi, pod príkrovom	1
32.	Kosti okolo nádoby, skrinkový, pod príkrovom	1
33.	Kosti okolo nádoby, skrinkový schematizovaný	4
34.	Kosti okolo nádoby, skrinkový schematizovaný, pod príkrovom	4
35.	Kosti okolo nádoby, pod príkrovom	10
36.	Kosti okolo nádoby, v hrobovej jame	1
37.	Kosti okolo nádoby, v hrobovej jame, pod príkrovom	1
38.	Kenotafický, neoznačený	1
39.	Skrinkový, kenotafický	1
40.	Skrinkový, pod príkrovom, kenotafický	1
41.	Rítus neurčiteľný, neoznačený	52
42.	Obložený kameňmi, rítus neurčiteľný	4
43.	Označený kameňmi, rítus neurčiteľný	3
44.	Skrinkový rítus, neurčiteľný	1
45.	Pod príkrovom, rítus neurčiteľný	4
46.	Nejasný rítus	5
Spolu		774

zverejnené (*Furmánek/Stloukal 1985*). Čiastkové poznatky z tohto výskumu boli zverejňované pri rôznych príležitostiach. V rámci edície „Archeologické pamätníky Slovenska“ vyšla aj populárno-vedecká monografia, ktorá bola prvým zväzkom tejto úspešnej série (*Furmánek 1990*).

V tomto príspevku sa budem venovať iba hrobovým konštrukciám žiarových hrobov. Ich výstavu pominem. Hrobové konštrukcie možno sledovať v dvoch rovinách. V rovini ich súčasného stavu zisteného archeologickým výskumom a v rovini rekonštrukcie ich pôvodného vzhľadu. V súčasnosti sa prakticky všetky žiarové pohrebiská v teréne vôbec neprejavujú. Je to spôsobené predovšetkým intenzívnou poľnohospodárskou činnosťou, ktorá prípadné menšie mohylovité elevácie úplne zarovнала. Ešte pred sto, ba ešte pred sedemdesiatimi rokmi bola situácia iná. Dokladom sú amatérske a neskôr aj profesionálne výkopy na žiarových nekropolách (napr. Babinec - *Furmánek 1984*, Krásna Ves - *Budinský-Krička/Veliachik 1986*). Vtedy sa menšie násypy nad hrobmi ešte črtali a výkopcovia mohli presne identifikovať miesto uloženia jednotlivých hrobov. Azda nepriamym dôkazom tušenia pohanského pohrebiska sú aj miestne názvy typu Háj, Pod hájom a pod., ktoré Slovania dávali miestam, ktoré mali svoje *genius loci* a kde žiarové pohrebiská popolnicových polí skutočne existovali. Množstvo takýchto dôkazov existuje z juhu stredného Slovenska, kde sídlilo obyvateľstvo pilinskej a kyjatickej kultúry (*Tomášik 1921*).

TYPY HROBOVÝCH KONŠTRUKCIÍ

Počas terénneho výskumu v Radzovciach bolo z obdobia pilinskej a kyjatickej kultúry zistených niekoľko typov hrobov, z ktorých vyvodzujeme existenciu určitých hrobových konštrukcií.

Obdobie pilinskej kultúry

- *Hroby jamkové aj urnové, neoznačené*

Do jednoduchej hrobovej jamy boli uložené prepálené kosti buď v nejakej schránke, ktorá sa nedochovala, alebo v urne. Hrob nebol označený kameňom a ak bol označený, tak iba znakom z organického materiálu, pravdepodobne z dreva. Len vo výnimočných prípadoch sa zistila existencia hrobovej jamy (obr. 1 - hrob 753/73).

- *Hroby s urnou na kameni*

Na dno jednoduchej hrobovej jamy bola uložená urna. Hrob nebol označený kameňom a ak bol označený, tak azda iba znakom z organického materiálu, pravdepodobne z dreva. Len vo výnimočných prípadoch sa zistila existencia hrobovej jamy (obr. 2 - hrob 752/73).

- *Hroby urnové, označené kameňom*

Do jednoduchej hrobovej jamy boli uložené prepálené kosti buď v nejakej schránke, ktorá sa nedochovala, alebo v urne. Hrob bol pravdepodobne na povrchu označený kameňom. Len vo výnimočných prípadoch sa zistila existencia hrobovej jamy.

- *Hroby s urnou obloženou kameňmi*

Do väčšej hrobovej jamy bola uložená urna tesne obložená kameňmi. Urna niekedy stála na kameni a spravidla bol hrob označený kameňom. Len vo výnimočných prípadoch sa zistila existencia hrobovej jamy (obr. 3 - hrob 498/71).

- *Hroby s urnou prekrytou malým kamenným príkrovom*

Nad urnou bol vybudovaný malý kamenný príkrov oválneho tvaru, ktorý bol pôvodne buď pod zemou a na povrchu vytváral malú mohylovitú eleváciu, alebo nad zemou, a tak zreteľne označoval hrob.

- Hrob 216/69

Bohatý hrob uložený pod okrúhlym kamenným príkrovom v hrobovej jame obdĺžnikovitého pôdorysu s rozmermi 200 x 70 cm. Hroby pilinskej kultúry tento príkrov rešpektovali. Hrobová jama má rozmery hrobových jam kostrových hrobov (obr. 4).

- Hrob 746/73

Skrinkový hrob pilinskej kultúry. Skrinka nebola prekrytá príkrovom. Okolo nej bol kamenný veniec z plochých kameňov. Priestor medzi ním a skrinkou bol vyplnený menšími kameňmi (obr. 5).

Obdobie kyjatickej kultúry

• Hroby jamkové aj urnové, neoznačené

Do jednoduchej hrobovej jamy boli uložené prepálené kosti buď v nejakej schránke, ktorá sa nedochovala, alebo v urne. Hrob nebol označený kameňom a ak bol označený, tak iba znakom z organického materiálu, pravdepodobne z dreva. Len vo výnimočných prípadoch sa zistila existencia hrobovej jamy.

• Hroby s urnou na kameni

Na dno jednoduchej hrobovej jamy bola uložená urna. Hrob nebol označený kameňom a ak bol označený, tak iba znakom z organického materiálu, pravdepodobne z dreva. Len vo výnimočných prípadoch sa zistila existencia hrobovej jamy.

• Hroby urnové, označené kameňom

Do jednoduchej hrobovej jamy boli uložené prepálené kosti buď v nejakej schránke, ktorá sa nedochovala, alebo v urne. Hrob bol pravdepodobne na povrchu označený kameňom. Len vo výnimočných prípadoch sa zistila existencia hrobovej jamy.

• Hroby skrinkové

V relatívne veľkej hrobovej jame bola postavená skrinka z plochých čadičových kameňov, v ktorej bola urna a ďalšie milodary. Skrinka bola niekedy iba zasypaná zeminou, niekedy prekrytá kamenným príkrovom. Na povrchu sa hrob črtal ako mohylovitá elevácia (hroby 674/73, 681/73 a 682/73 - obr. 6-8).

• Hroby so schematizovanou skrinkou

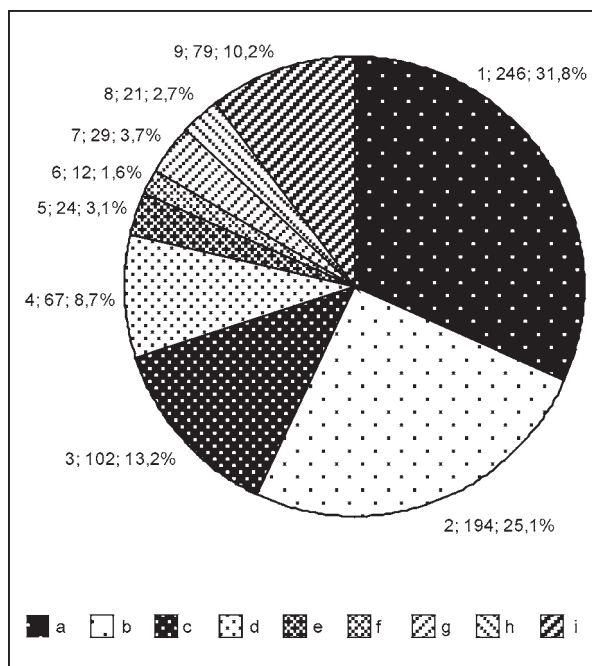
Podobná situácia ako v predchádzajúcom prípade, ploché čadiče však boli nahradené menšími kameňmi, ktoré symbolicky vymedzujú pôdorys skrinky (hrob 639/72 - obr. 9).

• Hroby pod kamenným príkrovom

V relatívne veľkej hrobovej jame bola uložená urna, respektíve aj ďalšie nádoby (až 20 keramických tvarov). Tie boli napokon prekryté kamenným príkrovom, ktorý na povrchu vytváral mohylovitú eleváciu (hrob 673/73 - obr. 10).

Graf 1. Radzovce - konštrukcie hrobov. Legenda: a - jamkový a urnový, neoznačený; b - urnový, na kameni; c - urnový, označený kameňmi; d - urnový, obložený kameňmi; e - skrinkový; f - skrinkový, schematizovaný; g - prekrytý malým kamenným príkrovom; h - pod kamenným príkrovom; i - ostatné.

Graph 1. Radzovce - Grabkonstruktionen. Legende: a - Gruben- und Urnengrab nicht markiert; b - Urnengrab auf einem Stein; c - Urnengrab markiert einem Stein; d - Urnengrab belegt den Steine; e - Kistengrab; f - Kistengrab schematisiert; g - Urnengrab unter eine kleine Steinpackung; h - Urnengrab unter eine Steinpackung; i - Übrig.



ZÁVERY

Uvedené kategórie predstavujú iba základné typy hrobových konštrukcií (graf 1), ktorých kombináciou vzniklo 46 špecifických prejavov týchto konštrukcií (tabela 1).¹

V strednej dobe bronzovej v podmienkach pilinskej kultúry pretrváva ešte spomienka na kostrový pohrebný rítus (pozri hrob 216/69).

Skrinkové hroby, také typické pre kyjatickú kultúru, majú pôvod v kultúre pilinskej (pozri hrob 746/73).

U bohatých hrobov kyjatickej kultúry hrobové konštrukcie exaktne predstavujú aj chronologickú sekvenciu následného poradia: skrinkové hroby, hroby so schematizovanou skrinkou, hroby bez skrinky - iba s kamenným príkrovom.

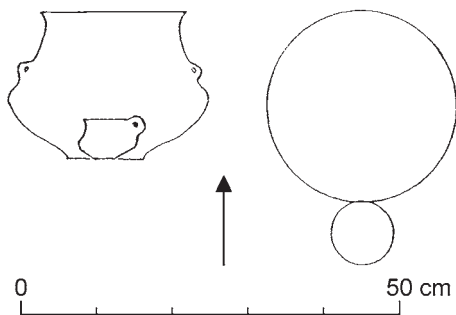
Variabilita hrobových konštrukcií kyjatickej kultúry je oproti pilinskej kultúre väčšia.

Niektoré prvky kamenných konštrukcií boli pôvodne na úrovni terénu. Tam, kde bolo mocné hlinité podložie, sa v priebehu času postupne „ponárali“ pod zem (pozri k tomu zistenia na archeologickom pamätníku v Kyjaticiach - Furmánek 1986).

¹ Za vyhotovenie grafu a tabely ďakujem Mgr. V. Mitášovi.

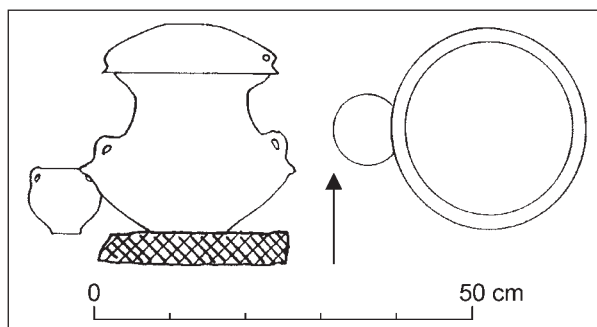
Poznámka:  - pieskovec - obr. 2;  - čadič - obr. 3, 5-9.

Anmerkung:  - Sandstein - Abb. 2;  - Basalt - Abb. 3, 5-9.



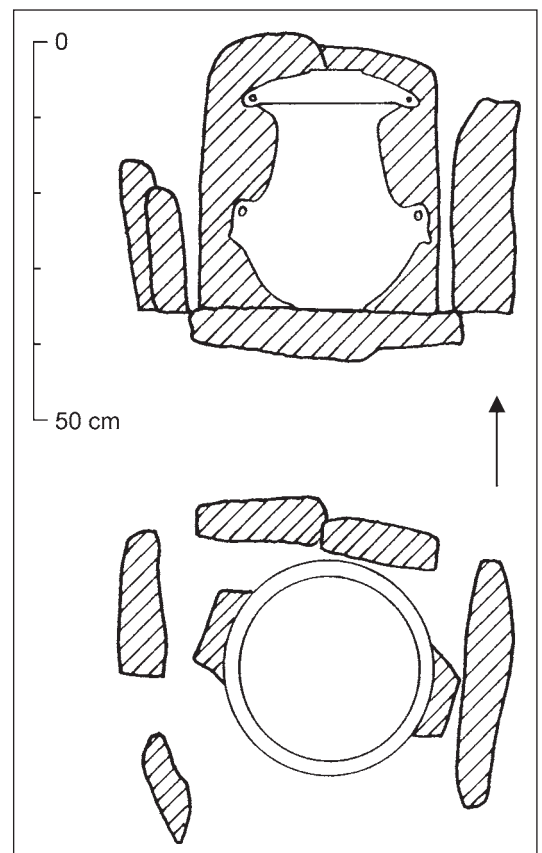
Obr. 1. Radzovce. Hrob 753/73.

Abb. 1. Radzovce. Grab 753/73.



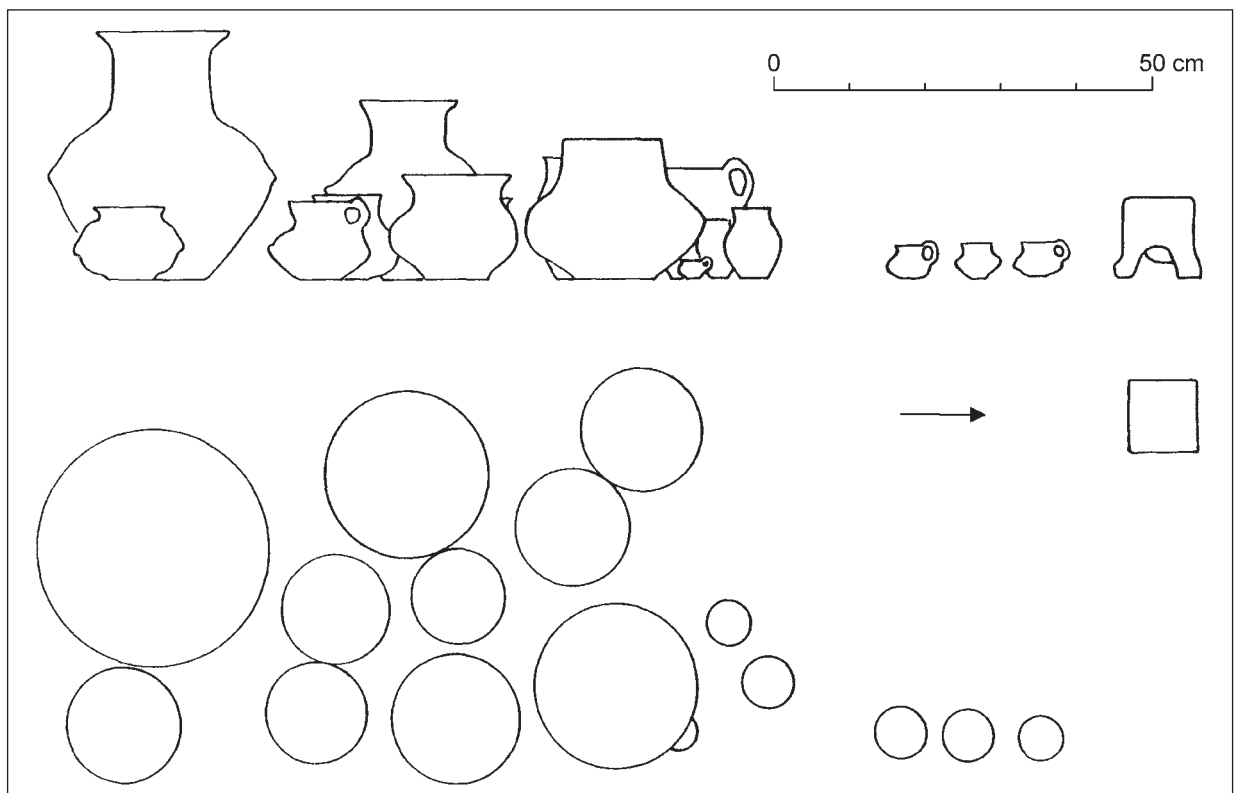
Obr. 2. Radzovce. Hrob 752/73.

Abb. 2. Radzovce. Grab 752/73.



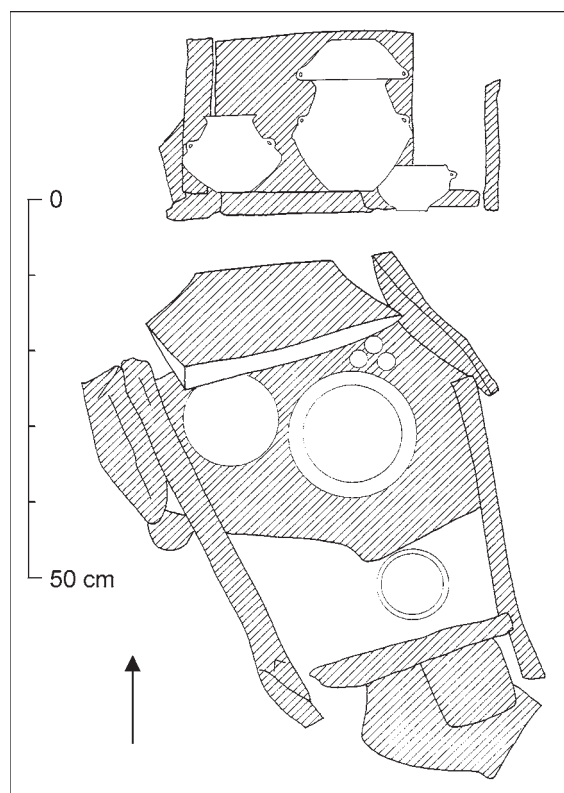
Obr. 3. Radzovce. Hrob 498/71.

Abb. 3. Radzovce. Grab 498/71.

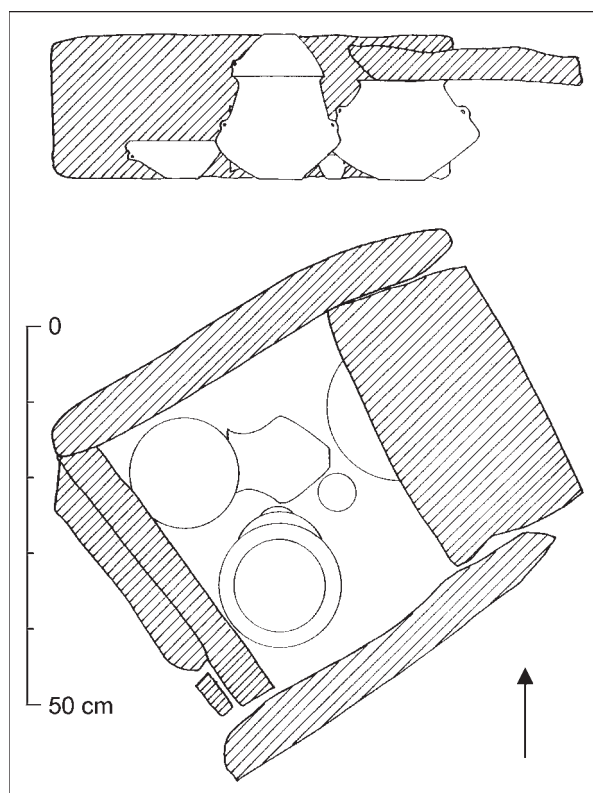


Obr. 4. Radzovce. Hrob 216/69.

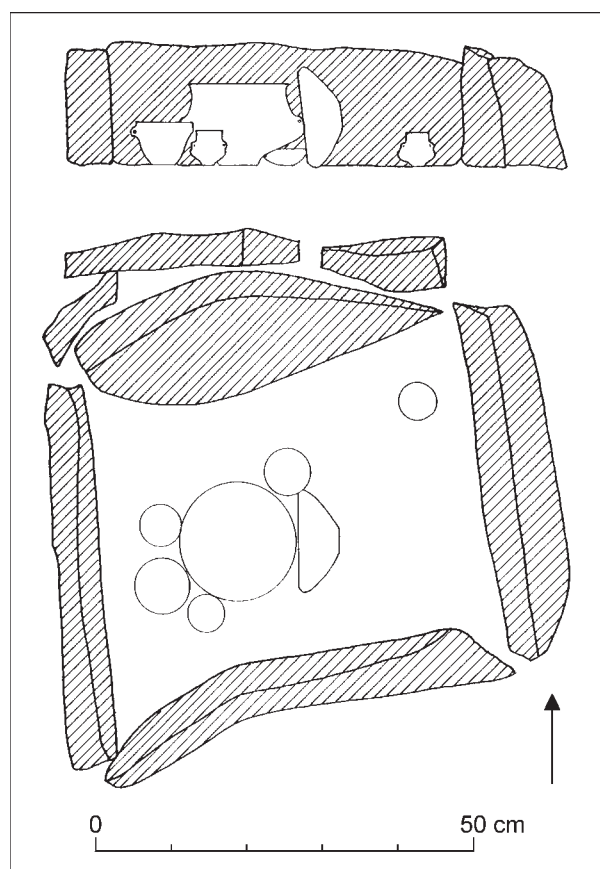
Abb. 4. Radzovce. Grab 216/69.



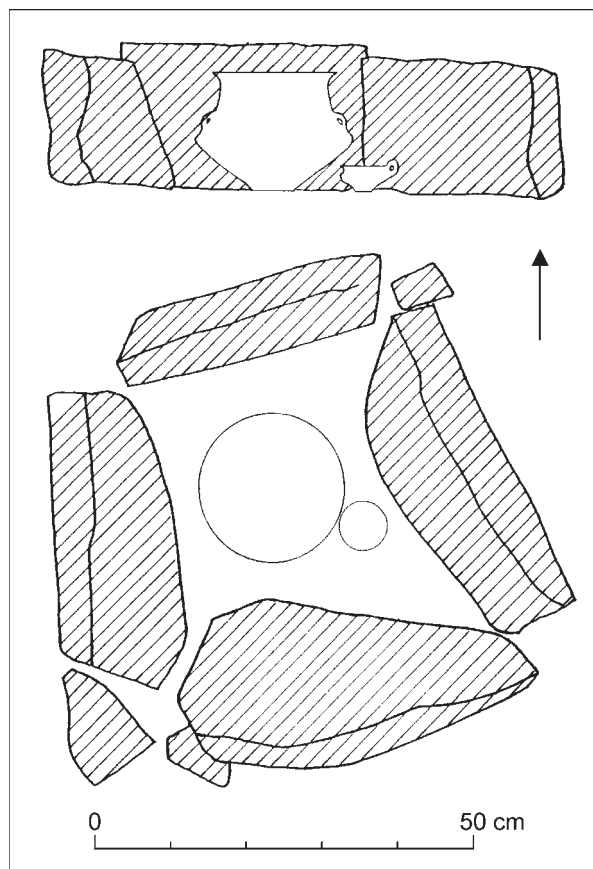
Obr. 5. Radzovce. Hrob 746/73.
Abb. 5. Radzovce. Grab 746/73.



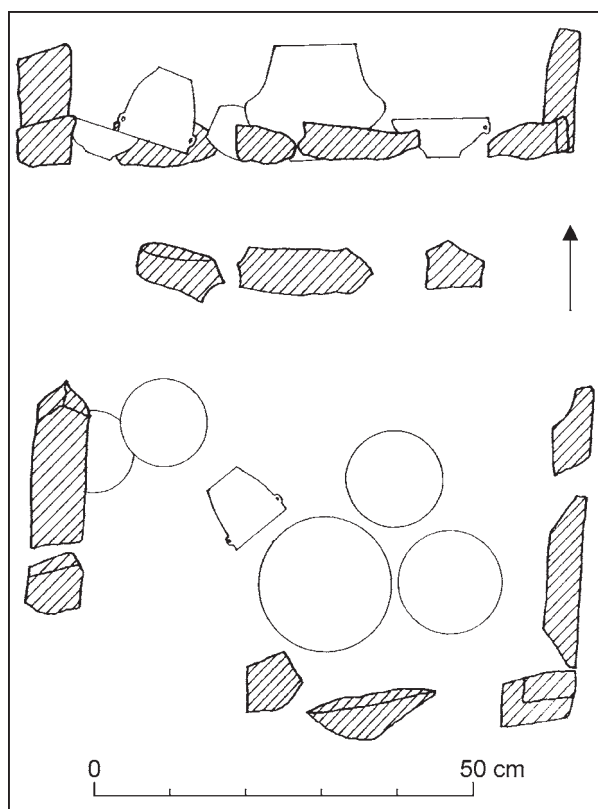
Obr. 6. Radzovce. Hrob 674/73.
Abb. 6. Radzovce. Grab 674/73.



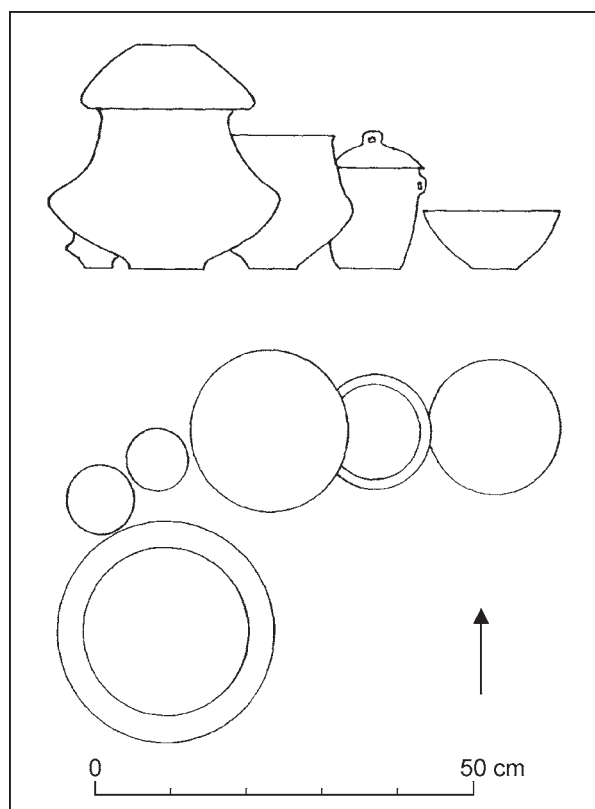
Obr. 7. Radzovce. Hrob 681/73.
Abb. 7. Radzovce. Grab 681/73.



Obr. 8. Radzovce. Hrob 682/73.
Abb. 8. Radzovce. Grab 682/73.



Obr. 9. Radzovce. Hrob 639/73.
Abb. 9. Radzovce. Grab 639/73.



Obr. 10. Radzovce. Hrob 673/73.
Abb. 10. Radzovce. Grab 673/73.

LITERATÚRA

- Budinský-Krička/Veliačik 1986 - V. Budinský-Krička/L. Veliačik: Krásna Ves - Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986.
- Furmánek 1977 - V. Furmánek: Pilinyer Kultur. Slov. Arch. 25, 1977, 251-370.
- Furmánek 1981 - V. Furmánek: Die Anfänge der Pilinyer Kultur. Slov. Arch. 29, 1981, 37-50.
- Furmánek 1984 - V. Furmánek: Revizní výzkum v Babinci. AVANS 1983, 1984, 77, 78.
- Furmánek 1986 - V. Furmánek: Kyjatice - eponymní lokalita archeologické kultury. Slov. Arch. 34, 1986, 319-330.
- Furmánek 1990 - V. Furmánek: Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí. Bratislava 1990.
- Furmánek/Stloukal 1985 - V. Furmánek/M. Stloukal: Jihovýchodní popelnicová pole ve světle antropologické analýzy. Slov. Arch. 33, 1985, 137-152.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991 - V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1999 - V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Rahden/Westf. 1999.
- Kemenczei 1967 - T. Kemenczei: Die Zagypapálfa-Gruppe der Pilinyer Kultur. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 19, 1967, 229-305.
- Nešporová 1969 - T. Nešporová: K problematike hatvanskej kultúry na južnom Slovensku. Slov. Arch. 17, 1969, 369-402.
- Olexa 2003 - L. Olexa: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003.
- Patay 1954 - P. Patay: Előzetes jelentés a nagybátányi temető ásatajának eredményeiről. Arch. Ért. 81, 1954, 33-49.
- Polla 1960 - B. Polla: Birituálne fűzesabonyok pohrebisko v Strede nad Bodrogom. In: B. Chropovský/M. Dušek/B. Polla: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. I. Bratislava 1960, 299-386.
- Stloukal/Furmánek 1982 - M. Stloukal/V. Furmánek: Antropologický rozbor žárových pohřbů piliňské a kyjatické kultury. Radzovce a Šafárikovo. Nitra 1982.
- Tomášik 1921 - S. Tomášik: Pamätnosti Gemersko-Malohontské. Rimavská Sobota 1921.

prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
nraufurm@savba.sk

DIE GRABKONSTRUKTIONEN DER PILINYER- UND KYJATICE-KULTUR

Zusammenfassung

Das archäologische Material, das für die Lösung der Fragen der Bestattungssitten der Pilinyer- und Kyjatice-Kultur zur Verfügung steht, ist bedeutend. Aus der Slowakei sind 48 Bestattungsstellen bekannt, an denen man fast 2100 Gräber nachgeprüft hat. Aus ihnen gehören schätzungsweise zwei Drittel zur Pilinyer-Kultur und ein Drittel zur Kyjatice-Kultur. Ähnlicher Zustand ist auch im nördlichen Teil von Mittelungarn, wo beide Kulturen ebenfalls verbreitet waren. Hiervon werden 93 Bestattungsstellen festgestellt, aus denen mehr als 2300 Gräber stammen.

Präsentierte Ergebnisse gehen vom Gräberfeld in Radzovce, Bez. Lučenec, aus, der in Jahren 1931, 1932 und 1969-1974 in Gänze durchgeforscht wurde. Man hat 1334 Gräber entdeckt, was 30% der registrierten Gräber der Pilinyer-und Kyjatice-Kultur darstellt.

Es wurden 46 Äußerungen der Grabkonstruktionen nachgewiesen (siehe Tabelle). Kistengräber, so typisch für die Kyjatice-Kultur, gehen an die Pilinyer-Kultur zurück (siehe Grab 746/73). Bei reichen Gräbern der Kyjatice-Kultur stellen die Grabkonstruktionen auch chronologische Sequenz der nachstehenden Reihenfolge dar: Kistengräber, Gräber mit schematisierten Kisten und Gräber ohne Kästchen nur mit einer Steinbedeckung. Variabilität der Grabkonstruktionen der Kyjatice-Kultur ist gegenüber der Pilinyer-Kultur größer.

VÝKLENKOVÉ HROBY NA VČASNOSTREDOVEKOM POHREBISKU V CÍFERI, V ČASTI PÁC

Gabriel Fusek

Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/6123/26 agentúry VEGA.



Výklenkový hrob, obdobie avarského kaganátu, veľkomoravské obdobie.

Niche grave, Avarian khaganate period, Great Moravian period.

Včasnostredoveké pohrebisko v Cíferi, v miestnej časti Pác (okr. Trnava), sa nachádza na nízkej rozsiahlej sprašovej vyvýšenine na poli, v blízkosti bývalých vinogradov (v ďalšom texte budem používať skrátené pomenovanie Pác). V súpise avarských nálezísk na Slovensku je evidované ako poloha Nad mlynom I (Zábojník 2004, 84). Pohrebisko objavil a v rokoch 1971 a 1972 z neho niekoľko hrobov preskúmal T. Kolník (1975, 12, 13). Pri príležitosti III. Medzinárodného kongresu slovanskej archeológie, konaného v Bratislave v roku 1975, pohrebisko skúmala Z. Čilinská (1976). Nasledujúcu kampaň viedol v roku 1979 B. Chropovský a v roku 1983 pod vedením B. Chropovského ako zástupca vedúceho na výkopávkach spolupracoval aj autor týchto riadkov (Chropovský/Fusek 1984). Ďalšie terénne aktivity sa tu nevyvíjali, preto pohrebisko ostalo nedoskúmané.

Nálezisko sa nachádza na severozápadnom okraji spomenutej vyvýšeniny. Na jej juhovýchodnom konci v polohe Drahy, vzdialenom asi 300 m, skúmal sčasti súveké pohrebisko J. Zábojník v roku 1976. Nakoľko priestor medzi týmito pohrebiskami skúmaný nebol, nie je známe, či ide o dve samostatné pohrebiská, alebo o protiahlé okraje jedného rozsiahleho pohrebiska, na ktorom by bolo možné očakávať viac ako 1500 hrobov (Zábojník 1985, 215).

V polohe Nad mlynom I sa spolu preskúmalo 119 hrobov z 8.-9. stor. (ich stručnú charakteristiku uvádzajú autori vo vyššie citovaných správach). Zámerom môjho príspevku je odbornej verejnosti sprístupniť poznatky o nálezoch hrobov s výklenkami, ktoré sa preskúmali v roku 1983. K jeho vypracovaniu ma inšpirovala tak téma kolokvia, ako aj oprávnené konštatovanie M. Hanuliaka, že fenomén hrobov s výklenkami v slovanskej literatúre síce rezonuje, avšak konkrétne údaje o ňom nie sú dostupné (Hanuliak 2004, 96). Terminológia hrobov, ktoré majú do niektorej steny či do niektorých stien vyhlbený výklenok, nie je ustálená. Z typológie pôdorysov hrobov v Páci je zrejmé, že sa tu vyskytli aj také, ktoré priamo nezodpovedajú termínu „podmoľový typ“ D. Staššikovej-Štukovskej (1996, 287, obr. 1), ani termínu „hroby s postrannou komorou“ M. Hanuliaka (2004, 96).

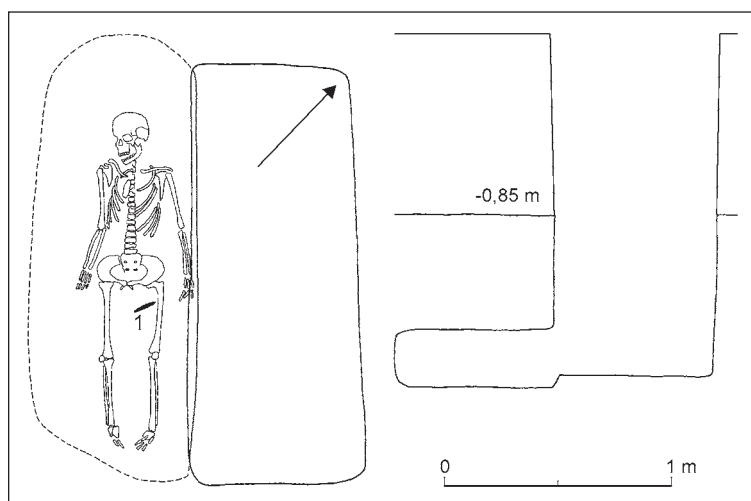
KATALÓG

Čísla predmetov uvádzané v opisoch hrobov sú totožné s tými, pod ktorými sú evidované v časti s opismi predmetov a taktiež v obrazových prílohách.

Všetky antropologické určenia uvedené v katalógu čerpajú z práce M. Baldoviča (2003).

Hrob 76 (obr. 1; 2)

Revízný výskum hrobu črtajúceho sa v hĺbke 85 cm. Šachta hrobu, orientovaného v smere SZ-JV, mala mierne lichobežníkový pôdorys (185 x 70-78 cm) so zaoblenými rohmi. Steny skoro zvislo klesali k plochému dnu v hĺbke 70 cm od úrovne zistenia.



Obr. 1. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Hrob 76 - pôdorys a priečny rez.
Kresba: G. Fusek.

Abb. 1. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Grab 76 - Grundriss und Querschnitt.
Zeichnung: G. Fusek.



Obr. 2. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Dve fázy odkryvu hrobu 76. Foto: G. Fusek.

Abb. 2. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Zwei Freilegungsphasen des Grabes 76. Photo: G. Fusek.

Pod juhozápadnou stenou sa nachádzal zeminou vyplnený výklenok s dnom, ktoré bolo o 6 cm prehĺbené voči dnu hrobovej jamy a oddeľovalo sa líniou rovnobežnou so stenou nad ním. Výklenok mal šírku 72 cm, v severozápadnej časti bol zaoblený a v juhovýchodnej časti zošikmený, bol 200 cm dlhý a 25 cm vysoký. V priečnom reze bol strop plochý, z bočného pohľadu vodorovný.

Pochovaná bola uložená vo výklenku vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami mierne rozťahnutými pozdĺž tela, s hlavou otočenou mierne vpravo. Kosti, až na hrudný kôš, boli pomerne dobre zachované. Vek: adultus 1 (20-29 rokov); pohlavie: žena.

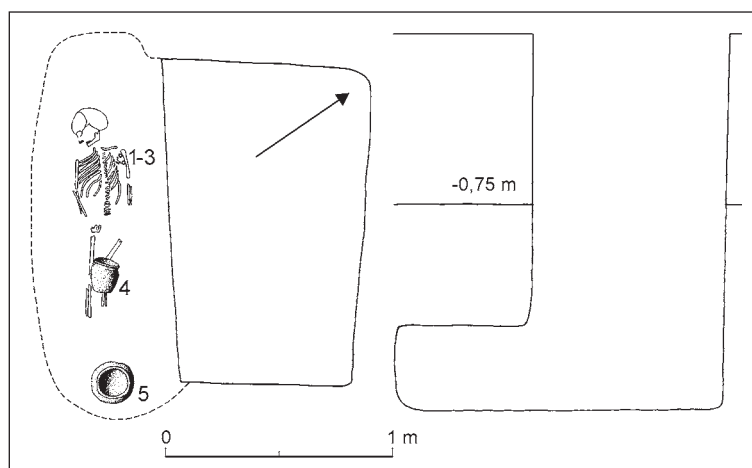
Pri vnútornej strane ľavej stehennej kosti ležal nôž (1) hrotom smerujúcim šikmo doprava.

1. Skorodovaný železný nôž s ostrím mierne odsadeným od trňa, so zvyškami petrifikovaného dreva na trní. Rozmery: dl. 129 mm, š. čepele 18 mm (tab. I: 76: 1).

Hrob 78 (obr. 3; 4)

Revízný výskum hrobu črtajúceho sa v hĺbke 75 cm. Šachta hrobu, orientovaného v smere SZ-JV, mala lichobežníkový pôdorys (142 x 90-76 cm) s neprirodzene ostrými rohmi pri juhozápadnej stene, zjavne dôsledkom prvotného výskumu. Steny prakticky zvislo klesali k plochému dnu v hĺbke 90 cm od úrovne zistenia.

Pod juhozápadnou stenou bol zeminou vyplnený výklenok oválneho pôdorysu (170 x 60 cm), so stropom vysokým 37 cm - v priečnom reze plochým a z bočného pohľadu vodorovným. Dno výklenku bolo na úrovni dna hrobovej šachty.



Obr. 3. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Hrob 78 - pôdorys a priečny rez.
Kresba: G. Fusek.

Abb. 3. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Grab 78 - Grundriss und Querschnitt.
Zeichnung: G. Fusek.



Obr. 4. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Dve fázy odkryvu hrobu 78. Foto: G. Fusek.

Abb. 4. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Zwei Freilegungsphasen des Grabes 78. Photo: G. Fusek.

Pochovaná bola uložená vo výklenku vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami uloženými pozdĺž tela, s ľavým kolonom mierne pokrčeným, s hlavou otočenou vpravo. Kosti sa zle dochovali. Vek: infans 1 (0,5-6 rokov); pohlavie: žena.

Medzi hrudným košom a ľavou ramennou kosťou ležali dve náušnice (1, 2), pri nich boli roztrúsené koráliky z náhrdelníka (3). Na kolenách ležala keramická nádoba (4), ďalšia (5) stála konča nôh pri kratšej stene výklenku.

1. Bronzová krúžková náušnica z drôtu okrúhleho prierezu. Rozmery: 19 x 15 mm (tab. II: 78: 1).
2. Bronzová krúžková náušnica z drôtu okrúhleho prierezu, zdobená jednoduchými bočnými prstenkami. Rozmery: 19 x 19 mm (tab. II: 78: 2).
3. Náhrdelník pozostávajúci z 10 sklených korálikov, resp. z ich zlomkov (tab. II: 78: 3):
 - čierne valcovité koráliky so špirálovito nataveným žltým vláknom (5 ks),
 - zlomok čierneho valcovitého koráliku s križujúcimi sa a špirálovito natavenými žltými vláknami (1 ks),
 - kónické čierne koráliky s križujúcimi sa natavenými žltými vláknami (2 ks),
 - zlomok koncového segmentu modrého viacnásobne členeného koráliku so segmentmi oddelenými medzičlánkami (1 ks).
4. Masívny keramický hrniec so stopami po obtáčaní v oblasti ústia a pod hrdlom, okraj je šikmo zaoblený, výzdobu tvoria pásy hrebeňom nanesených vlnoviek a línií. Pri spodku nádoby sa nachádzajú tri zvislé vtlačené ryhy, azda stopy po snímaní z kruhu alebo po prenášaní čerstvo vymodelovanej

nádoby. Rozmery: v. 137 mm, pr. dna 73 mm, pr. najväčšej vydutiny 129 mm, pr. hrdla 83 mm, pr. ústia 99 mm (tab. II: 78: 4).

5. Keramický hrniec s čiastočne skorodovaným povrchom, so stopami po obtáčaní v oblasti ústia a pod hrdlom, ako aj pod najväčšou vydutinou, okraj je zaoblený, výzdobu tvoria pásy hrebeňom nanesených vlnoviek a línií. Na dne je excentricky umiestnený veľmi plytký odtlačok pravdepodobne fixnej osi hrnčiarskeho kruhu, s priemerom do 44 mm. Rozmery: v. 177 mm, pr. dna 102 mm, pr. najväčšej vydutiny 155 mm, pr. hrdla 115 mm, pr. ústia 122 mm (tab. II: 78: 5).

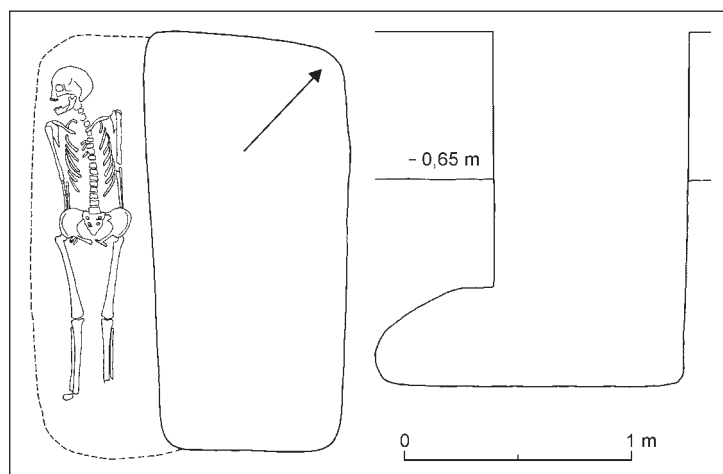
Hrob 79 (obr. 5; 6)

Revízný výskum hrobu črtajúceho sa v hĺbke 65 cm. Šachta hrobu, orientovaného v smere SZ-JV, mala zaoblené rohy a tvar nepravidelného obdĺžnika s priemernými rozmermi 182 x 85 cm. Steny boli skoro zvislé, dno v hĺbke 90 cm pod úrovňou zistenia bolo ploché, zahĺbené do spráše.

Pod juhozápadnou stenou sa nachádzal zeminou vyplnený výklenok obdĺžnikového pôdorysu so zaoblenými rohmi (185 x 63 cm) a s dnom na úrovni dna hrobovej šachty. V priečnom reze klenutý strop mal najväčšiu výšku 43 cm. Z bočného pohľadu bol výklenok oblúkovito klenutý.

Pochovaný bol uložený vo výklenku vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela, s rukami pod panvou. Kostí boli pomerne strávené. Vek: juvenis (14-19 rokov); pohlavie: muž.

Bez nálezov.



Obr. 5. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Hrob 79 - pôdorys a priečny rez. Kresba: G. Fusek.

Abb. 5. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Grab 79 - Grundriss und Querschnitt. Zeichnung: G. Fusek.



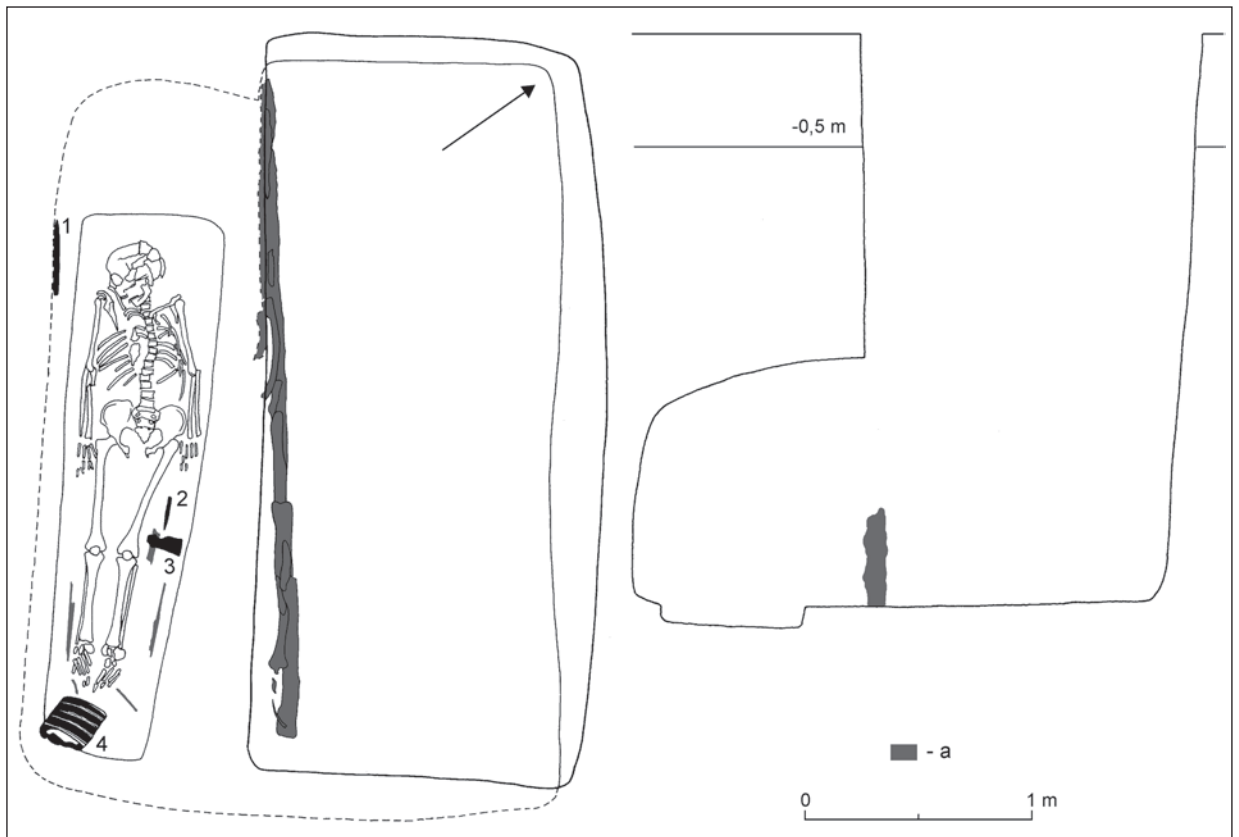
Obr. 6. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Hrob 79. Foto: G. Fusek.

Abb. 6. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Grab 79. Photo: G. Fusek.

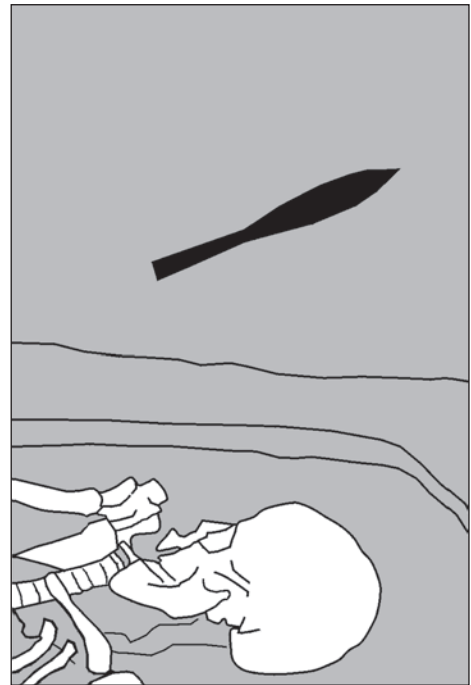


Obr. 7. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Hrob 85. Foto: G. Fusek.

Abb. 7. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Grab 85. Photo: G. Fusek.



Obr. 8. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Hrob 85 - pôdorys a priečny rez. Legenda: a - zvyšky dreva. Kresba: G. Fusek.
 Abb. 8. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Grab 85 - Grundriss und Querschnitt. Legende: a - Holzreste. Zeichnung: G. Fusek.



Obr. 9. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Záber na hrot kopije in situ, prilepený na stenu výklenku hrobu 85 a schematické znázornenie situácie. Foto a kresba: G. Fusek.
 Abb. 9. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Detail der Lanzespitze in situ an der Wand des Grabes 85 und schematische Darstellung der Situation. Photo und Zeichnung: G. Fusek.

Hrob 85 (obr. 7; 8)

Revízný výskum hrobu črtajúceho sa v hĺbke 50 cm. Šachta hrobu, orientovaného v smere SZ-JV, mala obdĺžnikový pôdorys (324 x 152 cm) s vypuklou severovýchodnou stenou. Severozápadná a severovýchodná stena sa zužovali k plochému dnu zapustenému do pieskového podlažia v hĺbke 203 cm pod úrovňou zistenia, nachádzajúceho sa pod sprašovou vrstvou.

Pod juhozápadnou a juhovýchodnou stenou bol výklenok. Časť juhozápadnej steny nad výklenkom sa počas začisťovania zrútila. Výklenok pod juhozápadnou stenou bol 110 cm vysoký, 95 cm široký, obdĺžnikový so zaoblenými rohmi. Plynulo pokračoval pod kratšiu, juhovýchodnú stenu v šírke okolo 20 cm. Z bočného pohľadu mali výklenky vodorovný strop. Pozdĺžny výklenok od hrobovej jamy oddeľovala asi 8 cm široká drevená stena dochovaná vo forme práchnivého bieleho zrnitého materiálu. Dosahovala do výšky cca 40 cm nad dnom. Pod klenutým stropom v juhozápadnej časti výklenku bol asi 30 cm vysoký dutý priestor.

Pochovaný bol uložený pod výklenkom v 9 cm zahĺbenej lichobežníkovej hrobovej jame (dĺ. 248 cm, š. 60-48 cm) vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela, s hlavou vytočenou do pravej strany. Lebka bola roztláčená, kostra v anatomickej polohe, kosti spráchnivené. Vek: maturus 1 (40-49 rokov); pohlavie: muž.

Na stene výklenku sa nachádzal prilepený hrot kopije (1) - hrot bol vo výške 34 cm nad dnom a tuľajka vo výške 21 cm nad dnom (obr. 9). Pozdĺž ľavej stehennej kosti sa nachádzal nôž (2), pod ním pri kolenách sekerka (3) s dochovanou hornou, sekerku presahujúcou časťou poriska, smerujúcou k chodidlám, pod sekerkou boli zvyšky tkaniny. Konča nôh stálo vedierko (4) so zvyškami dreva znútra. Obojstranne pozdĺž predkolení boli súvislé pásy uhlíkov, pri chodidlách kratšie, šikmo orientované pásy uhlíkov.

1. Silno skorodovaný hrot kopije s kónickou tuľajkou, úzkym krčkom a plochým listom. V oválnej kornútkovitej tuľajke s preloženými koncami sa nachádza klinec, ktorým bola pripevnená drevená násada, petrifikované zvyšky ktorej tuľajky sčasti vyplňajú. Rozmery: dochovaná dĺ. 273 mm, š. čepele 34 mm, dĺ. v čase nálezu 297 mm (tab. III: 1).
2. Silno skorodovaný, fragmentárne dochovaný železný nôž s obojstranne mierne odsadeným trňom. Na trni boli dochované zvyšky petrifikovaného dreva a železná objímka. Rozmery: dĺ. v čase nálezu 152 mm, š. čepele 19 mm (tab. III: 2).
3. Silno skorodovaná sekera bradatica so zaobleným ostrím, s rovným chrbtom, širokými nízkymi ostriami pri otvore pre porisko a s krátkym, bočne splošteným obuchom. V otvore pre porisko sú zachované zvyšky neurčiteľného petrifikovaného dreva, na jednom trni je petrifikovaný hladký materiál, azda koža pokrývajúca kúsok petrifikovanej tkaniny, na boku tela pri ostrí sa dochoval väčší kus petrifikovanej tkaniny. Rozmery: dĺ. 159 mm, š. ostria 57 mm (tab. III: 3).
4. Skorodované, piatimi železnými lamelami okované drevené vedierko, pôvodne s dochovanou rukoväťou, ktorá dnes chýba. Z bočného pohľadu je mierne kónické, pôdorys oválny. Lamely okutia sú vyrobené z plechu zosilneného na okrajoch. Horný okraj je obrúbený plechom ohnutým do tvaru L, cez ktorý štrbinou prechádzajú plechové obdĺžnikové ataše s bočnými otvormi pre rukoväť. Rukoväť v tvare U má do pravého uhla rozšírené konce s gombíkovitými ukončeniami. Na vonkajších stranách na bokoch pod atašami sa nachádzajú závesné krúžky pripojené k vedierku očkami. Znútra na mnohých miestach vidno petrifikované zvyšky dreva. Rozmery: v. tela 224 mm, horný pr. 164 x 66 mm, dolný pr. 70 x 198 mm (obr. 10; tab. III: 4).

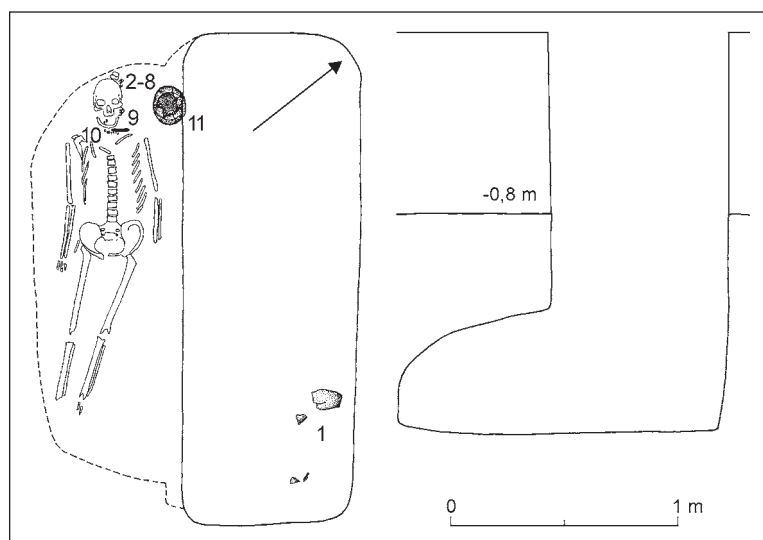
Hrob 100 (obr. 11; 12)

Obdĺžniková šachta hrobu (216 x 78 cm) so zaoblenými rohmi sa vyčrtala v hĺbke 80 cm, orientovaná bola v smere SZ-JV. Jama mala svetlejší zásyp ako tmavšie sfarbené okolie; v hĺbke 10 cm od úrovne zistenia už bolo podlažie sprašové. Výplň hrobovej jamy bola sprašová, s primiešanou hnedou zeminou.



Obr. 10. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Vedierko z hrobu 85. Mierka 1:4. Foto: V. Koša.

Abb. 10. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Eimer aus dem Grab 85. Maßstab 1:4. Photo: V. Koša.



Obr. 11. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Hrob 100 - pôdorys a priečny rez.
Kresba: G. Fusek.

Abb. 11. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Grab 100 - Grundriss und Querschnitt.
Zeichnung: G. Fusek.

V hĺbke 20-30 cm sa v západnom kúte našli črepy z jednej keramickej nádoby (1), pod jedným z črepov boli aj uhličky. Steny hrobovej jamy zvislo klesali k plochému dnu v hĺbke 95 cm od úrovne zistenia.

Pod juhozápadnou stenou sa nachádzal zeminou vyplnený výklenok s dnom na úrovni dna hrobovej šachty. Pozdĺžna stena výklenku bola rovnobežná so stenou hrobovej jamy, kratšie strany boli šikmé, zaoblené (193 x 65 cm). Klenba bola v priečnom reze klenutá, v strede 54 cm vysoká, z bočného pohľadu oblúkovito klenutá.

Pochovaná bola uložená vo výklenku vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela. Kosti boli veľmi strávené. Trup bol uložený rovnobežne s hrobovou jamou, dolné končatiny mierne šikmo doprava. Krčné stavce boli posunuté za lebku. Vek: senilis (60+ r.); pohlavie: žena.

Vľavo za lebku a pri spánkovej kosti sa nachádzalo sedem náušnic (2-8), zľava na hrdle pri pleci ležal nôž (9), pod sánkou boli roztrúsené koráliky z náhrdelníka (10). Vľavo od lebky stála keramická nádoba (11).

1. Rekonštruovaný keramický hrniec s chýbajúcim ústím. Pod hrdlom sú stopy po obtáčaní, výzdobu tvoria pásy hrebeňom nanesených vlnoviek. Rozmery: dochovaná v. 170 mm, pr. dna 83 mm, pr. najväčšej vydutiny 142 mm (tab. I: 100: 1).
2. Filigránová bronzová náušnica s postrannými prstencami, so zdobeným dolným oblúkom a so záveskom v strede oblúka. Všetky ozdoby sú naletované striebřistým kovom na drôt okrúhleho prierezu. Bočné prstence sú zhotovené z profilovaného pásika obojstranne obopnutého presekávanými drôtkami. Nad vnútorným prstencom sa nachádza kornútkovitá objímka s mierne preloženými koncami. Spodný oblúk je zdobený štyrmi pozdĺžnymi presekávanými drôtkami rozmiestnenými pravidelne po obvode. Dvojkónický dutý závesok ukončený guľôčkou je vytvorený zo zletovaného tenkého drôtika obdĺžnikového prierezu. O spodný oblúk náušnice je prichytený prstencovitým háčikom z profilovaného pásika. Rozmery: v. 36,5 mm, š. 19 mm (tab. I: 100: 2).



Obr. 12. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Hrob 100. Foto: G. Fusek.
Abb. 12. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Grab 100. Photo: G. Fusek.

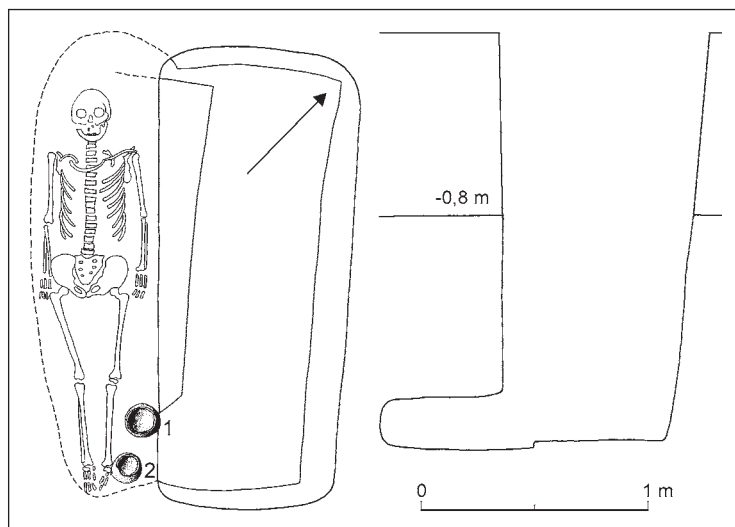
3. Bronzová krúžková náušnica z drôtu okrúhleho prierezu, zdobená jednoduchými bočnými prstencami - z nich vnútorný chýba. Rozmery: 13 x 11 mm (tab. I: 100: 3).

4. Bronzová krúžková náušnica z drôtu okrúhleho prierezu, zdobená jednoduchými bočnými pr-

- tencami. Rozmery: 20 x 14 mm (tab. I: 100: 4).
5. Bronzová krúžková náušnica z drôtu okrúhleho, miestami hraneného prierezu, zdobená jednoduchými bočnými prstencami. Rozmery: 19 x 19 mm (tab. I: 100: 5).
 6. Bronzová krúžková náušnica z drôtu okrúhleho, miestami hraneného prierezu, pôvodne zdobená jednoduchými bočnými prstencami - vnútorný je však posunutý do stredu horného oblúka. Rozmery: 20 x 16 mm (tab. I: 100: 6).
 7. Bronzová krúžková náušnica z drôtu štvoruholníkového prierezu, zdobená jednoduchými bočnými prstencami - vnútorný je posunutý mierne dolu. Rozmery: 19 x 17 mm (tab. I: 100: 7).
 8. Bronzová krúžková náušnica z drôtu okrúhleho, miestami hraneného prierezu, pôvodne zdobená jednoduchými bočnými prstencami - vonkajší je však posunutý do stredu dolného oblúka. Rozmery: 23 x 19 mm (tab. I: 100: 8).
 9. Skorodovaný železný nôž s chrbtom mierne odsadeným od trňa. Na ulomenom trni sa našli zvyšky petrifikovaného dreva. Rozmery: dĺ. 79 mm, š. čepele 10 mm (tab. I: 100: 9).
 10. Náhrdelník pozostávajúci zo 16 sklených korálikov, resp. z ich zlomkov (tab. I: 100: 10):
 - čierny valcovitý korálik členený s križujúcimi sa natavenými žltými vláknami (1 ks),
 - zlomok širšej časti čierneho koráliku tvaru melónového jadra so stredovou, asi medenou rúrkou (1 ks),
 - zlomok viacnásobne členeného koráliku s bledomodrým opalizujúcim povrchom a čiernym jadrom
 - dochované tri segmenty (1 ks),
 - zlomok viacnásobne členeného modrého koráliku - dochované tri segmenty (1 ks),
 - trojnásobne členené žlté koráliky (2 ks),
 - štvornásobne členený tyrkysový korálik (1 ks),
 - dvojnásobne členený tyrkysový korálik (1 ks),
 - guľovité sploštené žlté koráliky (4 ks),
 - oddelené segmenty tmavomodrého členeného koráliku (2 ks),
 - guľovitý sploštený bledomodrý korálik (1 ks),
 - obručovitý modrý korálik (1 ks).
 11. Asymetrický keramický hrniec so stopami po obtáčaní na ústí, okraj je šikmo zrezaný, výzdobu tvoria horizontálne línie nanesené nástrojom s jedným hrotom. Rozmery: v. 135-143 mm, pr. dna 70 mm, pr. najväčšej vydutiny 115-123 mm, pr. hrdla 98-102 mm, pr. ústia 106-109 mm (tab. I: 100: 11).

Hrob 101 (obr. 13)

Mierne lichobežníková šachta hrobu (203 x 88-78 cm), orientovaného v smere SZ-JV, so zaoblenými rohmi, sa vyčrtala v hĺbke 80 cm. Vyhĺbená bola do pravekého (asi neolitického) sídliskového objektu s hnedým sfarbením zásypu so sprašovými škvrnami. Dno objektu siahalo do hĺbky 40-50 cm, dosadalo



Obr. 13. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Hrob 101 - pôdorys a priečny rez.
 Kresba: G. Fusek a E. Chropovská.
 Abb. 13. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Grab 101 - Grundriss und Querschnitt. Zeichnung: G. Fusek und E. Chropovská.

na spraš. Výplň šachty hrobovej jamy v juhovýchodnej časti bola sprašová, v ostatnej hlinitá, premiešaná so sprašou. V plochom dne v hĺbke 100 cm od úrovne zistenia, zahĺbeného do spraše, sa pozdĺž juhozápadnej steny črtal 10-20 cm širokým pás tmavšej zeminy, ktorá pokračovala pod stenu do výklenku. Išlo o výplň dna výklenku zahĺbeného 4 cm pod dno hrobovej jamy, odsadeného mierne šikmou líniou, v severozápadnom ukončení sa v pravom uhle zalamujúcou pod stenu. Samotný výklenok bol vyplnený zeminou, mal oválny pôdorys, zasahoval asi 55 cm pod stenu, k nohám sa zužoval a bol 205 cm dlhý. Výklenok bol 22-24 cm vysoký, z bočného pohľadu bol strop vodorovný, v priečnom reze plochý.

Pochovaný bol uložený vo výklenku vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami pozdĺž tela. Kosti boli pomerne dobre zachované. Vek: adultus 2 (30-39 rokov); pohlavie: muž.

Pri ľavom predkolení stála keramická nádoba (1), ďalšia bola vedľa nej pri ľavom chodidle (2).

1. Viac-menej súmerný keramický hrniec so zreteľnými stopami po obtáčaní v hornej tretine, v dolnej časti so stopami po zvislom orezávaní. Okraj je zaoblený, výzdobu tvoria pásy hrebeňom nanesených vlnoviek. Na dne, mierne excentricky, sa nachádza čiastočne zahladený zvyšok pravdepodobne odtlačku fixnej osi hrnčiarskeho kruhu. Taktiež sú zreteľné odtlačky azda triesky, pomocou ktorej nádobu snímali z kruhu. Rozmery: v. 178 mm, pr. dna 86 mm, pr. najväčšej vydutiny 160 mm, pr. hrdla 113 mm, pr. ústia 128 mm (tab. I: 101: 1).
2. Keramický hrniec so zreteľnými stopami po obtáčaní v oblasti ústia, okraj je šikmo zrezaný a mierne prežliabnutý, výzdobu tvoria pásy hrebeňom nanesených vlnoviek a línií. Na dne sa nachádza plastická značka tvorená osemcípou hviezdou, ktorej lúče prechádzajú vrcholmi a stredmi strán stredového štvorca. Rozmery: v. 128 mm, pr. dna 86 mm, pr. najväčšej vydutiny 126 mm, pr. hrdla 90 mm, pr. ústia 101 mm (tab. I: 101: 2).

Hrob 109 (obr. 14; 15)

Obdĺžniková šachta hrobu (250 x 136 cm), orientovaného v smere SZ-JV, so zaoblenými rohmi a nerovnou juhozápadnou stenou, sa veľmi zle črtala v hĺbke 40 cm. Steny - severozápadná aj severovýchodná - zvislo klesali k plochému dnu zapustenému do pieskového podlažia v hĺbke 160 cm pod úrovňou zistenia, nachádzajúceho sa pod sprašovou vrstvou. Do hĺbky 70 cm od úrovne zistenia siahala čistá sprašová výplň, až od tejto hĺbky sa objavilo tmavé sfarbenie zasypu, ktoré sa postupne rozšírilo na celú hrobovú jamu. Od hĺbky asi 120 cm sa črtalo zotleté drevené obloženie hrobu, zhruba obdĺžnikového pôdorysu (220 x 112 cm), s prehnutými stenami a zaoblenými rohmi.

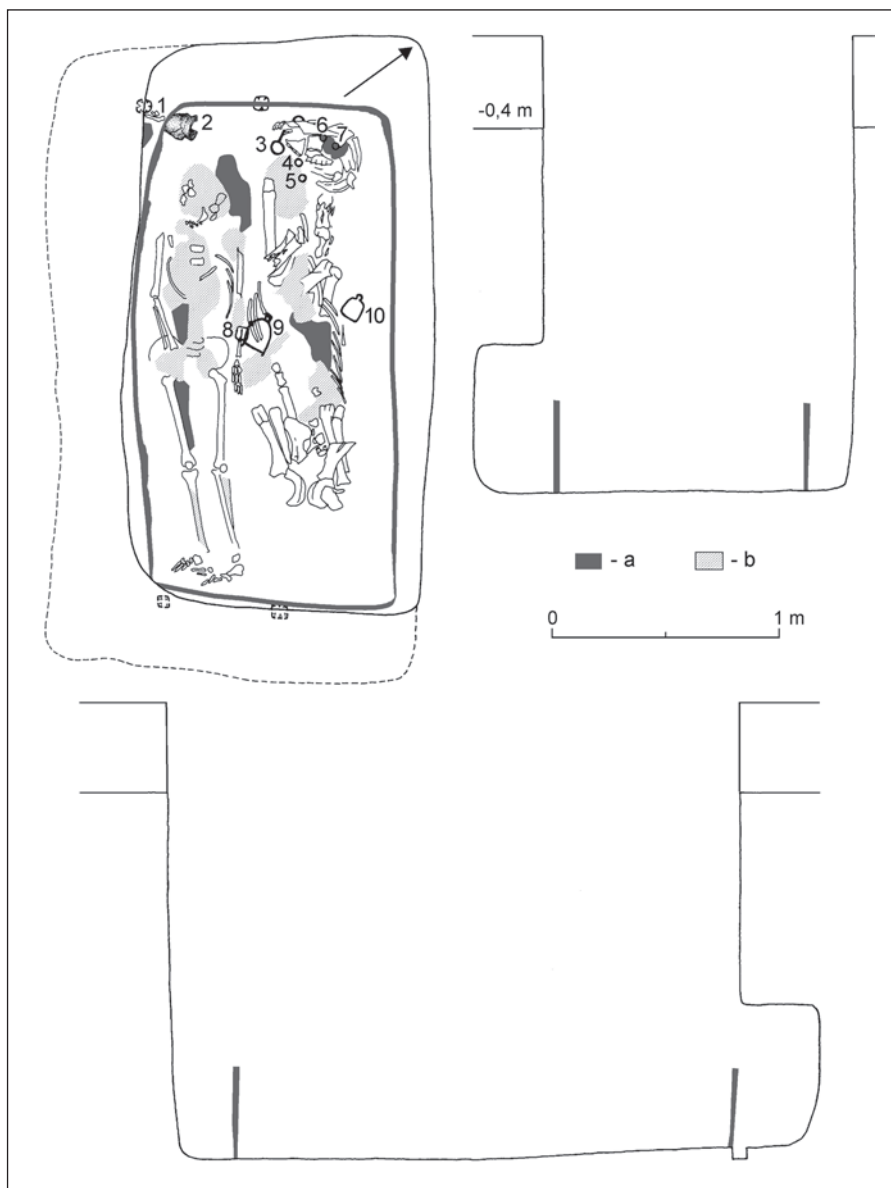
Pod juhozápadnou a juhovýchodnou stenou sa nachádzal 30-40 cm široký výklenok vyplnený tmavou zeminou, ktorá sa veľmi zreteľne oddeľovala od neporušených sprašových a pieskových stien. Po celej dĺžke výklenku bol strop plochý, asi 65 cm vysoký, z bočného pohľadu vodorovný. Dno hrobovej jamy plynulo pokračovalo vo výklenku so zaoblenými rohmi.

V drevenej obdĺžnikovej konštrukcii boli v juhozápadnej polovici uložené telesné pozostatky ľudského jedinca vo vystretej polohe na chrbte, ľavá horná končatina spočívala pozdĺž tela, pravá, mierne ohnutá v lakti, smerovala do panvy. Vek: adultus 2 (30-39 rokov); pohlavie: muž. Vľavo od ľudského skeletu, v severovýchodnej polovici sa nachádzala kostra koňa. Kôň ležal na pravom boku so skrčenými končatinami. Kosti, najmä časť ľudských, boli silno strávené. Obe kostry pokrývala alebo zaobalovala hnedá organická hmota vtlačená medzi kosti. Po vyčistení hrobu sa na dne pod ľudskou kostrou objavili plytké (4-7 cm) štvorcové jamky (5 x 5 až 7 x 7 cm) komponované do rohov obdĺžnika (225 x 56 cm), pozostatok po márach (obr. 15: 2). Ich pozícia mimo rámu dreveného obloženia upozorňuje, že jeho konštrukcia sa posunula, stlačila, čiže jeho pôvodné rozmery boli väčšie (obr. 15: 1).

Z vonkajšej strany rámu, v jeho západnom kúte boli zvieracie kosti (1), pri nich, avšak znútra dreveného obloženia ležala nádoba (2). V pysku koňa bolo zubadlo (3), na bokoch jeho lebky ležali po dva krúžky z ohlávky (4-7), pri bruchu mal pracku podbrušníka (8) a strmeň (9). Na opačnej strane, za chrbtom, ležal ďalší strmeň (10). Vo výskumnej správe sa píše aj o náleze kosteného šidla, v skutočnosti je to však metapodium patriace kostre koňa.

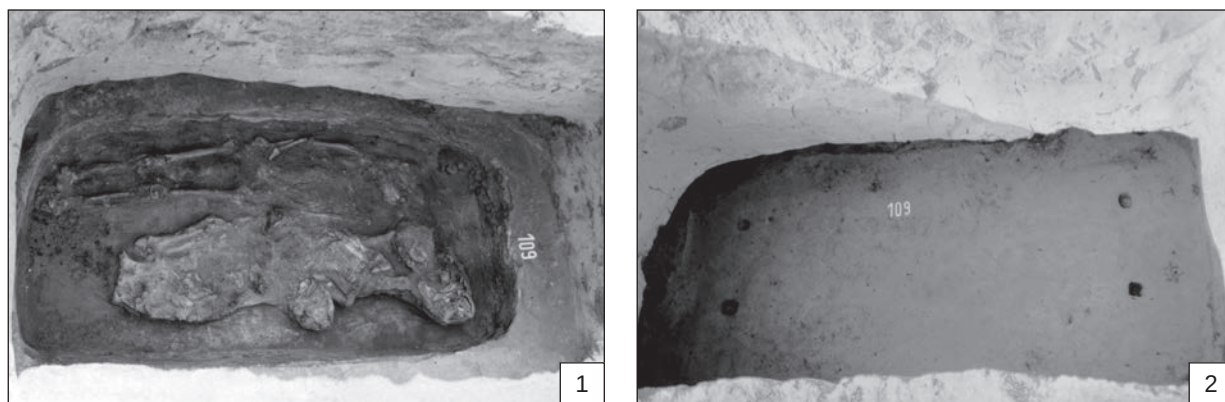
1. Neurčené zvieracie kosti.
2. Keramický hrniec so zreteľnými stopami po obtáčaní v oblasti ústia, okraj je zaoblený, výzdobu tvoria zvislé vrypy, vpichy a línie vytvorené hrebeňom. Rozmery: v. 135 mm, pr. dna 73 mm, pr. najväčšej vydutiny 112 mm, pr. hrdla 76 mm, pr. ústia 93 mm (tab. IV: 2).
3. Silno skorodované, rozpadnuté železné dvojdielne zubadlo s prakticky symetrickými ramenami a s postrannými krúžkami. Všetky očka ramien sú uzavreté. Rozmery v čase nálezu: max. dl. 220 mm (tab. IV: 3).
4. Skorodovaný železný krúžok z ohlávky, vyhotovený z tyčinky oválneho prierezu. Rozmery: pr. 36 mm (tab. IV: 4).
5. Skorodovaný železný krúžok z ohlávky, vyhotovený z tyčinky oválneho prierezu. Rozmery: pr. 34 mm (tab. IV: 5).

6. Skorodovaný železný krúžok z ohlávky, vyhotovený z tyčinky oválneho prierezu. Rozmery: pr. 35 mm (tab. IV: 6).
7. Skorodovaný železný krúžok z ohlávky, vyhotovený z tyčinky oválneho prierezu. Rozmery: pr. 37 mm (tab. IV: 7).
8. Skorodovaná rámová železná obdĺžniková pracka so zaoblenými rohmi. Korózia neumožňuje presne sledovať details, zdá sa však, že nemala trň, ale obojstranne prichytenú posuvnú priečku. Rozmery rámu: 54 x 49 mm (tab. IV: 8).
9. Skorodovaný, rozpadnutý železný strmeň, details stvárnenia nie je možné zistiť. V plochom štvoruholníkovom ušku s mierne naznačeným kĺčkom je prerazený otvor pre strmeňový remeň. Parabolicky prehnuté ramená strmeňového oblúka vyhotoveného z oválnej tyčinky presahujú (pôvodne asi hladké) ploché stúpadlo. Rozmery: v. 188 mm, š. pri stúpadle 116 mm, š. stúpadla 36 mm, pr. tyčinky ramena 11 mm (tab. IV: 9).



Obr. 14. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Hrob 109 - pôdorys, priečny a pozdlžny rez. Legenda: a - zvyšky dreva; b - spráchnivené kosti a zvyšky hnedej organickej hmoty, asi kože. Kresba: G. Fusek.

Abb. 14. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Grab 109 - Grundriss, Querschnitt und Längsschnitt. Legende: a - Holzüberreste; b - verrottete Knochen und Überreste eines braunen organischen Stoffes, wahrscheinlich Leders. Zeichnung: G. Fusek.



Obr. 15. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Rôzne fázy odkryvu hrobu 109. 1 - pohľad na začistené kostry v drevenom obložení; 2 - začistené dno so stopami po márach. Foto: G. Fusek.

Abb. 15. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Verschiedene Phasen der Freilegung des Grabes 109. Ein Blick auf die abgeputzten Knochen in der Holzumlegung; 2 - abgeputzter Boden mit den Leichenbahrespuren. Photo: G. Fusek.

10. Skorodovaný, rozpadnutý železný strmeň, detaily stvárnenia nie je možné zistiť. Slučkovité uško so otvoreným krčkom je ukované z tyčinky štvoruholníkového prierezu, ktorá je v nižších partiách ramien roztepaná. Ramená strmeňového oblúka plynulo prechádzajú do plochého, smerom von mierne prehnutého (pôvodne asi hladkého) stúpadla. Rozmery: v. 149 mm, š. nad stúpadlom 118 mm, š. stúpadla 21 mm (tab. IV: 10).

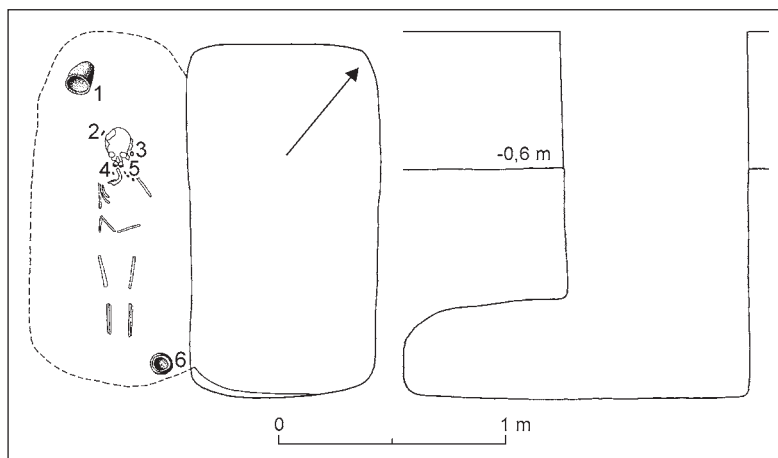
Hrob 114 (obr. 16; 17)

Obdĺžniková šachta hrobu (155 x 81 cm), orientovaného v smere SZ-JV, so zaoblenými rohmi, sa vyčrtala v hĺbke 60 cm. Zásyp bol tmavý. Kratšia juhovýchodná stena klesala mierne šikmo, ostatné steny klesali zvislo k plochému dnu v hĺbke 100 cm od úrovne zistenia.

Pod juhozápadnou stenou sa nachádzal zeminou vyplnený výklenok so zaoblenými kratšími stenami. Zasahoval asi 70 cm pod stenu, bol 155 cm dlhý. V mieste vyústenia mal strop výšku 40 cm, v priečnom reze sa spočiatku mierne znižoval, pri bočnej stene výklenku bol klenutejší, z bočného pohľadu vodorovný.

Pochovaná bola uložená vo vystretej polohe na chrbte. Poloha horných končatín nebola anatomická, pretože vretenné kosti smerovali do panvy a lakťové kosti naznačujú polohu pozdĺž tela. Kostí sa dochovali v zlom stave, boli strávené. Vek: infans 1 (0,5-6 rokov); pohlavie: antropologicky neurčené, podľa príloh žena.

V západnom kúte výklenku ležala keramická nádoba (1), sprava za lebkou železná náušnica (2), pri ľavej spánkovej kosti bronzová náušnica (3), okolo hrdla boli roztrúsené koráliky z náhrdelníka (4) spolu



Obr. 16. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Hrob 114 - pôdorys a priečny rez. Kresba: G. Fusek.

Abb. 16. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Grab 114 - Grundriss und Querschnitt. Zeichnung: G. Fusek.

so železnou prackou (5), vo východnom kúte výklenku stála ďalšia keramická nádoba (6), v zásype hrovej jamy sa našla neolitická rádiolaritová čepielka (7).

1. Súmerný keramický hrniec so zreteľnými stopami po obtáčaní v oblasti ústia a pliec. Okraj je šikmo zrezaný, mierne prežliabnutý, manžetovitý, výzdobu tvoria pásy hrebeňom nanesených vlnoviek a línií. Rozmery: v. 159 mm, pr. dna 88 mm, pr. najväčšej vydutiny 148 mm, pr. hrdla 118 mm, pr. ústia 128 mm (tab. II: 114: 1).
2. Skorodovaná železná krúžková náušnica z drôtu okrúhleho prierezu s ulomenými koncami, z ktorých jeden je buď zohnutý dovnútra, alebo reštaurátor tam ponechal hrdzu, na druhom je inofarebná korózia. Rozmery: pr. 18 mm (tab. II: 114: 2).
3. Bronzová záušnica s postrannými dvojitými prstencami, v strede dolného oblúka je na pásikovom pútku jednostranný valcovitý závesok zo špirálovito stočeného jemného drôtika (11 závitov), ukončený guľôčkou. Rozmery: 24 x 18 mm (tab. II: 114: 3).
4. Náhrdelník pozostávajúci z 8 sklenených a 3 kovových korálikov, resp. z ich zlomkov (tab. II: 114: 4):
 - zlomok viacnásobne členeného tmavomodrého korálika - dochované tri segmenty (1 ks),
 - zlomok viacnásobne členeného modrého korálika - dochované dva celé a jeden poškodený segment (1 ks),
 - zlomok viacnásobne členeného modrého opalizujúceho korálika - dochované dva segmenty (1 ks),
 - dvojnásobne členené tmavomodré koráliky (2 ks),
 - koróziou spojené koráliky vyhotovené z pásika bieleho mäkkého kovu (cín alebo olovo) s dotýkajúcimi sa koncami (3 ks).
5. Silno skorodovaná oválna železná pracka s trňom; jedno rameno rámu sa pri konzervovaní rozpadlo. Rozmery: dl. 15 mm, pôvodné rozmery 18 x 16 mm (tab. II: 114: 5).
6. Masívny asymetrický keramický hrniec s chýbajúcim ústím, s hrubými stenami a z väčšej časti skorodovaným povrchom. V hornej časti pliec a na zvyšku hrdla sú stopy po obtáčaní a nad dnom po ručnom modelovaní. Nezreteľnú výzdobu tvoria pásy hrebeňom nanesených vlnoviek a línií. Rozmery: dochovaná v. 106 mm, pr. dna 71 mm, pr. najväčšej vydutiny 106 mm, pr. hrdla 85 mm (tab. II: 114: 6).
7. Neolitická sivozelená rádiolaritová kosáková čepielka. Rozmery: 30 x 14 mm (tab. II: 114: 7).



Obr. 17. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Hrob 114. Foto: G. Fusek.

Abb. 17. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Grab 114. Photo: G. Fusek.

ANALÝZA HNUTEĽNÝCH NÁLEZOV

Š p e r k y

Šperky sa našli v troch hroboch. Podľa antropologického určenia v dvoch boli pochované osoby ženského pohlavia - hrob 78 (malé dieťa) a hrob 100 (stará žena). Vzhľadom na nález šperkov v treťom hrobe (114) možno uvažovať, že tu bolo pochované malé dievčatko.

Náušnice - všetky patria do okruhu veľkomoravských šperkov podunajského pôvodu.

• *Jednoduché krúžkové náušnice* (tab. II: 78: 1; 114: 2) nemajú žiadnu datovaciu hodnotu, pretože sa vyskytujú v hroboch širokého časového, kultúrneho aj geografického rozpätia (Dostál 1991, 82). V období 9. až prvej polovice 10. stor. ich obľuba postupne narastala (Hanuliak 2004, 158, obr. 175). Na skúmanej lokalite sa bronzová náušnica tohto typu našla v hrobe 78 spolu s náušnicou zdobenou jednoduchými prstencami na bokoch (na veľkomoravských lokalitách je to častá kombinácia - Hanuliak 2004, 159) a s náhrdelníkom zloženým prevažne z čiernych korálikov ovinutých žltým vláknom. Náušnica z hrobu 114 je neobvykle vyhotovená zo železného drôtu. Jej zahnuté ukončenie môže byť zvyškom korózie, ale môže tiež naznačovať, že ide o predmet iného typu. K jeho špecifikácii nie je dostatok podkladov.

• *Náušnice zdobené na bokoch prstencami* (tab. I: 100: 3-8; II: 78: 2) sa našli v hroboch 78 a 100. Súvislosti nálezu z hrobu 78 sú komentované vyššie. V hrobe 100 bolo šesť náušnic tohto typu, z nich v jednom prípade prstenec odpadol (tab. I: 100: 3), čo je obvyklý jav (Hanuliak 2004, 158). V ďalších troch prípadoch

sa prstence posunuli (tab. I: 100: 6-8). Určite nejde o pútka s ulomeným záveskom, pretože po vyčistení sa niektoré z nich voľne pohybovali a reštaurátor ich podľa kresieb prilepil na miesta, kde sa nachádzali v čase nálezu. Je možné, že diskutovaný typ náušnice vznikol pod vplyvom šperkov avarského prostredia (Dostál 1991, 83; Szőke 1992, 846), ale najstaršie exempláre pochádzajú až niekedy z prelomu 8. a 9. stor. (Szőke 1992, 845). Ide o typický jednoduchý šperk veľkomoravského obdobia ako celku.

- *Náušnica s valcovitým špirálovým záveskom* (tab. II: 114: 3) ukončeným guľičkou sa našla v hrobe 114 spolu so železnou krúžkovou náušnicou a s náhrdelníkom zloženým okrem iného z členených korálikov. B. Dostál tento typ náušnice bez výhrad považuje za súčasť veľkomoravského šperku, avšak k jeho absolútnemu datovaniu sa vyjadril nezrozumiteľne (Dostál 1991, 82). Podľa M. Hanuliaka (2004, 163) sa náušnice daného typu vyskytujú počas celého veľkomoravského obdobia.

- *Filigránovú náušnicu s bikónickým prívieskom* (tab. I: 100: 2) z hrobu 100 dopĺňala kolekcia šiestich náušníc s bočnými prstencami a náhrdelník z rôznych sklenených korálikov. Dve analogické náušnice z hrobu 300 v Trnenci nad Váhom sprevádzala náušnica s bubienkovým dutým prívieskom vytvoreným z horizontálne spojených pologúľ (spodná chýba), k oblúku pripevneným pútkom, ako aj 11 jednoduchých náušníc alebo náušníc s bočnými prstencami (Točík 1971, 158, 159, tab. XXXIII: 1, 2, 9-16, 18, 32). B. Dostál podobné náušnice, ale bez filigránovej výzdoby, datuje do 9. stor. ako celku (Dostál 1991, 82). Ani M. Hanuliak sa k presnejšiemu datovaniu slovenských nálezov nevyjadruje. Prípadne sa vyjadruje tak, že ním vyčlenená štvrtá forma náušníc - so špirálovým záveskom z hladkého drôtu, ktorej zodpovedá nález z Pácu, ako aj forma druhá a tretia, sa sporadicky vyskytuje v staršom a mladšom úseku veľkomoravského obdobia (Hanuliak 2004, 163), v princípe teda v 9. stor. Podobne aj náušnica s guľovitým prívieskom z Trnovca nad Váhom (Hanuliak 2004, 162). Doterajšie nálezy sa na upresnenie datovania pácskeho nálezu využiť nedajú. Príslušnosť náušnice z Pácu k veľkomoravskému šperku je nesporná, otázne však ostáva absolútne datovanie.

Náhrdelníky (tab. I: 100: 10; II: 78: 3; 114: 4) - pochádzajú z troch ženských hrobov (78, 100, 114). Vo všetkých prípadoch boli vo funkčnej polohe. V hrobe 114 sa pri korálikoch našla malá železná pracka (tab. II: 114: 5), asi slúžiaca na spínanie náhrdelníka. Koráliky sú rôznorodé a len niektoré z nich sa dajú využiť na aspoň približné chronologické pozorovania.

- *Čierne koráliky s nataveným žltým vláknom* sú dvojakého druhu - dlhšie valcovité, zvyčajne so špirálovito namotaným vláknom, a kratšie valcovité až kónické, obvykle s križujúcimi sa žltými vláknami. Koráliky tohto druhu sa nachádzajú v avarských hroboch od prelomu 7. a 8. stor. (napr. Csákberény-Orondpuszta, hroby 314 a 414 - Pásztor 1992-1995, 49, typy 40.5 a 40.6) a vyskytujú sa v hroboch celého veľkomoravského obdobia (Hanuliak 2004, 172, 173), ba aj neskôr (napr. Čakajovce, hrob 269 - Rejholcová 1995, tab. XLVII). Nie sú teda chronologicky signifikantné.

- *Viacnásobne členené koráliky* majú rôzne farby, hrúbku a počet segmentov, objavujú sa i separátne segmenty. Vyskytujú sa, podobne ako predchádzajúci typ, počas celého veľkomoravského obdobia (Hanuliak 2004, 172, 173), avšak na aspoň hrubšie chronologické zaradenie hrobov sa využiť nedajú, pretože sa bežne nachádzajú aj v hroboch z obdobia avarského kaganátu (Čilinská 1975, 87).

- *Korálik tvaru melónového jadra* patrí k charakteristickým nálezom doby avarského kaganátu. Výskyt korálikov tvaru melónového jadra kulminuje v neskoroavarskom stupni (Čilinská 1975, 87), kedy sú náhrdelníky často zostavené len z tohto typu korálikov. Prežívajú aj do nasledujúceho obdobia, ale hlbšie v 9. stor., v zostave s inými typmi korálikov, bývajú osihotené (Szőke 1992, 873, 874).

Vo všetkých troch prípadoch sa náhrdelníky kombinovali s náušnicami veľkomoravského obdobia. Na správnosť takéhoto chronologického zaradenia upozorňuje aj čierny korálik tvaru melónového jadra, vložený ako solitér medzi iné koráliky do náhrdelníka v hrobe 100.

Z b r a n e

Zbraňami bol vystrojený len pochovaný v hrobe 85.

Sekera (tab. III: 3) z hrobu 85 typologicky patrí medzi bradatice s nízkymi ostňami a s bočne splošteným tylom. Ide o Marešovej typ I AB, na pohrebisku v Uherskom Hradišti-Sadoch-Horných Kotviciach datovanom do druhej štvrtiny 9. stor. (Marešová 1983, 92). Podľa B. Dostála (1966, 70, 71) však sekery bradatice, t. j. sekery typu I, sú z druhej polovice 8. stor. až z prvej polovice 10. stor., pričom jednotlivé varianty (tým je tiež typ I AB podľa Marešovej) nie je možné využiť na precíznejšie datovanie. Podľa dochovaných zvyškov poríska vidno, že na hornom konci sekeru presahovalo. Takéto prečnievanie porísk je dolože-

né v prostredí vhodnom pre uchovanie organických materiálov (Mikulčice; Poulik 1975, tab. 82: 3-5). Z polohy sekery v hrobe možno usudzovať, že pochovaný ju držal v ľavej ruke, resp. k nej smerovalo porisko (obr. 8: 3). Vzhľadom na to, že sa našla v hrobe spolu s kopijou, je nález príspevkom k diskusii, či bradatice patrili medzi zbrane, alebo medzi pracovné nástroje. Poloha vľavo však nemusí naznačovať, že zosnulý bojovník bol ľavák (až 80% sekier na Slovensku sa v hrobách našlo na pravej strane - Hanuliak 2004, 147), pretože pre pravú ruku mal k dispozícii kopiju.

Hrot kopije (tab. III: 1) sa našiel v hrobe 85 na nezvyčajnom mieste - šikmo prilepený na stenu (obr. 9). Z toho vidno, že kopija pôvodne bola do hrobu vložená zlomená (lámanie násad pri vkladaní kopijí do hrobov sa vzhľadom na ich dĺžku predpokladá - Hanuliak 2004, 144, 145; Kouřil 2004, 70), opretá o stenu výklenku. Miesto posledného odpočinku pochovaného je vyznačené jednak miernou prehĺbeninou, jednak pásikmi uhlíkov pozdĺž dolných končatín, ktoré sú snád pozostatkom zvislého dreveného obloženia (obr. 8). Kopiju uložili mimo tohto priestoru. Hrot sa svojím stvárnením hlási k Ruttkayovmu typu IIb, ktorý predstavuje charakteristickú zbraň domáceho pôvodu, vyskytujúcu sa v hrobách veľkomoravského obdobia (Ruttkay 1976, 300, obr. 36), s počiatkami siahajúcimi do obdobia avarského kaganátu (Tomka 2000, 195). Ide teda o typ zbrane bez možnosti presnejšieho chronologického zaradenia. Ak však vezmeme do úvahy nálezový komplex, v ktorom sa hrot našiel (sekera bradatice, bojový nôž, okované vedierko), tento nemožno dať do súvislosti s obdobím avarského kaganátu. V rámci veľkomoravských pohrebísk na Slovensku sa viac ako štyri pätiny kopijí našli v hrobách zo staršieho úseku (A1) daného obdobia (Hanuliak 2004, 145).

Nôž z hrobu 85 (tab. III: 2) sa svojou dĺžkou nad 150 mm zaraďuje do skupiny bojových nožov (Hanuliak 2004, 149, 150), čo je nepriamo potvrdené aj tým, že sa našiel spolu s ďalšími militáriami. Nezvyčajné na pácskom exemplári je to, že sa dochovala železná prstencovitá objímka slúžiaca na pevnejšie prichytenie drevenej rukoväte. Obdobne bola spevnená rukoväť napríklad na noži z veľkomoravského hrobu 5 v Bojničkách (Bialeková 1993, 227, obr. 8: 18).

K o n s k ý p o s t r o j

Súčasť konského postroja sa našli len v hrobe 109. Podľa ich funkčnej polohy bol kôň uložený do hrobu vystrojený (obr. 14).

Zubadlo (tab. IV: 3) je dvojdielne, jeho symetrické ramená majú na koncoch vykované uzatvorené očka. Prostredníctvom nich sú na jednom konci navzájom spojené do klbu, na opačných koncoch sú do nich vsunuté bočné krúžky. Takáto konštrukcia je charakteristická pre typ II podľa A. Ruttkaya (1976, 357, 358, obr. 75). Jednoduché zubadlá daného typu nie sú chronologicky citlivé, u nás sú bežné v období avarského kaganátu a používali sa až do obdobia neskorého stredoveku.

Krúžky ohlávky (tab. IV: 4-7). Štyri železné krúžky sa nachádzali vo dvojiciach po stranách lebky koňa. Pôvodne sa v nich spájali alebo rozdeľovali remene ohlávky (viď rekonštrukciu v práci Měchurová 1984, tab. VII: 2). Chronologický význam nemajú.

Strmene (tab. IV: 9, 10) ležali po bokoch konskej kostry. Boli dvoch typov. Prvý, so slučkovitým uškom a viac-menej okrúhlym telom (tab. IV: 10) je charakteristickou súčasťou konského postroja doby avarského kaganátu, bez možnosti chronologickej precizácie. Druhý strmeň, so štvoruholníkovým uškom a parabolickými ramenami mierne presahujúcimi ploché stúpadlo (tab. IV: 9), nie je známy zo včasno-avarského stupňa, v neskorom stupni však patrí medzi často sa vyskytujúce typy (Čilinská 1966, 189-192; Garam 1987, 73; Salamon/Cs. Sós 1995, 85, 86). Tento typ presahuje avarskú periódu, pretože sa používal aj v prvých desaťročiach 9. stor. (Karo 2004, 166).

Spoločný výskyt dvoch strmeňov rôznych typov v jednom hrobe nie je nezvyčajný, uvádzajú sa preň rôzne dôvody (Zábojník 2004, 52).

Pracka podbrušníka (tab. IV: 8) - masívna, nájdená blízko ľavého strmeňa. Špecifická je tým, že asi nemala trň, ale obojstranne prichytenú posuvnú priečku, cez ktorú sa remeň sedla slučkovite prevliekal a zatiahnutím upevnil.

N á d o b y

Do hrobov detí či dospelých, nezávisle od ich pohlavia, bolo zvykom ukladať nádoby s tekutými alebo sypkými potravinami. Našlo sa drevené, železom okuté vedierko a keramické hrnce.

Vedierko (obr. 10; tab. III: 4) bolo uložené konča nôh do bojovníckeho hrobu 85. Typologicky ho zaradujeme medzi celookované oválne vedierka so širokými masívnymi lamelami, rámcovo datované do 9. stor. (Dostál 1966, 86), čiže nepatrí do obdobia avarského kaganátu, odkiaľ sú známe len vedierka okrúhleho pôdorysu, okované riedko rozostavanými obručami (*Zábojník* 2004, 63, 64). Vo veľkomoravskom období sa vedierka oválnej formy na Slovensku vyskytujú zriedkavejšie než vedierka v tvare zrezaného kužeľa a valcovité (Hanuliak 2004, 189, obr. 210). Viac ako 56% nálezov vedierok z hrobov patrí do staršieho úseku veľkomoravského obdobia, ich počet postupne klesá. Podobne ako v Páci sa pomerne často nachádzajú spolu s militáriami, čo však vyplýva aj z toho, že výrazne dominujú v mužských hroboch (Hanuliak 2004, 190-192, obr. 214-216). Analogické celoplášťové oválne vedierko sa dosiaľ na Slovensku nenašlo, avšak aj detailmi zodpovedajúce paralely sú známe z Moravy. Napríklad veľmi podobný exemplár, lenže s nedochovaným uškom a chýbajúcimi atašami, sa našiel v Kloboukách, v dvojhrebe datovanom do doby okolo stredu 9. stor. (Dostál 1966, 134, tab. LXXXII: 3). Zhodné vedierka sa našli aj v hroboch 522 a 680 pri trojloďovej bazilike v Mikulčiciach (Poulik 1975, tab. 74: 1, 2). Detailný bočný pohľad na rekonštruovaný závesný systém, zodpovedajúci nálezu z Pácu, publikoval V. Hrubý (1955, obr. 23: 4).

Keramické hrnce (tab. I: 101: 1, 2; 100: 1, 11; II: 78: 4, 5; 114: 1, 6; IV: 109: 2) tvorili prílohy v piatich hroboch. Spolu sa však našlo až 9 exemplárov, pretože v štyroch hroboch boli po dva hrnce. V hrobe 78 bol jeden hrniec uložený ku kolenám, druhý stál medzi chodidlami a stenou výklenku (obr. 3: 4, 5), v hrobe 101 stáli dva hrnce pri sebe - pri ľavom predkolení a pri chodidle (obr. 13: 1, 2), v hrobe 114 boli na opačných koncoch hrovej jamy - jeden za hlavou, druhý pri chodidlách (obr. 16: 1, 6). V hrobe 100 stál pri ľavom pleci síce iba jeden hrniec (obr. 11: 11), ale črepy ďalšieho, rozbitého, sa našli v pravom dolnom kúte v zásype hrovej jamy (obr. 11: 1). Za hlavou pochovaného, v kúte dreveného obloženia, bol uložený hrniec v hrobe 109 (obr. 14: 2). I. Vlkolinská (1996, 318) uvádza, že viaceré nádoby sa vyskytovali vo veľkomoravských hroboch hlavne u žien a detí. Podľa pozorovaní M. Hanuliaka, ktorý vyhodnotil rozsiahlejší súbor nálezov, to až tak jednoznačné nie je - viaceré nádoby prevládajú v hroboch žien, hodnoty v prípade detí a mužov sú pomerne vyrovnané (Hanuliak 2004, 186, obr. 205). Dôležité je zistenie, podľa ktorého sa viaceré nádoby do hrobov ukladali predovšetkým v staršom úseku veľkomoravského obdobia, postupne sa od tejto obvyčajne ustupovalo (Hanuliak 2004, 186, obr. 206). Ceremoniálne rozbíjanie nádob bolo vo veľkomoravskom období síce rozšírené (Hanuliak 2004, 187, obr. 207; Vlkolinská 1996, 319, tabula 7), ale ide o zvyk, ktorý sa praktizoval aj v období avarského kaganátu (*Zábojník* 1988, 429).

Všetky hrnce z výklenkových hrobov v Páci mali jednoduchú profiláciu okrajov, typickú pre včasnostredoveké obdobie. Telá ôsmich z nich zdobila vlnovka a na jednom hrnci bol ornament nanesený nástrojom s jedným hrotom (hrob 100 - tab. I: 100: 11). Posledne menovaná technika výzdoby nemusí mať chronologický význam, pretože na západnom Slovensku sa síce zvyk zdobiť nádoby jednoduchými horizontálnymi líniami udomácnil až v 9. stor., ale už z hrobov obdobia avarského kaganátu jestvujú takto zdobené málopočetné nálezy (napr. v Prši - Točík 1963).

V analyzovanom súbore sa vyskytujú dve kategórie remeselnej úrovne hrnčiarских výrobkov. Viac či menej súmerné hrnce so stopami po obtáčaní tvorili dobový štandard a zle vypálený, neforemný ťažký hrniec s masívnymi stenami (tab. II: 114: 6) asi vyrobili pre funerálne účely. Značka na dne sa našla len v jednom prípade (tab. I: 101: 2). Na dnách dvoch hrncov (tab. I: 101: 1; II: 78: 5) sa zaregistrovali málo zreteľné stopy po vyčnievajúcej oske modelovacieho kruhu.

N á s t r o j e

Z kategórie nástrojov, z hľadiska chronológie bezvýznamných predmetov, sa vo výklenkových hroboch v Páci našli len nože.

Nože (tab. I: 76: 1, 100: 9) - dva železné exempláre sa našli v dvoch ženských hroboch (76 a 100). V jednom prípade bol nôž vo funkčnej polohe pod pásom (hrob 76 - obr. 1: 1), v ďalšom sa však nachádzal v atypickej polohe na hrdle pri korálikoch (hrob 100 - obr. 11: 9). Oba exempláre sú natoľko skorodované, že nie je možná ich podrobnejšia klasifikácia. Ide o menšie nože patriace medzi bežné pracovné nástroje (Hanuliak 2004, 126). Nález noža z hrobu 85 je komentovaný vyššie, v časti o zbraniach.

P r a v e k ý n á l e z

V hrobe 114 bola neolitická rádiolaritová kosáková **čepieľka** (tab. II: 114: 7). Vzhľadom na to, že sa našla v zásype hrovej jamy, aj vzhľadom na existenciu nevýrazných neolitických sídliskových objektov na lokalite, nemôžeme ju zaradiť medzi amulety pravekého pôvodu, ktoré sa miestami vo včasnostredovekých hroboch nachádzajú (Hanuliak 2004, 196).

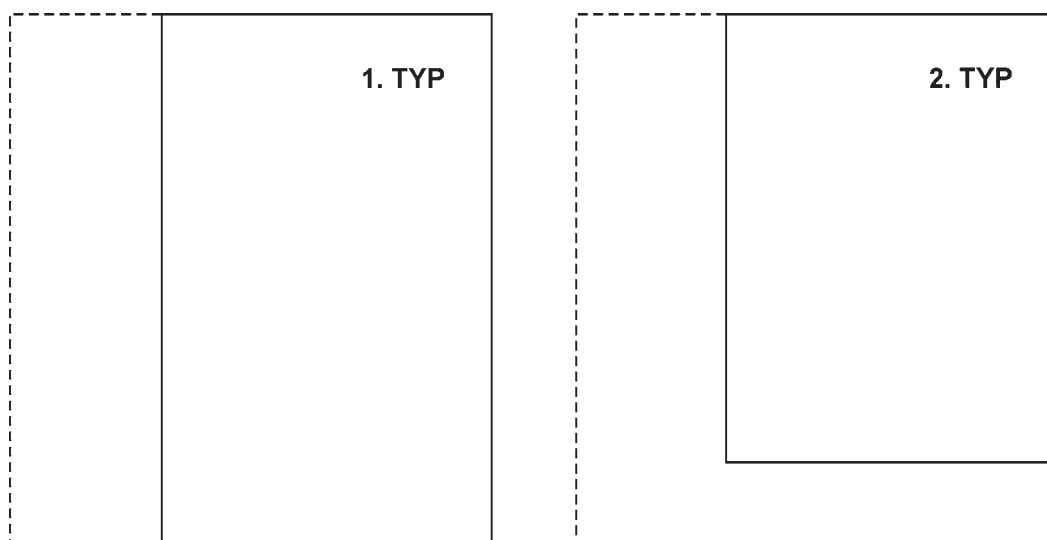
POHREBNÝ RÍTUS

Spoločným menovateľom analyzovaných hrobov je uloženia nebožtíka do hrobu s výklenkom. Išlo o zvyk aplikovaný bez ohľadu na pohlavie a vek pochovaných. Mŕtvi v týchto hroboch boli pochovaní vo vystretej polohe na chrbte, s hornými končatinami uloženými pozdĺž tela alebo s jednou v lakti mierne pokrčenou, smerujúcou do panvy. Všetky šachty výklenkových hrobov v Páci majú orientáciu zhodnú s hrobmi obvyklého typu, čiže zhruba SZ-JV. Z hľadiska pôdorysnej dispozície sa rozpoznali dva typy výklenkov (obr. 18).

1. typ sa vyskytol častejšie, v šiestich prípadoch (hroby 76, 78, 79, 100, 101, 114). Výklenok zásadne vyhlúbili do pozdĺžnej juhozápadnej steny šachty hrobovej jamy a doň uložili nebožtíka. Výklenky vyplňala kompaktná zemina, preto sa zdá, že dutinu výklenku neoddelili od šachty hrobovej jamy žiadnou priečkou, po ktorej sa vlastne ani nenašli stopy. Z bočného pohľadu boli výklenky dvojakého druhu. V dvoch prípadoch sa zistili klenuté stropy (obr. 6; 12), s vrcholom vysokým 43 cm (hrob 79) a 54 cm (hrob 100). Dná týchto výklenkov boli na úrovni dnen šacht hrobových jám. V ďalších štyroch hroboch bol výklenok z bočného pohľadu obdĺžnikový, t. j. strop bol viac-menej vodorovný (obr. 2; 17). Hroby s vyššími výklenkami (37 cm - hrob 78, 40 cm - hrob 114) mali dná výklenkov na úrovni dnen šacht. Avšak hroby 76 a 101 s výklenkami s celkovou výškou len 22-25 cm mali dná výklenkov zapustené, zrejme kvôli tomu, aby bolo vôbec možné do nízkej, najviac 20 cm vysokej štrbiny (ak je výška meraná od dna šachty hrobovej jamy) vložiť dospelého nebožtíka (obr. 1; 13).

Šachty hrobov mali buď obdĺžnikový, alebo mierne lichobežníkový pôdorys. Priemerná dĺžka šachty hrobu bola 181 cm, šírka 81 cm, hĺbka 165 cm a kubatúra 2,4 m³. Tieto priemerné hodnoty nedosahovali hroby 78 a 114 (s kubatúrou 1,9 a 2 m³) s pochovanými malými deťmi. Nie dramaticky nadpriemernú kubatúru šachty (2,9 a 3 m³) mali hroby 100 a 101, kde boli pochovaní dospelí. Vzťah telesných proporcií k veľkosti hrobovej jamy sa teda prejavil len u veľmi malých detí.

Fenoménom výklenkových hrobov sa u nás systematickejšie zaoberala D. Staššiková. Hroby s výklenkom vyhlúbeným do jednej z pozdĺžnych strán šachty hrobovej jamy verbálne označila ako hroby podmoľového typu (*Staššiková-Štukovská* 1996, 287; *M. Hanuliak* 2004, 96 ich opisuje ako hroby s postrannou komorou). V strednom Podunajsku rozpoznala dve oblasti ich výskytu, s koncentraciami východne od Tisy a v severozápadnej časti Karpatskej kotliny s príslušným územím Moravy (*Staššiková-Štukovská* 1996, 290-293). V súčasnosti sa distribučný obraz hrobov daného typu rozširuje predovšetkým v Maďarsku, prázdny priestor medzi uvedenými oblasťami koncentrácie sa publikovaním nálezísk sústavne vyplňa (napr. skupina pohrebísk v oblasti Zala - *Szőke* 2004, 372; pohrebisko na pravom brehu Dunaja v Szekszárde - *Rosner* 1999, 92, obr. 9; viaceré lokality v medzirieči Dunaja a Tisy - *Balogh* 2000). Nie je teda



Obr. 18. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Schéma dvoch typov výklenkových hrobov na pohrebisku. Kresba: G. Fusek.

Abb. 18. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Das Schema von zwei Typen der Nischengräbern auf dem Gräberfeld. Zeichnung: G. Fusek.

opodstatnené tvrdenie (*Staššíková-Štukovská* 1993, 37), že výklenkové hroby podmoľového typu sa nachádzajú mimo centrálneho územia avarského kaganátu. Preto je potrebné opatrne prijímať argumenty D. Staššíkovej, ktorá vo svojich príspevkoch spochybňuje sprostredkovateľskú úlohu Avarov pri uplatňovaní tohto prejavu pohrebných zvyklostí u Slovanov. Bezpochyby však Slovania v 9. stor. na území západného Slovenska a na území Moravy časť svojich zosnulých do hrobov diskutovaného typu pochovávali.

Pre **2. typ** výklenkov je charakteristické, že ich vyhlbili tak do dlhšej - juhozápadnej steny hrobovej šachty, ako aj do priliehajúcej juhovýchodnej - kratšej steny. Je pozoruhodné, že v hrobe jazdca s koňom (hrob 109), výklenok nebol využitý ako priestor na uloženie mŕtveho. Toho pochovali spolu s koňom do drevenej rámovej konštrukcie v hrobovej šachte (obr. 14; 15: 1). Pochovaný bol od koňa separovaný tak, že ho uložili na máry, čomu nasvedčujú mierne zahĺbené malé jamky komponované do obdĺžnika, zistené na dne šachty v sektore pod pochovaným jedincom (obr. 15: 2). Pochovávanie na márach je doložené v období avarského kaganátu na viacerých pohrebiskách, známe sú aj ich dôkladné rekonštrukcie (*H. Tóth* 1982). V hrobe 109 ako v jedinom z výklenkových z Pácu sa našli aj zvyšky mäsitej potravy - zatiaľ neurčené kosti boli pri nádobe, ktorá však ležala v západnom kúte dreveného obloženia a kosti z vonkajšej strany (obr. 14: 1). Pôvodne mohli byť uložené spolu, ale konštrukcia je deformovaná, takže došlo k jej posunu a asi aj k posunu potravinových príloh. Nielen prostredníctvom materiálnej kultúry, ale aj pohrebným rítom sa hrob 109 odlišuje od ostatných výklenkových hrobov, pretože pochovávanie zosnulého spolu s celým koňom je charakteristickým prejavom obyvateľstva avarského kaganátu. Svojimi rozmermi hrobovej šachty (205 x 136 x 200 cm, objem 5,6 m³) sa značne odlišuje od mier hrobov s výklenkom 1. typu, čo však môže byť spôsobené aj nutnosťou vyhlbiť rozmernejšiu hrobovú jamu pre jazdca pochovaného spolu s koňom. Hrobová šachta totiž svojimi mierami zodpovedá zvyčajným jazdeckým hrobom bez výklenku (napr. *Čilinská* 1966, 108; *Trugly* 1987, 276).

Impozantnú šachtu mal hrob bojovníka 85, ktorá pri dĺžke 324 cm, šírke 152 cm a hĺbke 253 mala objem 12,5 m³. Pochovaný bol uložený do plytkej zahĺbeniny, asi aj obloženej drevom, vo výklenku pod dlhšou stenou šachty, od ktorej ju oddeľovala drevená priečka (obr. 7; 8). Takto vytvorený dutý priestor sa v horných častiach výklenku dochoval až do čias revízneho výskumu. Naň nadväzujúci výklenok v kratšej stene šachty neobsahoval archeologické nálezy.

CHRONOLÓGIA

Vychádzajúc z témy kolokvia i predloženého príspevku bolo nutné vytrhnúť výklenkové hroby z celkového kontextu pohrebiska, čo sa negatívne odráža v obmedzení možností chronologických porovnaní. Jednak nie je možné argumentovať priestorovou analýzou, jednak sortiment datujúcich predmetov je takto výrazne ochudobnený.

Z publikovaných správ a vyobrazení predmetov (*Čilinská* 1976; *Kolník* 1975, obr. 12) je nesporné, že na skúmanej časti pohrebiska sa začalo pochovávať v 8. stor. Až počas výskumnej sezóny v roku 1983 sa tu odkryli aj hroby z 9. stor. Z preskúmaných ôsmich výklenkových hrobov je hrob 109 jediný, ktorý svojím inventárom aj pohrebným rítom, kedy k zosnulému pochovali aj koňa, bezpochyby patrí do obdobia avarského kaganátu. Pomocou jediných ako-tak datujúcich predmetov - strmeňov - sa jeho chronologická pozícia v rámci neskorosavarského obdobia nedá upresniť. Len preto, že strmene s plochým štvoruholníkovým uškom a rombickými ramenami sa štatisticky častejšie objavujú v mladších kontextoch, možno uvažovať o rámcovom datovaní hrobu 109 do druhej polovice 8. stor., s prípadným s presahom do 9. stor.

Ďalšie štyri hroby poskytli nálezy patriace k pamiatkam z 9. stor. Problematické je však ich precíznejšie určenie v rámci daného storočia. Rôzne sú i vypovedacie možnosti nálezov z mužských a ženských hrobov. Ako vyplýva z analytickej časti, nálezy z bojovníckeho hrobu 85 nie sú samé osebe vhodné pre presnejšie datovanie. Avšak vzájomná kombinácia militárií (sekery, kopije a bojového noža), doplnená vedierkom, je charakteristická pre starší úsek veľkomoravského obdobia, resp. pre chronologický stupeň A1, vymedzený rokmi 800-860 (*Hanuliak* 2004, 30).

Už dávnejšie je známy rozpor medzi presnejším datovaním prostredníctvom vojenského výstroja (osobitne mečov a ostrôh a s nimi súvisiacimi kovovými predmetmi) a pomerne širokým datovaním šperku vo veľkomoravskom období (*Bialeková* 1979, 99). Najmä v posledných dvoch dekádach sa stále častejšie objavujú práce, v ktorých autori upriamujú pozornosť predovšetkým na gombíky a na náušnice byzantského charakteru, so snahou revidovať ich datovanie a vyčleniť z nich tie, ktoré patria do prvej tretiny, resp. do prvej polovice 9. stor. (napr. *Dostál* 1991; *Galuška* 1996, 48-56; *Pavlovičová* 1996; *Štefanovičová* 1995; 1996; 2004). Žiaľ, z výklenkových hrobov v Páci máme k dispozícii len náušnice z okruhu šperkov podunajského pôvodu, ktorých chronológia nie je dostatočne rozpracovaná (*Bialeková* 1993, 247), resp. je nevýrazná (*Hanuliak* 2004,

154-163). Problém s ich datovaním tkvie predovšetkým v tom, že v strednom Podunajsku ide o šperky domáceho pôvodu, sú teda vyústením predchádzajúceho miestneho vývoja, preto je obtiažne stanoviť nejakú presnú hranicu ich počiatkov. V princípe však ide o šperky vzniknuté v čase dožívania avarského kaganátu a zároveň v čase vzniku nezávislých, zväčša slovanských kniežatstiev. Teda v dobe, ktorá u nás preklenuje obdobie po franských výbojoch do kaganátu a obdobie vzniku Veľkej Moravy. Stanovenie absolútnej chronológie zániku kultúrneho prejavu avarského prostredia je metodicky obzvlášť obtiažne. Po likvidácii mocenských štruktúr kaganátu, ktorá súvisí so známymi vojnovými udalosťami medzi rokmi 791 a 804-805, musíme počítať s určitou zotrvačnosťou tak štruktúry osídlenia, ako aj duchovnej a materiálnej kultúry (*Zábojník* 1991, 252-254), a v súvislosti so zmenenými mocensko-politickými pomermi musíme vziať do úvahy aj novú kvalitu a dynamiku jej rozvoja. Vari najďalej sa vo výskume rôznorodej materiálnej kultúry daného obdobia dostal B. M. Szőke (1992) pri spracúvaní nálezov zo západného Maďarska, berúc do úvahy archeologické dáta zo širokého územia od Dalmácie cez horné Podunajsko po Moravu a juhozápadné Slovensko. Okrem iného sa zaoberal aj vývojovými tendenciami šperkov a tým zákonite aj datovania šperkov podunajského pôvodu, z ktorých niektoré datuje do obdobia od začiatku 9. stor. Ohraničenie hornej časovej hranice ich používania nesie v sebe tiež mnohé úskalia (*Hanuliak* 2004, 154-163; *Szőke* 1992, obr. 1), tento problém sa však nálezového fondu z analyzovaných výklenkových hrobov bližšie netýka.

V prípade ďalších troch hrobov nie je možné určiť, či patria k avarskej, alebo k veľkomoravskej fáze pohrebiska. Konkrétne ide o hrob 79 bez nálezov, o hrob 76 len s nálezom noža a o hrob 101, v ktorom sa našli dva keramické hrnce.

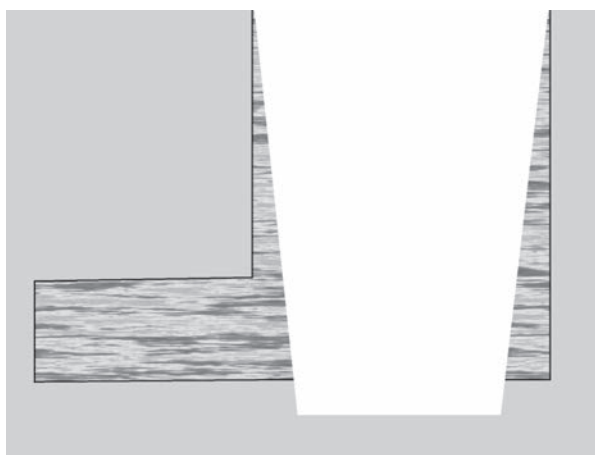
Vychádzajúc z dosiaľ uvedeného a uvedomujúc si obmedzenia možnosti absolútneho datovania spracúvaných nálezov, nazdávam sa, že v súčasnosti je možné len rámcové datovanie výklenkových hrobov zhruba do druhej polovice 8. stor. až prvej polovice 9. stor. Ich vzájomnú spätosť prostredníctvom zvláštneho spôsobu pochovania vo výklenku by azda bolo možné použiť ako argument pre užší časový rámec, s počiatkom okolo doby prelomu 8./9. stor. a s prežívaním v staršom stupni veľkomoravského obdobia. Pre takéto datovanie však nemáme k dispozícii vecné zdôvodnenia opierajúce sa o chronológiu nálezov. V širších geografických súvislostiach však aspoň v hrubých rysoch možno konštatovať, že zvyk pochovávať pod výklenkom sa v avarskom prostredí opäť udomácnil, resp. masovejšie prejavil až v závere doby avarského kaganátu (*Szőke* 2004, 372). Publikované slovenské náleziská s výklenkovými hrobmi neposkytujú dostatok informácií potrebných pre presnejšie datovanie nástupu tohto pohrebného zvyku u nás. Pre chronologické závery nemožno využiť kusé správy o pohrebiskách v Dubovanoch a Borovciach, na ktorých sa dosiaľ našlo najviac výklenkových hrobov. Ide o lokality síce neveľmi vzdialené od Pácu, ale predsa len ležia v oblasti mimo avarského kaganátu. Datovanie ich počiatkov zatiaľ nebolo precizované a zverejnené, avšak naznačuje sa ich starobylosť (*Staššiková-Štukovská* 2001, 374, 379-382). Z oblasti avarského kaganátu na západnom Slovensku sa ojedinelý hrob dieťaťa pochovaného do výklenku našiel v Šali II-Dusle, neobsahoval však žiadne nálezy (*Čilinská* 1973, 528). V Šali I-Veči boli dva výklenkové hroby - v hrobe dieťaťa neboli žiadne nálezy, v hrobe dospelého bola len jedna nádoba (*Točík* 1993, 90, 94, 95, obr. 3: 4; 5: 4). Prvá menovaná šalianska lokalita prestala slúžiť svojmu účelu až na prelome 8./9. stor. (*Čilinská* 1973, 534-537), v Šali I sa v najmladšom, štvrtom stupni doby avarského kaganátu nepochovávalo (*Točík* 1993, 171). V Čataji sú uvádzané dva hroby s výklenkami, je však o nich publikovaná len zmienka. Pochovávanie na skúmanej časti lokality sa taktiež ukončilo pred poslednými desaťročiami 8. stor. (*Hanuliak/Zábojník* 1982, 492, 501).

Na pohrebisku v polohe Nad mlynom I v Páci, založenom v dobe avarského kaganátu, sa kontinuálne pochovávalo aj v nasledujúcom, staršom úseku veľkomoravského obdobia (v tom zmysle, že nálezy z obdobia samostatného Nitrianskeho kniežatstva nie je v súčasnosti možné oddeliť od nálezov z obdobia veľkomoravského - *Hanuliak* 2004, 31, 32). V blízkom susedstve diskutovaného pohrebiska (presnejšie jeho preskúmanej časti), v polohe Drahý, sa skúmala časť pohrebiska datovaného do horizontov A a B, ktorého počiatky siahajú do úseku A1, resp. až do prvej tretiny 9. stor. (*Hanuliak* 2004, 32, 260), pričom J. Zábojník (1985, 215) upozornil aj na jeden hrob z 8. stor. Ako je v úvode naznačené, nie je známe, či ide o jedno rozsiahle pohrebisko, alebo o dve menšie pohrebiská. Výsledky leteckého prieskumu zatiaľ neposkytli podklady, ktoré by umožnili túto otázku vyriešiť (*Kuzma/Bartík/Rajtár* 2002, 102; za možnosť študovať diapozitívy polohy ďakujem I. Kuzmovi). Je ale potrebné uviesť, že ak by išlo o jedno kompaktné pohrebisko, tak také rozsiahle včasnostredoveké pohrebiská zatiaľ nie sú známe. Ponúka sa ale aj vysvetlenie, podľa ktorého by mohlo ísť o zoskupenie viacerých súvekých pohrebísk. Takáto situácia je najlepšie zdokumentovaná v Kölked-Feketekapu, kde sú v polohe B preskúmané dve rozsiahle pohrebiská vzdialené od seba asi 200 m, medzi nimi a okolo nich sa nachádzajú menšie skupiny hrobov. Ďalšie veľké pohrebisko v polohe A je od jednej z okrajových skupín vzdialené taktiež asi 200 m (*Kiss* 2001, 15, 16, obr. 2-6). V tejto súvislosti ešte poznamenávam, že vo februári v roku 1986 som spolu s technický-

mi spolupracovníkmi sledoval výkop plynovodnej ryhy smerujúcej zo Slovenskej Novej Vsi do Cífera. Ryha pretínala nízku dunu, vzdialenú asi 200 m od polohy Nad mlynom I v Páci. Zemný stroj tu spolu s hlinou vyťažil ľudské kosti. V profile ryhy sme v hĺbke asi 160 cm zistili zvyšok - JZ roh - jednej hrobovej jamy, v ktorej bol odtlačok nádoby. Vo vyťaženej zemine sa podarilo nájsť črepy z jednej včasnostredovekej nádoby (8.-9. stor.) zdobenej na pleciach dvoma radmi hrebeňových vpichov (Výsk. správa AÚ SAV 11 588/86; v súpise lokalít obdobia avarského kaganátu nálezisko figuruje ako poloha Nad mlynom III - *Zábojník* 2004, 84, 85). Situáciu možno interpretovať aj tak, že nie je vylúčené, že v Páci sa nachádza zoskupenie troch súvekých pohrebísk. Isté ale je, že v chronologickom úseku A1 doby veľkomoravskej a asi aj v 8. stor. sa na častiach pohrebísk v polohách Nad mlynom I a Drahy pochovávalo súbežne a v polohe Nad mlynom I je jednoznačne doložené ťažisko pochovávaní v 8. stor. V polohe Nad mlynom I na neprerušenu kontinuitu pochovávaní upozorňujú aj nálezy hrobov s výklenkami, pretože tieto sú datované tak do neskoravarského stupňa, ako aj do staršieho úseku veľkomoravského obdobia. V Páci sa po prvýkrát na Slovensku doložilo kontinuálne pochovávanie v oboch nielen chronologicky, ale aj kultúrne odlišných fázach. Komplexné vyhodnotenie pohrebiska v polohe Nad mlynom I zaiste bude prínosom pre poznanie premien archeologického obrazu odzrkadľujúceho zmeny politického prostredia vo včasnostredovekom období.

POZNÁMKY K VÝSKUMU VÝKLENKOVÝCH HROBOV

Počas vykopávkov na vyznačenej výskumnej ploche sme regulárne preskúmali štyri výklenkové hroby. To nás aj inšpirovalo na poli zamerať polohu niektorých známych prázdnych hrobových jám (ktorých je ale na lokalite ešte viac) z predchádzajúcich výskumných sezón a revízne ich preskúmať. Vo všetkých štyroch pokusných prípadoch sa našli výklenky s pochovanými, pôvodným výskumom nezistené. Dôvod, prečo ich pri prvotnej eksploatacii nerozpoznali, je jasný - steny hrobových jám, resp. šácht výklenkových hrobov dôsledne neočistili. Pôvodné dna šácht prekopali a až keď bolo zrejmé, že hlbšie už hrob nemohol siahať, výkop ukončili a hrob označili ako prázdny, symbolický. Ideálnu schému neideálneho výskumu výklenkového hrobu ilustruje obr. 19. Z viacerých dôvodov sa revízia robila v chvate, preto sa tieto hroby doskúmavali plasticky, nie rezom. To isté platí aj o výklenkových hroboch nájdených na výskumnej ploche. Vzhľadom na to, že výskum pohrebiska nepokračoval, nebola stratégia exploatacie výklenkových hrobov dostatočne rozvinutá. V čase ich nálezu v Páci v roku 1983 totiž neboli analogické nálezy zo Slovenska v podstate známe (kusé zmienky o ojedinelých takýchto hrobách, bez akýchkoľvek publikovaných detailov, obsahovali práce Čilinská 1973 a Hanuliak/Zábojník 1982). Dnes, s odstupom času, najmä po vyprecizovaných výskumných postupoch D. Staššikovej na pohrebiskách



Obr. 19. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Schematické znázornenie nedôslednej exploatacie výklenkového hrobu, dôsledkom čoho sa výklenok nezistil a hrob sa považoval za prázdny. Kresba: G. Fusek.

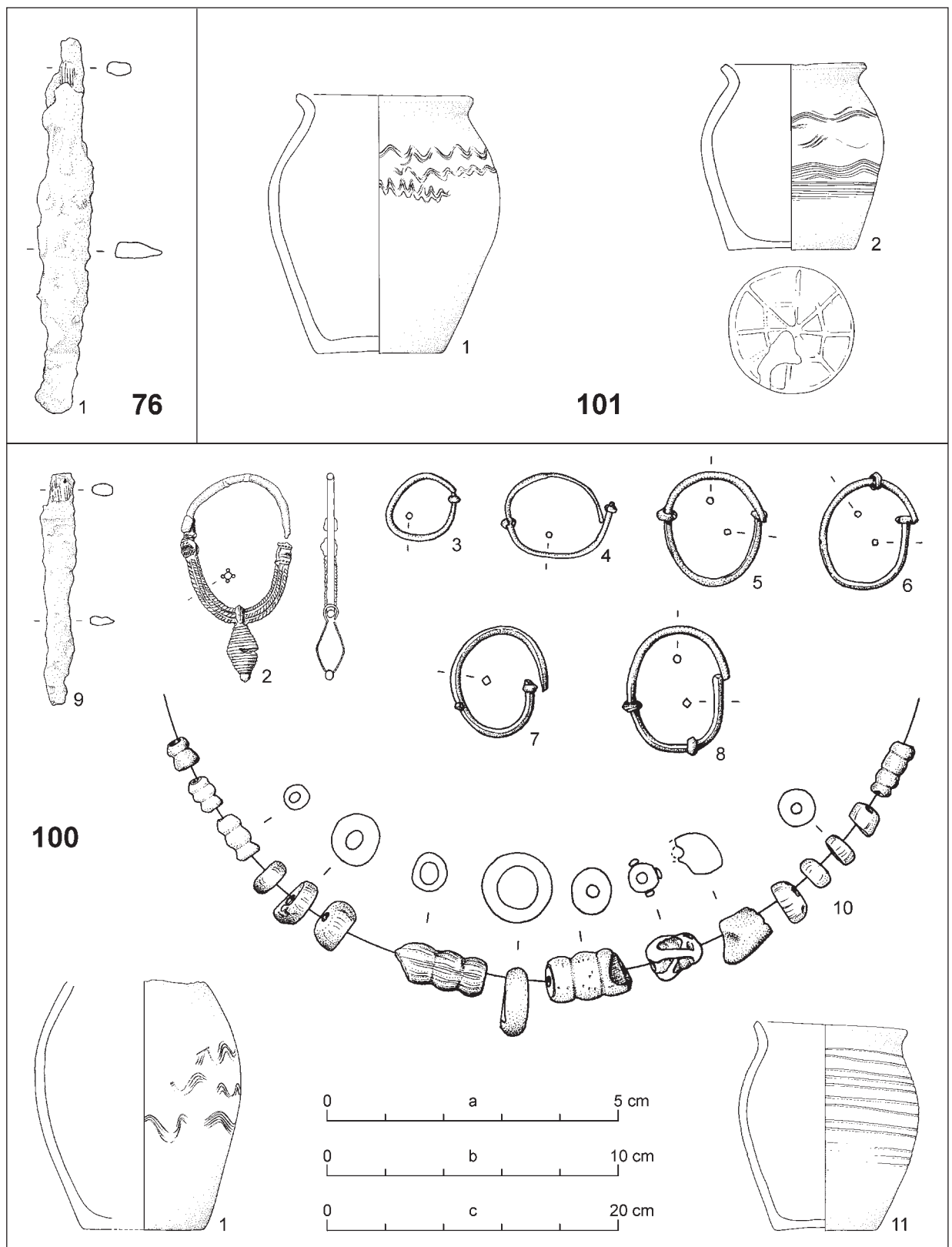
Abb. 19. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Schematische Darstellung einer folgewidrigen Exploitation des Nischengraves, in deren Folge man die Nische nicht Feststellen konnte und das Grab wurde für leer gehalten. Zeichnung: G. Fusek.

v Borovciach a v Dubovanoch (ale aj podľa poznatkov získaných štúdiom nepublikovaných výskumných správ, ktoré nemôžem z pochopiteľných príčin citovať), možno konštatovať, že v podstate existujú tri nálezové situácie s výklenkovými hrobmi. V jednom prípade, typickom pre Pác, sa výklenok dochoval, pôdorys šachty hrobu v úrovni zistenia sa svojimi rozmermi v zásade neodlišuje od pôdorysov hrobov zvyčajného typu. Vtedy je problematické rozhodnúť, či každú hrobovú jamu na pohrebisku treba skúmať priečnym rezom. V druhom prípade, ilustratívne doloženom v Borovciach (Staššiková-Štukovská 1996, 293-295, obr. 3; 4), sa výklenok zrútil a priestor nad ním vyplnila okolitá tmavá zemina. Pôdorys „hrobovej jamy“ na povrchu začistenej plochy je teda širší než u hrobov obvyklého typu, resp. bez zrúteného výklenku. Tretí prípad priamo súvisí s predchádzajúcim, ale z rôznych dôvodov nie je zrútenie výklenku indikované na úrovni zistenia hrobu (napr. príhlboko odobratá povrchová vrstva zeminy). Podľa tmavšej výplne trhlín vzniknutých pri zrútení sa výklenku, zistil sa obrys „hrobovej jamy“ (t. j.

spolu s obrysom výklenku) a nad pochovaným je konštatovaný sprašový zásyp. Existenciu výklenku indikuje poloha pochovaného v takto skúmanej hrovej jame, ktorá je širšia ako býva u bežných hrobov a kostra sa nachádza blízko jednej z pozdĺžnych strán.

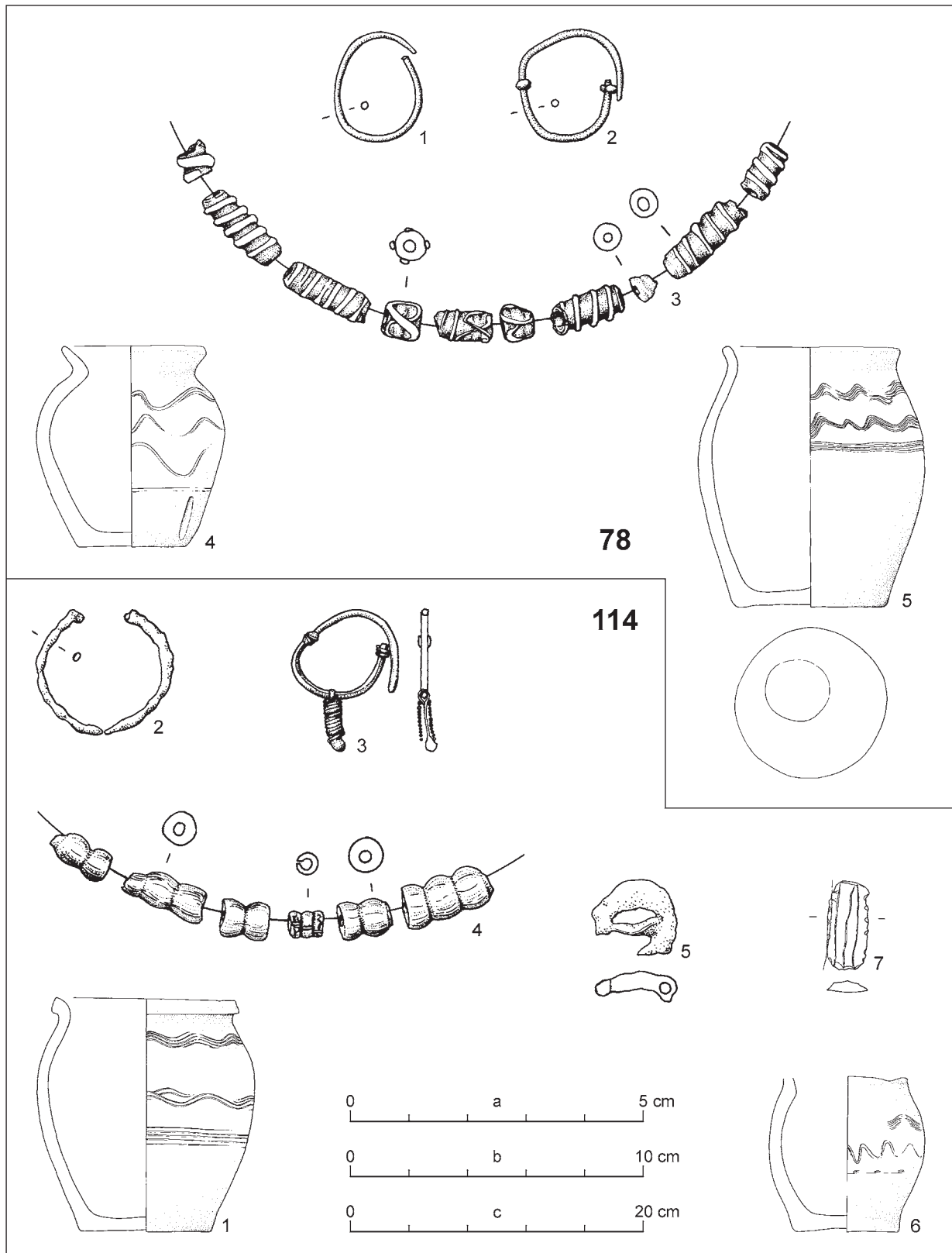
Existenciu symbolických hrobov na včasnostredovekých pohrebiskách nespochybňujem, lebo sa na nich reálne vyskytujú. Napríklad aj počas výskumnej sezóny v roku 1983 v Páci sa našiel prázdny hrob 98, ten však bol pomerne plytko vyhlbený (115 cm od dnešného povrchu), 180 cm dlhý, 66 cm široký a mal vaňovité dno. Už týmito charakteristikami sa zreteľne odlišuje od šácht výklenkových hrobov.

Čo sa týka nerozpoznania výklenkových hrobov počas vykopávok na pohrebisku v Páci, nejde o výnimočnú situáciu. Skôr sú takéto pochybenia autormi výskumov neuvedomené. Podobná situácia, avšak vo výrazne masovejšom meradle ako v Páci, je známa z pohrebiska doby avarského kaganátu v polohe Bogyiszlói út v Szekszárde. Našlo sa tu až 71 „symbolických“ hrobov, ktoré autor výskumu považoval za prejav poslednej úcty utopeným v okolitých močiaroch či zomrelým ďaleko od domova (*Rosner 1999*, 103). Túto interpretáciu spochybnil *B. M. Szőke (2004, 372, pozn. 2)* a uviedol, že v skutočnosti ide o výklenkové hroby nerozpoznané pri vykopávkach, veď jeden taký sa tam aj našiel.



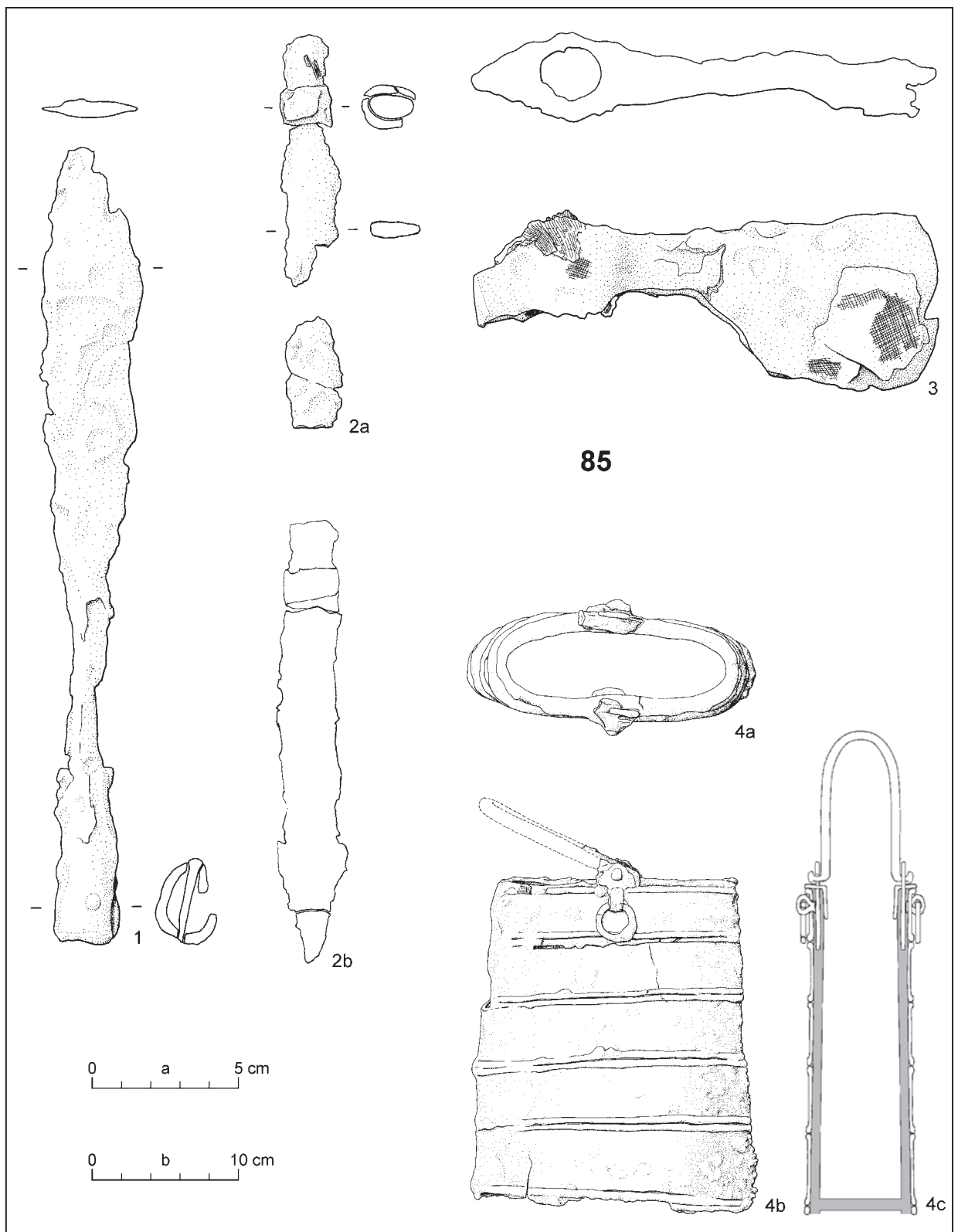
Tab. I. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Nálezy z hrobov 76, 100 a 101. Mierka: a - 100: 2-8, 10; b - 76: 1, 100: 9; c - 100: 1, 11; 101: 1, 2. Kresba: J. Hritzová.

Taf. I. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Funde aus den Gräbern 76, 100 und 101. Maßstab: a - 100: 2-8, 10; b - 76: 1; 100: 9; c - 100: 1, 11; 101: 1, 2. Zeichnung: J. Hritzová.



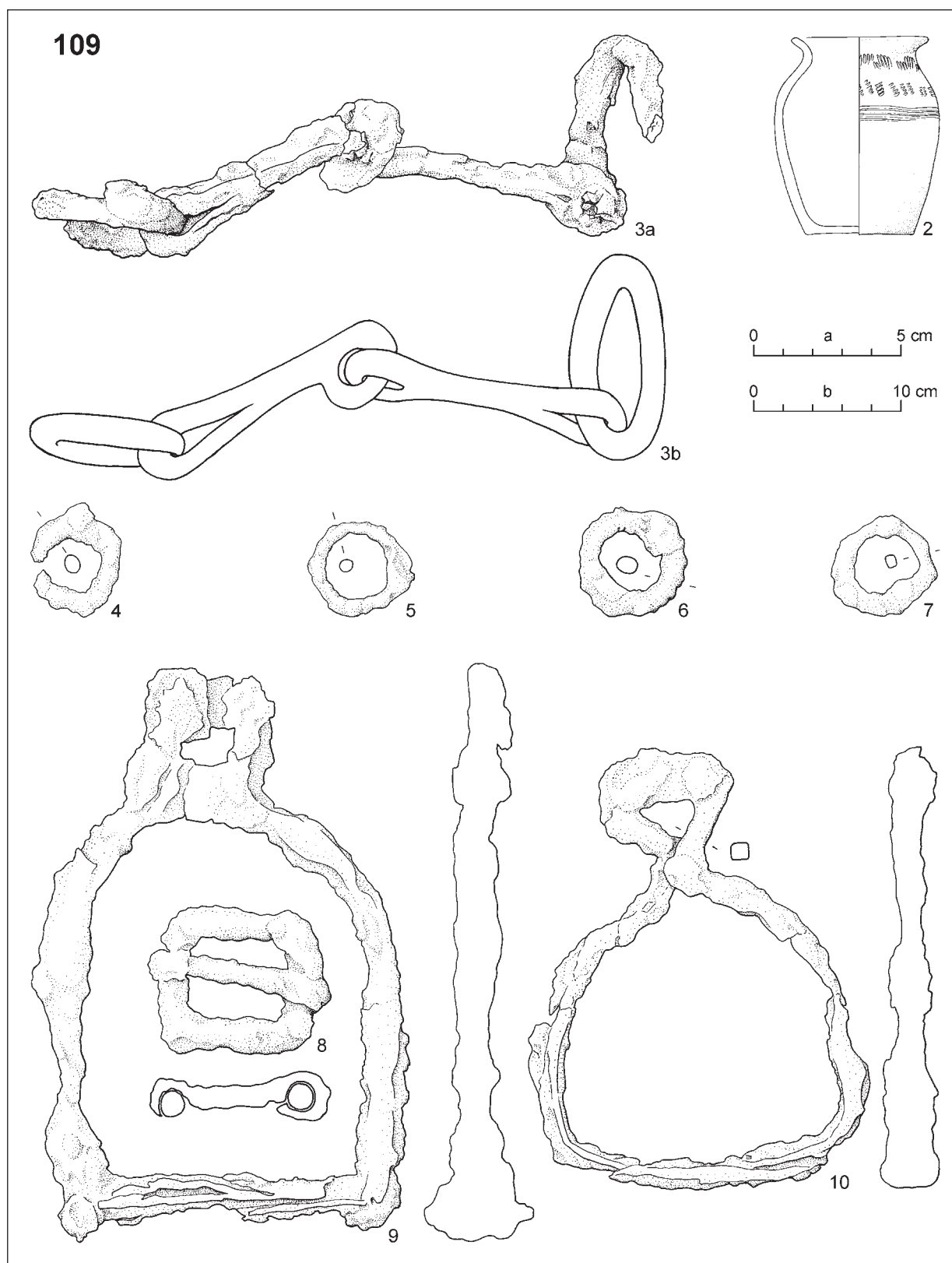
Tab. II. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Nálezy z hrobov 78 a 114. Mierka: a - 78: 1, 3, 114: 2-5; b - 114: 7; c - 78: 4, 5, 114: 1, 6. Kresba: J. Hritzová.

Taf. II. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Funde aus den Gräbern 78 und 114. Maßstab: a - 78: 1, 3; 114: 2-5; b - 114: 7; c - 78: 4, 5; 114: 1, 6. Zeichnung: J. Hritzová.



Tab. III. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Nálezy z hrobu 85 (2a - súčasný stav; 2b - stav v čase nálezu; 4a, 4b - súčasný stav, pohľady zhora a z boku; 4c - priečny rez, ideálna rekonštrukcia). Mierka: a - 1-3; b - 4. Kresba: J. Hritzová a G. Fusek.

Taf. III. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Funde aus dem Grab 85 (2a - heutiger Zustand; 2b - Zustand bei der Freilegung; 4a, 4b - heutiger Zustand, Blicke von Oben und von der Seite; 4c - Querschnitt, ideale Rekonstruktion). Maßstab: a - 1-3; b - 4. Zeichnung: J. Hritzová und G. Fusek.



Tab. IV. Cífer-Pác, poloha Nad mlynom I. Nálezy z hrobu 109 (3a - súčasný stav; 3b - ideálna rekonštrukcia). Mierka: a - 2-10; b - 1. Kresba: J. Hritzová a G. Fusek.

Taf. IV. Cífer-Pác, Flur Nad mlynom I. Funde aus dem Grab 109 (3a - heutiger Zustand; 3b - ideale Rekonstruktion). Maßstab: a - 2-10; b - 1. Zeichnung: J. Hritzová und G. Fusek.

LITERATÚRA

- Baldovič 2003 - M. Baldovič: Antropologický rozbor kostrového pohrebiska Cífer-Pác (okr. Trnava) z 8.-9. storočia n. l. Nепublikovaná diplomová práca (Katedra antropológie. Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského). Bratislava 2003.
- Balogh 2000 - Cs. Balogh: Avar kori padmalyos sírok a Duna-Tisza közén. In: T. Petercsák (Red.): A népvándorlások kutatásának kilencedik konferenciája. Eger, 1998. szeptember 18-20. Heves Megyei Rég. Közl. 2. Eger 2000, 111-124.
- Bialeková 1979 - D. Bialeková: Zur Datierungsfrage archäologischer Quellen aus der ersten Hälfte des 9. Jh. bei den Slawen nördlich der Donau. In: Rapports du III^e Congrès International d'Archéologie Slave 1. Bratislava 7-14 septembre 1975. Bratislava 1979, 93-103.
- Bialeková 1993 - D. Bialeková: Slovanské pohrebisko v Bojničkách. Štud. Zvesti AÚ SAV 29, 1993, 223-258.
- Cs. Sós/Salamon 1995 - Á. Cs. Sós/Á. Salamon: Cemeteries of the Early Middle Ages (6th-9th c.) at Pókaszeptek. Budapest 1995.
- Čilinská 1966 - Z. Čilinská: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.
- Čilinská 1973 - Z. Čilinská: Dve predveľkomoravské pohrebiská v Šali, okr. Galanta. Arch. Rozhľedy 25, 1973, 527-539, 599, 600.
- Čilinská 1975 - Z. Čilinská: Frauenschmuck aus dem 7.-8. Jahrhundert in Karpatenbecken. Slov. Arch. 23, 1975, 63-96.
- Čilinská 1976 - Z. Čilinská: Pohrebisko z 8. storočia v Cíferi-Páci. AVANS 1975, 1976, 82-85.
- Dostál 1966 - B. Dostál: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha 1966.
- Dostál 1991 - B. Dostál: Zur Datierungsfrage des grossmährischen Schmucks. Zalai Múz. 3, 1991, 81-87.
- Galuška 1996 - L. Galuška: Uherské Hradiště - Sady. Křesťanské centrum říše Velkomoravské. Brno 1996.
- Garam 1987 - É. Garam: Pferdegräber der awarenzeitlichen Gräberfeldes in Tiszafüred. Angaben der spätararenzeitlichen Pferdebestatungen. Alba Regia 23, 1987, 65-125.
- H. Tóth 1982 - E. H. Tóth: Seltsame Bestattungsriten in awarenzeitlichen Gräberfeldern in der Region zwischen der Donau und der Theiss. Cumania 7, 1982, 165-189, 287-306.
- Hanuliak 2004 - M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004.
- Hanuliak/Zábojník 1982 - M. Hanuliak/J. Zábojník: Pohrebisko zo 7.-8. stor. v Čataji, okr. Bratislava-vidiek. Arch. Rozhľedy 34, 1982, 492-503, 583-588.
- Hrubý 1955 - V. Hrubý: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Praha 1955.
- Chropovský/Fusek 1984 - B. Chropovský/G. Fusek: Výskum pohrebiska v Cíferi-Páci. AVANS 1983, 1984, 89, 90.
- Karo 2004 - Š. Karo: Die Typologie der frühmittelalterlichen Steigbügel aus slowenischen Fundorten. In: G. Fusek (Red.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004, 165-173.
- Kiss 2001 - A. Kiss: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. I. Mon. Avarorum Arch. 6. Budapest 2001.
- Kolník 1975 - T. Kolník: Cífer-Pác. Stanica z mladšej doby rímskej. Nitra 1975.
- Kouřil 2004 - P. Kouřil: Raně středověký bojovnícký hrob z Hradce nad Moravicí. Slov. Arch. 52, 2004, 55-76.
- Kuzma/Bartík/Rajtár 2002 - I. Kuzma/M. Bartík/J. Rajtár: Letecká prospekcia na Slovensku. AVANS 2001, 2002, 101-107.
- Marešová 1983 - K. Marešová: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích. Brno - Uherské Hradiště 1983.
- Měchurová 1984 - Z. Měchurová: Součásti uzdění koně ve velkomoravském období. Arch. Hist. 9, 1984, 263-292.
- Pásztor 1992-1995 - A. Pásztor: A Csákerény-orondpusztai avar kori temető gyöngyleleteinek tipokronológiai vizsgálata. Savaria 22/3 - Pars Arch., 1992-1995, 37-83.
- Pavlovičová 1996 - E. Pavlovičová: K vypovedacej schopnosti gombíka u naddunajských Slovanov v 9. storočí. Slov. Arch. 44, 1996, 95-113.
- Poulík 1975 - J. Poulík: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha 1975.
- Rejholcová 1995 - M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Katalóg. Nitra 1995.
- Rosner 1999 - Gy. Rosner: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói StraÙe. Mon. Avarorum Arch. 3. Budapest 1999.
- Ruttkay 1976 - A. Ruttkay: Waffen und Reiterasrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). Slov. Arch. 24, 1976, 245-395.
- Staššiková-Štukovská 1993 - D. Staššiková-Štukovská: Výklenkové hroby. In: E. Krekovič (Zost.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava 1993, 37-42.
- Staššiková-Štukovská 1996 - D. Staššiková-Štukovská: Zu manchen spezifischen Äußerungen des Bestattungsritus im Frühmittelalter. In: D. Bialeková/J. Zábojník (Hrsg.): Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994. Bratislava 1996, 287-304.

- Staššíková-Štukovská 2001* - D. Staššíková-Štukovská: Vybrané nálezy z pohrebiska v Borovciach z pohľadu začiatkov kostrového pochovávaní staromoravských a nitrianskych Slovanov. In: L. Galuška/P. Kouřil/Z. Měřinský (Ed.): Velká Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Uherské Hradiště, Staré Město 28. 9.-1. 10. 1999. Brno 2001, 371-388.
- Szöke 1992* - B. M. Szöke: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). In: F. Daim (Hrsg.): Awarenforschungen 2. Wien 1992, 841-968.
- Szöke 2004* - B. M. Szöke: Archäologische Angaben zu den ethnischen Verhältnissen Pannoniens am Anfang der Karolingerzeit. In: G. Fusek (Red.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004, 371-382.
- Štefanovičová 1995* - T. Štefanovičová: Zur materiellen Kultur der donauländischen Slawen in der Beziehung zum Südosteuropa. In: T. Štefanovičová/Z. Ševčíková (Ed.): Mitteldonaugebiet und Südosteuropa im Frühen Mittelalter. Stredný Dunaj a juhovýchodná Európa vo včasnóm stredoveku (6.-12. stor.). Zborník referátov z kolloquia. Bratislava 1995, 87-103.
- Štefanovičová 1996* - T. Štefanovičová: Probleme der Entwicklung der Slowakei im 9. Jh. In: D. Bialeková/J. Zábojník (Hrsg.): Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994. Bratislava 1996, 257-265.
- Štefanovičová 2004* - T. Štefanovičová: K vývoju šperku v adriatickeja stredodunajskej oblasti v prvej polovici 9. storočia. In: G. Fusek (Red.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004, 389-395.
- Točík 1963* - A. Točík: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši. Slov. Arch. 11, 1963, 121-198.
- Točík 1971* - A. Točík: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei (I). Slov. Arch. 19, 1971, 135-276.
- Točík 1993* - A. Točík: Pohrebisko z doby avarskej ríše v Šali I-Veči. Štud. Zvesti AÚ SAV 29, 1993, 87-178.
- Tomka 2000* - P. Tomka: Gräberfeld aus dem 9. Jh. in Páli-Dombok. Commun. Arch. Hungariae 2000, 178-210.
- Trugly 1987* - A. Trugly: Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. Slov. Arch. 35, 1987, 251-344.
- Vlkolinská 1996* - I. Vlkolinská: Die Grabverbände mit der Keramik des 9.-10. Jh. aus dem Gebiet der Slowakei aufgrund geographisch-chronologischer Analysen. In: D. Bialeková/J. Zábojník (Hrsg.): Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994. Bratislava 1996, 313-332.
- Zábojník 1985* - J. Zábojník: Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Cíferi-Páci. Štud. Zvesti AÚ SAV 21, 1985, 205-220.
- Zábojník 1988* - J. Zábojník: On the Problems of Settlements of the Avar Khaganate Period in Slovakia. Arch. Rozhledy 40, 1988, 401-437, 480.
- Zábojník 1991* - J. Zábojník: Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Kaganats). In: Z. Čilinská (Red.): K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Nitra 1991, 219-321.
- Zábojník 2004* - J. Zábojník: Slovensko a avarský kaganát. Bratislava 2004.

PhDr. Gabriel Fusek, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
gabriel.fusek@savba.sk

DIE NISCHENGRÄBER AUF DEM FRÜHMITTELALTERLICHEN GRÄBERFELD IN CÍFER, GEMEINDETEIL PÁC

Zusammenfassung

Das frühmittelalterliche Gräberfeld in der Flur Nad mlynom I., Gemeindeteil Pác (Bez. Trnava) befindet sich auf einer niedrigen umfangreichen Lössanhöhe. Während der Ausgrabungen wurden hier in mehreren Grabungssaisonen 119 Gräber aus dem 8.-9. Jh. freigelegt. Die Fundstelle ist bis her nicht völlig untersucht worden. Der Beitrag fasst die Kenntnisse über acht Nischengräbern zusammen, die im J. 1983 durchgeforscht wurden. Die im Katalog erwähnte Fundnummerierung, die bei der Beschreibung der Grabinhalte benutzt wurde, stimmt mit den bei Beschreibungen der Gegenstände, wie auch mit den Abbildungsnummern überein (Abb. 1-17; Taf. I-IV).

Der Brauch der Aufbewahrung des Toten im Nischengrab wurde ohne Rücksicht auf das Geschlecht und Alter der Verstorbenen angewendet. Die Entseelten in diesen Gräbern waren in gestreckter Rückenlage, mit den Obergliedern entlang des Körpers, oder mit einem im Ellbogen leicht gebeugten, in den Becken zielenden Arm, beerdigt. Alle Schachten der Nischengräber in Pác haben die Orientierung kongruent mit den gewöhnlichen Bestattungen in den Gräberfeld, also etwa Nordwest-Südost orientiert. Aus der Sicht der Grundrissform wurden zwei Typen von Nischen identifiziert (Abb. 18).

Nischentyp 1 ist öfter, insgesamt in sechs Fällen aufgetreten. Die Nische wurde im Prinzip in die längliche südwestliche Schachtwand der Grabgrube eingetieft und dort wurde der Tote reingelegt. Die Nischen waren mit kompakter Erdmasse ausgefüllt, der Hohlraum der Nische war von dem Schacht wahrscheinlich nicht abgeteilt. Der Seitenansicht nach gab es zweiartige Nischen. In zwei Fällen wurden gewölbte Decken festgestellt, die Nischenböden waren dagegen auf gleicher Ebene mit den Grabgrubenböden. In weiteren vier Gräbern war die Nische von dem Seitenblick rechteckig, d. h. die Decke war mehr oder weniger waagrecht. Die Gräber mit höheren Nischen hatten die Nischenböden auf der Ebene der Schachtböden der Grabgruben. Allerdings hatten die Nischengräber mit der Höhe von nur 22-25 cm die Böden versenkt, offensichtlich deswegen, damit es überhaupt möglich war, in die niedrige, höchstens 20 cm hohe Spalte (sofern die Höhe vom Boden des Grabgrubeschachts gemessen wurde), einen erwachsenen Toten hineinzulegen. Der Zusammenhang der Körperproportionen mit den Grabgrubengrößen kam nur bei ganz kleinen Kindern in Vordergrund.

Für den **Nischentyp 2** ist es charakteristisch, dass sie in die längere südwestliche Wand des Grabschachts, wie auch in die anliegende südöstliche kürzere Wand eingetieft war. Es ist beachtenswert, dass im Grab 109 - eines Reiters mit Pferd - die Nische nicht für die Auflagerung des Toten benutzt wurde. Der wurde zusammen mit Pferd in einer Holzrahmkonstruktion in dem Grabschacht beerdigt. Der Beerdigte wurde von dem Pferd derart separiert, dass er auf die Leichenbahre gelegt wurde, was leicht vertiefte kleine Löcher in einen Rechteck komponiert, die auf dem Boden des Schachts unter dem Begrabenen zutage kamen, nachweisen. Sowohl durch die Funde, wie auch durch den Bestattungsritus unterscheidet sich das Grab 109 von sonstigen Nischengräbern, da die Grablegung der Verstorbenen zusammen mit gesamtem Pferd ein charakteristischer Ausdruck der Bevölkerung des Awarischen Kaganat ist.

Einen eindrucksvollen Schacht hatte das Kriegergrab No. 85, der einen Rauminhalt von 12,5 m³ gehabt hat. Der Beerdigte wurde in eine flache Versenkung, die wahrscheinlich auch mit Holzfassung versehen war, in die Nische unter der längeren Wand des Schachts gelegt, von dem sie eine Holzquerwand trennte. So geschaffener Hohlraum hat sich in den oberen Teilen der Nische bis zu den Zeiten der Ausgrabungen aufbewahrt. Mit ihm verbundene Nische in der kürzeren Schachtwand enthielt keine archäologischen Funde.

Durch die Analyse des Fundmaterials und der Bestattungssitten wurde festgestellt, dass von acht erforschten Nischengräbern der Grab 109 der einzige ist, der nach seinem Inventar wie auch seinem Bestattungsritus (wann der Verstorbene zusammen mit dem Pferd beerdigt wurde) in den Zeitraum des Awarischen Kaganat gehört. Mit Hilfe der leidlich datierungsfähigen Gegenständen - der Steigbügel - kann man seine chronologische Position im Rahmen des spätarawischen Zeitraumes nicht spezifizieren. Nur wegen des statistisch genommen öfteren Vorkommens der Steigbügel mit rechteckiger Öse in jüngeren Kontexten, kommt die zweite Hälfte des 8. Jh. mit möglichem Weiterleben im 9. Jh. in Frage.

Andere vier Gräber lieferten Funde aus dem 9. Jh. Problematisch bleibt dennoch ihre exakte Bestimmung im Rahmen dieses Jahrhunderts. Verschieden sind auch die Aussagemöglichkeiten der Männer- und Frauengräber. Die Kombination der Militaria im Grab 85 (Axt, Lanze und Kampfmesser), mit einem kleinen Eimer ergänzt, ist für den älteren Abschnitt der großmährischen Zeit, bzw. für die mit den Jahren 800-860 begrenzte chronologische Stufe A1 charakteristisch. Aus den Gräbern der Personen des weibli-

chen Geschlechts stehen nur Glasperlen und Ohrringe der donauländischen Herkunft, deren Chronologie im Rahmen des 9. Jh. nicht genügend durchgearbeitet, bzw. ausdruckschwach ist, zur Verfügung.

Bei weiteren drei Gräbern kann man nicht feststellen, ob sie zu der awarenzeitlichen oder großmährischen Phase des Gräberfeldes gehören. Es handelt sich um das fundlose Grab 79, um das bloß mit einem Messer ausgestattete Grab 76 und um das Grab 101, in dem sich zwei keramische Gefäße befanden.

Heutzutage ist nur eine schematische Datierung der Nischengräber aus Pác, etwa in die zweite Hälfte des 8. Jh. bis in erste Hälfte des 9. Jh. möglich. Ihre gegenseitige Verbundenheit durch eine merkwürdige Art der Begrabung in den Nischen kann man möglicherweise als ein Argument für den engeren Zeitrahmen mit ihrem Anfang um die Wende des 8./9. Jh. und mit dem Vorkommen in der älteren Phase der großmährischen Zeit benützen. Für derartige Datierung stehen dennoch keine sachlichen Begründungen aufgrund der Fundchronologie zur Verfügung. In weiteren geographischen Zusammenhängen kann wenigstens ungefähr festgestellt werden, dass sich der Brauch der Bestattung in den Nischen im awarischen Milieu wieder eingelebt hat, bzw. häufiger zum Ausdruck erst zum Abschluss der Zeit des Awarischen Kaganats kam.

Aus Pác sind heute drei frühmittelalterliche Gräberfelder oder eher ihre Teile in den Fluren Drahy, Nad mlynom I und Nad mlynom III bekannt, die voneinander 300 und 200 m entfernt sind. Bei derzeitigem Zustand der Geländeforschung wie auch der Lufterkundung ist es nicht möglich die Frage zu beantworten, ob die Gräberfunde aus gegenseitigen Enden der gemäßigten Geländeanhöhe aus der Flur Drahy und Nad mlynom I aus denselben großen Gräberfeld stammen. Es bietet sich auch eine Erklärung, nach der es sich um eine Gruppierung von drei gleichzeitlichen Gräberfeldern handeln könnte, ähnlich wie es in Kölked-Feketekapu war. Sicher ist nur so viel, dass im chronologischen Abschnitt A1 der großmährischen Zeit und etwa schon im 8. Jh. im Teil der Gräberfelder Nad Mlynom I und Drahy parallel begraben wurde. Dagegen in der Flur Nad Mlynom I der eindeutige Schwerpunkt der Grablegung im 8. Jh. liegt. In der Flur Nad Mlynom I. deuten auf eine ununterbrochene Kontinuität der Grablegung auch die Funde aus den Nischengräbern an, weil sie so in die spätarawische Stufe, wie auch in den älteren Abschnitt der großmährischen Zeit datiert sind. In Pác wurde zum ersten Mal in der Slowakei eine kontinuierliche Grablegung in beiden, sowohl chronologisch, wie auch kulturell verschiedenen Phasen, nachgewiesen.

Während den Ausgrabungen im J. 1983 wurden bloß vier Nischengräber regulär ausgegraben. Das hat den Autor aufgeregt die Lage einiger aus vorherigen Forschungssaisonen bekannten leeren Grabgruben (von denen es aber noch mehrere an der Fundstelle gibt) auf dem Feld zu vermessen und sie dann ausführlich nachzuforschen. In allen vier Experimentfällen fand man Nischen mit Begrabenen, die bei den ursprünglichen Ausgrabungen nicht festgestellt wurden. Der Grund dafür ist klar - die Wände der Grabgruben, bzw. die Schächte der Nischengräber hat man nicht konsequent geputzt. Die ursprünglichen Böden des Schachts wurden tiefer gegraben und wenn es klar war, dass das Grab tiefer schon nicht entdeckt wird, hat man die Ausgrabung beendet. Das Grab wurde dann als leer, als symbolisch bezeichnet. Ein ideales Schema einer nicht idealen Grabung eines Nischengrabes illustriert die Abb. 19. Ähnliche Situation, aber in einer markant massenhaften Weise wie in Pác, ist auch aus dem awarenzeitlichen Gräberfeld in Szekszárd (Bogyiszlói út) in Ungarn bekannt.

DVA SPÔSOBY VRTANIA KAMENNÝCH NÁSTROJOV V NEOLITE

Dušan Hovorka

Práca predstavuje čiastkový výsledok vedeckého projektu č. 1/0203/3, ktorý finančne podporila grantová agentúra VEGA.



Neolit, kamenné nástroje, dva spôsoby vrtania - „na drť“ a „na jadro“.

Neolithic, stone implements, two types of boring - „whole boring“ and „core boring“.

Zmena spôsobu života, teda prechod z jeho kočovnej formy na usadlú, so súčasným prechodom zo zberačsko-poľovníckeho na poľnohospodársky charakter zadovážovania si obživy, si vyžadovala aj dovtedy nebývalé množstvo kamenných nástrojov. No s tlakom na ich kvantitu existovali aj potreby používania stále nových a nových typov kamenných nástrojov. Minerály a horniny boli už v staršej dobe kamennej (v paleolite) základnými používanými surovinami abiotickéj prírody. Keďže tento trend aj v neolite pretrvával, požiadavky na vyššiu kvalitu mohli splniť len nové technológie opracovania minerálov a hornín.

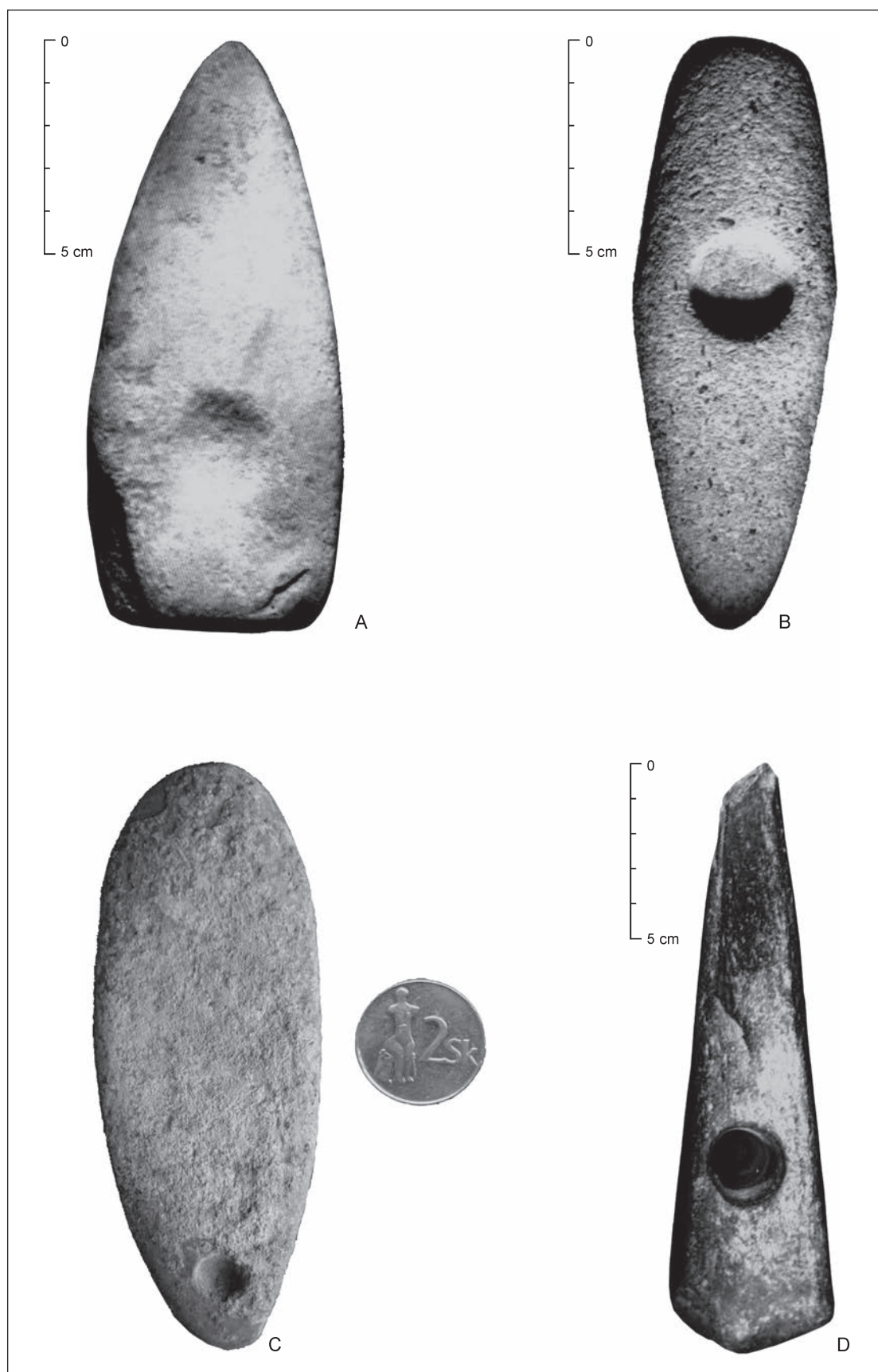
Základným spôsobom opracovávania abiotických surovín v paleolite bolo ich štiepanie. Po tisícročia nadobúdaná empiria vyústila do poznania, že pre štiepanie (tvarovanie) sú vhodné mikrokryštalické až skrytokryštalické, teda pri pozorovaní voľnými očami amorfné „kamene“. Archeológovia ich označujú spoločným názvom „silexy“, t. j. jemnokryštalické až skrytokryštalické anorganické prírodniny tvorené kemitými hmotami (pazúrik, opál, limnokvarcit, rádiolarit a rádiolaritová bridlica), ale najmä kremekom. Odlišný pôvod má obsidián - kyslé (na SiO₂ bohaté) vulkanické sklo, ktoré zásluhou výskytov v Zemplíne bolo v strednej Európe jednou z vedúcich anorganických surovín paleolitu.

V mladšom paleolite sa na rôznych miestach v Eurázii začalo (asi pred 35 000 rokmi) už s robením otvorov do kamenných výrobkov (Škrdla 2000). V detaile išlo o rôzne technológie, ktoré boli priamymi predchodcami robenia prevrtov do kamenných artefaktov v mladšej dobe kamennej.

V neolite, okrem úpravy „kameňov“ štiepaním (a z neho odvodených technologických postupov opracovania kameňa do žiadaného tvaru), nastúpilo brúsenie a hľadenie hornín a následne aj ich vrtanie a pílenie. Posledné z uvedených techník sú dokumentované už z 5. tisícročia pred n. l. z rôznych miest Blízkeho východu (Rieth 1958). Technológiou robenia perforácií najmä korálikov (ozdobných predmetov z masťenca) západoeurópskeho aurignacienu a schránok belemnítov gravettieniu sa zaoberal R. White (1997). Tento autor konštatoval, že v uvedených prípadoch išlo skôr o prederavovanie než vrtanie artefaktov. K podobnému záveru dospel štúdiom záveskov vyrobených z kulmských bridlíc pavlovienu (mladý paleolit) moravských lokalít A. Marshack (1990). Podľa S. A. Semenova (1964) zhotovovanie dier v kamenných predmetoch už v najmladšom paleolite bol proces pozostávajúci z počiatočného prederavovania daného predmetu z oboch strán a zavŕšenie jeho vrtaním. Dĺžka prevrtu takto bola podstatne kratšia ako hrúbka vyrábaného nástroja. K podobnému záveru o postupe vrtania na základe experimentov dospel aj P. Škrdla (2000).

Uvedené techniky opracovania suroviny boli v priebehu neolitu prepracované do detailov a súčasne boli vedúcimi spôsobmi opracovania kameňa vhodného typu. Aplikácia technológie vrtania znamenala výrazné zvýšenie úžitkovej hodnoty neolitických kamenných nástrojov a zbraní.

Prvé zaznamenané údaje o vrtaní do zemskej kôry existujú z Číny už z 2. tisícročia pred n. l. Boli realizované bambusovým sútyčím, na konci ktorého boli pripravené tvrdé (najprv pravdepodobne kamenné, neskôr kovové) brity na rozpojovanie vrtaných hornín. Starí Číňania vrtali do hĺbok prvých stoviek(!)



Tab. I. Rozdielne pokročilé štádiá vŕtania na drť (rôzne západoslovenské neolitické/eneolitické lokality).
 Plate I. Various stages of the whole hole drilling (several western Slovakia Neolithic/Aeneolithic sites).

metro. Aj pri predpokladanom vrtaní na ropu v pomerne mäkkých sprašových sedimentoch to bol úctyhodný technologický výkon. Ale ani Európa nezaostala veľmi pozadu. Už v roku 1126 bola pri Artois vo Francúzsku vyvrtaná prvá studňa do hĺbky niekoľko desiatok metrov. V roku 1734 bol neďaleko Baku (Prikaspio) vyvrtaný ropný vrt do hĺbky 105 m. Uvedené dokazuje, že ľudstvo často po dlhšom časovom odstupe „znovuobjavuje“ dávno známe (v tomto prípade z neolitu) technológie, prispôbuje a vylepšuje ich - no myšlienka vrtania do kameňa patrí jednoznačne neolitickému človeku.

V priebehu 19. a 20. stor. sa vyvinuli rôzne spôsoby vrtania. Technológia vrtania sa stala jednou zo základných činností pri vyhľadávaní ťžitkových nerastov nevystupujúcich na zemský povrch. Podľa realizovaného spôsobu vrtania (= prenosu mechanickej energie na vrtný nástroj) rozlišujeme dnes najmä:

- **Nárazové vrtanie** - po prvýkrát bolo realizované v Pensylvánii v polovici 19. stor. pri vyhľadávaní ropy. Označuje sa aj ako „pensylvánske vrtanie“. Vrtná diera sa prehĺbuje mnohonásobne opakovanými údermi vrtného nástroja na dno vrtu;

- **Rotačné (rotary) vrtanie** - realizuje sa otáčaním vrtného nástroja na dne vrtu. V rámci rotačného vrtania sa odlišuje:

- *celoprofilové vrtanie* (= *vrtanie na drť*), kedy sa na dne vrtnej diery rozpojujú horniny otáčavým pohybom rôzne konštruovaných vrtákov,

- *vrtanie na jadro* - realizované dutým vrtným nástrojom, do ktorého preniká kužeľovité vrtné jadro. To sa z dutého vrtáka opakovane vyklepáva. Tento spôsob vrtania sa používa najmä vtedy, keď realizátor vrtu chce mať k dispozícii profil horninovými sekvenciami v mieste vrtu.

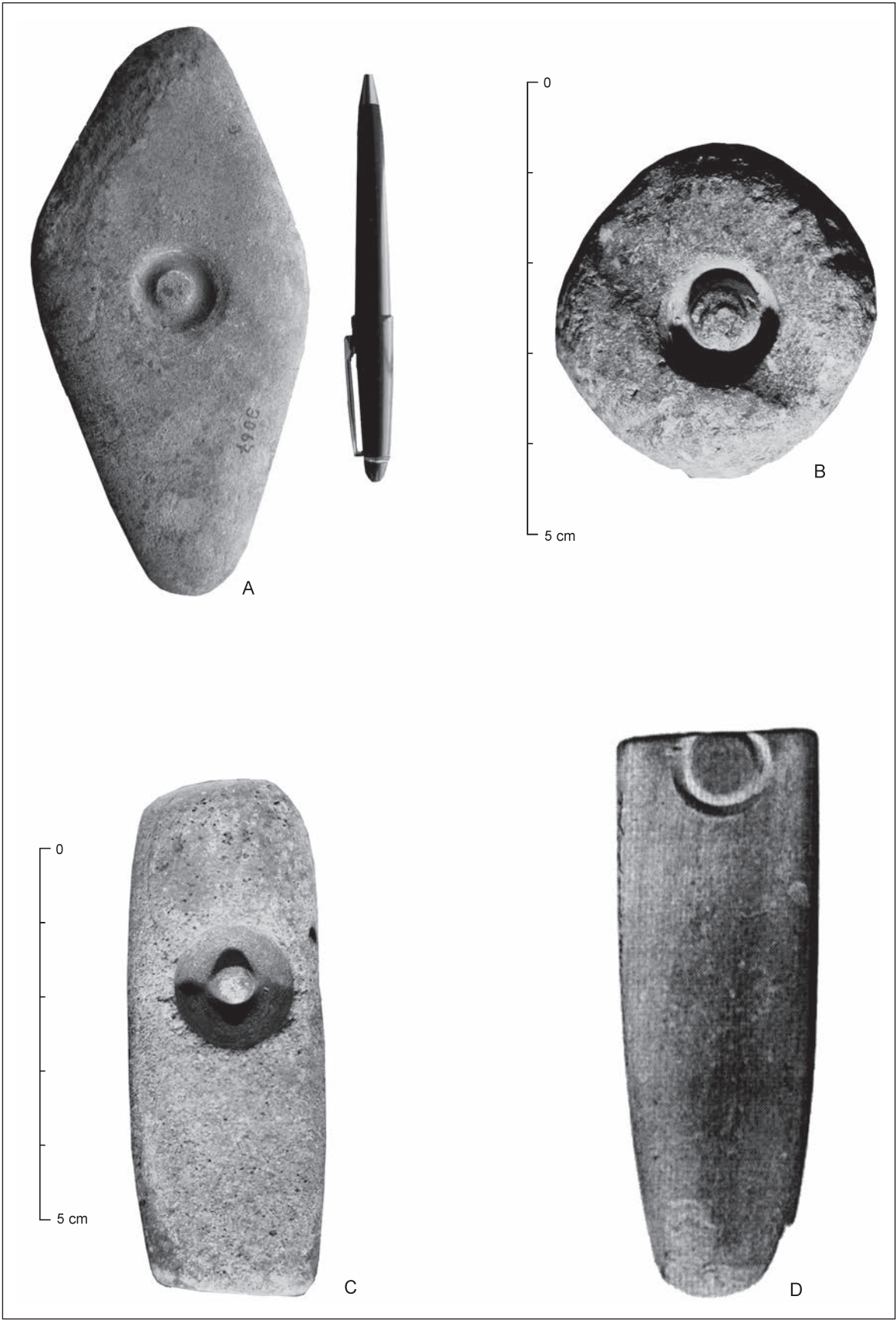
Pri štúdiu kamenných surovín neolitu (Hovorka/Illášová 2000; 2002; Spišiak/Hovorka 2005) z nášho územia sme zaevidovali aj kamenné implementy dokumentujúce rôzne spôsoby, resp. odchýlky, od štandardných spôsobov vrtania (robenia prevrtov) kamenných artefaktov. Základnú problematiku vrtania kamenných nástrojov a zbraní v neolite nášho územia zhrňujeme do nasledujúcich odstavcov.

Hneď na začiatku riešenia či zosumarizovania danej problematiky vystupuje do popredia otázka: *odkedy je dokumentované vrtanie kamenného nástroja v záujme zvýšenia jeho ťžitkovej hodnoty?* Prevrtané kamenné nástroje na území dnešného Slovenska sú podľa B. Novotného doložené už v rámci kultúry s vypichovanou keramikou (4. tisícročie pred n. l.) - v jej III. stupni (Novotný a kol. 1986). V podstate zhodné nálezy prevrtaných kamenných nástrojov, a to nielen z Európy, napríklad z kultúrneho okruhu Vinča z Balkánu (4000 až 3600 pred n. l.), uviedol aj A. Rieth (1958). Sekerovité nástroje, sekeromlaty a mlaty v okruhu lengyelskej kultúry (mladší neolit a začiatok eneolitu) západného Slovenska, deponované v našich múzeách a ďalších zbierkových fondoch, sú už prakticky všetky s prevrtmi.

Stále nezodpovedanou teoretickou otázkou zostáva spôsob nadobudnutia zručnosti opracovávať kamenné suroviny uvedenými spôsobmi. Prakticky rovnakú šancu má predstava o importe uvedenej technológie opracovania kameňa, ako aj nadobudnutie uvedenej zručnosti vývojom *in situ*. V Hornonitrianskom múzeu v Prievidzi sú evidované pazúrikové a limnokvarcitové „vrtáky“, nájdené v Prepoštskej jaskyni v Bojniciach, ktoré sú zaraďované do najmladšieho paleolitu. I keď veľmi pravdepodobne slúžili na robenie dier v mäkkom materiáli (koža, drevo, prípadne aj vápnité schránky lastúrníkov), môžu predstavovať i predchodcov vrtákov určených pre zhotovovanie prevrtov v kamenných nástrojoch.

Následnou a zatiaľ nezodpovedanou otázkou je *problematika druhu surovín vhodných na robenie prevrtov pre násadky*. Ako sme uviedli už v minulosti (Hovorka/Illášová 2002), neolitický človek obývajúcí územie dnešného Slovenska používal v neolite a eneolite všetky genetické druhy hornín, t. j. vyvreté, usadené i metamorfované horniny.

Preštudovanie prvých stoviek kamenných artefaktov vo výbrusoch v polarizačnom mikroskope umožňuje konštatovať, že nástroje a ozdobné predmety boli vyrobené z hornín, ktoré neobsahovali podstatné množstvo kremeňa ako horninotvornej súčasti. Ide pritom o všetky uvedené genetické typy hornín. Spomedzi eruptívnych hornín s prevrtmi sme evidovali nástroje vyrobené z rôznych druhov bazaltov (v staršej terminológii čiastočne diabázov). Vrtané boli aj pomerne mäkké rôzne druhy karbonátov (najčastejšie vápencov), ale aj siltovcov, drôb a bridlíc, ktoré predstavovali suroviny najmä ozdobných predmetov (perly, prívesky a pod.). Avšak najčastejšie používanými surovinami na výrobu sekeromlatov a sekeriek boli rôzne druhy metamorfovaných (prevažne nízkometamorfovaných) hornín zo skupiny kryštallických bridlíc. Podľa minerálneho zloženia ide najčastejšie o rôzne variety zelených bridlíc, zložených z variabilných množstiev chloritu, aktinolitického amfibolu, albitu atď. V priebehu štúdia surovín neolitických kamenných nástrojov sme však zdokumentovali aj desiatky implementov vyrobených zo strednemetamorfovaných metabazitov - z amfibolitov. Najmä tieto typy, pre svoju dostatočnú tvrdosť, elasticitu a v neposlednom rade aj atraktívnu farbu (pravdepodobne táto bola hlavným aspektom používania antigoritických serpentinitov a modrých bridlíc na výrobu sekeriek a sekeromlatov - Hovorka/Illášová 2002).



Tab. II. Rozdielne pokročilé štádiá vŕtania na jadro (rôzne západoslovenské neolitické/eneolitické lokality).
Plate II. Various stages of core boring (several western Slovakia Neolithic/Aeneolithic sites).

Skupina kryštalických bridlíc sa vyznačuje viac alebo menej výraznou foliáciou, t. j. prednostným jednosmerným usporiadaním stĺpkovitých (amfibol), ale aj lupenitých (chlorit, sľuda) minerálov týchto typov hornín. Výsledkom takéhoto usporiadania je plošne-paralelná stavba kryštalických bridlíc. No, a tu sa vynára otázka: v akom priestorovom smere neolitický výrobcovia robili na prakticky už hotových kamenných výrobkoch prevrty pre násadky? Boli to všetky smery, alebo len niektorý z možných smerov? Odpoveď je jednoznačná. *Prevrtý boli robená len v smere kolmo na plošne-paralelnú stavbu metamorfovanej horniny.* Z toho vyplýva, že „výrobcovia“ kamenných nástrojov už v predchádzajúcich etapách technologického spracovania surovinu orientovali tak, aby vrtanie ako jeden z posledných technologických postupov malo „pripravenú“ vhodnú polohu, t. j. orientáciu výrobku pre následné vrtanie. V inom prípade ako dôsledok vyvíjaného tlaku na vrtaný predmet by bolo došlo k jeho rozštípeniu v smere bridličnatosti (metamorfnej foliácie). U všesmerne orientovaných usadených a vyvretých hornín boli prevrty robené prakticky vo všetkých smeroch - pravdepodobne limitujúcim bol tvar vstupnej suroviny (riečneho obliaka, kusa kameňa vylomeného zo skalného masívu a pod.), ktorá bola následne opracovaná brúsením, hladením a nakoniec aj vrtaním.

Ústrednou témou tohto príspevku je **spôsob vrtania** kamenných nástrojov, ale súčasne aj ozdobných či kultových predmetov v neolite/eneolite. Existujúci fyzický dokumentačný materiál z nášho územia a z uvedeného časového limitu prináša dôkazy o aplikácii dvoch základných spôsobov vrtania kamenných výrobkov. Bolo to rotačné vrtanie na drť a vrtanie na jadro. Tieto spôsoby vrtania sú používané aj v súčasnosti (pozri vyššie) v ich rôznych aplikáciách, pričom však základ technologického postupu sa pri obidvoch uvedených spôsoboch za tisícročia nezmenil.

Nemáme fyzické dokumenty toho, že pred samotným vrtaním v záujme robenia prevrtu v presne stanovenom mieste sa na kamennom objekte otlčením, odbíjaním, dlabaním či rýpaním vyhlbila aspoň malá preliačina, ktorá pravdepodobne bola miestom realizovania prevrtu. Samotný prevrt bol však vedený vždy kolmo na vrtanú plochu. Podstata realizovaného vrtania bola veľmi pravdepodobne nasledovná:

Rotačné vrtanie na drť je prvým základným postupom. Realizovalo sa tyčou (s priemerom 15-20 mm) z tvrdého dreva, resp. kosťou, prípadne v kombinácii s ďalšími prírodnými materiálmi. Pritom uvedené „vrtné nástroje“ boli na báze rovné, hladké. V prípade kostného kĺbu bol tento kĺb na báze vyhladený do rovnej plochy orientovanej prísne kolmo na predĺženie kostného nástroja. V niektorých prípadoch bol v dreve osadený kremenný brit (ostrá platnička), prípadne bol do vrtnej diery sypaný ostrohranný kremenný piesok. Pre vrtný postup museli byť splnené dve základné podmienky:

- vrtný nástroj sa musel mnohonásobne (pravdepodobne aj rýchlo) otáčať, aby brusný efekt bol permanentný a dlhotrvajúci,
- brusný účinok zaisťoval vlhký kremenný piesok či kremenná drť - kremeň svojou pozíciou (7 - rýpe sklo) v Mohsovej stupnici tvrdosti obrusuje prevažnú časť silikátových minerálov (živce, sľudy, amfibol), ale jednoznačne aj karbonáty (kalcit, aragonit) či minerály skupiny ílov.

Otáčanie brusného nástroja sa dosahovalo jeho obtočením lianou, šlachou alebo remenným páskom a striedavým ťahaním za ich obidva konce. Pritom museli byť splnené aj ďalšie sprievodné podmienky - vrtaný predmet musel byť upevnený, ale súčasne na vrtný nástroj musel byť zhora vyvíjaný tlak. Je preto pravdepodobné že túto činnosť (vrtanie) realizovali dve osoby - muž ako vrtáč a žena, resp. dieťa, ako pomocník. Na dne postupne (no veľmi pomaly) sa prehĺbujúceho vrtného otvoru sa hromadili drobné oderky z vrtaného predmetu, ktoré sa spolu s „opotrebovaným“ kremenným pieskom (pri vrtnom procese sa ostrohranné kremenné zrnká postupne zaobľovali, čím strácali časť svojej obrusovacej schopnosti) vysýpali - v tom momente sa vrtný proces prerušil. Dno vrtaného otvoru bolo orientované kolmo na priebeh vrtanej diery. Bolo zaoblené (tab. I: A) alebo rovné (tab. I: B-D).

Vrtanie na drť sa robí aj v súčasnosti, najmä v prípade prieskumných (spravidla hlbokých aj nad 5000 m) vrtov na zemný plyn a ropu, kde realizátor vrtu nepotrebuje presne zdokumentovaný vertikálny profil vrtu. Jedným z rozhodujúcich faktov je súčasne aj nižšia cena vrtov tohto typu oproti vrtom nasledovnej technológii.

Vrtanie na jadro (jadrové vrtanie) je druhým základným spôsobom vrtania kamenných výrobkov v neolite/eneolite. Vrtný nástroj v tomto prípade predstavuje nejaký dutý materiál (kosť, drevo typu bazy a pod.), ktorý sa otáčaním zarezáva do tela vrtaného predmetu, pričom cylindrický „šúľok“, označovaný ako „vrtné jadro“, postupne preniká do dutiny vrtného nástroja (tab. II: A-D). Aj v tomto prípade je nutné dlhotrvajúce otáčanie vrtného nástroja a pridávanie ostrohranného kremenného piesku (drviva) do vrtného otvoru. Vrtné jadro sa samovoľne po určitom vývrte odpojovalo od tela vrtaného predmetu, prípadne ho realizátor vrtania z času na čas odlomil (zo strany vedeným úderom odbil). Vrtanie na jadro sa realizuje aj

v súčasnosti, v priebehu vrtného prieskumu najmä ložísk nerastných surovín rôzneho druhu. Realizátor pre vyhodnotenie kvantity ale aj kvality (analýzy suroviny) záujmovej suroviny musí mať však k dispozícii súvislé pevné jadro. Vrtanie na jadro bolo realizované aj v prípade zatiaľ najhlbšieho vrtu (12 262 m) na zemskom povrchu - vrtu SG-3 na Kolskom polostrove pri meste Zapoljarnyj. V poradí druhým najvhlbším jadrovým vrtom je vrt v Sasku pri Windischessenbachu, ktorý prenikol do hĺbky 9300 m.

Existujúce „vrtné jadrá“ z neolitických kamenných predmetov, zachované z lokalít na území Slovenska, poskytujú doklady o prevrtoch s rovnakou svetlosťou v celej dĺžke vrtného profilu, ale súčasne aj kónicky sa zužujúce prevrty smerom od ústia do podlažia (konca) vrtného otvoru. Svetlosť vrtných dier obidvoch diskutovaných typov je okolo 20 mm, čo je súčasne dostatočná hrúbka vhodnej násadky pre vyrobenie pevného a trvanlivého kamenného nástroja.

Jednou z otázok, na ktorú je potrebné v súvislosti s vrtaním kamenných nástrojov neolitu/eneolitu odpovedať, je *problematika časovej postupnosti aplikácie uvedených spôsobov vrtania*. Realizátori archeologických vykopávok na našom území v minulosti sa tejto problematike špeciálne nevenovali (časové začlenenie nájdených prevrtaných kamenných predmetov, pričom v niektorých prípadoch existovali jednoznačné dôkazy o realizovanom spôsobe ich vrtania). Objektívne a vyčerpávajúco odpovedať na uvedenú otázku je preto prakticky nemožné. Vychádzajúc z výrazne rozdielnej náročnosti realizovanie prevrtov v kamenných nástrojoch uvedenými spôsobmi, logicky vyplýva, že rotačné vrtanie na drť bolo pravdepodobne prvým použitým spôsobom vrtania kamenných nástrojov a iných kamenných predmetov.

Nejednoznačne interpretovaná je zatiaľ aj *problematika vzniku in situ, alebo importu techniky vrtania* kamenných nástrojov a kamenných predmetov iného určenia. Keď vyjdeme zo skutočnosti, že ku koncu 5. a v priebehu 4. tisícročia pred n. l. sú z početných oblastí zemského vrtu dokumentované prevrtané kamenné nástroje, vychádza, že nešlo o rozšírenie danej technológie z jedného alebo z niekoľko mála centier, ale že vrtanie sa v podstate súbežne vyvinulo v neolitických kultúrach na rôznych miestach. Nie je totiž možné, aby sa uvedená technológia opracovania kameňa v takom krátkom časovom úseku rozšírila z jedného alebo niekoľkých centier prakticky po celom zemskom povrchu.

V súvislosti s problematikou vrtania kamenných výrobkov v neolite nemožno obísť ani *otázku časovej náročnosti vrtania*. Tu sa však údaje experimentálnej archeológie diametrálne odlišujú. Základnými atribútmi, ktoré ovplyvňovali čas potrebný na zhotovenie prevrtu kamenného nástroja boli najmä:

- typ vrtného materiálu, resp. jeho minerálne zloženie,
- dĺžka vrtného otvoru,
- typ vrtného nástroja, resp. v detaile typ brusného média (vlhkého kremenného piesku),
- zručnosť a predchádzajúca skúsenosť výrobcu nástroja,
- zručnosť a predchádzajúca skúsenosť „pomocníka“ vrtača,
- prípadne aj ďalšie aspekty.

V prípade, že prevrt bol realizovaný do chloriticko-aktinoliticko-albitickej bridlice, možno predpokladať, že približne 20-25 mm dlhý prevrt bolo možné realizovať aj za kratší čas ako 10 hodín. Robenie prevrtov v bazaltoch, amfibolitoch, granulitoch a pod. trvalo pravdepodobne dlhšie (aj desiatky hodín).

LITERATÚRA

- Hovorka/Illášová 2000 - D. Hovorka/L. Illášová: What do we know about raw materials used for Neolithic/Aeneolithic implements construction? Krystalinikum 26, 2000, 83-110.
- Hovorka/Illášová 2002 - D. Hovorka/L. Illášová: Anorganické suroviny doby kamennej. Nitra 2002.
- Marshack 1990 - A. Marshack: Early Hominid symbol and Evolution of the Human Capacity. In: P. Mellars (Ed.): The Emergence of the Modern Humans. An Archaeological Perspective. Ithaca, New York 1990, 457-498.
- Novotný a kol. 1986 - B. Novotný a kol.: Encyklopédia archeológie. Bratislava 1986.
- Spišiak/Hovorka 2005 - J. Spišiak/D. Hovorka: Jadeite and Eclogite: Peculiar Raw Materials of Neolithic Stone Implements in Slovakia and Their Possible Sources. Geoarchaeology 20/3, 2005, 229-242.
- Rieth 1958 - A. Rieth: Zur Technik des Steinbohren im Neolithikum. Zeitschr. Schweizer. Arch. u. Kunstgesch. 18, 1958, 100-109.
- Semenov 1964 - S. A. Semenov: Prehistoric technology. An experimental study of the oldest tools and artefacts from traces of manufacture and wear. London 1964.
- Škrdla 2000 - P. Škrdla: Zhodnocení technologií výroby kamenných nástrojů. REA 1, 2000, 9-36.

White 1997 - R. White: Substantial Acts: From Materials to Meaning in Upper Paleolithic Representation. In: M. Conkey/O. Soffer/D. Strattmann/N. G. Jablonski (Ed.): Beyond Art: Pleistocene Image and Symbol. Memoirs of the California Academy of Sciences 23. San Francisco 1997, 93-121.

Prof. RNDR. Dušan Hovorka, DrSc.
Fakulta prírodných vied, UKF
Trieda A. Hlinku 1
SK-949 74 Nitra
hovorka@fns.uniba.sk

TWO TYPES OF STONE IMPLEMENTS BORING IN NEOLITHIC

Summary

During the Neolithic all three genetical types, i. e. magmatic, sedimentary as well as metamorphic rocks were used for implements construction. The leading technology for rocks elaboration was their polishing/smoothing. During the end of the 5th millenium B.C. as a new technique stone implements boring and sawing were introduced. Last mentioned techniques appeared more-or-less simultaneously on several places of human developing centres.

Among the Neolithic stone artefacts studied we have found first tens with traces of boring, or implements on which mentioned process was succesfully realised. In general both main system of boring are documentable on implements (or their fragments) from territory of the country:

- full hole drilling, and
- core drilling.

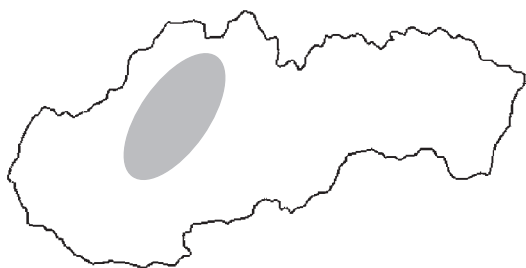
Full hole drilling was performed by hard wooden or bone stick with flat end (which speedy rotated in the bottom of the drilled hole). As abrasive medium wet quartz sand have been added to the drilling hole. Sharp sand grains acted as abrasive on the raw material bored. From time-to-time debris of the drilled rock have to be moved away. Examples of this type drilling are represented on Plate I.

Core drilling have been performed by a hollow stick (hard or in the fire hardened wood, bone) on the end of which some driller (made from flint, radiolarite, limnoquartzite ao.) was fixed. Also in this case multiple rotation of the driller in the drilled hole was needed. Documents of this type drilling (Plate II) were found on several western Slovakia archaeological sites.

There do not exist evidences dealing with the type of boring which was used first.

POZNÁMKY K ÚPRAVE HROBOV LUŽICKEJ KULTÚRY NA SLOVENSKU

Rudolf Kujovský



Slovensko, stredná, mladšia a neskorá doba bronzová, lužická kultúra, pohrebný rítus, úprava hrobov.

Slovakia, Middle, Late and Final Bronze Ages, Lusatian culture, funeral rite, grave arrangement.

Skôr ako sa budeme zaoberať priamo rôznymi úpravami hrobov typických pre lužickú kultúru na Slovensku, treba si položiť zopár otázok týkajúcich sa problematiky „domov mŕtvych“.

Dom mŕtveho... Načo vlastne potreboval mŕtvy svoj dom, alebo, kto ho vlastne potreboval? Čo si vynútilo jeho existenciu a prečo? Čo spôsobilo, že takéto „domy mŕtvych“ v jednotlivých obdobiach vykazujú na jednej strane vysokú uniformitu stvárnenia, na druhej strane špecifické znaky prejavujúce sa v jednotlivých prípadoch alebo v skupinách? Dostávame sa tým k problému, ktorý ovplyvňuje životy ľudí od počiatkov ich uvedomenej existencie a k neochote pripustiť možnosť jej definitívneho zániku. To je základ, z ktorého vychádzajú predstavy o pokračovaní života v ďalších formách, svetoch a pod. Existenčné potreby ľudí zároveň viedli k snahám pripisovať mŕtvym jedincom, ktorých poznali alebo ktorých si v predstavách vytvorili, rôzne schopnosti, ktoré bolo možné využiť pri riešení vlastných reálnych problémov. Ľudia si začali vytvárať isté možnosti a nakoniec celý systém postupov, ktoré mali zabezpečiť, že ich prosby a požiadavky budú splnené. Pociťovali potrebu prejať úctu mŕtvemu, postarať sa o to, aby aj vo svojej inej existencii mal to, čo potrebuje. Samozrejme, inú existenciu, iný druhý svet, si predstavovali v rámci vnemov svojho sveta. To je predpoklad, z ktorého vychádzajú praktiky kultúry a neskôr z veľkej časti aj náboženstva. Platí to aj pre dnešný svet, ale v praveku mimoriadne.

Pre pravekého človeka jeho reálny a imaginárny religiózny svet spľýval v jeden celok, v ktorom žil. Náboženské predstavy mali dôležitú úlohu vo vzťahoch medzi ľuďmi vo všetkých oblastiach. Práve v nich a v praktikách, ktoré z nich vyplývali, sa zároveň odrážala materiálna úroveň, diferenciácia atď., jednoducho, historický vývoj spoločnosti, ktorá bola ich nositeľom. Z tohto hľadiska otázky, ktoré sme si na začiatku položili, prestávajú byť len súčasťou imaginárnej sféry. Nadobúdajú praktický význam a tak ich treba aj vnímať. Každá zmena v pohrebnom ríte odrážala zmeny v živote a štruktúre danej spoločnosti.

Pokiaľ ide o lužickú kultúru na Slovensku, pohrebný rítus bol výlučne žiarový. Kostrové hroby sa spoľahlivo nezistili, možno až na jeden prípad zo staršieho výskumu pohrebiska v Ilave (*Budaváry* 1932, 65-70). Vzhľadom na viac ako storočný archeologický výskum Slovenska túto skutočnosť už nemožno pripisovať nedostatočnému bádaniu. Skôr to možno pokladať za jedno zo špecifik slovenskej lužickej kultúry, keďže v susedných oblastiach lužického kultúrneho komplexu popolnicových polí sa kostrové hroby objavujú. Žiarový rítus v porovnaní s kostrovým si vyžaduje čiastočne odlišnú úpravu miesta posledného uloženia pozostatkov zomrelého. Nebolo treba veľkých zemných výkopov, do ktorých bolo možné uložiť celé telo. Stačila jednoduchá okrúhla jama. Práve väčšie rozmery a oválny tvar hrovej jamy, z tohto hľadiska nefunkčný, ktorý sa v niekoľkých prípadoch vyskytol v rámci lužickej kultúry vo fáze Martin na eponymnom pohrebisku, viedol autorku výskumu Z. Benkovskú-Pivovarovú (1972, 271) k úvahám o reminiscenciách na kostrové pochovávanie.

Podľa toho, do čoho boli uložené zvyšky mŕtveho, sa pri žiarovom ríte hroby delia na urnové a jamkové, aj keď pojem jamkový hrob je značne nepresný. Nevieme vždy odlišiť, či zvyšky kremácie boli naozaj voľne uložené v jame hrobu, alebo či boli v schránke z organického materiálu. Pokiaľ ide o početnosť, výrazne prevažujú urnové hroby. Jamkové hroby sa síce vyskytujú po celú dobu existencie lužickej kultúry na Slovensku, ale ich počet, najmä v starších fázach, je veľmi malý. Percentuálne vyjadrenia, kto-

ré sa niekedy uvádzajú (do 10%), sú otázne. Postrehnúť jamkový hrob v teréne býva problémom aj pre skúseného bádateľa. Úprava miesta uloženia zvyškov kremácie vykazuje výrazné rozdiely. Zachytávame ich najmä preto, lebo ako stavebný materiál sa používal predovšetkým kameň. Použitie kameňa v rámci vývoja rituálnych praktík postupne narastalo, ale zrejme nie rovnako vo všetkých regiónoch Slovenska.

Najčastejším spôsobom pochovávaní prakticky počas celého vývoja lužickej kultúry bolo uloženie urny do jednoduchej, obvykle kotlíkovitej jamy, ktorej veľkosť závisela od veľkosti urny a početnosti ďalšej výbavy hrobu. Najmä v starších fázach nemáme zistené vonkajšie označenie týchto tzv. plochých hrobov. V počiatočoch, vo fáze Martin, sa zrejme kameň nepoužíval ani pri budovaní mohýl. Napriek tomu terénna situácia ukazuje, že aj ploché hroby museli byť označené. Porušenie staršieho hrobu mladším je po celú dobu trvania lužickej kultúry na Slovensku veľmi zriedkavé. A to aj napriek tomu, že hroby spravidla na pohrebiskách nevytvárajú výrazné chronologické zoskupenia. Dosť často je v teréne problém zistiť vôbec tvar a rozmery hrovej jamy, keďže výplň sa minimálne, resp. vôbec neodlišuje od okolitej zeminy. Z toho je zrejme, že hrob bol zasypaný priamo vykopanou zeminou a tak nad ním vznikol menší násyp - rov. Je veľmi nepravdepodobné, že takýto menší násyp, ktorý sa za jeden či dva roky „usadil“, stačil na výrazné označenie miesta. Pritom okolité hroby, často výrazne mladšie, jeho polohu rešpektovali. Predpokladám, že hroby boli označené organickým materiálom, podobne ako napríklad historické kresťanské hroby drevenými krížmi. V mladších fázach, keď už bolo použitie kameňa bežné, sa dá aj označenie plochých lužických hrobov na niektorých pohrebiskách výraznejšie doložiť.

Jednoznačne najnápadnejším a aj najdiskutovanejším spôsobom označenia miesta hrobu je vybudovanie mohyly nad ním. Mohyly sa, samozrejme, stavali výnimočne. Počet plochých hrobov na pohrebiskách vysoko prevyšuje počet zistených mohýl (sú aj výnimky). Vcelku logicky a oprávnene sa existencia mohýl považuje za doklad sociálnej a spoločenskej diferenciacie lužických obyvateľov. Tento záver podporuje tiež napríklad situácia v susednej oblasti stredodunajských popolnicových polí. Nemusí to však byť jediný dôvod. Napríklad na pohrebisku v Krásnej Vsi bolo zistených 40 mohýl, ale iba 8 plochých hrobov - dôsledne oddelených od mohýl (*Budinský-Krička/Veliačik 1986, 66*). Podobné menšie mohylníky boli zistené aj v susednej lužickej oblasti na Morave (*Nekvasil 1978*). Odpoveď na otázku, prečo sa vyskytujú rôzne pohrebné zvyky (mohyly alebo ploché hroby) a ako preukazuje mohyla výnimočné postavenie pochovaného, nemusí byť v každom čase a v každom mikroregióne lužickej kultúry rovnaká. Na Morave viedla *J. Nekvasila (1978, 107)* k úvahám o možnej etnickej nesúrodosti lužickej spoločnosti a o možnej väzbe najmä mohylníkov z vyšších polôh na prevažujúci spôsob obživy (pastierstvo).

Výbava hrobov pod mohylami môže byť bohatšia, ale neplatí to absolútne. Nie vždy je výrazne odlišná od výbavy plochých hrobov. Z toho vyplýva, najmä v starších fázach osídlenia lužickej kultúry na Slovensku, že spoločenské postavenie pochovaného zvyčajne už samotné vybudovanie mohyly. V mladších fázach (Diviaky II, počiatoč neskoršej doby bronzovej), kedy zvyk budovať mohyly, resp. v tej dobe skôr mohylky (kamenné príkrovy), zrejme už doznieva, možno uvažovať o úlohe týchto mohyliiek vo funkcii povedzme rodinných hrobiek. Dokladanie ďalších urien je postrehnuteľné vo viacerých prípadoch. Naznačuje to napríklad aj situácia na pohrebisku v Zlatých Moravciach. Rozhodne už nemôžu slúžiť ako kritérium hospodárskej výnimočnosti, pretože viaceré ploché hroby na tomto pohrebisku majú bohatšie vybavenie, ako zistené kamenné príkrovy. Je teda zrejme, že informácie obsiahnuté v samotnej existencii mohyly je treba vnímať vo väzbe na dobu, kedy bola postavená.

Prvé doklady o existencii mohýl v prostredí lužickej kultúry na Slovensku máme už z fázy Martin z eponymného pohrebiska v Martine. Na tomto pohrebisku bola zistená okolo niektorých hrobov úzka kruhová priekopa (*Benkovská-Pivovarová 1972, 268*). Samozrejme, môže ísť o stopy po ohradení areálu hrobu z organického materiálu. Podľa môjho názoru však tieto ohradenia nielen v kultovej, ale aj v praktickej rovine spĺňali rovnakú funkciu ako kamenné ohraničenia mohýl v následných fázach. Využitie kameňa na ohraničenie mohyly sa objavuje už vo fáze Liptovský Mikuláš-Ondrašová (*Veliačik 1975*), ale výrazne predovšetkým vo fáze Mikušovce. Tieto tzv. kamenné vence veľkých rozmerov boli zistené na viacerých lužických pohrebiskách z tejto doby. Pôvodne viedli k označeniu „mohylový horizont“ lužickej kultúry na Slovensku pre obdobie BD (*Pivovarová 1965*). Len mimoriadne sa podarilo zachytiť aj samotný zemný násyp mohyly (*Budinský-Krička/Veliačik 1986, 66, 67*). Výskum v Mikušovciach (*Pivovarová 1965, 122*) a predovšetkým v Krásnej Vsi ukázal, že navrhovanie zeme bolo iba nad vnútorným priestorom vymedzeným kamenným kruhom.

Už v priebehu fázy Mikušovce sa objavuje ďalší variant, kedy sa priestor vymedzený kamenným vencom prekryl vrstvou kameňov. Tieto „plné“ kamenné mohyly sú známe predovšetkým z fázy Diviaky I. Majú menšie rozmery v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. Možno povedať, že veľkosť mohýl

sa postupne zmenšuje až po malé mohylky - kamenné príkrovy zo záveru mladšej a počiatku neskorej doby bronzovej. Používajú sa dve verzie stavby - jednoduché navrhnutie kameňov alebo prvotné ohradenie priestoru a následné prevrstvenie kameňmi. Dôležitosť pohrebného rituálu a dôstojného miesta uloženia pozostatkov mŕtveho podčiarkuje existencia symbolických hrobov, niekedy zvýraznených práve týmito menšími kamennými príkrovmi.

Z tohto hľadiska je zaujímavá existencia tzv. jamkových hrobov, kde až na zvyšky kremácie chýba časť viacerých vecí, ktoré zrejme kult vyžadoval. Chudobné vybavenie jamkových lužických hrobov býva zdôvodňované sociálnym postavením mŕtveho, odlišnosťou od noriem komunity a pod. Zvyškov kostí býva v jamke obvykle málo a sú v zlom stave. V Zlatých Moravciach sa podarilo v niekoľkých prípadoch získať z jamkových hrobov dostatok zvyškov kostí potrebných na antropologický rozbor (za rozbor ďakujem M. Vondrákovej). Vo všetkých prípadoch išlo o hroby detí. V rámci pohrebiska sú však aj jamkové hroby s veľmi pekným vybavením, samostatné hroby detí s dostatočným sprievodným inventárom, prípadne sú deti pochované v spoločných hroboch s dospelými jedincami. Nedostatok osobného vlastníctva zrejme nie je jediným dôvodom slabej vybavenosti jamkových hrobov lužickej kultúry sprievodným inventárom.

Podľa výsledkov výskumu pohrebiska v Zlatých Moravciach sa zdá, že v závere fázy Diviaky II a počiatku neskorej doby bronzovej sa popri menšom počte kamenných mohyľiek výraznejšie používa označenie plochých hrobov kameňmi.

Aj keď existencia mohýl v lužickom prostredí zrejme nesignalizovala takú diferenciáciu spoločnosti ako mohyly susedných stredodunajských popolnicových polí, predsa len poukazovala na širšiu hospodársky a mocensky nadradenú vrstvu. Lužické hroby z počiatkov neskorej doby bronzovej na Slovensku vykazujú znaky prosperujúcej spoločnosti. V hroboch sa zvyšuje počet urien a sprievodnej výbavy, predovšetkým keramiky. Prosperita susedných oblastí lužickej kultúry v Česku a v Poľsku pokračovala aj v nasledujúcom období. Na Slovensku došlo v závere doby bronzovej k ukončeniu pochovávania na väčšine lužických pohrebísk (okrem Oravy a možno priľahlých oblastí Liptova a Turca). Až ďalší výskum ukáže, čo spôsobilo tento zlom a ako sa prejavil v rámci pohrebných zvyklostí a vývoja samotnej spoločnosti lužickej kultúry na Slovensku.

LITERATÚRA

- Benkovská-Pivovarová 1972* - Z. Benkovská-Pivovarová: Die Anfänge der Lausitzer Kultur im Lichte der Grabfunde aus Martin. *Slov. Arch.* 20, 1972, 253-312.
- Budaváry 1932* - V. Budaváry: Archeologický výskum Slovenského národného múzea na popolnicovom pohrebíšti lužicko-sliezskeho typu pri Ilave r. 1932. *Čas. MSS* 24, 1932, 65-70.
- Budinský-Krička/Veliačik 1986* - V. Budinský-Krička/L. Veliačik: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986.
- Nekvasil 1978* - J. Nekvasil: Mohylníky lužické kultury na Moravě. *Pam. Arch.* 69, 1978, 52-116.
- Pivovarová 1965* - Z. Pivovarová: K problematike mohýl v lužickej kultúre na Slovensku. *Slov. Arch.* 13, 1965, 107-162.
- Veliačik 1975* - L. Veliačik: Pohrebisko lužickej kultúry v Liptovskom Mikuláši-Ondrašovej. *Slov. Arch.* 23, 1975, 11-34.

PhDr. *Rudolf Kujovský*, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
rudolf.kujovsky@savba.sk

ANMERKUNGEN ZU DEN GRÄBERN DER LAUSITZER-KULTUR IN DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Das Totenhaus - wozu brauchte ein Toter eigentlich ein Haus, oder wer brauchte es eigentlich? Was ist der Grund, dass die „Totenhäuser“ in einzelnen Zeiträumen auf einer Seite eine hohe Uniformität, auf anderer Seite spezifische Indizien, die in einzelnen Fällen oder gruppenweise vorkommen, aufweisen? Damit kommen wir zu dem Problem, das das Leben der Menschen vom Anfang ihrer bewussten Existenz beeinflusst. Zu einer Unwilligkeit der Zulassung des definitiven Untergangs der menschlichen Existenz. Das ist der Grund, aus welchem die Vorstellungen über die Fortsetzung des Lebens in anderen Formen, Welten u. dergl. ausgehen. Die existentielle Bedürfnisse der Menschen führten zugleich zur Bestrebung den entseelten Individuen, die sie kannten oder die sie sich in den Vorstellungen erschufen, mit verschiedenen Fähigkeiten, die man bei der Lösung ihrer eigenen realen Problemen gebrauchen konnte, auszustatten. Sie empfanden den Bedarf der Ehrenbezeugungen an die Entseelten und sorgten dafür, dass sie in ihrer anderen Existenz alles hatten was sie brauchen konnten, weil sie sich auch diese andere Welten im Rahmen der Wahrnehmung ihrer eigenen Welt vorstellten. Für den urzeitlichen Menschen lief reale und imaginäre religiöse Welt in ein Ganzes, in dem er lebte, zusammen.

Was die Lausitzer-Kultur in der Slowakei betrifft, handelt es sich ausschließlich um den Brandbestattungsritus. Die Skelettgräber wurden bis auf möglicherweise einen Fall aus einer älteren Grabung des Gräberfeldes in Ilava (*Budaváry* 1932, 65-70) nicht verlässlich belegt.

Nachdem, worin die Überreste der Entseelten gelegt waren, unterscheiden wir Urnen- und Brandgrubengräber, obwohl der Begriff Brandgrubengräber nicht ganz genau ist. Die Brandgrubengräber kommen zwar während der ganzen Existenz der Lausitzer-Kultur in der Slowakei vor, aber ihre Anzahl, besonders in älteren Phasen, ist gering. Die prozentuellen Werte, die manchmal angegeben werden (bis 10%) sind fraglich. Ein Grubengrab im Gelände feststellen zu können wird oft auch für einen erfahrenen Forscher zum Problem.

Am öftesten ist praktisch in der ganzen Lausitzer-Kultur die Legung der Urnen in eine einfache kesselförmige Grube, dessen Größe von der Urnengröße und der anderen Ausstattung abhing, vorgekommen. Zerstörung der älteren Gräber durch die jüngeren während der ganzen Zeit der Lausitzer-Kultur ist sehr selten. Und das auch trotzdem, dass die Gräber in der Regel in den Begräbnisstätten nicht eine eindeutige chronologische Gruppierung bilden. Ziemlich oft ist es im Terrain ein Problem, die Form und Ausmaße der Grabgrube festzustellen, weil sich die Zwischenfüllung minimal oder überhaupt nicht vom umliegenden Boden unterscheidet. Daraus geht hervor, dass das Grab mit ausgegrabener Erde zugeschüttet wurde und somit eine kleinere Aufschüttung - ein Leichenhügel entstand. Es ist sehr unwahrscheinlich, dass so eine kleine Aufschüttung, die sich über Jahre niederließ, für eine eindeutige Ortsbezeichnung reichte. Dabei respektierten die umliegenden Gräber, oftmals markant jünger, den Standort. Ich setze voraus, dass die Gräber mit einem organischen Material gekennzeichnet waren, ähnlich wie z. B. die historischen christlichen Gräber mit den hölzernen Kreuzen.

Die eindeutig am meisten diskutierte Art und Weise der Grabbezeichnung ist die Erbauung eines Grabhügels. Die Grabhügel wurden selbstverständlich nur ausnahmsweise gebaut und die Anzahl der flachen Gräber auf den Begräbnisstätten überragt hoch die Anzahl der festgestellten Grabhügel (es gibt auch Ausnahmen).

Die Ausstattung der Gräber unter den Hügeln kann reicher sein, aber es gilt nicht immer. Besonders in älteren Phasen der Lausitzer-Kultur in der Slowakei scheint es zu sein, dass den sozialen Status des Beerdigten schon der Aufbau eines Grabhügels unterstreicht. In den jüngeren Phasen (Diviaky II, Anfang der Spätbronzezeit), wann der Brauch des Hügelbaus, bzw. in dieser Zeit eher kleinen Grabhügel (Steinfassung), wahrscheinlich schon am Ende war, konnten die Grabhügel als sozusagen Familiengrüften dienen. Spätere Beisetzung weiterer Urnen ist in mehreren Fällen nachweisbar. Sie können schon auf keinen Fall als das Kriterium der wirtschaftlichen Außerordentlichkeit dienen, weil mehrere flache Gräber reichere Ausstattung als die unter den Steinhüllen haben.

Erste Belege der Grabhügelexistenz im Milieu der Lausitzer-Kultur in der Slowakei gibt es schon in Martin-Phase aus der eponymen Begräbnisstätte in Martin. Auf diesem Gräberfeld war rund um einige Gräber ein schmaler Graben festgestellt (*Benkovská-Pivovarová* 1972, 268).

Die Verwendung der Steine für Begrenzung des Grabhügels erscheint schon in der Liptovský Mikuláš-Ondrašová-Phase (*Veliáčik* 1975), aber markant vor allem in der Mikušovce-Phase. Die sog. Stein-

kränze großer Ausmaßen wurden an mehreren gleichzeitigen Lausitzer-Gräberfeldern nachgewiesen. Nur selten gelang es auch die Erdaufschüttung des Grabhügels zu bemerken (*Budinsky-Krička/Veliačik* 1986, 66, 67). Sie war über den Binnenraum aufgeschichtet und mit einer Steinkreislinie begrenzt.

Schon im Laufe der Mikušovce-Phase erscheint eine neue Variante, wann der vom Steinkranz begrenzte Raum mit einer Steinschicht überdeckt wird. Diese „vollen“ Steinhügel sind vor allem aus der Diviaky I.-Phase bekannt. Die Größe der Grabhügel wird sukzessiv kleiner, bis zu kleinen Grabhügeln - Steindeckungen aus dem Auslauf der jüngeren und Anfang der Spätbronzezeit.

Obwohl die Existenz der Grabhügel im Lausitzer-Milieu offensichtlich nicht solch eine Differenzierung der Gesellschaft wie die Grabhügel bei den benachbarten mitteldonauländischen Urnenfelder-kulturen darstellt, dennoch deuten sie auf die breitere wirtschaftlich und autoritär übergeordnete Sozialschicht. Die Wichtigkeit des Bestattungsrituals und des würdigen Platzes der Aufbewahrung der Überreste der Entseelten unterstreicht die Existenz symbolischer Gräber, die manchmal eben mit solchen kleinen Steindeckungen betont waren.

Aus dieser Hinsicht ist die Existenz der sog. Brandgrubengräber interessant, wo bis auf die Überreste der Einäscherungen oftmals mehrere Sachen, die der Kult wahrscheinlich forderte, fehlen. Die arme Ausstattung der Lausitzer-Gräber wird mit dem Sozialstatus des Toten, mit der Unterschiedlichkeit von den Kommunitätsnormen u. dergl. erklärt.

Nach den Forschungsergebnissen des Gräberfeldes in Zlaté Moravce sieht es so aus, dass man in der Ausgangsphase Diviaky II und am Anfang der Spätbronzezeit bei der kleineren Anzahl der Steinhügel die Markierung der flachen Gräber mittels der Steine ausdrücksvoller anwendet. Lausitzer-Gräber aus dieser Zeit in der Slowakei weisen die Zeichen einer florierenden Gesellschaft aus.

ÚPRAVA PROSTORU POD RANĚ STŘEDOVĚKÝMI MOHYLAMI (NA PŘÍKLADU ČECH A MORAVY)

Michal Lutovský



Čechy, Morava, raný středověk, pohřbívání, mohyly.

Czech republic, Early Middle Ages, burial, burial mounds.

ÚVOD

Přestože hlavním tématem konference byla hrobová jáma, jejíž studium představuje jistě neoddiskutovatelný přínos pro poznání pohřebních zvyklostí, existují archeologické situace, které v tomto ohledu význam hrobové jámy předčí, a to nejen plochou, kterou zaujímají. Jde o raně středověké mohyly, které jsou s hrobovou jámou tvaru protáhlého obdélníka v zásadě neslučitelné. Vznikly patrně jako protipól jámovému hrobu a hrobová jáma se v nich objevuje až v samotném závěru jejich existence, snad jako jisté předznamenání jejich postupného zániku. Slovanská mohyla vznikla totiž jako místo pro nadzemní, nadpovrchové uložení žárového pohřbu (k tomu též *Zoll-Adamikowa 1983*).

Adekvátní informace může, samozřejmě, mohylový násyp vydat pouze při odpovídajícím způsobu terénního výzkumu. Skutečnost, že mohyla jako celek nahrazuje hrobovou jámu, znamená klást při výzkumu důraz na celou hmotu násypu - a v celém násypu sledovat vše, co běžně a s vynaložením menšího úsilí sledujeme při exkavaci hrobové jámy. Tak jako byla hrobová jáma záměrně zasypávána a k jejímu zaplnění nedošlo časem a nekoordinovaně, byla i celá mohyla záměrně nasypávána. Každá její součást tedy může mít mimo jiné rituální význam, ba sehrávat i klíčovou roli v pochopení pohřebních obřadů. V raně středověkých mohylách (alespoň v době žárového pohřbívání) chybí hrobová komora i centrální pohřební místo, což klade na terénní výzkum mohylového násypu značné nároky (podrobně *Zoll-Adamikowa 1976*). V tomto ohledu je využití starších výzkumů právě v oblasti poznání pohřebního ritu omezené.

POZNÁMKY K POČÁTKU A PŮVODU RANĚ STŘEDOVĚKÝCH MOHYL

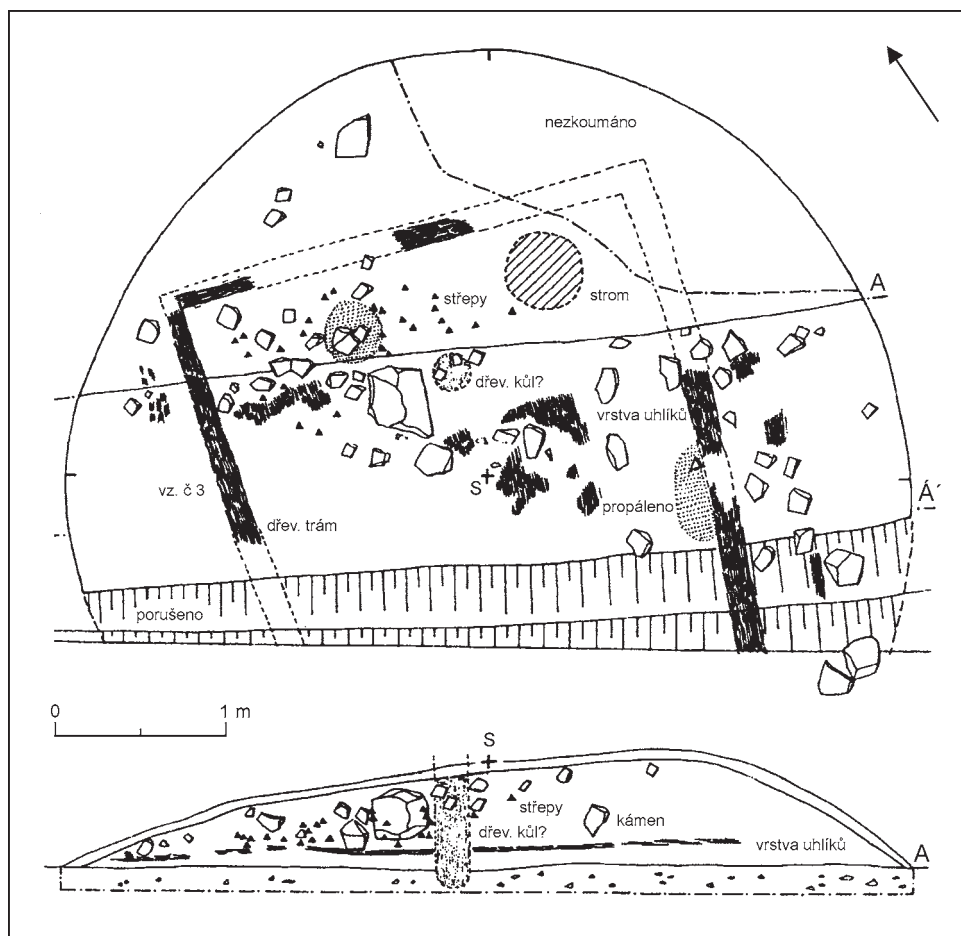
Slovanské mohyly známe po terénní stránce zatím jen málo, zvláště ve srovnání s počtem prozkoumaných soudobých plochých hrobů. Řada starších zjištění je dnes navíc víceméně nepoužitelná. Neznáme chronologické ukotvení začátku tohoto způsobu pohřbívání a není ani zřejmé, s jakým obyvatelstvem, a tedy s jakou etapou slovanského osídlení lze jeho počátky spojit. Zatímco starší bádání předpokládalo, že první mohyly v Čechách vznikají již v 7. století (např. *Turek 1958, 7*), dnes se ukazuje, že tato datace byla spíše výsledkem volných úvah, při nichž badatelé zaplňovali skutečně či zdánlivě prázdné chronologické úseky. Jistou podobnost tu lze nalézt s chronologií počátků raně středověkých hradišť. Zatímco ještě poměrně nedávno měla téměř všechna slovanská hradiště v Čechách vznikat kolem „magického“ data 800, tedy v podstatě fiktivního předělu mezi starší a střední dobou hradištní, dnes se ukazuje, že většina z nich vzniká možná až o půlstoletí či více později.

Počátky mohyl datujeme do 8. století (alespoň doposud neznáme v rámci raného středověku mohyly starší), jednoznačně tedy nepatří do časně slovanského horizontu 6. a 7. století. Mohyly s nálezy pražského typu jsou v českých zemích (ale i na většině západoslovanského území) fikcí, vzniklou myl-

nou interpretací (např. Zákolany, okr. Kladno - Šolle 1985) či mylným kulturním zařazením keramických nálezů (Nadslav, okr. Jičín - Turek 1956, 115-119). Lze jen litovat nedostatečně publikovaných výsledků výzkumu v moravských Přítlukách, okr. Břeclav (Poulik 1951); přesto se můžeme domnívat, že ani v tomto případě nejde o časně slovanské mohylové pohřebiště, ale v podstatě o několik vzájemně časově ani rituálně nesouvisejících pohřebišť.

Časně slovanské obyvatelstvo pohřbívalo v urnách pod úroveň povrchu; naše poznání se tu opírá především o nálezy z moravského území, neboť v Čechách je urnových hrobů kultury pražského typu velmi málo, největší koncentraci přitom představují dvojice hrobů. Mohyly každopádně představují zcela odlišný způsob žárového pohřbu - otázkou je, zda jde o výsledek vnitřního vývoje, či zda je lze spojovat s nově příchozím obyvatelstvem. To patrně přichází do Čech právě v 8. století, uvažuje se o jihovýchodním směru a o početně poměrně omezeném kontingentu (vedle archeologie se k těmto závěrům kloní v poslední době i jazykověda - Vondrová/Blažek 2001, 335). Vysvětlení počátků mohyl v podobě příchodu nového lidu však přináší i řadu pochybností - pokud by nově příchozí byli skutečně nositeli mohylového ritu, museli by se rozptýlit po velmi rozsáhlém území, a to nejenom v Čechách a na Moravě. Shody lze přitom spatřovat nejen ve vlastní existenci mohylového násypu; žárové mohyly raného středověku vykazují velmi podobný charakter na obrovském teritoriu - v zásadě shodná pohřební zvyklost je rozšířena na částech území dnešních Čech, Moravy, Rakouska, Slovenska, Německa, Malopolska a západní Ukrajiny.

Uplatnění společných prvků ve stavbě mohyl na rozsáhlém teritoriu dovoluje hledat myšlenkový zdroj jejich vzniku ještě před nasypáním prvních mohyl v územích, kde je mohyla projevem invazního obyvatelstva. Idea mohyly vznikla tedy patrně tam, odkud se nositelé tohoto ritu rozešli. Mohlo to být ovlivněno setkáním s pravěkými pohřebišti, stejně tak lze ale uvažovat o vnitřním, samostatném vývoji; nemůžeme vyloučit význam mohyly se středovým kulem jako středu, osy světa, tvořící v tomto případě spojnici mezi světem pozemským a nadzemským (Štajnochr 2001, 339).



Obr. 1. Skočice, okr. Strakonice. Mohyla se stopami vertikálního kůlu.

Abb. 1. Skočice, Bez. Strakonice. Ein Grabhügel mit Spuren vom Vertikalpfosten.

ÚPRAVA TERÉNU POD MOHYLOU

Díky výzkumům probíhajícím zhruba od konce 30. let minulého století jsme poměrně dobře informováni o skladbě prostoru pod raně středověkou mohylou (např. Prachovské skály, okr. Jičín - *Turek* 1946; Pňovice, okr. Příbram - *Turek* 1948) a moderně koncipované výzkumy zhruba od 70. let dovolují rámcově uvažovat i o konkrétních úkonech, které v tomto výsostně rituálním prostoru probíhaly (např. Kožlí u Orlíka, okr. Písek - *Lutovský* 1998). Raně středověké slovanské mohyly vznikly jako forma žárového hrobu, nejprve tedy věnujme pozornost žárové mohyle.

Dosavadní výzkumy v Čechách i na Moravě ukazují, že v období trvání žárového pohřbívání nebylo v prostoru mohyly až na vzácné výjimky zasahováno pod zem, tedy pod úroveň okolního terénu. Drtivá většina činností souvisejících s žárovým pohřbem probíhala nad úrovní původního terénu či na něm. Odpovídá tomu i nejrozšířenější způsob uložení spálených kostí na vrcholek mohyly či spíše na kůl mohylou obklopený. Pod úroveň okolního terénu zasáhly pouze spodní části kůlů, i v tomto případě šlo ovšem jen o ojedinělý jev, dokumentovaný spíše staršími výzkumy (kůlové jamky mírně zasahující pod terén zjištěny např. ve Dvakačovicích, okr. Chrudim - *Frolík* 1988; *Turčan* 1984). Moderní exkavace ukazují, že kůl jakožto místo uložení pohřbu byl spíše ukotven ve vlastním násypu (zaražen do mohyly nebo upevněn kameny) a pod terén nezasáhl buď vůbec, nebo jen velmi mírně (Kožlí u Orlíka; Skočice, okr. Strakonice - *Lutovský/Michálek* 1997; obr. 1). Otevřenou otázkou zůstávají mělké zahloubeniny pod mohylami ve Veselí n. Lužnicí, okr. Tábor (*Turek* 1952), vysvětlení v podobě jam na zlepšení tahu při kremaci je velmi nepravděpodobné; nedostatečná dokumentace však v tomto případě bližší závěry neumožňuje. Sama kruhová či oválná plocha budoucí mohyly byla ve většině případů vymezena rituálním příkopem. Tyto nepřilíši hluboké zahloubeniny totiž rozhodně nemohly poskytnout veškerou hlínu na násyp a lze u nich proto předpokládat symboličnost, tedy patně i „ritualitu“.

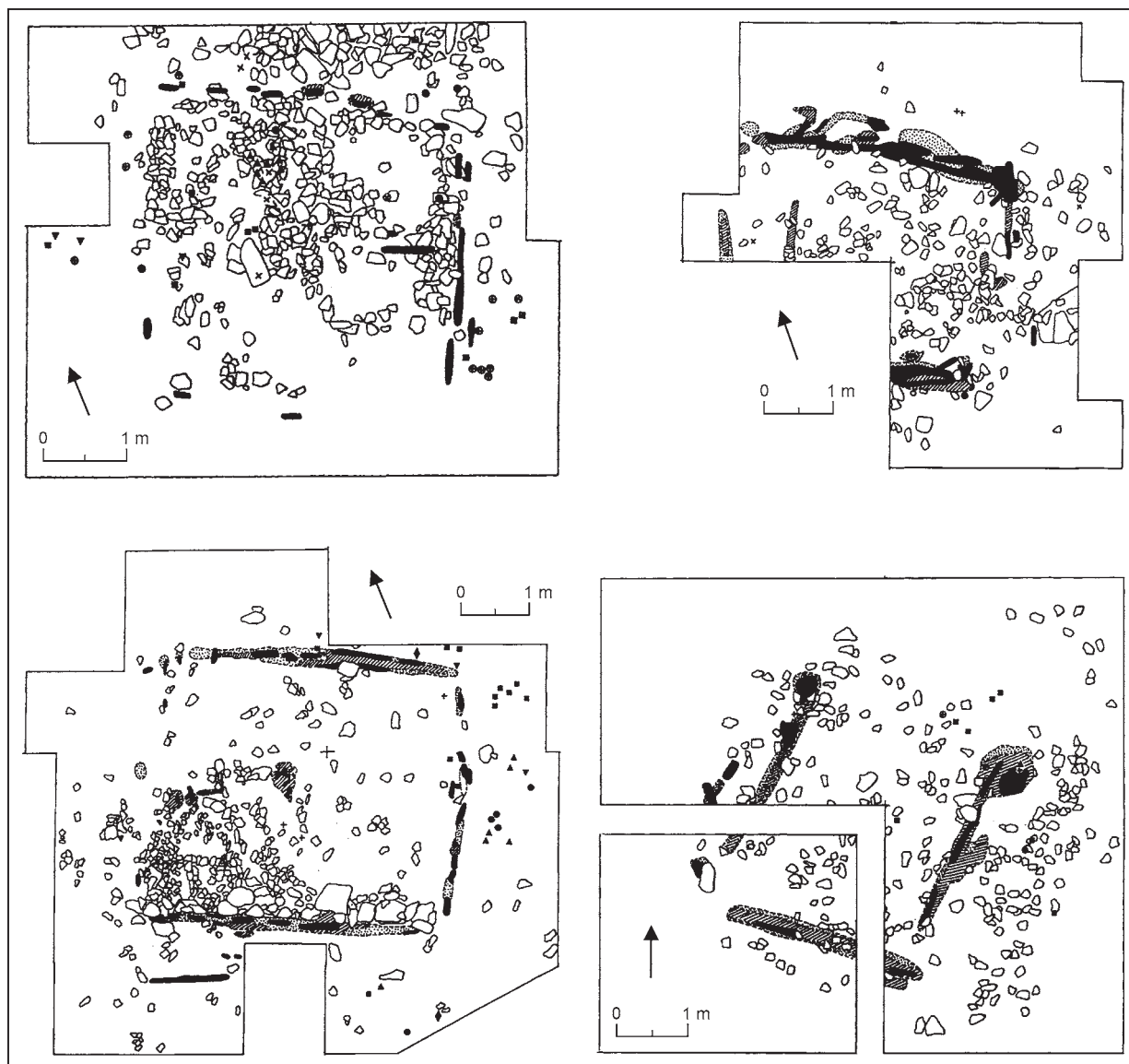
V prostoru vymezeném příkopem probíhala příprava plochy pro pohřeb. Mezi úkony nutné, avšak po archeologické stránce pouze předpokládané, patří odstranění porostu. Snad šlo spíše o mechanickou činnost nežli o vypalování, protože pod mohylami chybí souvislejší popelovité vrstvičky.

Zásadním prvkem úpravy prostoru bylo vybudování dřevěné konstrukce ve tvaru čtverce či jen mírně protáhlého obdélníka; nejde ovšem o konstrukční prvek násypu v pravém slova smyslu. Někdy sice bývá rekonstruován jako ohrada, uvnitř které je mohyla nasypána (Gahro, Kr. Finsterwalde - *Wetzel* 1979), vzhledem k rozměrům dřevěného rámce o straně zhruba kolem 3, maximálně 4 metrů, je toto vysvětlení krajně nepravděpodobné, veškerá hlína násypu se do takto malého prostoru nemohla v žádném případě vměstnat. O dřevěném rámcu nelze navíc tvrdit, že plnil ohraničující funkci, neboť artefakty a ostatky dokládající pohřební rituál se nalézají jak uvnitř, tak vně tohoto rámce. Pro jeho rituální význam jsou podstatné stopy ohně, kterému část nebo celá tato „konstrukce“ podlehla. Nemůže tedy jít o konstrukční prvek násypu - něco, co je postaveno a vzápětí zničeno ohněm, není konstrukcí v pravém smyslu slova. Smysl dřevěných pravoúhlých konstrukcí je obvykle hledán v rituálních souvislostech a označujeme je jako „dům mrtvého“ (*Lutovský* 1993). Ve starší odborné literatuře se lze někdy dočíst o tzv. symbolické hranici, vzhledem k odlišnému tvaru skutečné pohřební hranice (*Zoll-Adamikowa* 1982) je však toto vysvětlení nepravděpodobné.

Pravoúhlý rámeček představuje nejrozšířenější vnitřní mohylovou konstrukci (k nim souhrnně *Zoll-Adamikowa* 1977), známou z různých míst Čech, Moravy, Slovenska, Malopolska i Německa. Rozdíly lze sledovat jak ve stupni dochování (v úvahu musíme brát i narušení stromovým pokryvem, který se za tisíc let několikrát obměnil), tak ve způsobu vybudování; strany rámce mohly být tvořeny kulatinou, trámy i větvemi. Tyto odlišnosti byly pozorovány i v rámci jediné lokality (obr. 2).

Jinou otázkou je případná absence dřevěného rámce. Z větší části je tato skutečnost jistě ovlivněna kvalitou, rozsahem a tedy i dobou výzkumu. Starší výkopy, zkoumající mohyly jen částečně, nemohly mnohdy torzovitě dochované zuhelnatělé pásy zachytit. Téměř všechny mohyly kvalitně zkoumané zhruba od konce 30. let dřevěné struktury obsahovaly, přesto ale existují moderně zkoumané mohyly, kde rámce chybí (Dražičky, okr. Tábor - předběžně *Beneš* 1985; Veselí n. Lužnicí - *Turek* 1952). Je však pravděpodobné, že původně byly ve všech mohylách a dřevo se v některých z nich beze zbytku rozpadlo. Pokud šlo totiž skutečně jen o silnější větev a nedošlo k jejich zuhelnatění, nemusely se jejich stopy vůbec dochovat.

Kamenné konstrukce známé z pravěkých mohyl - „věnce“, „jádra“ a „pláště“ - známe ze slovanských hrobových násypů jen v náznacích, v naprosté většině se v nich žádná výrazná a definovatelná kamenná seskupení nevyskytují. Starší výzkumy dosti často přinesly svědectví o „dlažbě“ - spíše šlo ale o nesouvislé koncentrace kamene u báze mohyly. Někde kameny doplňují dřevěné pravoúhlé rámce (v Čechách např. v Kožlí u Orlíka, na Moravě v Bojkovicích, okr. Uherské Hradiště - *Dostál* 1966, 109-111). Konstrukč-



Obr. 2. Kožlí u Orlíka, okr. Písek. Dřevěné konstrukce zjištěné pod mohylami.

Abb. 2. Kožlí u Orlíka Bez. Písek. Unter den Grabhügeln festgestellte Holzkonstruktionen.



Obr. 3. Kožlí u Orlíka, okr. Písek. Kamenná „stěla“ uvnitř mohylového násypu.

Abb. 3. Kožlí u Orlíka, Bez. Písek. Steinstelle in der Hügelaufschüttung.



Obr. 4. Prachovské skály, okr. Jičín. Atributy žárového hrobu v kostrové mohyle.

Abb. 4. Prachovské skály, Bez. Jičín. Attributen des Brandgrabs in dem Skeletthügelgrab.

ní význam plnily kumulace kamenů, které ve svažitéjších polohách bránily sesedání násypů po sva-
hu (např. Černětice, okr. Strakonice - *Michálek 1985*; Kožlí u Orlíka). Vcelku výjimečné jsou jakési kamen-
né stěly postavené uprostřed dvou mohyl v Kožlí u Orlíka, kde byly překryty násypem a nevyčnívaly
na povrch. Nezasahovaly ovšem ani pod zem, na bázi mohyly byly ukotveny pomocí menších kamenů
(obr. 3). Vzácně se vyskytne i kamenné obložení žárových hrobů (např. Vysočany nad Dyjí, okr. Znojmo - *Král
1959*; Nestanice, okr. Strakonice - *Jansová 1926*), tedy jev známý spíše z mladších mohyl s nespálenými těly.
Kameny se jinak v mohylách vyskytují velmi často, spíše ovšem jako odraz geologického podloží lokality.

Vnitřní struktury na bázi mohyly doplňuje keramika - jde patrně o formu milodaru, byť v poněkud
odlišné podobě a významu, než jaký lze sledovat v pozdějších kostrových hrobech. Nádoby byly buď ri-
tuálně rozbíjeny, pro což archeologie získala celkem přesvědčivé doklady díky zaměřování jednotlivých
fragmentů nádob, případně byly ukládány v těsné blízkosti dřevěných konstrukcí (vně i uvnitř nich) - ani
tady ovšem nejde o kompletní nádoby, ale o jejich torza. Snad v tomto případě nádob se zčásti zachova-
nými stěnami můžeme uvažovat o schránkách na potravinový milodar. Úplnou či částečnou nefunkčnost
nádob lze vysvětlit nutností zničit/„umrtvit“ věci, které mají mrtvému sloužit v zásvěti (*Lutovský 1993*).

Takto připravená plocha sloužila pro uložení části spálených ostatků, případně celého prvotního
pohřbu - kremačních pozůstatků je v mohylách obecně tak málo a v tak fragmentární podobě, že obvykle
neumožňují zjistit, zda kosti na různých místech mohyly dokládají více pohřbů či jeden pohřeb rozděle-
ný. Každopádně malá část kostí byla uložena na bázi mohyly - v drtivé většině ani pro tuto část pohřbu
nebyla hloubena jáma a kosti ani nebyly ukládány do urn. Alespoň bez výhrad to platí v Čechách; často
připomínaná hluboká jáma pod mohylou v Nadslavi na Jičinsku (*Turek 1956, 115*) není součástí mohy-
ly, ale pozůstatkem po pravěkém sídlišti. S poněkud odlišnou situací se setkáváme na Moravě, odkud
- i když jen výjimečně - známe jamky s kostmi pod úrovní okolního terénu. V Bulharech, okr. Břeclav
(*Nekvasil 1955*) máme k dispozici údaj o spálených kostech ve velké mělké jámě, v Kostelci-Štíplě,
okr. Zlín (*Stuchlík/Unger 1987*) byl sice zjištěn pohřeb na úrovni terénu, ale uprostřed mohyly se nalézala
asi půlmetrová jáma. V Nevšové, okr. Zlín (*Dohnal 1980*) se spálené kosti nalézaly v malé jamce. Na zá-
kladě četných archeologických zjištění lze ovšem konstatovat, že základním způsobem uložení žárového
pohřbu v mohyle je uložení v urně při jejím vrcholu - buď přímo na temeno pahorku, nebo na kůl vyční-
vající z mohyly. Tento způsob pohřbu je dostatečně dokumentován jak existencí stop po kůlech, tak střepy
a spálenými kostmi nalézány na temenech a při úpatích mohyl.

Přechod ke kostrovému pohřbívání nepřinesl zpočátku žádnou výraznou změnu ve stavbě mohyly.
Ani v nejstarších kostrových mohylách nezasahuje rituál pod zem, z logických důvodů nejsou samozřej-
mě pozůstatky ukládány na mohylu. Tělo bylo uloženo na bezesporu stejně upravený terén jako v přípa-
dě žárové mohyly, dokonce se v těchto násypech často objevují stejné atributy - dřevěný rámec, rozbitá či
stojící keramika (obr. 4). V některých případech může ovšem jít o původně žárové mohyly, kde nespálená
těla byla do mohyl uložena dodatečně.

Přestože se uložení nespáleného těla v natažené poloze neslučuje s relativně malou mohylou kruho-
vého půdorysu (krajní partie těla, tedy hlava a nohy, se ocitají velmi mělko pod povrchem), je ukládání
nspálených těl na úroveň terénu poměrně rozšířeným zvykem.

Vedle zmíněných atributů žárové mohyly se v případě uložení nespáleného těla na úrovni terénu
setkáváme i s jinými úpravami, a to jak dřevěnými (např. kúlová stavba? - Hluk, okr. Uherské Hradiště
- *Galuška/Lutovský 1993*), tak kamennými (plné či částečné obložení kostry - Nestanice, okr. Strakonice;
Tušovice, okr. Příbram - *Lutovský/Smejtek 1988*). Od pohřbů na původní úrovni terénu k pohřbívání
v hlubokých hrobových jamách vede snad cesta přes jakousi přechodnou fázi v podobě poměrně měl-
kých jam či zahloubenin mísovitého tvaru (např. Dražičky, okr. Tábor - *Beneš 1985*; obr. 5)

Závěrečnou fázi pohřbívání pod mohylami představují kostrové pohřby uložené v obdélné hrobové
jámě. Výrazného rozšíření dosáhlo kostrové mohylové pohřbívání v jamách především na Moravě, kde
jde dokonce o největší koncentraci tohoto typu hrobu na celém území západních Slovanů; zcela výjimeč-
ný je i počet 16 výlučně kostrových mohylníků. Při budování hrobové jámy pod mohylami se uplatnily
obvykle známé z plochých pohřebišť. Alespoň v základních parametrech se různorodost úprav vyrovná
úpravám jam na plochých pohřebištích (*Dostál 1966*). Mohylový násyp nad hrobovou jamou už většinou
neobsahuje atributy žárového hrobu, jde vlastně jen o rov, i když výraznější než tomu bylo u běžných
hrobů. V Čechách patří mohyly s hrobovými jamami k vzácnějším nálezům omezujícím se na nejmladší
mohylové nekropole (závěr pohřbívání v Prachovských skalách; Mělník, okr. Kutná Hora - *Turek 1956,
114-115*; Hlohovičky, okr. Rokycany - *Lutovský/Tomková 1994*).

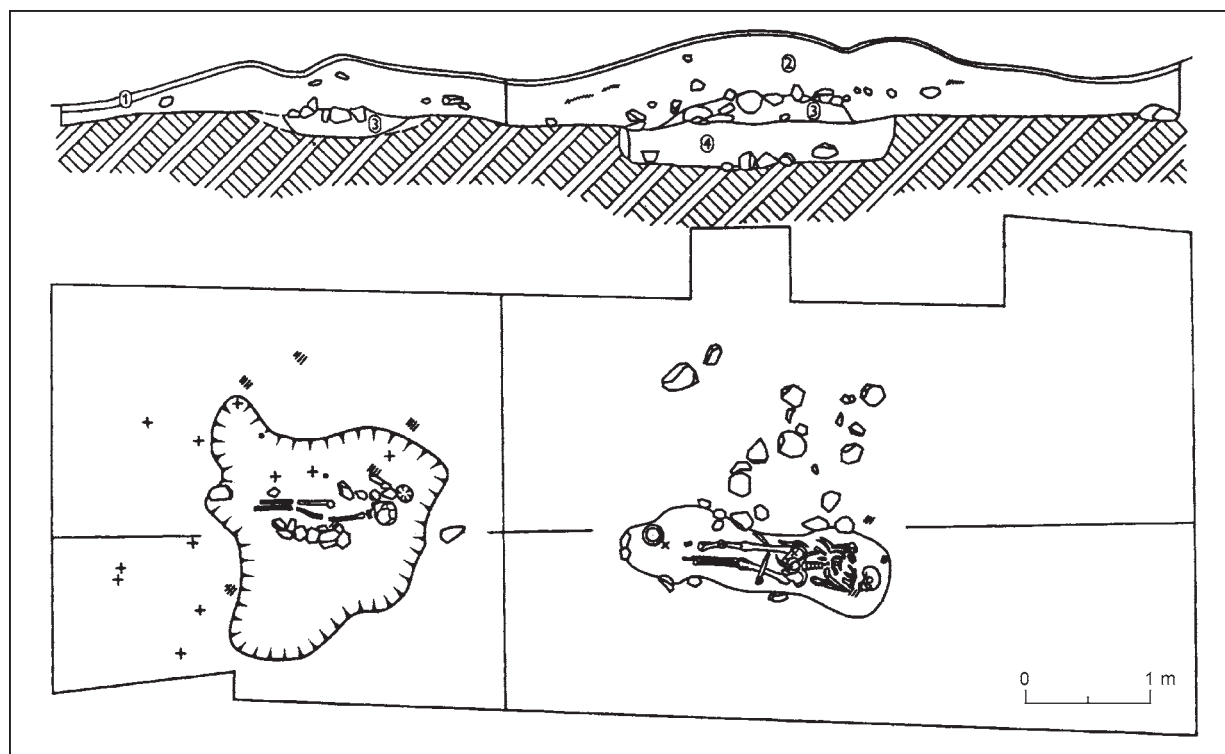
ZÁVĚREČNÉ ÚVAHY

Výlučně povrchový charakter drtivé většiny pohřbů pod mohylami může samozřejmě otevírat otázku, zda se mohyly původně vyskytovaly i v regionech, kde je dnes neznáme. Tzv. mohylové oblasti by pak byly pouze odrazem dnešního stavu, bez jakékoli reflexe stavu původního. Rozoraná žárová mohyla (příp. s kostrovým pohřbem na úrovni původního terénu) nezanechá totiž žádné archeologicky zjištělé stopy. Není tedy vyloučeno, že skupiny lidí pohřbívajících nad povrchem země a obklopujících kůl s urnou hlinitým násypem, žily i tam, kde dnes mohyly dochované nejsou. Na druhou stranu platí nadále i argumenty proti rozšíření mohyl na celém západoslovanském území (k tomu *Lutovský 1989*). Podobně obtížně řešitelným problémem je i původní počet mohyl a tedy otázka, nakolik mohou či nemohou představovat hroby veškerého obyvatelstva. Jejich nositelem je ale patrně jiný lid, než ten, který v časně slovanském období pohřbíval v urnách pod zem.

Výzkumy mohylových pohřebišť s doklady kostrového pohřbívání zřetelně ukazují vývoj od pohřbívání na úrovni terénu, přes ukládání v mělkých zahloubeninách až po pohřby v hlubokých hrobových jamách. Na pohřebišťích s převahou žárových mohyl se střetáváme pouze s povrchovým uložením koster (Konětopy/Jerusalem, okr. Příbram - *Turek 1958*, 19-34; Kožlí u Orlíka). Tam, kde převažují kostrové mohyly (Hlohovičky, Prachovské skály), se objevují i hluboké jámy. To, že se přitom zmenšují vlastní mohylové násypy je pochopitelné; vývoj od velkých mohyl k malým je další jednoznačně identifikovatelnou změnou (*Lutovský 1996*).

Odlišná situace na Moravě, reprezentovaná převahou kostrových pohřebišť a hrobů v jamách, vyplynula bezesporu z časnějšího přechodu ke kostrovému pohřbívání, a tedy z delšího užívání mohylových hrobů s nespálenými těly. Souvislost s časovým posunem změny pohřebního ritu z Podunají k severu je přitom zcela zřetelná - na Moravě převládají mohylníky s výlučně kostrovým ritem, v Čechách pohřebiště birituální a v Malopolsku žárové. Koneckonců by se mohlo jednat o jistou indicii pro poměrně pozdní počátek mohylového pohřbívání. Pokud by se totiž pod mohylami začalo pohřbívat již na počátku 8. století, patrně by počet žárových mohyl na Moravě převýšil počet mohyl kostrových.

Pohřbívat pod mohylami se tedy začíná shodně v pokročilém 8. století, od počátku 9. století na Moravě a od poslední třetiny 9. století v Čechách jsou do mohyl ukládána nespálená těla - nejprve na úroveň terénu, následně pak do jam. Většina českých mohylníků ale do stádia hlubokých jam nedospěla. Patrně vlivem postupující christianizace a nástupem plochých řadových pohřebišť mohylový ritus zaniká, a to nejpozději kolem poloviny 10. století (*Lutovský/Tomková 1994*).



Obr. 5. Dražičky, okr. Tábor. Kostrové hroby v mělkých jamách pod mohylami.

Abb. 5. Dražičky, Bez. Tábor. Skelettgräber in den untiefen Gruben unter den Grabhügeln.

LITERATURA

- Beneš 1985 - A. Beneš: Dražičky, r-n Tabor. In: Archeologičeskije izučenija pamjatnikov 6-15 vekov v Čechii 1975-1985 gg. Praha 1985, 115-120.
- Dohnal 1980 - V. Dohnal: Slovanské žárové mohyly na východní Moravě. In: Slované 6.-10. století. Brno 1980, 63-76.
- Dostál 1966 - B. Dostál: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha 1966.
- Frolík 1988 - J. Frolík: Archeologický materiál ze slovanských mohyl u Dvakačovic (okr. Chrudim). Zprav. Kraj. Mus. Východní Čechy 15, 1988, 80-94.
- Galuška/Lutovský 1993 - L. Galuška/M. Lutovský: K málo známé etapě výzkumu slovanského mohylníku u Hluku na Uherskohradištsku. K problematice moravských středohradištních mohylníků. Čas. Moravského Mus. 78, 1993, 151-161.
- Jansová 1926 - L. Jansová: Slovanské žárové mohyly na Lomci u Libějovic. Pam. Arch. 35, 1926, 224-227.
- Král 1959 - J. Král: Slovanský mohylník ve Vysočanech nad Dyjí. Pam. Arch. 50, 1959, 197-226.
- Lutovský 1989 - M. Lutovský: Územní rozšíření slovanských mohyl ve střední Evropě. K problému mohylových oblastí. Arch. Rozhledy 41, 1989, 59-74.
- Lutovský 1993 - M. Lutovský: K některým rituálním praktikám na slovanských mohylových pohřebištích. In: E. Krekovič (Ed.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava 1993, 49-54.
- Lutovský 1996 - M. Lutovský: Kumulativní mohyla. K problematice raně středověkého pohřbívání. Arch. Rozhledy 48, 1996, 113-125.
- Lutovský 1998 - M. Lutovský: Mohylové pohřebiště v Kožlí u Orlíka, okr. Písek. K poznání raně středověkých mohyl ve středním Povltaví. Arch. Střední Čechy 2, 1998, 277-327.
- Lutovský/Michálek 1997 - M. Lutovský/J. Michálek: Záchranný archeologický výzkum slovanských mohyl u Skočic, okr. Strakonice, v roce 1996. Arch. Výzkumy Jižní Čechy 10, 1997, 7-23.
- Lutovský/Smejtek 1988 - M. Lutovský/L. Smejtek: Výzkum slovanského pohřebiště u Tušovic v roce 1897. Časopis Národ. Mus. 157, 1988, 149-158.
- Lutovský/Tomková 1994 - M. Lutovský/K. Tomková: K problematice nejmladších raně středověkých mohyl v Čechách - pohřebiště u Hlohoviček. Mediaev. Arch. Bohemica. Pam. Arch. Suppl. 2. Praha 1994, 86-106.
- Michálek 1985 - J. Michálek: Slovanské mohyly u Černětic, o. Strakonice. Arch. Výzkumy Jižní Čechy 2, 1985, 127-130.
- Nekvasil 1955 - J. Nekvasil: Slovanské mohyly u Bulhar. Arch. Rozhledy 7, 1955, 68, 69, 75-78.
- Poulík 1951 - J. Poulík: Staroslovanské mohylové pohřebiště v Přitlukách na Moravě. Arch. Rozhledy 3, 1951, 97-100.
- Stuchlík/Unger 1987 - S. Stuchlík/J. Unger: Osídlení Podřevnicka ve střední době hradištní. Arch. Rozhledy 39, 1987, 276-288.
- Šolle 1985 - M. Šolle: Žárová mohyla pražského typu v Zákolanech, okr. Kladno. Arch. Rozhledy 37, 1985, 343-345.
- Štajnochr 2001 - V. Štajnochr: Funerální nádoby - smrt a život post mortem v mytické skutečnosti. In: Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Praha 2001, 334-347.
- Turčan 1984 - V. Turčan: Slovanské mohyly v Dvakačoviciach. Arch. Rozhledy 36, 1984, 49-58.
- Turek 1946 - R. Turek: Prachovské skály na úsvitě dějin. Praha 1946.
- Turek 1948 - R. Turek: Posvátný háj na Chocholíku u Pňovic. Praha 1948.
- Turek 1952 - R. Turek: Slovanské mohyly u Veselí nad Lužnicí. Arch. Rozhledy 4, 1952, 399, 400, 409-413, 477, 478.
- Turek 1956 - R. Turek: Mohyly českých Charvatů. Slavia Ant. 5, 1956, 103-157.
- Turek 1958 - R. Turek: Slawische Hügelgräber in Südböhmen. Fontes Arch. Pragenses 1. Praha 1958.
- Vondrová/Blažek 2001 - M. Vondrová/V. Blažek: Slovanské archaismy a dialektismy v toponymii Čech. In: Čeština: univerzália a specifika 3. Brno 2001, 311-342.
- Wetzel 1979 - G. Wetzel: Slawische Hügelgräber von Gahro, Kr. Finsterwalde. Veröff. Mus. Ur- u. Frühgesch. Potsdam 12, 1979, 129-156.
- Zoll-Adamikowa 1976 - H. Zoll-Adamikowa: Uwagi o sposobach badania wczesnosredniowiecznych kurhanów ciałopalnych. Arch. Polski 21, 1976, 281-318.
- Zoll-Adamikowa 1977 - H. Zoll-Adamikowa: Typy konstrukcji drewnianych v słowiańskich kurhanach ciałopalnych. Acta Arch. Carpathica 17, 1977, 73-119.
- Zoll-Adamikowa 1982 - H. Zoll-Adamikowa: Die Überreste der Kremationseinrichtungen auf den frühmittelalterlichen slawischen Gräberfeldern. Arbeits- u. Forschber. Sächs. Bodendenkmalpfl. Beih. 17. Beitr. Ur- u. Frühgesch. 2, 1982, 87-96.
- Zoll-Adamikowa 1983 - H. Zoll-Adamikowa: Die oberirdischen Brandbestattungen bei den Slawen im Lichte der schriftlichen und archäologischen Quellen. Arch. Polona 21-22, 1983, 223-232.

PhDr. Michal Lutovský
Ústav archeologické památkové péče středních Čech
Nad Olšinami 3
CZ-100 00 Praha 10
m.lutovsky@seznam.cz

ZUBEREITUNG DES BEREICHS UNTER DEN FRÜHMITTELALTERLICHEN GRABHÜGELN (AUF DEM BEISPIEL VON BÖHMEN UND MÄHREN)

Zusammenfassung

Der Artikel fasst archäologische Belege der rituellen Geländezubereitungen unter den Grabhügelaufschüttungen zusammen, die in Böhmen und Mähren seit dem 8. bis Hälfte des 10. Jh.s gebaut wurden. Bisherige Forschungen zeigen, daß man in der Epoche der Brandbestattung nicht, bis auf die Ausnahmen, unter die Erde, das heißt unter das Geländeniveau, eingegriffen hat. Die Meisten mit der Brandbestattung verbundenen Tätigkeiten fanden über dem ursprünglichen Gelände oder auf ihm statt. Dem entspricht auch die am häufigsten verbreitete Art der Lagerung der verbrannten Knochen auf der Aufschüttung des Grabhügels, oder besser, auf dem von Grabhügel umgebenem Pfosten.

Das Grundelement der Raumzubereitung war die Erbauung einer Holzkonstruktion des Ritualcharakters (ein Totenhaus) in Form eines Vierecks oder eines länglichen Rechtecks. Die Innerausstattung ergänzte eine noch nicht sehr beträchtliche Steingruppierung und die Keramik. Die Gefäße wurden entweder rituell zerschlagen, oder eventuell in der direkten Nähe der Holzkonstruktionen gestellt. Der Wechsel zur Körperbestattung brachte zuerst keine ausdrucksvollen Änderungen im Bezug zum Grabhügelbau. Nicht mal in den ältesten Skelettgrabhügeln wird es rituell unter die Erdebestattet, sondern legt man die Leiche auf so zubereitetes Gelände, wie bei den Brandgrabhügeln und es werden sogar die gleichen Attribute verwendet- ein hölzerner Rahmen und zerschlagene Keramik. Die übergehende Phase der Leichenlagerung in den Gruben stellen ziemlich flache schüsselförmige Vertiefungen dar, die Abschlussphase der Bestattungen unter den Grabhügeln bilden in separater Grabgrube liegende Skelettgräber. Bei dem Bau einer Grabgrube unter den Grabhügeln wurden meistens die aus flachen Gräberfeldern bekannten Bräuche ausgeübt. Die Grabhügelaufschüttung über der Grabgrube enthält schon meistens keine Brandgrabattribute, es handelt sich eigentlich nur um einen Grabhügel.

Die Forschungen der Hügelgräberfelder mit den Belegen der Skelettbestattung deuten also offensichtlich an die Entwicklung von der Bestattung am Terrainniveau, über die Begrabung in flachen Grabgruben, bis hin zu den Bestattungen in tiefen Gruben. Bei den Gräberfeldern mit der Überzahl der Brandgrabhügel begegnen wir uns nur mit der Tage-Lagerung der Skelette. Dort, wo Skelettgrabhügel überwiegen, erscheinen auch tiefe Gruben. Die Entwicklung von den großen zu kleinen Grabhügeln ist eine weitere eindeutig identifizierbare Veränderung.

PROBLEMATIKA VČASNOSTREDOVEKÝCH VÝKLENKOVÝCH HROBOV

Danica Staššíková-Štukovská



Výklenkové hroby, genéza, včasný stredovek, Dunaj a jeho prítoky, Slovania, Avari.

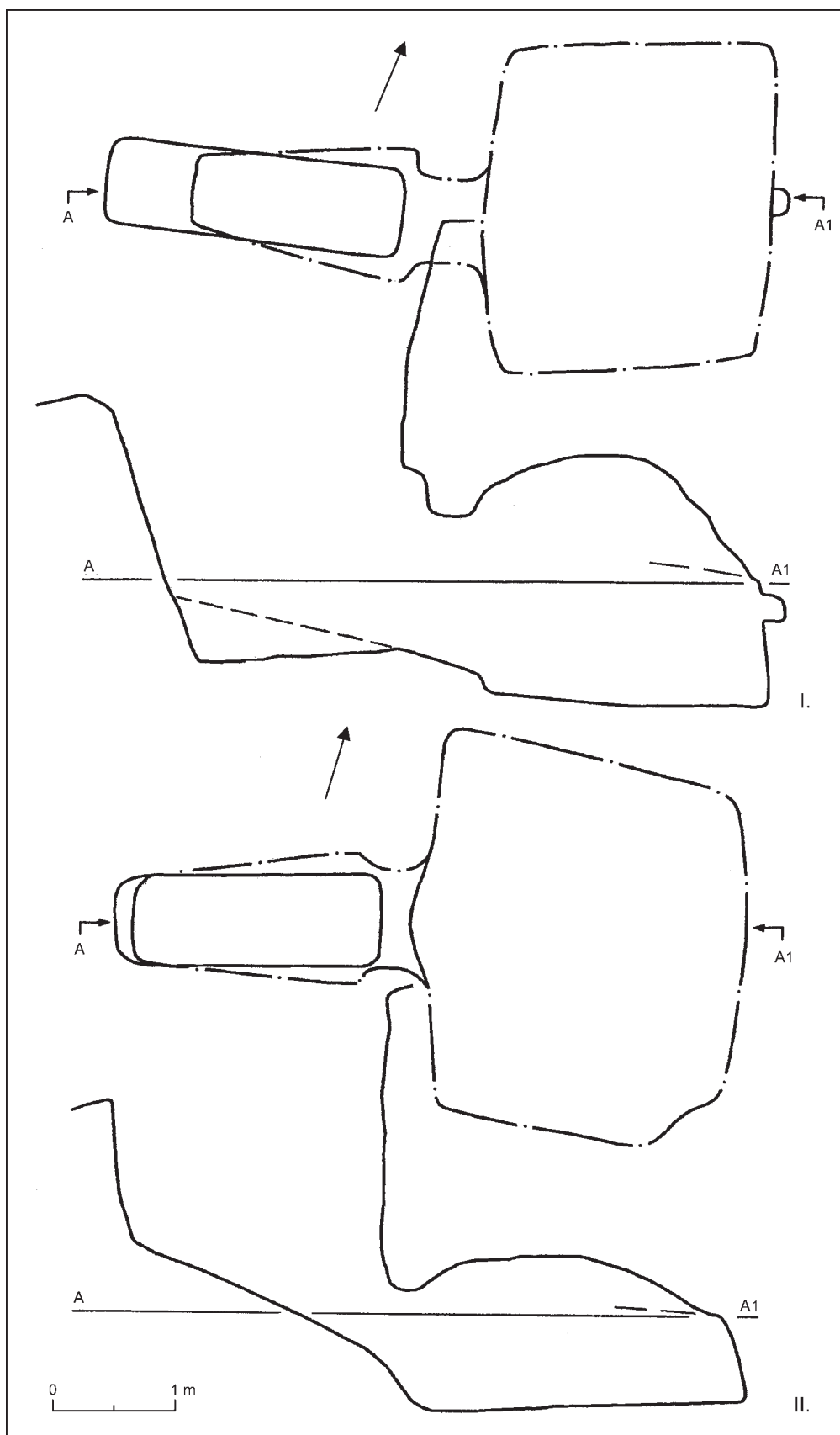
Niche graves, genesis, Early Middle Ages, Danube and its tributaries, Slavs, Avars.

Výklenkové hroby sa začínajú objavovať výraznejšie v staršej dobe bronzovej v nadčiernomorských stepiach, kde sa ako osobitý pohrebný zvyk zachovali až do dnešných dní. Možno ich stručne charakterizovať ako hroby s výklenkom podkopaným v stene vchodovej jamy. Tieto hroby sa navzájom odlišujú tvarom a hĺbkou šachty, počtom, tvarom, situovaním a rozmermi výklenku či výklenkov, ako aj počtom pochovaných (k typológii pozri napr. Abramova 1987; Vejrnar/Ajbabin 1993; Chera/Lungu 1985; Chrapunov 2002, 128, obr. 28). Výklenkový hrob má v závislosti na tvare a dispozícii výklenku voči šachte v odbornej literatúre rôzne pomenovania: „katakomba“, „dromos“, „склеп“, „подбой“, „ниша“, „Stollengrab“, „padmályos“ (obr. 1). V súvislosti s terminológiou treba poznamenať, že podobné typy výklenkov sa označujú rôznymi názvami v rôznych obdobiach. Chýba teda práca, ktorá by prierezovo porovnávala typy výklenkových hrobov v jednotlivých úsekoch historického vývoja kultúr a území a terminologicky by ujednotila názvy rovnakých typov výklenkov. Za osobitý druh výklenkových hrobov treba považovať subarkosoliové hroby, teda hroby v katakombách alebo skalách, hlavne však v stavbách chrámov. Objavujú sa od 1. stor. n. l. a najznámejšie z nich hlavne v súvislosti s hrobmi panovníkov a vysokých cirkevných hodnostárov v stredoveku západnej Európy (Unger 2005, 81). Vzťah arkosoliových hrobov k výklenkovým hrobom euroázijských stepí hĺbených v hline nie je známy.

Na základe súčasného stavu poznatkov sa výklenkové hroby na území v oblasti Dunaja a jeho prítokov objavujú až v dobe rímskej (2.-4. stor. n. l.), a to v širšom teritóriu od stredného po dolný Dunaj ako málopočetné hroby na bežných pohrebiskách, ako sú napríklad Intercisa či Keszthely-Dobogó (Sági 1981, 111; Vágó/Bóna 1976, 144), alebo na pohrebiskách s výraznejším počtom výklenkových hrobov, napríklad v Tomise (Chera/Lungu 1985). Výnimku v staršej dobe bronzovej tvorí priestor medzi sútokom Prutu s Dunajom a jeho deltou, kde sa sporadicky objavujú katakombové hroby (napríklad na pohrebisku Giurgiulești - B. Govedarica 2004, 88). V dobe rímskej pohrebiská s výklenkovými hrobmi pri Dunaji a jeho prítokoch neprekračujú hranice rímskej ríše. Výbavou sa nedajú jednoznačne prisúdiť niektorému zo stepných etník. Ich výskyt môže súvisieť s prítomnosťou sociálne alebo etnicky bližšie neurčenej skupiny pôvodom zo širšieho okolia severného Pričernómoria, ktorá v kultúre zvyk pochovávať do výklenkových hrobov. V období sťahovania národov, ale najmä vo včasnom stredoveku (7.-10. stor.) sa objavujú i na území Slovenska a Moravy, teda i v geografickom prostredí ľavostranných prítokov stredného Dunaja. V dobe rímskej, ale aj vo včasnom stredoveku sa pri Dunaji a jeho prítokoch vyskytujú 3 typy výklenkových hrobov (Staššíková-Štukovská 1996, obr. 1).

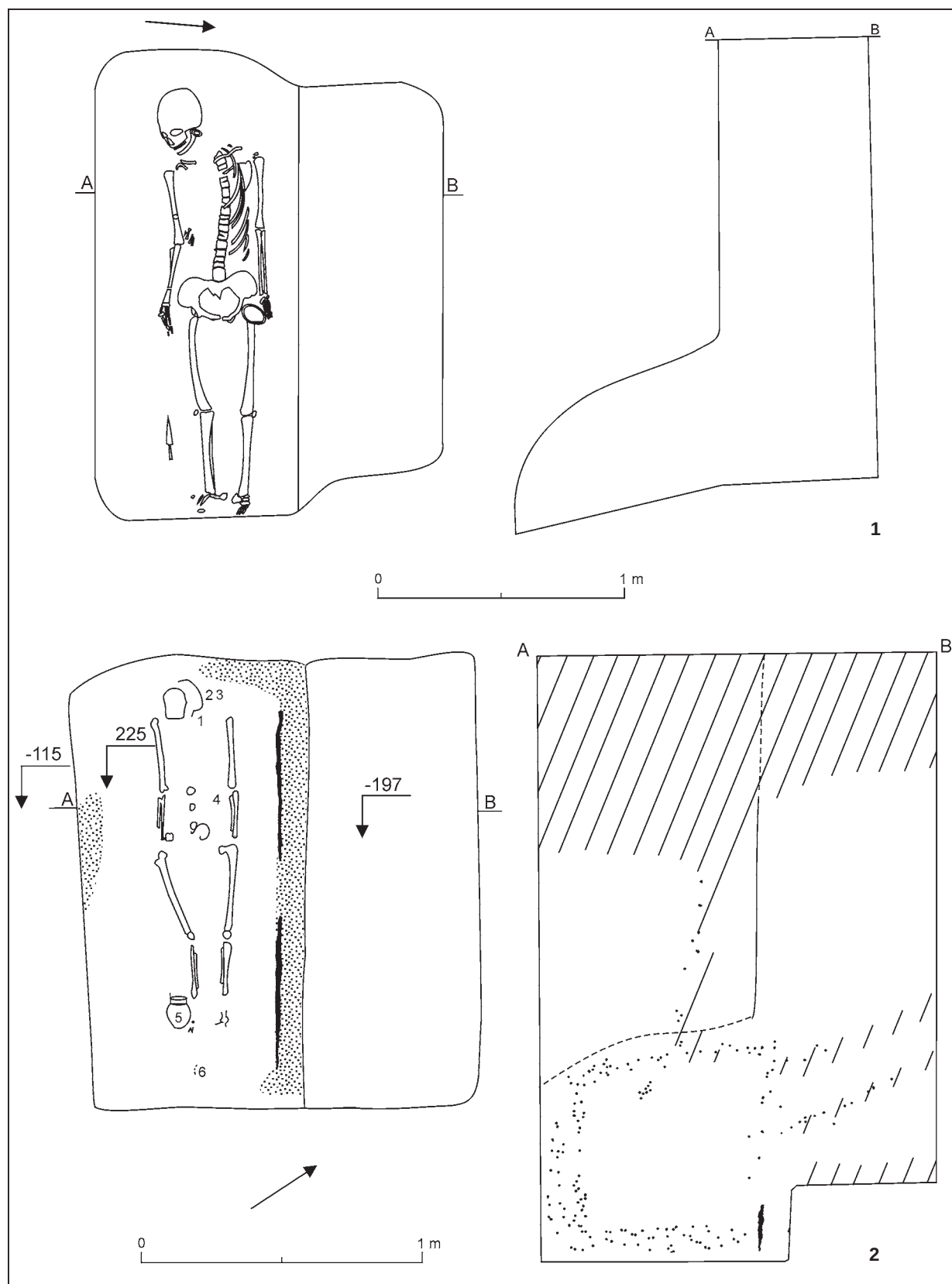
„Podmolový“ typ výklenkového hrobu je analogický v dobe rímskej i vo včasnom stredoveku (obr. 2), jeho kontinuálny výskyt na jednej lokalite nie je však potvrdený, i keď sa v oblasti Dunaja a jeho prítokov takéto typy hrobov vyskytujú nepretržite od doby rímskej do 10. stor. (Intercisa, Keszthely-Dobogó, Tomis, Szegvár, Sultana, Boleradice, Mutěnice, Borovce, Bánov a i.). Až do objavenia pohrebiska v Borovciach sa na sledovanom území výklenkovým hrobom zo včasného stredoveku venovala okrajová pozornosť (históriu výskumu a názorov pozri Staššíková-Štukovská 1996).

Včasnostredoveké pohrebisko v Borovciach sa nachádza v intraviláne obce situovanej cca 10 km juhozápadne od kúpeľného mesta Piešťany (k výskumu bližšie pozri Staššíková-Štukovská 2001; 2005). Výskum začal v roku 1986 (úvodná sezóna v roku 1985) a trvá s prestávkami doteraz. Tematickým zámerom je pôvod výklenkových hrobov v kultúre Slovanov a vzťah tejto kultúry k historickým začiatkom dnešných obcí mik-



Obr. 1. Príklady výklenkových hrobov z pohrebiska Družnoje na Kryme (podľa: Chrapunov 2002, 128, obr. 28).

Abb. 1. Beispiele der Nischengräber aus dem Gräberfeld Družnoje an der Krim (Nach: Chrapunov 2002, 128, Abb. 28).



Obr. 2. Príklady výklenkových hrobov „podmolvého“ typu z doby rímskej a zo včasného stredoveku: 1 - hrob 107 z pohrebiska v Keszthely-Dobogó, 4. stor. (podľa: Sági 1981, 72, obr. 54: 107); 2 - výklenkový hrob 91 z Borovíc.

Abb. 2. Beispiele der Nischengräber von podmola-Typus aus der Römerzeit und aus dem Frühmittelalter: 1 - Grab Nr. 107 aus dem Gräberfeld in Keszthely-Dobogó, 4. Jh. (Nach: Sági 1981, 72, Abb. 54: 107); 2 - Borovce, Nischengrab 91.



Obr. 3. Situovanie pohrebiska v Borovciach a Dubovanoch.
Abb. 3. Die Lage der Gräberfelder in Borovce und Dubovany.

roregiónu. Dosiaľ bolo preskúmaných 440 kostrových hrobov, z ktorých je 99 výklenkových podmolového typu a jeden je výklenkový tunelového typu. Pohrebisko je datované rámcovo do priebehu 8.-12. stor. Výklenkové hroby sú charakteristické pre staršiu časť pochovávaní. S výraznými nálezmi z 10. stor. (esovité záušnice) sa už nevyskytujú. Počtom preskúmaných výklenkových hrobov na jednom pohrebisku sú Borovce najväčším pohrebiskom situovaným na území v oblasti prítokov stredného toku Dunaja. Počtom preskúmaných výklenkových hrobov na jednom pohrebisku sú podobné pohrebiská len zo 7.-8. stor. na území dolného toku Tisy, napríklad Szegvár-Oromdúló, Székkutas-Kápolnadúló (Lörinczy 1992; Nagy 2004), kde z pohľadu typologického prevládajú tunelové výklenkové hroby, podmolové sú len zo 7. stor. Z vymapovania typov výklenkových hrobov (tunelový a podmolový) v Karpatskej kotline vyplynulo, že vo včasnom stredoveku (7.-9. stor.) sa koncentrujú v dvoch geografických priestoroch - okolo toku dolnej Tisy tunelové hroby zo 7.-8. stor. a podmolové hroby zo 7. stor. a v oblasti stredného Dunaja z 8.-9. stor., s ťažiskovým výskytom najväčších pohrebísk na území v okolí prítokov Váhu a Moravy (Staščíková-Štukovská 1996, obr. 2). Z hľadiska kultúrno-historického podmolové výklenkové hroby z obdobia avarského kaganátu v oblasti toku dolnej Tisy a jej prítokov pochádzajú zo 7. stor. a z územia v okolí stredného Dunaja, kde vytvárajú koncentráciu mimo pohrebísk avarského kaganátu sú z 8. stor., s kulmináciou v 9. stor. v období Veľkej Moravy.

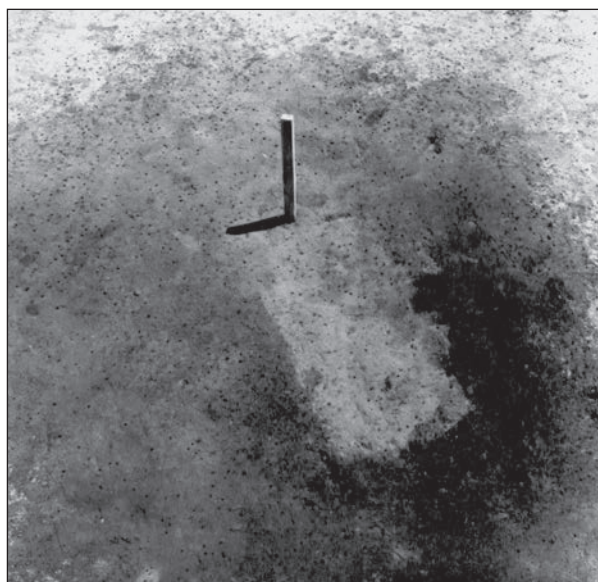
Tunelové výklenkové hroby zo 7.-8. stor. sa koncentrujú v oblasti dolného toku Tisy a jej prítokov. Ojedinele sa takýto hrob môže vyskytnúť i mimo tohto priestoru, ako to ukazuje príklad tunelového výklenkového hrobu 10 z Boroviec. To ale nič nemení na uvedenom zistení, že tak v období avarského kaganátu, ako i Veľkej Moravy pohrebiská s výraznejším zastúpením výklenkových hrobov vytvárajú koncentrácie geograficky viazané na čas a priestor a nie sú rozšírené v rámci celej Karpatskej kotliny, pričom centrum (pohrebiská s viac ako 20-percentným zastúpením výklenkových hrobov) výskytu tunelových a podmolových hrobov od 8. stor. je geograficky i kultúrne rôzne. Z hľadiska časového trvania sa zdá, že tunelové výklenkové hroby zanikajú koncom 8. stor., kým podmolové výklenkové hroby sú známe ešte z 10. stor. Z novších výskumov etnografov vyplynulo, že pochovávanie do výklenkových hrobov pripomínajúcich podmolový typ je známe i na Slovensku až do súčasnosti, pričom tento zvyk sa spolu so Slovákmi rozšíril i do východného Maďarska (Kolektív 1991, 75; Liszka 2001, 81, 82). Vzťah včasnostredovekých výklenkových hrobov k tomuto zvyku v slovenskej ľudovej kultúre nie je ešte objasnený.

Archeologický terénny výskum výklenkových hrobov nemá na Slovensku dlhé tradície. V podstate až väčší počet preskúmaných hrobov v Borovciach a neskôr v Dubovanoch vytvoril priestor na podrobnejšie štúdium niektorých terénnych dispozícií a kontextov. Prevažujúca orientácia výklenkových hrobov v Borovciach je zhruba SZ/Z - JV/V. Pri tejto orientácii šachty sa výklenky nachádzajú viac v južnej stene (80% z preskúmaných hrobov). Kostry sú situované na chrbte s lebkou obvykle na východ. Existujú však i výnimky. V hrobách sú pochovaní jedinci bez rozdielu veku a pohlavia. Vyskytlo sa viacero dvojhrobov, najčastejšie dospelý a malé dieťa, prípadne dve deti. V prípade dvojhrobov sa zaznamenala i vzájomne opačná orientácia dvoch kostí, napríklad v hrobe 12.

Výklenkové hroby podmolového typu sú v Borovciach pomerne hlboké. Ich priemerná hĺbka sa pohybuje v rozmedzí 180-240 cm - najplytší bol hrob 42 s hĺbkou 100 cm, najhlbší bol hrob 224 s hĺbkou 350 cm. Ako už bolo vyššie naznačené, výklenkový hrob sa skladá z dvoch častí - zo šachty a z hrobevej komory - výklenku. Rozmery šachty a výklenku sú rôzne, u dospelých sa dĺžka pohybuje od 200 cm do 270 cm, šírka šachty nepresahuje 80 cm a šírka výklenku 70-170 cm. Dno výklenku i šachty býva pomerne často v rozdielnej hĺbke (šachta je plytšia alebo hlbšia ako dno výklenku). Vo výklenku sme často spozorovali stopy po existencii obloženia drevom, prípadne podložky s drevom.

Z hľadiska bohatosti výbavy sa vo veľkomoravskom horizonte väčšina strieborných, ale i pozlátených šperkov vyskytla práve vo výklenkových hrobách rovnako ako ostrohy a meč z okruhu sociálne významnejšej výbavy mužov. I keď nemožno povedať, že výklenkové hroby v Borovciach by boli výlučne bohato vybavené, z predveľkomoravského a veľkomoravského obdobia sa najbohatšia výbava nachádza väčšinou v týchto hrobách. Z uvedených zistení, ako aj z dispozície a veľkosti výklenkových hrobov usudzujeme, že sa spájali s dobovou elitou regiónu.

Zaujímavé sú detaily výplne výklenkových hrobov. V Borovciach tvorili túto výplň závalové vrstvy v hrobevej komore-výklenku a zásypové vrstvy v šachte. Zaujímavé pozorovanie vyplynulo zo štúdia zásypu šachty, ktorá sa hlavne pri hrobách hlbších ako 180 cm výrazne črtala už po odstránení orničných a podorničných vrstiev. Tento jav bol spôsobený tým, že spodné vrstvy pôdy boli dôsledne nasýpané na vrchnú polovicu hrobu a vrchné sa objavovali pri dne. Pravdepodobné vysvetlenie treba hľadať v spôsobe hĺbenia a zasýpania hrobu, resp. jeho šachty, pri ktorom sa hlina ukladala na kôpky (z technických dôvodov ani nie je možné iné vysvetlenie, iba ak pripustíme nepravdepodobnú existenciu zemných strojov v 8.-9. stor.), pričom spodná vrstva (na lokalite sa pod tmavou černozeťou nachádza žltá sprasť) sa prisýpala na vrch šachty a nie na dno, odkiaľ pôvodne pochádzala (obr. 4). Či sa takto postupovalo až do úplného zasýpania šachty, dnes nevieme, pretože na povrchu



Obr. 4. Borovce. Výklenkový hrob 75 - prvé zistenie. Foto: D. Staššíková-Štukovská.

Abb. 4. Borovce. Nischengrab 75 - erste Feststellung. Foto: D. Staššíková-Štukovská.



Obr. 5. Závalová vrstva nad kostrou z hrobu 329 v Borovciach. Foto: D. Staššíková-Štukovská.

Abb. 5. Die Zuschüttungsschicht über dem Skelett im Grab 329 in Borovce. Foto: D. Staššíková-Štukovská.

pohrebiska sa nachádza ornica, betón či asfalt - podľa dispozície konkrétneho miesta lokality. Podľa úrovne zistenia týchto zásepov (od 50 cm) sa dá predpokladať, že zásep mohol byť situovaný od povrchu. Tým sa hrob, resp. jeho šachta stávali viditeľné nielen po odstránení ornice, ale už na povrchu, ako farebne výrazný moment, ktorý hrob neprehliadnuteľne a dlhodobo vyznačoval. Mohlo to byť z rôznych dôvodov, emotívno-spomienkové nemožno vylúčiť, ale na tomto spôsobe „vyznačenia hrobu“ zaráža jedna vec - táto výrazná vrstva neoznačovala totiž presne miesto pochovaného vo výklenku, ale vchodovú prázdnu šachtu. Pochovaný nebol mimo tohto výrazného zásepov a na rozdiel od zásepov šachty vytvoril zával výklenku zvrstvenie veľmi podobné prirodzeným vrstvám lokality, čo sťažovalo nájdenie pochovaného. Zával nad kostrou vo výklenku tvorili rozlamané kusy spráše, ktoré vytvárajú na pohľad intaktnú hrubú vrstvu, budiacu dojem podlažia (obr. 5). Táto skutočnosť môže spôsobiť mylnú interpretáciu hrobu ako kenotafu a obídanie vlastného výklenku. Archeológ bez skúseností s výskumom výklenkových hrobov vykope dobre sa kresliacu šachtu a keďže steny sa mu javia ako intaktné vďaka dômyselnému závalu výklenku, hrob ďalej neskúma a považuje ho za symbolický. V prípade prázdnej šachty doporučujem overiť situáciu priečnymi rezmi v bočných a prípadne i v užších stenách, nakoľko tunelové typy hrobov sú na terénny výskum ešte náročnejšie ako podmolové výklenkové hroby. Ak si toto zistenie premietneme do dobovej situácie „označenia výklenkového hrobu“, pravdepodobnou sa zdá byť interpretácia, že vyznačenie zásepov šachty situovaním žltej spráše na povrch prázdnej jamy a nie nad komorou s telom mohlo byť zámerom, ktorým sa účinne zabráňovalo prípadné vykradnutie alebo iné narušenie pokoja pochovaných. Je pravdepodobné, že táto skutočnosť sa v strednej Európe podpisuje aj pod menší počet nálezov výklenkových hrobov, ako aj pod početné kenotafy. Metodicky precíznejšie vedené výskumy pohrebísk zrejme zväčšia počet lokalít s výklenkovými hrobmi, ale nepovažujem za pravdepodobné, že tento typ hrobov by sa nachádzal rovnomerne v celom priestore Karpatskej kotliny, teda mimo vyššie spomínaných území v okolí prítokov stredného Dunaja a dolnej Tisy. Opísaný spôsob zásepov a závalu výklenkových hrobov sme definovali na pohrebisku v Borovciach a v Dubovanoch, spozorovaný bol však aj na iných lokalitách, napríklad v Bačke Sokolaci (Ricz 1980, 83). Bez ďalšieho výskumu však toto zistenie nemožno automaticky aplikovať na všetky výklenkové hroby na území v oblasti Dunaja a jeho prítokov, nakoľko sa napríklad na Morave spomínajú výklenky do dnešných dní duté (Poulik 1948, 143, 148-158).

Výskumy v Borovciach a v okolí, hlavne v 5 km vzdialených Dubovanoch, potvrdili predpoklad, že pohrebiska s výklenkovými hrobmi vytvárajú v Trnavskom kraji koncentráciu v oblasti okraja Trnavskej sprásovej pahorkatiny zhruba v línii Borovce - Pác pri Trnave. Z pohľadu historicko-archeologického sa javí dôležitá otázka spresnenia kultúrneho súvisu výklenkových hrobov v Borovciach a na území s hrobmi Avarov. Analýza zvykov podľa nálezov v Borovciach a Dubovanoch, ako i porovnanie s pohrebiskami avarského kaganátu priniesli zistenie kultúrnych rozdielov viažucich sa s analogickými nálezmi (napr. tunelový hrob, hroby koní, jazdcov, insígnie moci). Túto skutočnosť možno interpretovať i tak, že

najstarší horizont v Borovciach obsahuje analogické zvyky, aké sú doložené na náleziskách avarského kaganátu, ale s iným kultúrnym a sociálnym významom (viac k téme pozri *Staššíková-Štukovská 2005*, 294-296). Toto zistenie zároveň umožňuje interpretovať výklenkové hroby mimo územia vymedzeného pohrebiskami avarského kaganátu ako pamiatku, ktorá priamo s kultúrou avarského kaganátu nesúvisí. Nedá sa pochybovať o tom, že výklenkové hroby nie sú pre kultúru Slovanov pôvodné. Doteraz sa tiež nepodarilo preukázať, že výklenkové hroby by boli pôvodné pre kultúru Avarov. Ako pravdepodobné sa javí, že tento typ hrobu je v oboch kultúrach sprostredkovaný zatiaľ bližšie neurčenou genézou, v ktorej významnú úlohu v priebehu 5.-7. stor. zrejme zohrala situácia v oblasti dolného Dunaja, kde nachádzame tiež analógie k nálezom v najstarších hrobách z Boroviec (*Staššíková-Štukovská 1999*, 286-288).

Ešte niekoľko slov k pohrebisku v Dubovanoch. Preskúmalo sa cca 40 kostrových hrobov, z toho bolo 10 výklenkových podmolového typu. Súčasťou pohrebiska sú tiež 3 samostatné hroby koní. V Borovciach bol preskúmaný jeden samostatný hrob koňa a jeden atypický hrob s jazdcom (k hrobom koní na slovanských pohrebiskách v Európe pozri *Staššíková-Štukovská 2001*, 376-379).

ZÁVER

Z doterajších poznatkov o výklenkových hrobách vyplýva, že predstavujú špecifickú formu pohrebného zvyku, ktorej genéza súvisí s kultúrnym vývojom v stepiach Ukrajiny a Eurázie. Výklenkové hroby sú rôzneho typu a v závislosti na kultúre, v ktorej boli rozpoznané, sa odlišujú i terminológiou. Na území v oblasti Dunaja a jeho prítokov sa dostávajú až v dobe rímskej. V období včasného stredoveku v územnom priestore prítokov stredného Dunaja a dolného toku Tisy vytvorili dve koncentrácie pohrebísk s výklenkovými hrobmi, odlišné kultúrnym prostredím a prevažujúcim typom výklenku. Objavujú sa v rovnakom čase, ale v 8. stor. sa koncentrujú v dvoch rozdielnych geografických oblastiach. Z hľadiska pretrvávania sa tunelové hroby vytrácajú koncom 8. stor., kým podmolové hroby situované na ľavom brehu Dunaja sú známe ešte v 10. stor. Pohrebiská v Borovciach a v neďalekých Dubovanoch sú zrejme súčasťou regiónu, kde sa tradícia výklenkových hrobov udržala počas celého trvania Veľkej Moravy. V takýchto hrobách bola pochovávaná zrejme miestna elita. Výklenkové hroby sú v kultúre avarského kaganátu, ako i v kultúre predveľkomoravskej a veľkomoravskej spoločne svojím cudzím pôvodom. Na základe doterajších výskumov sa javí pravdepodobné, že ich korene súvisia zrejme s vývojom a interakciami kultúr z oblasti dolného Dunaja v priebehu 6. a 7. stor. Podrobnosti genézy, ako aj detaily vývoja tohto zvyku a jeho nositeľov sú predmetom tematického výskumu, v ktorom dôležité miesto zaberá spracovanie výsledkov výskumu v Borovciach a Dubovanoch, ale i dokončenie terénneho výskumu najmä v Dubovanoch. Otázka vzťahu tohto zvyku v slovenskej ľudovej kultúre s nálezmi zo včasného stredoveku v niektorých regiónoch Slovenska nie je zatiaľ vyriešená.

LITERATÚRA

- Abramova 1987* - M. P. Abramova: Podkumskij mogiľnik. Moskva 1987.
- Govedarica 2004* - B. Govedarica: Zepterträger - Herrscher der Steppen. In: H. Hauptmann (Hrsg.): Monographien. VI. Mainz 2004.
- Chera/Lungu 1985* - K. Chera/V. Lungu: Un complex funerar inedit de la Tomis. Pontica 18, 1985, 203-214.
- Chrapunov 2002* - I. N. Chrapunov: The cemetery of Droozhnoye (3th-4th centuries). Lublin 2002.
- Kolektív 1991* - Kolektív: Etnografický atlas Slovenska. Bratislava 1991.
- Liszka 2001* - J. Liszka: Cintoríny Maďarov v dedinách a vidieckych mestách Podunajskej nížiny. In: J. Botík (Zost.): Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku (s osobitným zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotvárnosť). Bratislava 2001, 79-90.
- Lörinczy 1992* - G. Lörinczy: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.-7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdűlő. Commun. Arch. Hungariae. Budapest 1991, 81-124.
- Nagy 2004* - B. K. Nagy: A Székkutas Kápolnaddűlői Avar temető. In: L. Bende/G. Lörinczy (Szerk.): Móra Ferenc Múz. Évk. Monogr. Arch. I. Szeged 2004.
- Poulik 1948* - J. Poulik: Staroslovanská Morava. Praha 1948.
- Ricz 1980* - P. Ricz: Resultate der neueren Ausgrabungen awarischer Nekropolen in der nordöstlichen Bačka. Bestattungsart und Bestattungsritus auf der Nekropole bei Bački Sokolac (Gemeinde Bačka Topola). Balcanoslavica 9, 1980, 77-90.

- Sági 1981 - K. Sági: Das römische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó. Budapest 1981.
- Staššíková-Štukovská 1996 - D. Staššíková-Štukovská: Zu manchen spezifischen Äußerungen des Bestattungsritus im Frühmittelalter. In: D. Bialeková/J. Zábojník (Ed.): Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. Bis zum 11. Jahrhundert. Bratislava 1996, 287-305.
- Staššíková-Štukovská 1999 - D. Staššíková-Štukovská: K výskytu lunulových náušnic s hviezdicovým priveskom v severnej časti Karpatskej kotliny. In: A. Avenarius/Z. Ševčíková (Ed.): Slovensko a európsky juhovýchod. Bratislava 1999, 250-298.
- Staššíková-Štukovská 2001 - D. Staššíková-Štukovská: Vybrané nálezy z pohrebiska v Borovciach z pohľadu začiatkov kostrového pochovávaní staromoravských a nitrianskych Slovanov. In: L. Galuška/P. Kouřil/Z. Měřínský: Velká Morava mezi východem a západem. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 17. Brno 2001, 371-388.
- Staššíková-Štukovská 2005 - D. Staššíková-Štukovská: Herkunft der Nischengräber der Elite in der Kultur Großmährens (Aus der Sicht der bisherigen archäologischen Grabungsergebnisse in Borovce und Dubovany). In: P. Kouřil (Hrsg.): Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 25. Brno 2005, 291-312.
- Unger 2005 - J. Unger: Arkosoliové hroby jako projekty sociálního postavení ve středověku. Štud. Zvesti AÚ SAV 37, 2005, 81-83.
- Vágó/Bóna 1976 - E. B. Vágó/I. Bóna: Die Gräberfelder von Intercisa. Der spätrömische Südfriedhof. Budapest 1976.
- Vejmarn/Ajbabin 1993 - E. V. Vejmarn/A. I. Ajbabin: Skalistinskij mogilnik. Kyjiv 1993.

PhDr. Danica Staššíková-Štukovská
 Archeologický ústav SAV
 Akademická 2
 SK-949 21 Nitra
 nraustas@savba.sk

DIE PROBLEMATIK DER FRÜHMITTELALTERLICHEN NISCHENGRÄBER

Zusammenfassung

Die Arbeit ist eine kurze Zusammenfassung der bis jetzigen Resultate der noch nicht abgeschlossenen thematischen Forschung, die sich der Herkunft der Nischengräber in der Slawen-Kultur widmet, und deren Bestandteil die Freilegung der Gräberfelder in Borovce und Dubovany ist. Die Nischengräber (in der Wand der Eingangsgrube untergegrabene Grabkammer) erscheinen in den Ukraine-Steppen seit der älteren Bronzezeit. Die Typen wie auch die Terminologie sind in den Zeiträumen wie auch Kulturen unterschiedlich. Im Donaugebiet und dessen Nebenflüssen (mit der Ausnahme von Prut in der älteren Bronzezeit) erscheinen die Nischengräber erst in der Römerzeit, manchmal in der Minderzahl zwischen gewöhnlichen Grabformen (z. B. Keszthely Dobogó) oder wie mehr als 20% der Gräber einer Begräbnisstätte (Tomis), allerdings überschreiten sie die Grenzen des Römischen Reiches nicht. Im Frühmittelalter erschienen im 7. Jh. in der Kultur des Awarischen Kaganats im Gebiet des unteren Theißgebietes die Gräber von podmola-Typus und Stollengräber und im 8. Jh. konzentrieren sich die Gräber von podmola-Typus an den Nebenflüssen der mittleren Donau mit einer ausdrucksvollen Konzentration an der March und dem Waag (Staššíková-Štukovská 1996, Abb. 2), wo sie in der Kultur Großmährens im 9. Jh. ihren Höhepunkt erreichen. Auf dem Gräberfeld in Borovce (8.-12. Jahrhundert) hat man 440 Gräber erforscht, davon sind 99 Nischengräber von podmola-Typus und 1 Stollengrab (Bestattungsstelle mit grösster Anzahl von nachgeprüften Nischengräbern von podmola-Typus), in 5 km entfernten Dubovany hat man 40 Gräber erforscht, hieraus sind 10 Nischengräber von podmola-Typus und 3 Pferdebestattungen (mehr zum Brauch der Pferdegräber in der Slawen-Kultur siehe Staššíková-Štukovská 2001, 376-379). Die Gräberfelder befinden sich am oberen Teil der rechtseitigen Waag-Nebenflüsse und sind das Bestandteil der Region mit den Nischengräbern in der Linie der Fundstellen von Borovce bis Pác bei Trnava. Die Forschung der erwähnten Gräberfelder brachte eine ganze Reihe von Beobachtungen was die Bestattungsbräuche betrifft. Es ist wahrscheinlich, dass der Ursprung der Nischengräber in der Awar- und Slawen-Kultur durch eine andere Kultur vermittelt wurde, für die Denkmäler im Gebiet der Donau und seiner Nebenflüsse spielte offenbar der Zustand und die Kulturen an der unteren Donau im 6.-7. Jh. eine wichtige Rolle. Der Zusammenhang der Nischengräber von podmola-Typus mit den Nischengräbern der Volkskultur der Slowakei bleibt bis jetzt unklar.

ÚPRAVA HROBOVÝCH JAM NA PŘELOMU DOBY KAMENNÉ A BRONZOVÉ NA MORAVĚ

Stanislav Stuchlík



Morava, hrobová jáma, kultura se šňůrovou keramikou, kultura se zvoncovitými poháry, epišňůrový kulturní okruh, únětická kultura, větěřovská skupina.

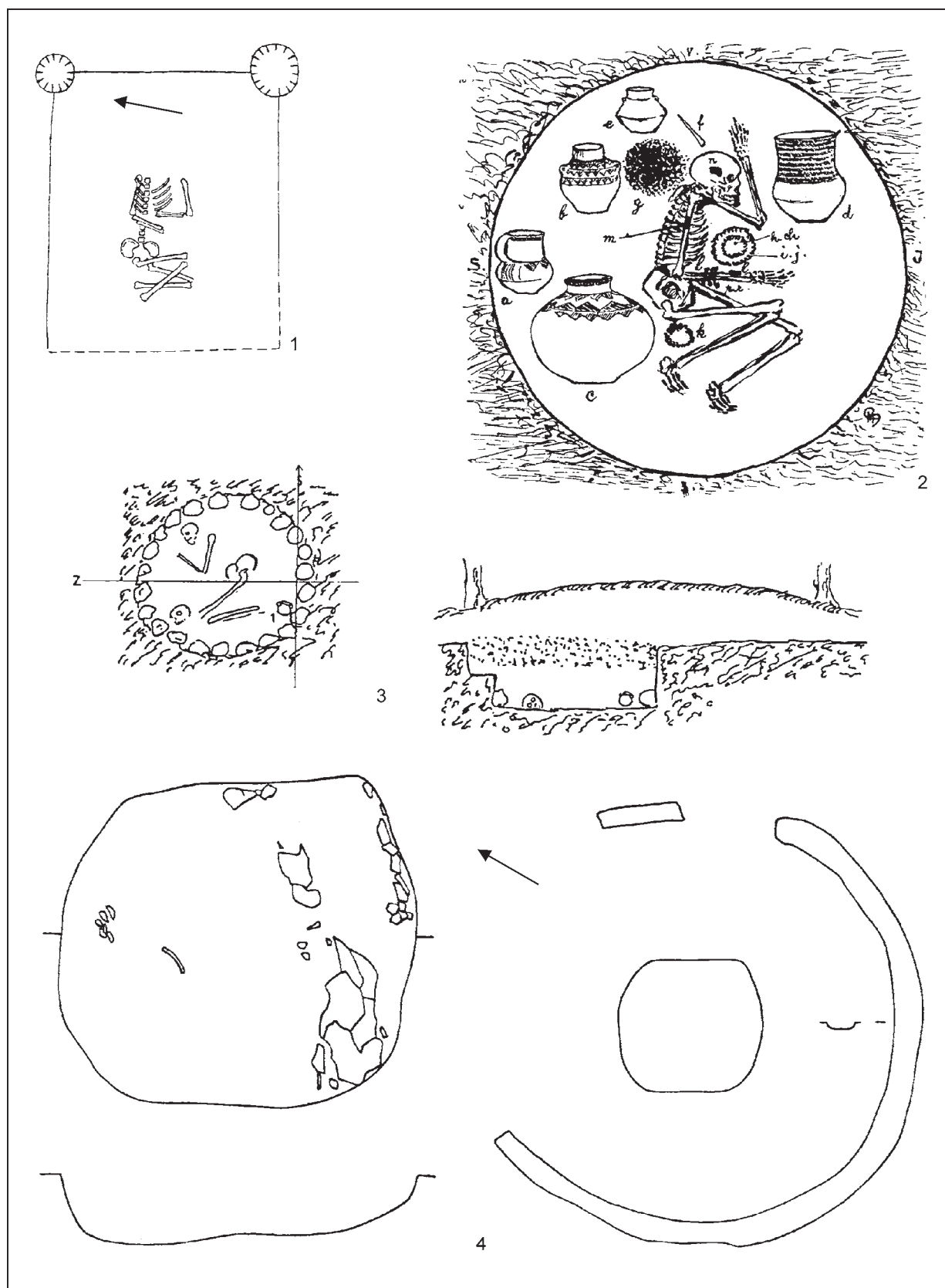
Mähren, Grabgrube, Schnurkeramik Kultur, Glockenbecherkultur, Epischnur-Kulturkreis, Aunjetitzer Kultur, Větěřover Gruppe.

V průběhu neolitu a eneolitu se vcelku běžně objevují rituální hroby dokládající představy o posmrtném životě v pravěku. Podstatně vzácněji se na našem území setkáváme s velkými pohřebišti, která by svědčila o tom, že rituálního pohřbu se dočkali všichni příslušníci společnosti. K takovým výjimkám patří v neolitu nekropole kultury s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě (Podborský a kol. 2002) nebo v Čechách pohřebiště kultury s vypíchanou keramikou z Miskovic (Zápotocká 1998, 44-79), Plotišť (Vokolek/Zápotocká 1997) a Prahy-Bubenče (Horáková-Jansová 1931). V průběhu eneolitu se výskyt pohřebišť sice poněkud rozhojnil, avšak jejich počet stále není v souladu s předpokládaným množstvím obyvatelstva. Teprve na konci eneolitu se hroby a pohřebiště stávají běžným jevem a můžeme oprávněně předpokládat, že od tohoto období se začalo pohřbívat všechno obyvatelstvo, nebo aspoň jeho většina. S narůstajícím počtem pohřebišť se přirozeně zvětšovala i variabilita úprav hrobů, hrobových jam a samotných pohřbů. V našem příspěvku se nyní podíváme poněkud podrobněji na některé způsoby úprav hrobové jámy na rozhraní doby kamenné a bronzové.

KULTURA SE ŠŇŮROVOU KERAMIKOU

Pohřby lidu se šňůrovou keramikou známe převážně z plochých pohřebišť. Mnohem vzácněji se objevují hroby s mohylovým násypem, které máme doloženy v Dřevohosticích, Kostelci u Holešova (obr. 1: 3), Prusinovicích a dalších nalezištích na severovýchodní Moravě (Červinka 1909). Poměrně běžný je jejich výskyt v polských skupinách kultury se šňůrovou keramikou (Machnik 1987). Mimo tuto oblast jsou mnohem vzácnější a známe je jen z několika lokalit, například z Letonic (Chleborád 1934, 19-26) nebo Podolí-Žuráně (Poulík 1995, 46, 47, obr. 23). Původní mohylovou úpravu můžeme předpokládat i nad hrobem 1 z Holubic VII, který byl obklopen kruhovým žlábkem o průměru 9,5 m (obr. 1: 4; Čížmář 1985, 403, 408, obr. 2: 1). Hroby lemované žlábkem se objevily i v Čechách v Čachovicích (Smrž 1983, 10) a Radovesicích (Buchvaldek 1986, 93), dále na několika místech v Malopolsku (Tunia 1979, 48, 59, obr. 2: 11), středním Německu (Matthias 1968, 60, obr. 4a) nebo Bavorsku (Hoppe/Weis 1982, 37, obr. 16).

Lid se šňůrovou keramikou ukládal své zemřelé převážně do hrobových jam pravidelných oválných nebo častěji kvadratických tvarů s jednoduchou úpravou, což se do jisté míry odlišuje od situace v některých jiných oblastech. K výjimkám patří hrob z Maref, který se kromě neobvykle bohaté výbavy odlišoval rovněž tvarem hrobové jámy, která měla kruhový půdorys (obr. 1: 2; Chleborád 1934, 8-12, obr. 3-5). Kruhovou hrobovou jámu měl i hrob z mohyly 1 skupiny XI z Kostelce u Holešova (obr. 1: 3; Šebela 1999, obr. 28: 1). Složitější úpravu vlastní hrobové jámy máme doloženu pouze na několika nalezištích. V první řadě jde o hroby, u nichž byly při úpravě použity kameny na obložení hrobové jámy. V zásypu zmíněného hrobu I v Holubicích VII se zjistila destrukce z velkých kamenů, která je pozůstatkem kamenné hrobové konstrukce (obr. 1: 4; Čížmář 1985, obr. 2: 1). V Kostelci u Holešova měl výše uváděný hrob po obvodu hrobové jámy kruhového tvaru rozmístěny kameny velikosti dětské hlavy a některé i větší



Obr. 1. Hroby kultury se šňůrovou keramikou: 1 - Brno-Starý Lískovec; 2 - Marešy; 3 - Kostelec u Holešova; 4 - Holubice.
 Abb. 1. Gräber der Schnurkeramik-Kultur: 1 - Brno-Starý Lískovec; 2 - Marešy; 3 - Kostelec u Holešova; 4 - Holubice.

(obr. 1: 3; Šebela 1999, obr. 28: 1). Vzácně se kámen objevil při úpravě hrobové jámy v Čechách (Buchvaldek 1986, 92). V Budeničkách u Slaného byla z kamenných desek vytvořená kamenná skříňka a v Poleradech na Mostecku zase byly spodní části hrobových jam obloženy kameny. Mnohem častěji se kámen využíval při úpravě hrobové jámy ve středním Německu, kde je poměrně často kombinován se dřevem (např. Kretzsch 1953-1954, 195-198, obr. 9).

Jinou variantu úpravy představují hroby, které mají uvnitř hrobové jámy v rozích kůlové jamky naznačující dřevěnou (patrně vnitřní) konstrukci. V literatuře jsou zmiňovány podobné případy z Boleradic na Břeclavsku (Šebela 1986, 21), Žuráně v Podolí (Šebela 1993, 208) a z Vážan n. L. (Schirmeisen 1936, 13, 14), ale není k nim, bohužel, dostatečná dokumentace. V různém provedení a v mnohem větší míře se tyto „domy mrtvých“ (Totenhaus, Totenhütte) objevují v kultuře se šňůrovou keramikou v Německu (např. Kersten 1936, 56-81; Wagner 1933, obr. 1). Spolehlivě je zaznamenán hrob tohoto typu v Brně-Starém Lískovci, kde zůstaly zachovány dvě kůlové jamky o průměru 30 cm a stejné hloubce na rozhraní hrobové jámy a okolního podloží (obr. 1: 1; Čižmářová 1984, 208, obr. 1: 2), takže v tomto případě můžeme patrně předpokládat spíše konstrukci překrývající celý hrob.

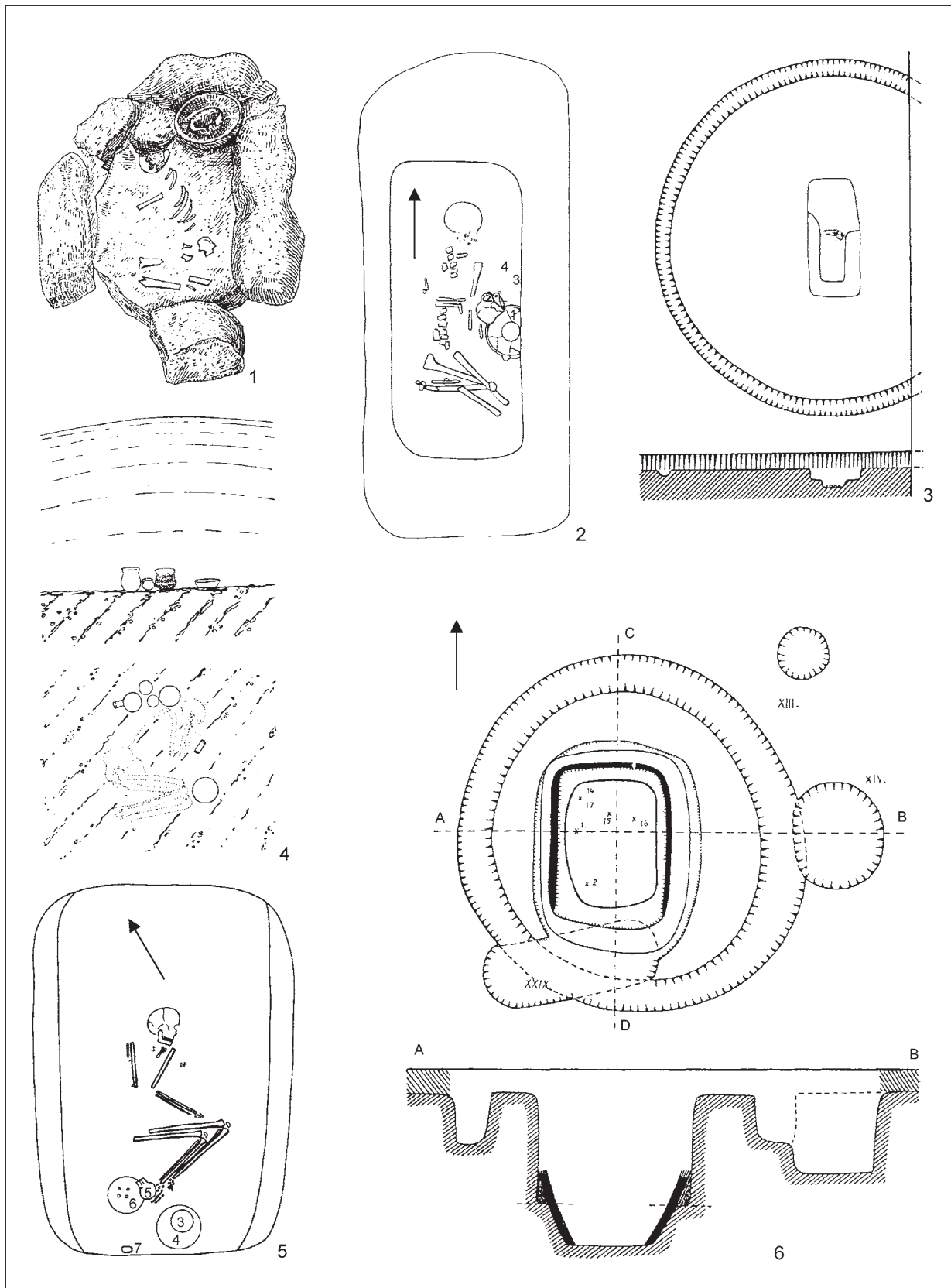
KULTURA ZVONCOVITÝCH POHÁRŮ

Ve srovnání se šňůrovou kulturou se pohřební ritus kultury se zvoncovitými poháry vyznačuje mnohem větší variabilitou. Stejně jako v kultuře se šňůrovou keramikou se hroby pod mohylami objevují i v kultuře se zvoncovitými poháry na řadě lokalit na severovýchodní Moravě, například Dřevohostice, Kelč, Kostelec u Holešova, Prusínovice (obr. 2: 4), Turovice a další (Červinka 1909). V jiných regionech Moravy a rovněž v Čechách se mohyly dosud neobjevily, ale za pozůstatek jejich existence jsou obvykle pokládány hroby s kruhovými žlábkami.

Hroby se žlábkami

Prvním z této skupiny objektů byl hrob XIII ze Smolína, rozpoznáný v roce 1951 B. Novotným při výzkumu pohřebiště z období stěhování národů. Hrobová jáma měla nezvykle velké rozměry 350 x 260 cm, ale od hloubky 210 cm se schodkovitě zmenšovala (obr. 2: 6). Dno v hloubce 275 cm mělo rozměry jen 200 x 145 cm. Hrob obklopoval příkop o vnějším průměru 550 cm, vyplněný černou humusovitou hlínou. Jeho šířka se pohybovala od 40 do 58 cm, hloubka kolísala od 65 do 85 cm a místy se na rovném dně příkopu podařilo rozpoznat dokonce mělké kůlové jamky. Kostra se nedochovala. Výbavu zemřelého tvořily 2 poháry, 11 hrotů šípů, nátepní destička, měděná dýka a pískovcové brousky (Novotný 1958). Od té doby byla na Moravě objevena celá řada hrobů s kruhovými žlábkami. Monumentální konstrukci má rovněž hrob z Prosiměřic, objevený a publikovaný R. M. Perníčkou. Hrobovou jámu o rozměrech 257 x 250 cm a hloubce 130 cm obklopoval příkop o průměru 510-570 cm, šířce 75-110 cm a hloubce 50-75 cm. Tento příkop patřil k centrálnímu hrobu dospělého muže s bohatou výbavou lukostřelce, nad nimž byla nasypána hliněná mohyla. Později uložili mimo mohyly žárový pohřeb ženy se zvoncovitým pohárem a dýkou, vyhloubili kolem ní nový příkop o průměru 850 cm, šířce 45-60 cm a hloubce 30-35 cm a překryly znovu mohylovým násypem (Perníčka 1961).

Později byly další hroby s kruhovými žlábkami objeveny v Bulharech, Jezeřanech-Maršovicích, Lechovicích (obr. 2: 3) a na dalších místech (Měřínský/Stuchlík 1980, 373-376). Postupně se ukázalo, že jde o jev poměrně častý. Vždyť v Dolních Věstonicích se zjišťily na pohřebišti kultury zvoncovitých pohárů dva hroby s kruhovými žlábkami. Oba byly, bohužel, poškozeny mladšími hroby únětické kultury. V Tvořihrázi byly v roce 1990 a 1991 zjištěny dokonce tři hroby s kruhovými žlábkami (Bálek et al. 1999). Hroby s kruhovými žlábkami většinou obsahují bohatě vybavené pohřby. Muž pohřbený v Maršovicích byl vybaven 2 poháry, lukostřeleckou výbavou (13 šipek, nátepní destička), stříbrnou spirálkou a kostěným spínadlem (Langoval/Rakovský 1981). Bohaté hroby se zjistily rovněž v Tvořihrázi, kde se mimo jiné objevily zlaté destičky do vlasů (Bálek et al. 1999). Ve srovnání s kostrovými hroby je již na první pohled patrná chudší výbava a rovněž jednodušší konstrukce žárových hrobů (Bulhary, Lechovice, Přísnotice a Šlapanice). Stavba hrobů se žlábkem není, přirozeně, omezena pouze na Moravu. V Čechách se podobný hrob objevil ve Stehelčevsi (Hájek 1968, 118). Dnes je známe i z dalších oblastí a ve velkém počtu se vyskytují ve středním a dolním Porýní, tedy v Německu a Holandsku.



Obr. 2. Hroby kultury se zvoncovitými poháry: 1 - Brno-Chrlice; 2 - Pavlov; 3 - Lechovice; 4 - Prusínovice; 5 - Bulhary; 6 - Smolín.
 Abb. 2. Gräber der Glockenbecher-Kultur: 1 - Brno-Chrlice; 2 - Pavlov; 3 - Lechovice; 4 - Prusínovice; 5 - Bulhary; 6 - Smolín.

Hrobové jámy

Hrobové jámy s kostrovým pohřbem mají obvykle obdélníkový, kvadratický nebo oválný tvar, zatímco žárové pohřby jsou obvykle uloženy v jámě kruhového půdorysu. Toto pravidlo však má řadu výjimek. Výjimečně se objeví kostrový pohřeb v kruhové jámě nebo žárový hrob v obdélníkové jámě. Názorným příkladem je poměrně rozměrný obdélníkový hrob V z Lechovic (305 x 145 cm), v jehož středu ležela hromádka spálených kostí z dospělého člověka a hrob byl obklopen kruhovým žlábkem o průměru 9 m (obr. 2: 3; *Medunová/Ondráček* 1969, 438, 439, obr. 3). Opačným dokladem je hrob z Maref u Bučovic, kde na dně jámy kruhového tvaru ležela zetlelá kostra ve skrčené poloze a u ní se našly střepty ze zdobeného poháru (*Kalousek* 1956, 80).

Stěny hrobových jam jsou obvykle svislé a dno rovné, ale občas se v Čechách a na Moravě objeví schůdek na dně (*Havel* 1978, 94, 102). Příkladem hrobů se schůdkem je výše uvedený hrob V z Lechovic (obr. 2: 3; *Medunová/Ondráček* 1969, 438, obr. 3), hrob 28/90 z Bulhar (obr. 2: 5; *Dvořák et al.* 1996, tab. 15), hrob 19/27 z Kobylnice (*Dvořák, P.* 1992, 27, tab. 51), hroby 519, 573, 591 z Pavlova (obr. 2: 2; *Dvořák et al.* 1996, tab. 42: D; 48: A; 50: A), hrob XIII ze Smolína (obr. 2: 6; *Novotný* 1958, 297, obr. 3) nebo hroby 1/90, 2/91 a 4/91 z Tvořihráze (*Bálek et al.* 1999, tab. 3; 7; 12).

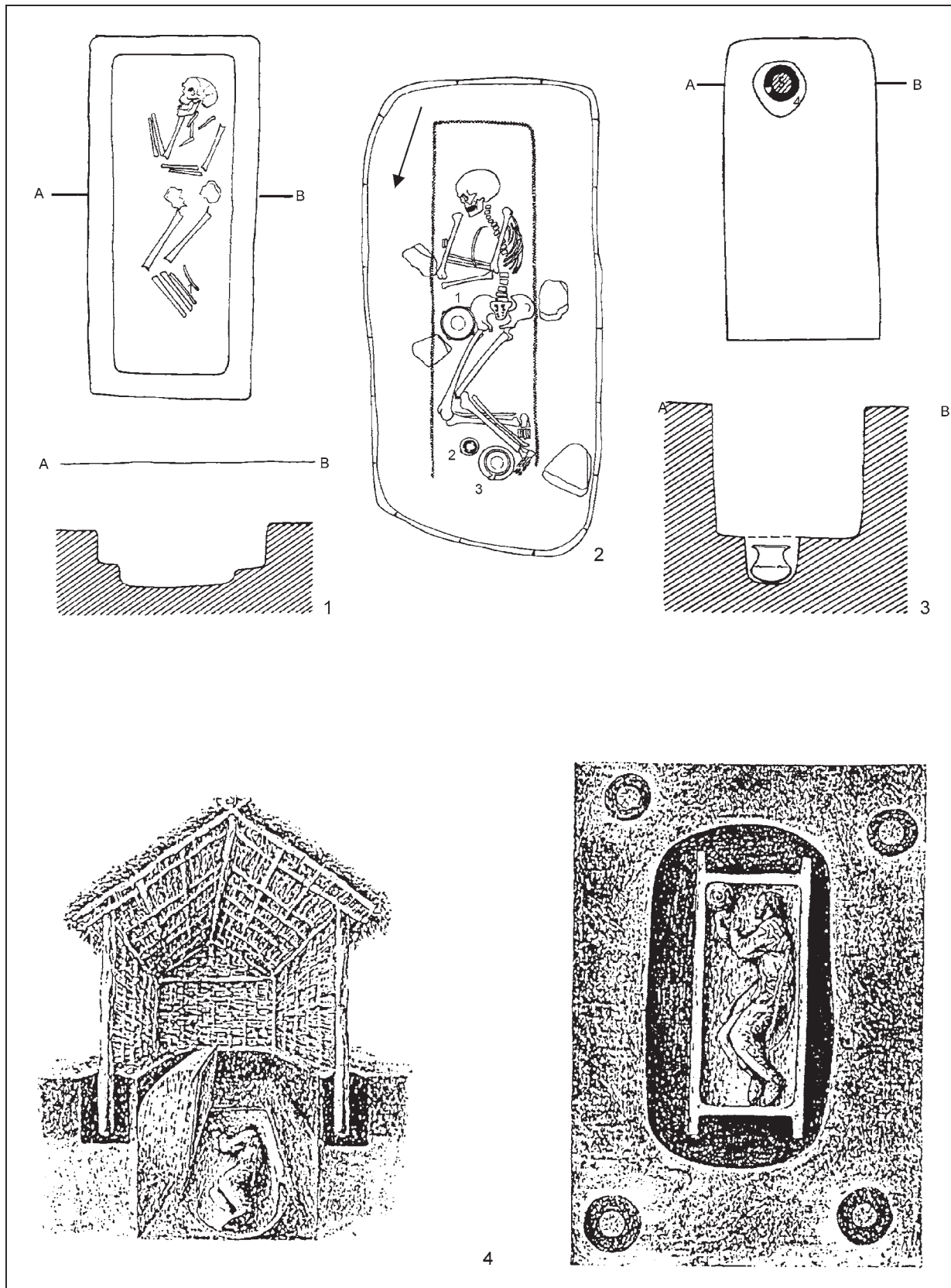
Ve velkých hrobkách v Prosiměřicích (*Pernička* 1961, 17-19, obr. 4), ve Smolíně (obr. 2: 6; *Novotný* 1958, 297, obr. 3) a v hrobech 1/90 a 2/91 v Tvořihrázi (*Bálek et al.* 1999, 26, tab. 3; 7; 15) byly stěny hrobové jámy obloženy dřevěnými deskami. S podobným obložením se můžeme setkat i u hrobů s menšími rozměry, jako to naznačuje například hrob 5 z Holubic (*Rakovský* 1985, 396, 397, obr. 1: 4) nebo hrob 48 ze Záhlinic (*Dvořák/Rakovský/Stuchlíková* 1992, 217, obr. 7). Mezi dříve odkrytými hroby s nedostatečnou dokumentací můžeme stejnou situaci předpokládat u hrobu B z Bohdalic (*Kalousek* 1956, 59, 60) nebo hrobu 6 z Maref (*Kalousek* 1956, 80, obr. 6). V některých případech se uvažuje o obložení stěn jiným organickým materiálem, jak to naznačují hroby 3/91 a 4/91 (*Bálek et al.* 1999, 26, tab. 10; 12). Organickým materiálem mohly být rohože, textil, kůže, rákos nebo jiná surovina podobného charakteru.

Pietní přístup k zemřelým dokumentují i dřevěné rakve, do nichž byli občas zemřelí ukládáni. Na rozdíl od starobronzových sarkofágů vydlabaných z kmene velkých stromů jsou rakve ve zvoncovitém prostředí patrně zhotoveny z desek. Od stromových sarkofágů se odlišují rovným dnem a více nebo méně kolmými stěnami. Známe je například z Dolních Věstonic (*Dvořák et al.* 1996, 19-20, tab. 22: B; 23; 25: A), Leduců (*Benešová* 1953; *Dvořák, P.* 1992, 30, tab. 59: A) nebo Moravské Nové Vsi - Hrušek (*Stuchlík/Stuchlíková* 1996a, 65, 66, obr. 15: 3, 4; 16: 3; 17: 3, 4). Určení, zda stopy dřevěného materiálu v hrobech pocházejí z dřevěného obložení nebo rakve, je někdy velmi problematické. Vcelku spolehlivě můžeme za obložení považovat případy, kdy se uvnitř hrobové jámy společně s pozůstatky dřevěných desek objevily i kúlové jamky. V kultuře zvoncovitých pohárů jsou podobné případy zachyceny v hrobech 1/90 a 3/91 v Tvořihrázi (*Bálek et al.* 1999, tab. 3; 10) nebo v Brandýsku v Čechách (*Kytlicová* 1960, 448, obr. 4).

Použití kamene

Vzácněji se objevují hroby obložené kameny. V některých případech je můžeme rovnou označit jako skříňkové hroby. Na Moravě byl prozkoumán v Brně-Chrlicích (obr. 2: 1) dětský kostrový pohřeb, který ležel na větším plochém kameni o rozměrech 40 x 30 x 10 cm, po stranách byl obložen dalšími kameny a překryt zhruba stejně velkým plochým kamenem (*Stuchlík/Smutný/Lorencová* 1975-1976, 208, obr. 3, tab. XXII). V Tasovicích na Znojemsku byl zase v menší jámě o rozměrech 70 x 60 cm žárový pohřeb obložený kamennými deskami (*Horáková-Jansová* 1932, 97). V Čechách, kde se skříňkových hrobů objevilo více, je známe z Kolína, Mostu, Poboří nebo Týnce (*Dvořák, F.* 1931; *Neustupný* 1928-1930; *Stocký* 1906-1908, 595, 39, 42, tab. IV: 7). Poněkud častěji se skříňkové hroby nebo hroby obložené kameny objevují v Německu a směrem na západ jich přibývá. V západní Evropě se lid kultury se zvoncovitými poháry dostal do styku s památkami megalitického okruhu. V této oblasti mnohdy nezakládal vůbec pohřebiště a pro pohřby svých zemřelých využíval již existující stavby, jako jsou megalitické hroby, chodbové hroby, pohřební jeskyně, skříňkové hroby a jiné. Pochovávaní do starých megalitických nebo skříňkových hrobů máme ve velké míře doloženo v celé oblasti od Španělska přes Francii až po Švýcarsko.

Využívání kamene při úpravě hrobových jam je běžné v kultuře zvoncovitých pohárů v západní Evropě, zatímco v Čechách se s tímto jevem setkáme mnohem vzácněji (*Kytlicová* 1969, 452) a na Moravě jde již jen o jednotlivé případy. Ojedinělé větší kameny se našly v kostrovém hrobu v Pavlově (*Dvořák et al.* 1996, tab. 51: B), v žárovém hrobu 4/91 v Tvořihrázi (*Bálek et al.* 1999, tab. 10), dále ve Lhánicích (*Hájek* 1951, 28) a několik menších kamenů ve Veselí nad Moravou (*Staňa* 1960, tab. 3: 2).



Obr. 3. Hroby epišňurového kulturního okruhu: 1, 3 - Holešov. Hroby protoúnětické kultury: 2 - Slavkov; 4 - Moravská Nová Ves.
 Abb. 3. Gräber des Epishňur-Kulturkreises: 1, 3 - Holešov. Gräber der Protoaunjetitzer-Kultur: 2 - Slavkov; 4 - Moravská Nová Ves.

EPIŠŇUROVÝ OKRUH

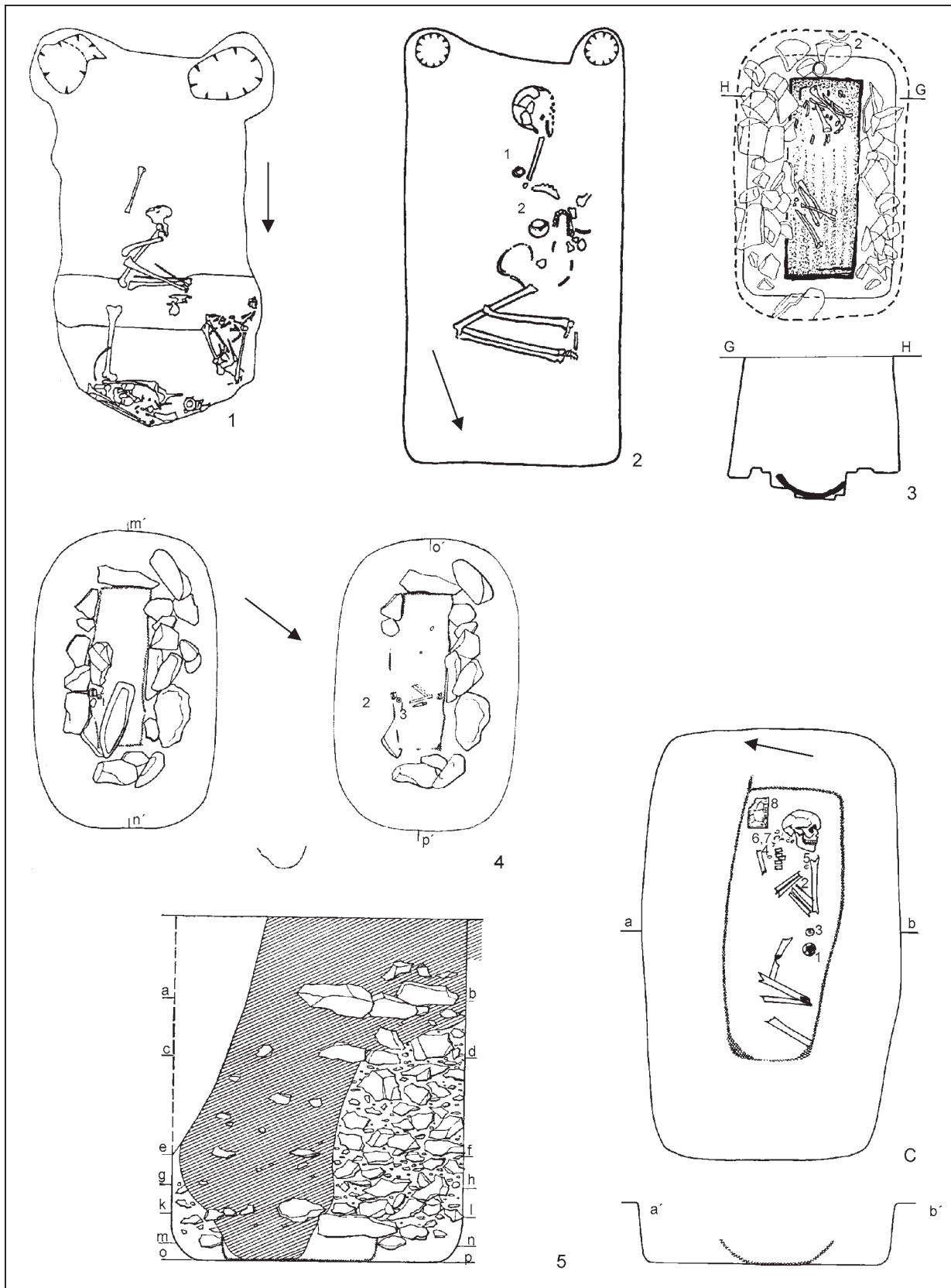
Na Moravě jsou hrobové jámy jednoduché a většinou pravidelné, ačkoliv v jiných oblastech, ať již na Slovensku nebo v Polsku, se projevuje značná pestrost při jejich úpravě. Objevují se hroby se stupňovou úpravou dna, obložení hrobové jámy dřevěnými deskami, vymazání dna a stěn vápenitým materiálem, obložení kameny, ukládání zemřelých do rakví nebo jejich zabalení do organických obalů (látky, kůže, rohože), hroby s kulovou konstrukcí, hroby se žlábkem a celá řada dalších způsobů úpravy (Bátora 1999). Na Moravě, vzhledem k výrazně menšímu počtu hrobů a rovněž k méně příznivým terénním podmínkám na jediném velkém pohřebišti v Holešově, složitější úpravy hrobové jámy zastupuje pouze stupňovitá úprava dna. Jako příklad můžeme uvést ukázky z Holešova, z nichž hrob 20 má schůdek podél delších stran, hrob 29 po celém obvodu hrobové jámy (obr. 3: 1) a hrob 385 má nepravidelné schůdky (Ondráček/Šebela 1985, obr. 13; 18; 143). Stranou ponechávám hrob 281 (obr. 3: 3), do jehož dna byla zahloblena jamka se zapuštěnou nádobou, protože keramika je již únětická, takže jeho spojitost s nitranskou kulturou je nejistá. V Holešově, stejně jako na jiných moravských nalezištích, se nepodařilo zachytit doklady dřevěných konstrukcí a rakví nebo použití kamenů při úpravě hrobových jam (Ondráček 1972, 168, 169), ačkoliv je z většiny soudobých lokalit máme doloženy.

ÚNĚTICKÁ KULTURA

Dosud ne zcela vyjasněným problémem v prostředí únětické kultury je existence mohyl. První mohyly jsou uváděny z protoúnětického období z Panenských Břežan v Čechách (Stocký 1926-1927, 12, obr. 5; 6). Ve vlastní únětické kultuře je pohřbívání pod mohylami běžné v jižních Čechách (Hájek 1954), vzácněji se s nimi setkáme ve středních Čechách (např. Plesl 1959) nebo v Rakousku (Ladenbauer-Orel 1949). Zvláštním jevem jsou tzv. knížecí mohyly, které známe z Polska (např. Kowiańska-Piaszykova/Kurnatowski 1954) nebo Německa (např. Grössler 1907). Na Moravě zatím žádné spolehlivé doklady neexistují, ačkoliv K. Tihelka (1953, 236) a později M. Chleborád (1963) únětické kultuře přisuzovali dvě mohyly z Letonic a jednu ze Suchohrdel. V obou případech však šlo o náhodné překrytí únětických hrobů mohylou ze střední doby bronzové (Stuchlík 1990, 139). Přirozeně, nelze vyloučit, že i na Moravě únětický lid tímto způsobem upravoval své hroby. Hrob 29 z Mušova (obr. 4: 4), s mimořádnými rozměry i nálezy, se nacházel poněkud stranou od zbývající části nekropole, takže se zde nabízí vysvětlení, že nad ním byla navržena mohyla (Stuchlík 1987, 30). Je to však pouze hypotetická a naprosto nedoložitelná úvaha.

Tvar hrobové jámy

Hrobové jámy únětické kultury jsou nejčastěji oválné nebo obdélníkové s více nebo méně zaoblenými rohy, přičemž oválné hroby jsou poněkud častější v protoúnětické kultuře než v únětické kultuře. M. Chleborád (1928, obr. 8) uváděl z Maref i hrob kruhového půdorysu, ale z popisu není jasné, zda nešlo o pohřeb v sídlíšní jámě. Obdobně je tomu i u hrobů ze Svatobořic (Šikulová 1963-1964). Stěny jsou svislé a jen vzácně se objeví hroby se šikmými stěnami, ať již směrem ke dnu zúžené nebo rozšířené (obr. 4: 3). Dno je obvykle rovné nebo jen mírně zaoblené. Skutečně jen výjimečně se objeví hroby se stupňovou úpravou dna, obvykle jde o prohloubení dna pro rakev. Poněkud častěji jsme se s touto úpravou setkali v Těšeticích (obr. 4: 3; Lorencová/Beneš/Podborský 1987, 104, obr. 7; 9; 10; 14; 37), vzácně se objevila i v Čejči (Ondráček 1967, 306, obr. 5; 7), Rebešovicích (obr. 5: 2; Ondráček 1962, 54), Moravské Nové Vsi - Hruškách (obr. 5: 4; Stuchlík/Stuchlíková 1996a, 84, obr. 4: 2) a na dalších nalezištích. Rozměry hrobových jam v únětické kultuře dosti kolísají. K největším patřily únětické hroby v Mušově o rozměrech 360 x 220 cm (obr. 4: 4; Stuchlík 1987, 20-23, obr. 13-15), Šlapanicích (300 x 250 cm - Tihelka 1953, 246) nebo Rebešovicích (300 x 150-170 cm - Ondráček 1962, 57). Patrně největší byl hrob z Telnice o rozměrech 500 x 213 cm (obr. 5: 1; Poulik 1943, obr. 2), jehož délka se asi o jeden metr prodloužila při sekundárním otevření hrobu. V rámci protoúnětické kultury patřily k největším hroby z Moravské Nové Vsi - Hrušek o rozměrech 245 x 128 a 260 x 120 cm (Stuchlík/Stuchlíková 1996a, 16, 36, obr. 8: 3; 14: 4). K nejmenším náleží protoúnětické hroby o rozměrech 100 x 70 cm z Velkých Pavlovic (Stuchlík/Stuchlíková 1996b, 162, obr. 7: A) nebo 100 x 80 cm z Moravské Nové Vsi - Hrušek (Stuchlík/Stuchlíková 1996a, 27, obr. 11: 2). Ve vlastní únětické kultuře se nejmenší hrobové jámy objevily v Rebešovicích (100 x 50 a 105 x 50 - Ondráček 1962, 25, 54) a v Těšeticích dokonce hrob miniaturních rozměrů 85 x 30-37 cm (Lorencová/Beneš/Podborský 1987, 66, obr. 27).



Obr. 4. Hroby únětické kultury: 1 - Bratčice; 2 - Troskotovice; 3 - Těšetice; 4 - Mušov; 5 - Velké Pavlovice.

Abb. 4. Gräber der Aunjetitzer-Kultur: 1 - Bratčice; 2 - Troskotovice; 3 - Těšetice; 4 - Mušov; 5 - Velké Pavlovice.

Kámen v hrobech

Velmi častým jevem v únětické kultuře na Moravě je použití kamenů při úpravě hrobové jámy. Výjimkou nejsou ani lokality, kde nadpoloviční část hrobů obsahoval kámen. Patří k nim Oblekovice se 60,89% (*Tihelka* 1953, 238) a Těšetice dokonce se 75,6% hrobů s kameny (obr. 4: 3; *Lorencová/Beneš/Podborský* 1987, 104). Vedle toho existují i pohřebiště, kde se kámen neuplatnil vůbec, nebo jen výjimečně.

Škála použití kamenů je poměrně široká. V hrobě se může objevit pouze jeden kámen, ale může jich být kolem kostry více a občas je z nich kolem zemřelého vytvořen celý věnec. Mnohem vzácněji byly kameny využity pro vytvoření obložení stěn hrobové jámy, jako tomu bylo například v Hradčanech (*Stuchlík/Trčala* 1991, obr. 2) nebo v Pavlově (*Stuchlík* 1992, obr. 5: C), ale někdy tvořily i mnohem složitější konstrukci. Hrobová jáma v Telnici, o rozměrech 380 x 260 cm, měla dno pokryto plochými kameny a další velké ploché kameny tvořily obložení stěny (obr. 5: 1; *Poulik* 1943, obr. 2; 3, tab. 2; *Stuchlík* 1993, obr. 153). Unikátní hrob se zjistil v Mušově, kde vyloupený hrob o rozměrech 360 x 220 cm a hloubce 420 cm byl zaplněn velkými kameny ode dna až po okraj (obr. 4: 4). Na dně tyto kameny tvořily i obložení rakve (*Stuchlík* 1987, 33, obr. 13-15). *K Tihelka* (1953, 236-238) rozdělil kamenné úpravy do pěti skupin, a to na:

1. hroby s kamenným věncem na obvodě;
2. hroby s kamennou zdí po obvodu;
3. hroby obložené plochými kameny (deskami);
4. hroby zaklenuté a zavalené kameny;
5. hroby pokryté nebo zadlážděné kameny.

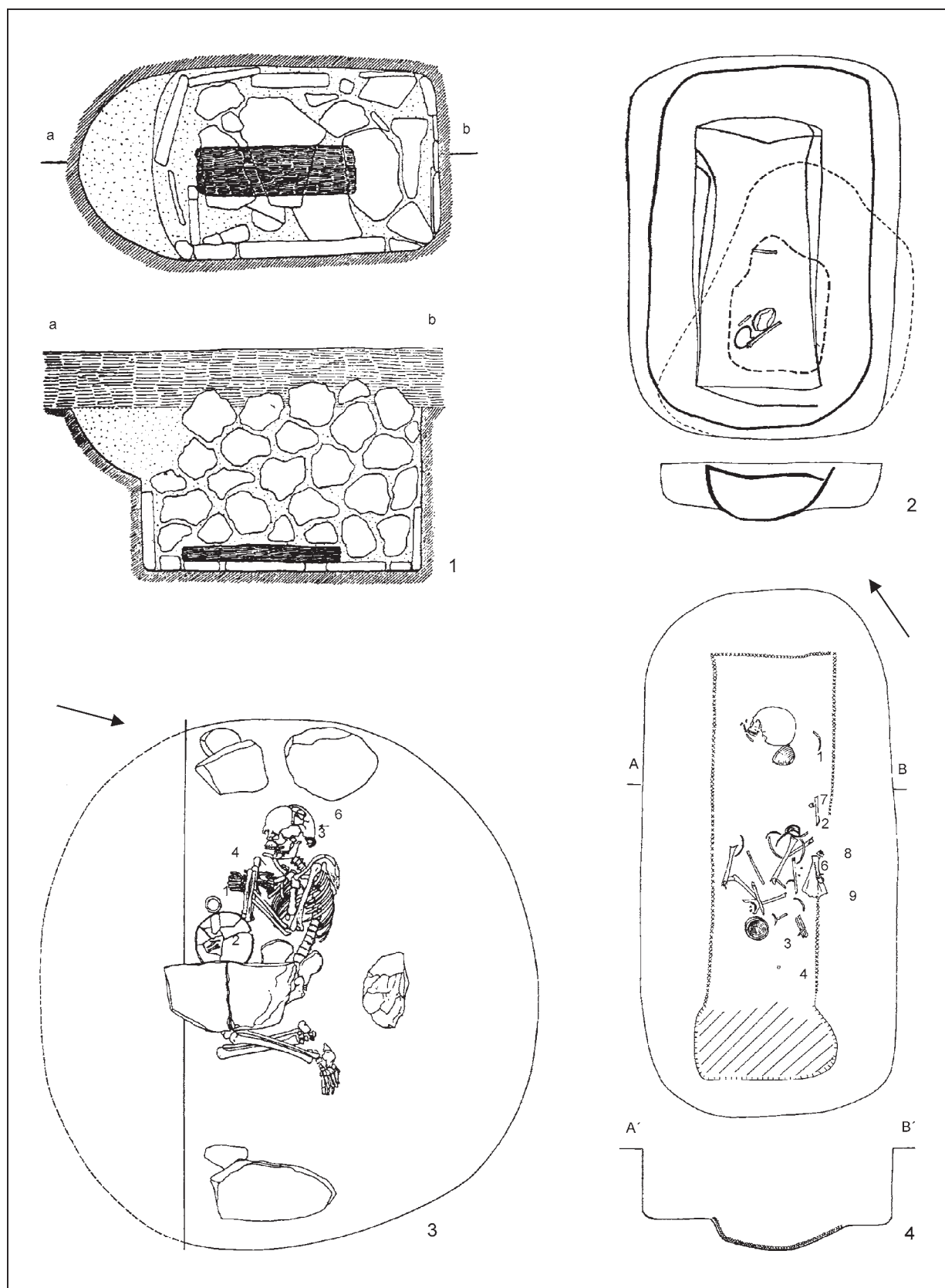
Obecně můžeme s tímto členěním souhlasit, pravdou ale je, že jednotlivé skupiny se mohou překrývat a zvláště starší objevy lze jen obtížně klasifikovat. Kameny se vzácně použily již v hrobech v protoúnětickém období (obr. 3: 2), ale běžně se objevují v hrobech až v období únětickém. O běžném využívání kamenů svědčí i jejich výskyt v sídlištním objektu v Podolí, kde kostra zemřelé ženy se 2 nádobami a 3 kovovými milodary byla obložena pěti velkými kameny, z nichž jeden ležel u nohou, dva po stranách těla a zbývající dva u hlavy (obr. 5: 3). Obložení pohřbu kameny je zcela srovnatelné s hroby na pohřebištích a výbava zemřelého keramikou a bronzovými milodary rovněž spíše odpovídá regulárnímu hrobu (*Mikulková/Stuchlík/Vitula* 1996). Zvláštní kategorií tvoří případy, kdy menší kameny podpírají dřevěné rakve.

Rakve

Typickým znakem únětické kultury, zvláště na Moravě, je časté používání dřevěných rakví. Poprvé na ně upozornil při publikování hrobu z Telnice *J. Poulik* (1943). Dokladů o jejich existenci začalo výrazně přibývat zhruba od počátku šedesátých let dvacátého století. Na masové používání rakví v únětické kultuře se přišlo při výzkumu a při publikování pohřebiště u Rebešovic (*Ondráček* 1962, 57-61). Od té doby prakticky na každém zkoumaném pohřebišti byly rakve zachyceny. Namátkou můžeme uvést Čejč (*Ondráček* 1967), Dolní Věstonice (*Měřínský* 1981), Moravská Nová Ves - Hrušky (obr. 5: 4; *Stuchlík/Stuchlíková* 1996a), Mušov (obr. 4: 4; *Stuchlík* 1987), Slavkov (*Horáková-Enderová/Štrof* 2000), Těšetice (obr. 4: 3; *Lorencová/Beneš/Podborský* 1987), Velké Pavlovice (obr. 4: 56; *Stuchlík/Stuchlíková* 1996b). Z chronologického hlediska je důležité, že rakve jsou doloženy již na protoúnětických pohřebištích v Moravské Nové Vsi - Hruškách (*Stuchlík/Stuchlíková* 1996a, 81, 82) a ve Slavkově (obr. 3: 2; *Enderová/Stuchlíková* 1997), ale v mladším vývoji únětické kultury jich výrazně přibývá.

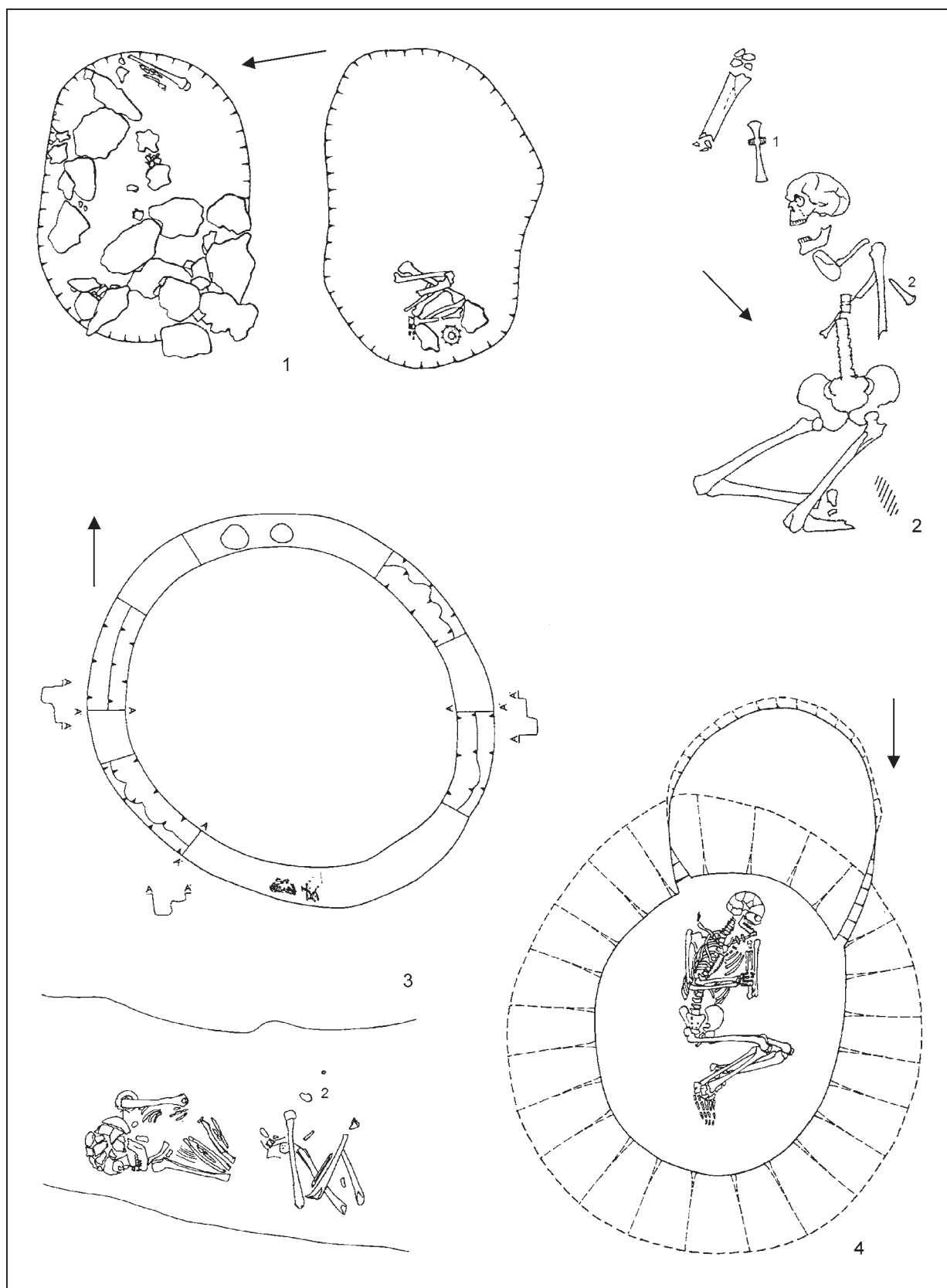
Rakve jsou, pokud se to podaří v terénu rozpoznat, zhotoveny vždy z kmene velkých stromů, takže mají na řezu obvykle tvar půlkruhu (*Ondráček* 1962, obr. 5: 8; 9; *Stuchlík* 1987, obr. 5: B; 12: A; 16: D; *Stuchlík/Stuchlíková* 1996a, obr. 6: 2; 7: 4; 9: 3; tab. III: 4; VI: 3, 4). Zatím všechny analýzy zbytků uhlíků ukázaly, že byly vydlabány z kmene dubů. Jen vzácně se v Rebešovicích (*Ondráček* 1962, 58, obr. 8b; 9; 34: 2; 35: 1), Těšeticích (*Lorencová/Beneš/Podborský* 1987, 107, obr. 20a) nebo Velkých Pavlovicích (*Stuchlík/Stuchlíková* 1996b, 135, obr. 5: A) podařilo zachytit i zbytky horní části rakve - víka. Rakve s konci protaženými ve výčnělky se objevily v Mušově (*Stuchlík* 1987, 39, obr. 12: A), Moravské Nové Vsi - Hruškách (*Stuchlík/Stuchlíková* 1996a, 87, obr. 5: 2; 6: 3) nebo Velkých Pavlovicích (obr. 4: 5; *Stuchlík/Stuchlíková* 1996b, 135, Abb. 9). Dnes převládá názor, že jde o držadla při přenášení rakví (*Pleinerová* 1960, 20; *Ondráček* 1962, 58). Na některých lokalitách se podařilo při výzkumu zjistit uvnitř rakví nebo vedle nich i vrstvičky jílů. Předpokládá se, že sloužil buď při vymazání rakve, nebo při spojování dolního a spodního dílu dřevěné schránky (*Ondráček* 1962, 58; *Stuchlík* 1987, 39; *Stuchlík/Stuchlíková* 1996a, 87).

Zcela zvláštní formu pohřbů v rakvích představují dětské kostrové pohřby v nádobách, tzv. pithoi. Jde o formu pohřbů, kterou ve velkém počtu známe z egejské oblasti. Ve střední Evropě jsou doloženy hlavně



Obr. 5. Hroby a pohřby únětické kultury: 1 - Telnice; 2 - Rebešovice; 3 - Podolí; 4 - Moravská Nová Ves-Hrušky.

Abb. 5. Gräber und Begräbnisse der Aunjetitzer-Kultur: 1 - Telnice; 2 - Rebešovice; 3 - Podolí; 4 - Moravská Nová Ves-Hrušky.



Obr. 6. Hroby věteřovské skupiny: 1 - Klentnice; 2, 3 - Borotice; 4 - Budkovice.

Abb. 6. Gräber der Věteřov-Gruppe: 1 - Klentnice; 2, 3 - Borotice; 4 - Budkovice.

v závěru starší doby bronzové na pozdně únětických, severopanonských, maďarovských a věteřovských nalezištích. Nejstarší případy však máme zachyceny již na únětických nalezištích na Cezavách u Blučiny (Tihelka 1963), v Dolních Věstonicích (Měřinský 1981, 193) a snad i ve Svatobořicích (Šikulová 1963-1964).

Domy mrtvých

Mimořádnou úpravu hrobů máme doloženo z Moravské Nové Vsi - Hrušek, Bratčic a Suchohrdel. Protoúnětický hrob 19 v Moravské Nové Vsi-Hruškách měl hrobovou jámu o rozměrech 235 x 120-140 cm, kterou obklopovaly čtyři kúlové jamky o průměru 32 až 42 cm a hloubce 8 až 13 cm od úrovně podloží. Vytvořily nepravidelný obdélník o délce 298 až 322 cm a šířce 206 až 210 cm. Z terénní situace jednoznačně vyplynulo, že jde o pozůstatky nadzemní konstrukce - tzv. pohřebního domu (obr. 3: 4; Stuchlík/Stuchlíková 1996a, 76-78, obr. 10; 42). V prostředí protoúnětické kultury jde o první stavbu tohoto druhu. Hroby s kúlovými jamkami jsou dosti početné ve skupině Unterwölbling (např. Franzhausen), včetně její nejstarší fáze Gemeinlebarn I (Neugebauer et al. 1991, obr. 19: 1-3), která je současná s protoúnětickou kulturou. Pohřební domy známe ze šňůrového prostředí, kde se vyskytují vnitřní konstrukce i domy mrtvých (viz výše), ale objevily se rovněž v nitranském prostředí na Slovensku (Bátora 1999). Při podrobnějším studiu starších nálezů na Moravě se ukázalo, že podobné hroby máme i ze staršího stupně únětické kultury v Bratčicích (obr. 4: 1; Stuchlík 2001, obr. 6: 10, 11; Stuchlík/Stuchlíková 1996a, obr. 43: 10, 11) a Suchohrdcích (Stuchlík 2000, obr. 8: D) a z mladšího stupně v Troskotovicích (obr. 4: 2; Kovárník 1999, 151, obr. 14; Stuchlík 2000, obr. 8: C). Ve všech těchto případech však byly kúlové jamky umístěny na rozhraní hrobové jámy a okolního terénu, tedy stejně jako ve Franzhausenu nebo u některých slovenských objektů, takže nelze vždy spolehlivě rozhodnout, zda jde o doklady hrobových domů nebo o pozůstatky konstrukcí uvnitř hrobů.

Věteřovská skupina

O pohřebním ritu věteřovské skupiny máme zatím velmi skromné vědomosti, protože ještě před nepříliš dávnou dobou jsme znali jen několik ojedinělých hrobů (Stuchlíková 1990, 147). Většinou šlo o starší objevy, u nichž nejsou dochovány nálezy okolnosti. K nemnoha výjimkám patří hrob oválného půdorysu a překrytý kameny, který prozkoumal J. Říhovský při odkryvu žárového pohřebiště v Klentnici (obr. 6: 1; Stuchlíková 1990, obr. 2: 1). Ve větší míře se vyskytovaly pouze pohřby na sídlištích, které byly v minulosti dokonce považovány za jediný způsob pohřebního ritu (Tihelka 1960, 109, 110) a i v současné době tvoří převážnou část dokladů pohřebního ritu věteřovského lidu (Stuchlíková 1990). Obvykle jsou zemřelí, ať již jde o jednotlivce nebo hromadné pohřby, uloženi na dno zásobnicové jámy (obr. 4: 4). Zcela neobvyklý je pohřeb zjištěný v rámci rondelu v Šumicích. Mladý jedinec byl uložen ve skrčené poloze v hrobové jámě s kolmými stěnami a rovným dnem, která byla umístěna nedaleko vchodu v halové stavbě (Stuchlík/Stuchlíková 1999, 102, 104, obr. 13).

Teprve díky odkryvu mohylového pohřebiště v Boroticích se objevilo na Moravě první věteřovské pohřebiště. Hroby jsou uloženy na původní úrovni terénu nebo v násypu mohyly, takže tvar hrobové jámy se nepodařilo nikdy rozpoznat (obr. 6: 2). Počet pohřbu pod jednou mohylou není jednotný a různá je i velikost mohyl. Podrobnější poznatky se podařilo získat pouze v jednom případě, kdy se z původní mohyly zachoval pouze obvodový kruhový a poměrně mělký žlábek. Centrální pohřeb se nepodařilo zjistit - patrně byl zničen orbou, protože mohyla ležela na poli. Vně žlábků, přesněji řečeno ve vnější části žlábků ležela těsně pod současným povrchem kostra ve skrčené poloze na boku s jednou nádobou a bronzovým páskem (obr. 6: 3).

Z jiných druhů hrobů zůstávají pouze dětské kostrové pohřby v nádobách. V Mikulově je ve věteřovském období zastoupen minimálně jeden případ, zatímco další dva lze datovat jen rámcově do starší doby bronzové (Jüttner 1950). Druhý pohřeb v nádobě byl zjištěn v Olbramovicích (Perníčka/Podborský 1959, 6, 8, tab. II: 2-4; III: 3). Obdobně je interpretována i skupina 13 zásobnic věteřovského rázu, překrytých mísami, z Hradiska u Kroměříže. Kosterní materiál se sice nedochoval, avšak rozbor výplně nádob s vysokým obsahem fosforu, který ukazuje na přítomnost zbytků živočišných tkanin, stejně jako výskyt několika drobných bronzových náramků tuto teorii potvrzuje (Spurný 1961). Rovněž na mohylníku v Boroticích se zjistily v mohylách 1 a 3 zásobnice (Stuchlík 1990, 141, obr. 9: 3-4), ale vzhledem ke špatnému stavu dochování kostí nelze spolehlivě určit, zda šlo skutečně o dětské pohřby v nádobách nebo o běžné kostrové hroby vybavené zásobnicí.

LITERATURA

- Bálek et al. 1999 - M. Bálek/P. Dvořák/J. Kovárník/A. Matějčková: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů v Tvořihrázi (okr. Znojmo). Pravěk. Suppl. 4. Brno 1999.
- Bátora 1999 - J. Bátora: Gräber mit Totenhäusern auf frühbronzezeitlichen Gräberfeldern in der Slowakei (Beitrag zu Kulturverbindungen zwischen Mittel-, West- und Osteuropa). Praehist. Zeitschr. 74, 1999, 1-57.
- Benešová 1953 - A. Benešová: Nový nález zvoncovitých pohárů na Moravě. Arch. Rozhledy 5, 1953, 541, 542.
- Buchvaldek 1986 - M. Buchvaldek: Kultura se šňůrovou keramikou ve střední Evropě. Praehistorica 12. Praha 1986.
- Červinka 1909 - I. L. Červinka: O mohylách moravských. Olomouc 1909.
- Čižmář 1985 - M. Čižmář: Hroby kultury se šňůrovou keramikou z Holubic a Tvarožné. Arch. Rozhledy 37, 1985, 403-412.
- Čižmářová 1984 - J. Čižmářová: Hroby kultury s keramikou šňůrovou z Brna-Starého Lískovce. Arch. Rozhledy 36, 1984, 208-215.
- Dvořák, F. 1931 - F. Dvořák: Nálezy zvoncovité keramiky na Kolínsku a Českosbrodsku. Pam. Arch. 37, 1931, 36-45.
- Dvořák, P. 1992 - P. Dvořák: Die Gräberfelder der Glockenbecherkultur in Mähren I (Bez. Blansko, Brno-město, Brno-venkov). Brno 1992.
- Dvořák et al. 1996 - P. Dvořák/A. Matějčková/J. Peška/I. Rakovský: Gräberfelder der Glockenbecherkultur in Mähren II (Bez. Břeclav). Brno - Olomouc 1996.
- Dvořák/Rakovský/Stuchlíková 1992 - P. Dvořák/I. Rakovský/J. Stuchlíková: Pohřebiště lidu kultury zvoncovitých pohárů u Záhlavic, okr. Kroměříž. Pravěk (N. Ř.) 2, 1992, 215-232.
- Enderová/Stuchlíková 1997 - P. Enderová/J. Stuchlíková: Hroby potočnické kultury ze Slavkova, okr. Vyškov. Pravěk (N. Ř.) 7, 1997, 237-243.
- Grössler 1907 - H. Grössler: Das Fürstengrab in großen Galgenhügel am Paulsschachte bei Helmsdorf (im Mansfelder Seekreise). Jahresschr. Halle 6, 1907, 6-112.
- Hájek 1951 - L. Hájek: Nové nálezy kultury zvoncovitých pohárů. Arch. Rozhledy 3, 1951, 27-30.
- Hájek 1954 - L. Hájek: Jižní Čechy ve starší době bronzové. Pam. Arch. 45, 1954, 115-192.
- Hájek 1968 - L. Hájek: Kultura zvoncovitých pohárů v Čechách. Arch. Stud. Mat. 5. Praha 1968.
- Havel 1978 - J. Havel: Pohřební rítus kultury zvoncovitých pohárů v Čechách a na Moravě. Praehistorica 7, 1978, 91-117.
- Hoppe/Weiss 1982 - F. Hoppe/B. Weiss: Ein Begräbnisplatz der Schnurkeramik bei Bergrheinfeld, Landkreis Schweinfurt, Unterfranken. Arch. Jahr Bayern 1982 (1983), 37, 38.
- Horáková-Jansová 1931 - L. Horáková-Jansová: Žárové hroby s vypíchanou keramikou v Praze-Bubenči. Zprávy Stát. Arch. Ústavu Praha 4, 1931, 28-45, 68-72.
- Horáková-Jansová 1932 - L. Horáková-Jansová: Prehistorické nálezy v roce 1930 a 1931. Pam. Arch. 38, 1932, 92-98.
- Horáková-Enderová/Štrof 2000 - P. Horáková-Enderová/A. Štrof: Pohřebiště a sídliště kultury únětické ze Slavkova u Brna, okr. Vyškov. Pravěk. Suppl. 6. Brno 2000, 5-91.
- Chleborád 1928 - M. Chleborád: Poslední archeologické výzkumy na Bučovsku. Pravěk, seš. 4-6. Brno 1928.
- Chleborád 1934 - M. Chleborád: Pravěké hroby durinských skrčků na Bučovsku a v okolí. Bučovice 1934.
- Chleborád 1963 - M. Chleborád: Únětické hroby pod mohylami. Arch. Rozhledy 15, 1963, 4-6.
- Jüttner 1950 - K. Jüttner: Únětické (věteřovské) pohřby v nádobách na jižní Moravě. Obzor Praehist. 14, 1950, 365, 366.
- Kalousek 1956 - F. Kalousek: Lid se zvoncovitými poháry na Bučovsku (Morava). Čas. Moravského Mus. 41, 1956, 53-100.
- Kersten 1936 - K. Kersten: Das Totenhaus von Grünhof-Tesperhude. Offa 1, 1936, 56-87.
- Kovárník 1999 - J. Kovárník: Troskotovice, okr. Znojmo. In: V. Podborský a kol.: Pravěká sociokultovní architektura na Moravě. Brno 1999, 139-165.
- Kowiańska-Piaszykowska/Kurnatowski 1954 - M. Kowiańska-Piaszykowska/S. Kurnatowski: Kurhan kultury unietyckiej w Łękach Małych, pow. Kościan. Fontes Arch. Posnanienses 4, 1954, 43-76.
- Kretschsch 1953-1954 - H. Kretschsch: Drei schnurkeramische Grabanlagen auf dem „Grossen Steine“ bei Seifartsdorf, Landkreis Eisenberg/Thür. Alt-Thüringen 1, 1953-1954, 182-209.
- Kytlicová 1960 - O. Kytlicová: Eneolitické pohřebiště v Brandýsku. Pam. Arch. 51, 1960, 442-474.
- Ladenbauer-Orel 1949 - H. Ladenbauer-Orel: Frühbronzezeitliche Hügelgräber aus Eggenburg, N. Ö. Unsere Heimat 20, 1949, 58-60.
- Langová/Rakovský 1981 - J. Langová/I. Rakovský: Objekty kultury zvoncovitých pohárů z Jezeřan-Maršovic. Arch. Rozhledy 33, 1981, 19-36.
- Lorencová/Beneš/Podborský 1987 - A. Lorencová/J. Beneš/V. Podborský: Těšetice-Kyjovice 3. Únětické pohřebiště v Těšeticích-Vinohradech. Brno 1987.
- Machnik 1987 - J. Machnik: Hügelgräber der Schnurkeramikkultur in der nordkarpatischen Zone. In: D. Sre-

- jović/N. Tasić (Ed.): Hügelbestattung in der Karpaten-Donau-Balkan-Zone während der äneolithischen Periode. Beograd 1987, 131-154.
- Matthias 1968 - W. Matthias: Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik III. Berlin 1968.
- Medunová/Ondráček 1969 - A. Medunová/J. Ondráček: Birituální pohřebiště lidu s kulturou zvoncovitých pohárů u Lechovic, okr. Znojmo. Arch. Rozhledy 21, 1969, 437-445.
- Měřinský 1981 - Z. Měřinský: Záchranný archeologický výzkum v nové šterkovně n. p. Ingstav u Dolních Věstonic. Jižní Morava 17, 1981, 192-194.
- Měřinský/Stuchlík 1980 - Z. Měřinský/S. Stuchlík: Hroby kultury se zvoncovitými poháry a středodunajské mohylové kultury v Bulharech, okr. Břeclav. Arch. Rozhledy 32, 1980, 368-380.
- Mikulková/Stuchlík/Vitula 1996 - B. Mikulková/S. Stuchlík/P. Vitula: Pohřby na únětických sídlištích v Podolí a Tvarožné. Pravěk (N. Ř.) 6, 1996, 139-156.
- Neugebauer et al. 1991 - J.-W. Neugebauer/A. Gatringer/Ch. Blesl/Ch. Neugebauer-Maresch/B. Sitzwohl: Rettungsgrabung im Unteren Trisental im Jahre 1991 (mit Ausblick auf 1992). Zenter Vorbericht über die Aktivität der Abt. F. Bodendenkmale des Bundesdenkmalamtes im Raum St. Pölten-Traismauer. Fundber. Österreich 30, 1991, 87-140.
- Neustupný 1928-1930 - J. Neustupný: Skřínkový žárový hrob kultury zvoncovitých pohárů z Mostu. Pam. Arch. 36, 1928-1930, 12-14.
- Novotný 1958 - B. Novotný: Hroby kultury zvoncovitých pohárů u Smolína na Moravě. Pam. Arch. 49, 1958, 297-311.
- Ondráček 1962 - J. Ondráček: Únětické pohřebiště u Rebešovic na Moravě. Sbor. Čsl. Společ. Arch. 2, 1962, 5-100.
- Ondráček 1967 - J. Ondráček: Únětické pohřebiště v Čejči u Hodonína. Arch. Rozhledy 19, 1967, 302-310, 318-320.
- Ondráček 1972 - J. Ondráček: Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově. Arch. Rozhledy 24, 1972, 168-172, 233-235.
- Ondráček/Šebela 1985 - J. Ondráček/L. Šebela: Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově. Stud. Muz. Kroměříž '85, 1985, 2-130.
- Perníčka 1961 - R. M. Perníčka: Eine unikate Grabanlage der Glockenbecherkultur bei Prosiměřice, Südwest-Mähren. Sbor. Prací. Fil. Fak. Brno E 6, 1961, 9-54.
- Perníčka/Podborský 1959 - R. M. Perníčka/V. Podborský: Ein Kinderbegräbnis in Gefäß und ein Grab mit der Křténover Schafthalsaxt des Typs Věteřov aus der Bronzezeit in Olbramovice. Sbor. Prací. Fil. Fak. Brno E 4, 1959, 5-21.
- Pleinerová 1960 - I. Pleinerová: Únětické pohřby v rakvích. Arch. Rozhledy 12, 1960, 13-27, 49-50.
- Plesl 1959 - E. Plesl: Nálezy únětické kultury na mohylníku v Mladé Boleslavi - Čejetičkách. Pam. Arch. 50, 1959, 34-53.
- Podborský a kol. 2002 - V. Podborský a kol.: Dvě pohřebiště neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě. Brno 2002.
- Poulík 1943 - J. Poulík: Ein spätaunjetitzer Grab in Telnitz, Bez. Brünn. Zeitschr. Mährischen Landesmus. (N. F.) 2, 1943, 67-73.
- Poulík 1995 - J. Poulík: Žuráň in der Geschichte Mitteleuropas. Slov. Arch. 43, 1995, 27-110.
- Rakovský 1985 - I. Rakovský: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů v Holubicích. Arch. Rozhledy 37, 1985, 393-400.
- Schirmeisen 1936 - K. Schirmeisen: Fundnachrichten aus Mähren. Nachrbl. Dt. Vorzeit 12, 1936, 10-19.
- Smrž 1983 - Z. Smrž: Čachovice, okr. Chomutov. Arch. Výzkumy Severní Čechy 1981, 1983, 9-10.
- Spurný 1961 - V. Spurný: K rituálním poměrům ve střední době bronzové na Moravě. Pam. Arch. 53, 1961, 186-194.
- Staňa 1960 - Č. Staňa: Hrob kultury zvoncovitých pohárů ve Veselí n. M. Přehled výzkumů 1959, 32-35.
- Stocký 1906-1908 - A. Stocký: Zpráva o praehistorickém výzkumu dobrovického okolí v letech 1905 až 1906. Pam. Arch. 22, 1906-1908, 594-596.
- Stocký 1926-1927 - A. Stocký: Únětická keramika v Čechách. Pam. Arch. 35, 1926-1927, 1-21.
- Stuchlík 1987 - S. Stuchlík: Únětické pohřebiště v Mušově. Stud. AÚ Brno XIV/2. Brno 1987.
- Stuchlík 1990 - S. Stuchlík: Počátky mohylového pohřbívání v době bronzové na Moravě In: Pravěké a slovan-ské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka. Brno 1990, 128-145.
- Stuchlík 1992 - S. Stuchlík: Pohřebiště únětické kultury z Pavlova, okr. Břeclav. Pravěk (N. Ř.) 2, 1992, 237-253.
- Stuchlík 1993 - S. Stuchlík: V lesku zlatavého bronz. In: V. Podborský a kol.: Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993, 233-332.
- Stuchlík 2000 - S. Stuchlík: Únětická kultura a epišňurový kulturní okruh na Moravě. In: 150 lat Muzeuma Archeologicznego w Krakowie. Kraków 2000, 281-296.
- Stuchlík 2001 - S. Stuchlík: Die Besiedlung Ostmährens durch die Aunjetitzer Kultur und den epischnurkeramischen Komplex zu Beginn der Bronzezeit. In: A. Lippert/M. Schultz/S. Shennan/M. Teschler-Nicola (Ed.): Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit in Mitteleuropa. Rahden/Westf. 2001, 221-230.
- Stuchlík/Smutný/Lorencová 1975-1976 - S. Stuchlík/Z. Smutný/A. Lorencová: Hroby kultury se zvoncovitými poháry a únětické kultury z Chřlic. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 20-21, 1975-1976, 507-518.

- Stuchlík/Stuchlíková 1996a* - S. Stuchlík/J. Stuchlíková: Pravěká pohřebiště v Moravské Nové Vsi-Hruškách. Stud. AÚ Brno XVI/1. Brno 1996.
- Stuchlík/Stuchlíková 1996b* - S. Stuchlík/J. Stuchlíková: Aunjetitzer Gräberfeld in Velké Pavlovice, Südmähren. Praehist. Zeitschr. 71, 1996, 123-169.
- Stuchlík/Stuchlíková 1999* - S. Stuchlík/J. Stuchlíková: Šumice, okr. Znojmo. In: V. Podborský a kol.: Pravěká sociokultovní architektura na Moravě. Brno 1999, 95-114.
- Stuchlík/Trčala 1991* - S. Stuchlík/F. Trčala: Únětická pohřebiště v Hradčanech. Arch. Rozhledy 43, 1991, 225-246.
- Stuchlíková 1990* - J. Stuchlíková: Otázky pohřebního ritu moravské věteřovské skupiny. In: Pravěké a slovan-ské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka. Brno 1990, 146-157.
- Šebela 1986* - L. Šebela: Postavení kultury se šňůrovou keramikou v moravském eneolitu a její vývoj v Karpat-ské kotlině. Kandidátska disertace. Brno 1986, rukopis.
- Šebela 1993* - L. Šebela: Kultura se šňůrovou keramikou. In: V. Podborský a kol.: Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993, 204-218.
- Šebela 1999* - L. Šebela: The Corded Ware Culture in Moravia and in the Adjacent Part of Silesia. Fontes Arch. Moraviae 23. Brno 1999.
- Šikulová 1963-1964* - V. Šikulová: Únětický pohřeb přikrytý torsy nádob ze Svatobořic u Kyjova. Sbor. AÚ ČSAV 3, 1963-1964, 62-64.
- Tihelka 1953* - K. Tihelka: Moravská únětická pohřebiště. Pam. Arch. 44, 1953, 229-328.
- Tihelka 1960* - K. Tihelka: Moravský věteřovský typ. Pam. Arch. 51, 1960, 27-135.
- Tihelka 1963* - K. Tihelka: Dětský pohřeb v nádobě na Cezavách u Blučiny. Arch. Rozhledy 15, 1963, 6-9.
- Tunia 1979* - K. Tunia: Cmentarzysko kultury keramiky sznurowej w Koniuszy, woj. Kraków. Sprawozdania Arch. 31, 1979, 47-75.
- Vokolek/Zápotocká 1997* - V. Vokolek/M. Zápotocká: Gräber und Gräberfeld in Plotiště n. L. und Předměřice n. L., Bez. Hradec Králové. Pam. Arch. 88, 1997, 5-55.
- Wagner 1933* - K. H. Wagner: Spätneolithischer Gräbhügel bei Horbach, Kr. Gelnhausen. Germania 17, 1933, 252-255.
- Zápotocká 1998* - M. Zápotocká: Bestattungsritus des böhmischen Neolithikums. Praha 1998.

prof. PhDr. *Stanislav Stuchlík*, CSc.
 Archeologický seminář FPF Slezské univerzity
 Masarykova 37
 CZ-746 01 Opava
 Archeologický ústav AV ČR, Brno
 Královopolská 147
 CZ-612 00 Brno
 stuchlik@iabrno.cz

GRABGRUBENGESTALTUNG IN DER ÜBERGANGSZEIT ZWISCHEN STEIN- UND BRONZEZEIT IN MÄHREN

Zusammenfassung

In der Steinzeit stoßen wir nur selten auf große Grabfelder. Diese werden erst am Ende des Äneolithikums üblich und wir können annehmen, dass von dieser Zeit an wenigstens die meisten Menschen beerdigt wurden. Mit dem zahlenmäßigen Anwachsen der Grabfelder vergrößerte sich auch die Variabilität der Gräber.

Die Bestattungsarten des Schnurkeramikvolkes kennen wir von den Flach- und Hügelgräberfeldern in Nordmähren (Abb. 1:3). Außer diesem Gebiet traten Hügelgräber in Letonice und Podolí-Žuráň auf und sie werden auch von dem Grab mit kreisförmiger Rinne in Holubice (Abb. 1:4) angedeutet. Die Gräber haben eine quadratische oder ovale Form mit einfacher Gestaltung. Eine Ausnahme bilden die Ringgräber in Marefy und Kostelec bei Holešov (Abb. 1:2,3). Steine wurden in Holubice und Kostelec bei Holešov (Abb. 1:3,4) nachgewiesen und eine Holzkonstruktion mit kleinen Pfahlgruben in Boleradice und Brno-Starý Lískovec (Abb. 1:1).

Abwechslungsreicher ist der Bestattungsritus der Glockenbecherkultur. Neben Flachgräbern treten in Nordmähren Gräber in Hügeln auf (z.B. in Kostelec bei Holešov und Prusínovice – Abb. 2:4). Auf dem übrigen Territorium wird ihr Vorhandensein durch Gräber mit ringförmigen Rinnen angedeutet. Die reichhaltig ausgestattete Bestattung in einer stufenförmigen Grube in Smolín wurde von einem Graben mit einem Durchmesser von 5,5 m (Abb. 2:6) umgeben. Das reich versehene zentrale Grab eines Mannes in Prosiměřice wurde von einem Innengraben und nach der Hinzufügung eines sekundären Brandgrabes noch durch einen Außengraben abgegrenzt. Weitere Gräber mit einer Rinne wurden in Bulhary, Jezeřany-Maršovice, Lechovice (Abb. 2:3), zwei in Dolní Věstonice und drei in Tvořihráz festgestellt und die meisten von ihnen waren reichhaltig ausgestattet. Die Skelettgräber haben eine quadratische oder ovale Form und die Brandgräber liegen in Ringgruben. Ausnahmsweise wurde ein Skelettgrab in einer Ringgrube oder ein Brandgrab in einer rechteckigen Grube (Abb. 2:3) gefunden. Die Gräber haben senkrechte Wände, einen ebenen Boden und ab und zu auf dem Grund eine kleine Abstufung (Abb. 2:2,3,5,6). In den Gruftgräbern in Prosiměřice, Smolín (Abb. 2:6) und weiteren Gräbern waren die Wände mit Holzbrettern oder organischem Material verkleidet und ab und zu traten auch aus Brettern gefertigte Särge auf (z.B. in Ledce, Moravská Nová Ves - Hrušky). Selten sind mit Stein ausgesetzte Gräber. Als Steinkistengrab ist das Grab in Brno-Chrlice (Abb. 2:1) oder in Tasovice zu betrachten.

Die Grabgruben der Epischurkultur sind in Mähren einfach und zumeist nach den gleichen Regeln hergerichtet, obwohl sie in anderen Gebieten in ihrer Gestaltung eine ziemlich Vielfalt aufweisen. Die einzige Ausnahme bildet der stufenförmig gestaltete Boden, der einige Male auf dem Gräberfeld in Holešov auftritt (Abb. 3:1), aber seine Verbindung mit der Nitra-Kultur ist ungewiss.

Die Gräberfelder von Aunjetitz in Mähren sind flach. Der Aunjetitzer Kultur wurden die Hügelgräber in Letonice und Suchbátly zugeordnet, aber es handelte sich um eine zufällige Überdeckung der Aunjetitzer Gräber durch ein jüngeres Hügelgrab. Die Gräber sind oval oder rechteckig mit gerundeten Ecken, wobei die ovalen Gräber häufiger der Protoaunjetitzer Zeit zuzuordnen sind. In Marefy wird ein Ringgrab angegeben, aber es ist nicht klar, ob es sich nicht um eine Bestattung in einer Siedlungsgrube handelte. Die Wände sind senkrecht und seltenerweise abgeschrägt (Abb. 4:3), der Boden ist eben oder leicht gerundet. Selten haben sie eine stufenförmige Gestaltung des Bodens oder eine Bodenvertiefung für den Sarg (Abb. 4:3; 5:2,4). Die Grabmaße schwanken zwischen Kindergräbern in Těšetice (86x30-37 cm) und großen Gräbern in Mušov (360x220 – Abb. 4:4). Das Grab in Telnice war 500 cm lang (Abb. 5:1), aber die Länge ist durch sekundäre Öffnung verlängert worden. Das größte Grab wurde in Moravská Nová Ves – Hrušky (245x128 cm) festgestellt. Auf den Grabfeldern tauchen in den Gräbern Steine auf und manchmal auch in großer Anzahl (Oblekovic – 60,89 %, Těšetice – 75,6 %). Beim Skelett liegen gewöhnlich fünf Steine, aber manchmal bilden sie um den Toten herum einen ganzen Kreis und selten dienen sie zum Aussetzen der Wände. Das Grab in Telnice hatte den Boden und die Wände mit flachen Steinen ausgelegt (Abb. 5:1) und das Grab in Mušov füllten Steine bis zum Grund bis in eine Tiefe von 420 cm und sie bildeten auch die Sargverkleidung (Abb. 4:4). Steine tauchten in Protoaunjetitzer Gräbern selten auf (Abb. 3:2), aber erst in der Aunjetitzer Zeit waren sie üblich. In Podolí umgaben Steine auch das Skelett in einer Siedlungsgrube (Abb. 5:3). Typisch ist, dass die Toten in aus einem Stamm ausgemeißelte Särge gelegt werden. Massenweise wurden sie in Rebešovice und Těšetice festgestellt und heute treten sie an jedem Bestattungsort auf (Abb. 4:3-5; 5:4). Sie sind in Protoaunjetitzer Gräbern festgestellt worden (Abb. 3:2), aber in der jüngeren Aunjetitzer Kultur sind sie häufiger geworden. Einige Male sind Särge mit Griffen an den Enden (Abb. 4:5) oder mit Resten von Deckeln erfasst worden. Eine Besonderheit bilden Kindergräber in Gefäßen (Blučina – Cezavy, Dolní Věstonice). Das Protoaunjetitzer Grab von Moravská Nová Ves – Hrušky hatte um die Grabgrube herum vier kleine Pfahlgruben, die Reste von sog. Totenhäusern (Abb. 3:4) darstellen. Die Gräber aus der eigentlichen Aunjetitzer Kultur (Abb. 4:1,2) hatten am Grabgrubenrand Pfahlgruben und es ist nicht sicher, ob es sich um Reste von Totenhäusern oder von Innenkonstruktionen handelt.

Aus der Věteřov-Zeit kannten wir bis unlängst nur ein paar Gräber und als einzige Bestattungsart betrachtete man Gräber in den Siedlungen (Abb. 6:4). Zu den Ausnahmen zählt ein mit Steinen abgedecktes Grab in Klentnice (Abb. 6:1) oder das Grab eines jungen Menschen in einem Hallenbau in einem Rondell in Šumice. Das einzige Věteřov-Grabfeld ist das Hügelgrabfeld von Borotice. Die Gräber liegen in ursprünglicher Geländehöhe oder in einem aufgeschütteten Hügelgrab (Abb. 6:2). Die Anzahl der Bestattungen in einem Hügel ist nicht einheitlich und auch die Grabhügel sind unterschiedlich groß. Eine Ausnahme bildete eine Bestattung in der Umfassungsrinne von einem zerstörten Hügelgrab (Abb. 6:3). Die letzte Gruppe bilden Kindergräber in Gefäßen in Mikulov und Olbramovice. Ähnlich wird auch die Gruppe von Gräbern in 13 Věteřov-Vorratsgefäßen in Hradisko bei Kroměříž interpretiert, die mit Schalen abgedeckt wurden.

VLIV KARPATSKÉ KOTLINY NA POHŘEBNÍ RITUS POPULACÍ MORAVSKÉHO POZDNÍHO ENEOLITU

Lubomír Šebela

Práce vznikla s podporou grantového projektu GA při AV ČR IAA8001202.



Morava, kultura se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů, pohřební ritus, mohyly se žlábkem, žárový pohřební ritus.

Moravia, Corded Ware culture, Bell Beaker culture, burial rite, barrows, cremation rite.

Ve svém příspěvku bych se chtěl zaměřit na problematiku pohřebního ritu populací moravského pozdního eneolitu, a to u kultury se šňůrovou keramikou (KŠK) a kultury zvoncovitých pohárů (KZP). Dané téma není jednoduché. Byla o něm sepsána již řada studií (např. Buchvaldek 1986, 116; Dvořák 1993; Dvořák/Langová/Šebela 1990; Havel 1978; Kalousek 1945, I. díl, 46-62; Šebela 1993). Každé nově objevené a prokopané pohřebiště přináší nové poznatky, které ty dosavadní může doplnit, nebo také výrazným způsobem pozměnit. Proto bych rád soustředil pozornost jen na tři vybrané problémové okruhy. U prvních dvou došlo v pojetí dané problematiky k určitým změnám, které se mi jeví jako progresivní a je vhodné se o nich zmínit. Třetí prezentuje zvláštnost v uložení hrobového inventáře.

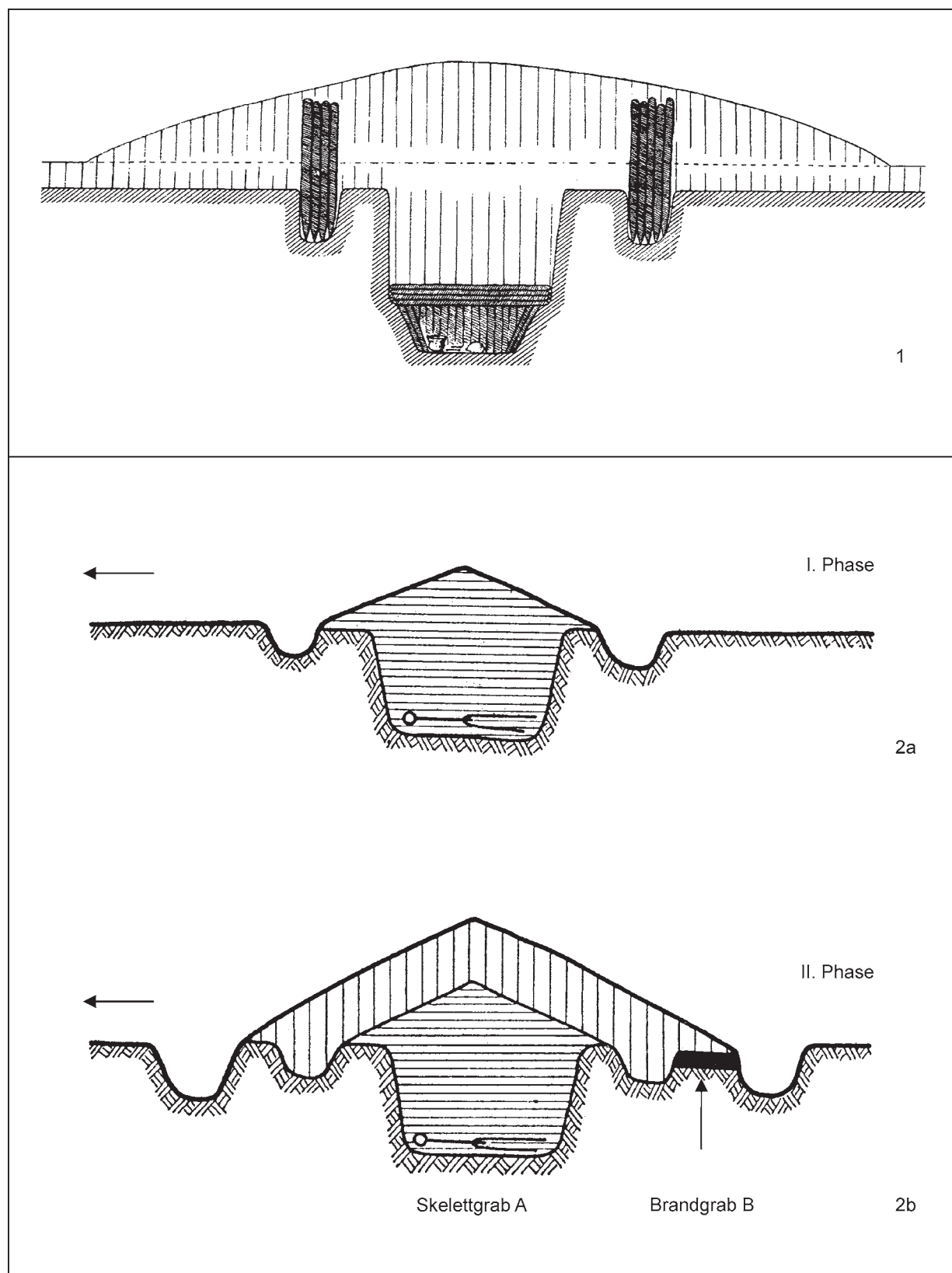
1. PROBLEMATIKA ŽÁROVÉHO POHŘEBNÍHO RITU

Charakteristickým rysem komplexu kultur se šňůrovou keramikou je vcelku přísný kostrový pohřební ritus s pohlavní diferenciací u mužů a žen a s převládající orientací hrobu ve směru Z-V, kdy jedinci mužského pohlaví leží ve skrčené poloze na pravém boku, zatímco ženy na levém. V moravském prostředí se ale na rozdíl od jiných oblastí, které osídlily nositelé kultury se šňůrovou keramikou, objevují určité rozdíly. Mužské skelety mají většinou polohu JZ-SV (pravý bok je zachován) a kostry žen, spočívající na levém boku, jsou orientovány ve směru SV-JZ (Šebela 1993). V současné době můžeme počítat s více než 400 hroby na 120 až 130 lokalitách (Peška 2004). Za největší pohřebiště považujeme nekropoli v Olomouci-Nemilanech (lokalita: Pravá k Nedvězí), jež čítá 37 hrobů. Na nekropolích zcela převažují hroby s kostrovými pohřby (98%). Na několika pohřebištích se objevily i pohřby žárové. I když v některých případech nedisponujeme zcela přesnými popisy nálezových situací, registrujeme na Moravě u lidu se šňůrovou keramikou doklady kremací na 15 lokalitách - minimálně v 17 hrobech (srov. Langová 2004; Peška 2004).

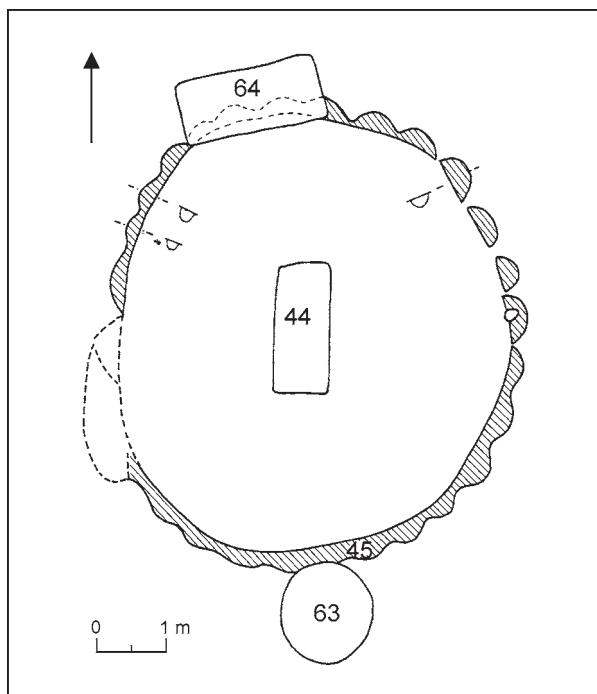
Taktéž pro kulturu zvoncovitých pohárů je typický kostrový pohřební ritus s pohlavní diferenciací u mužů a žen. V hrobě je obvykle pochován jeden jedinec. Muži ve většině případů leží ve skrčené poloze na levém boku hlavou k severu, ženy na pravém hlavou k jihu. Pramennou základnu pohřebišť dnes tvoří hrobové nálezy pocházející podle katastru obcí z 250 lokalit, což představuje cca 400 nalezišť. Opět převažuje kostrový pohřební ritus: 85-90% nad žárovým: 10-15% (Dvořák 1993, 226).

V kulturách moravského pozdního eneolitu (zde máme na mysli KŠK a KZP) jsou pozůstatky žárového pohřbu:

- volně nasypány na hromádky nebo rozptýleny na dno prostorné hrobové jámy pravoúhlého půdorysu a kolem nich je rozestaven hrobový inventář (KŠK - Šebela 1999, tab. 82:1; KZP - Medunová/Ondráček 1969, obr. 3);

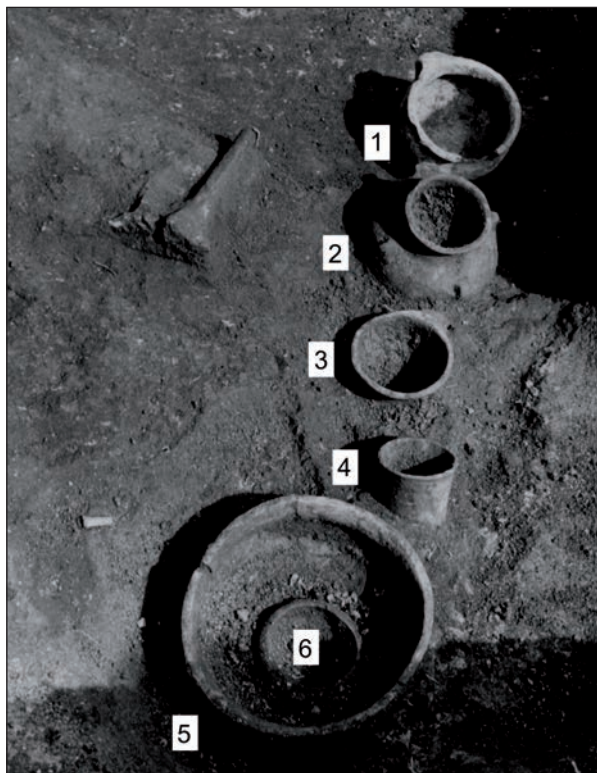


Obr. 1. 1 - Smolín - pokus o rekonstrukci vzhledu hrobu XIII s kruhovým žlábkem (řez: západ-východ; podle: Novotný 1958); 2a, 2b - Prosiměřice - pokus o rekonstrukci vzhledu hrobu s dvojitým kruhovým žlábkem (řez: sever-jih; podle: Perníčka 1961).
Abb. 1. 1 - Smolín, Grab XIII. Der Versuch um eine Rekonstruktion des Grabes mit dem Kreisgraben (Profil: West-Süd; nach: Novotný 1958); 2a, 2b - Prosiměřice Grab mit doppeltem Kreisgraben - der Versuch um eine Rekonstruktion (Profil: Nord-Süd; nach: Perníčka 1961).



Obr. 2. Dolní Věstonice - hrob s kruhovým žlábkem (objekt 44-45). Nálezová situace - zjednodušeno (podle: Dvořák et al. 1996).

Abb. 2. Dolní Věstonice - Grab mit dem Kreisgraben (Obj. 44-45). Fundsituation - vereinfacht (nach: Dvořák et al. 1996).



Obr. 3. Slavkov u Brna. Hrob kultury se šňůrovou keramikou. Uspořádání nádob do řady (foto: D. Šaurová).

Abb. 3. Slavkov u Brna. Grab der Schnurkeramik-Kultur. Die Anordnung der Gefäße in die Reihe (Foto: D. Šaurová).

- vloženy do urny, která byla překryta další nádobou; urna byla pak uložena do mísovitě zahloubené kruhové jámy speciálně pro tento účel vyhloubené (KŠK - Šebela 1999, tab. 92: 4ab; KZP - Medunová/Ondráček 1969, obr. 2: 2, 3);

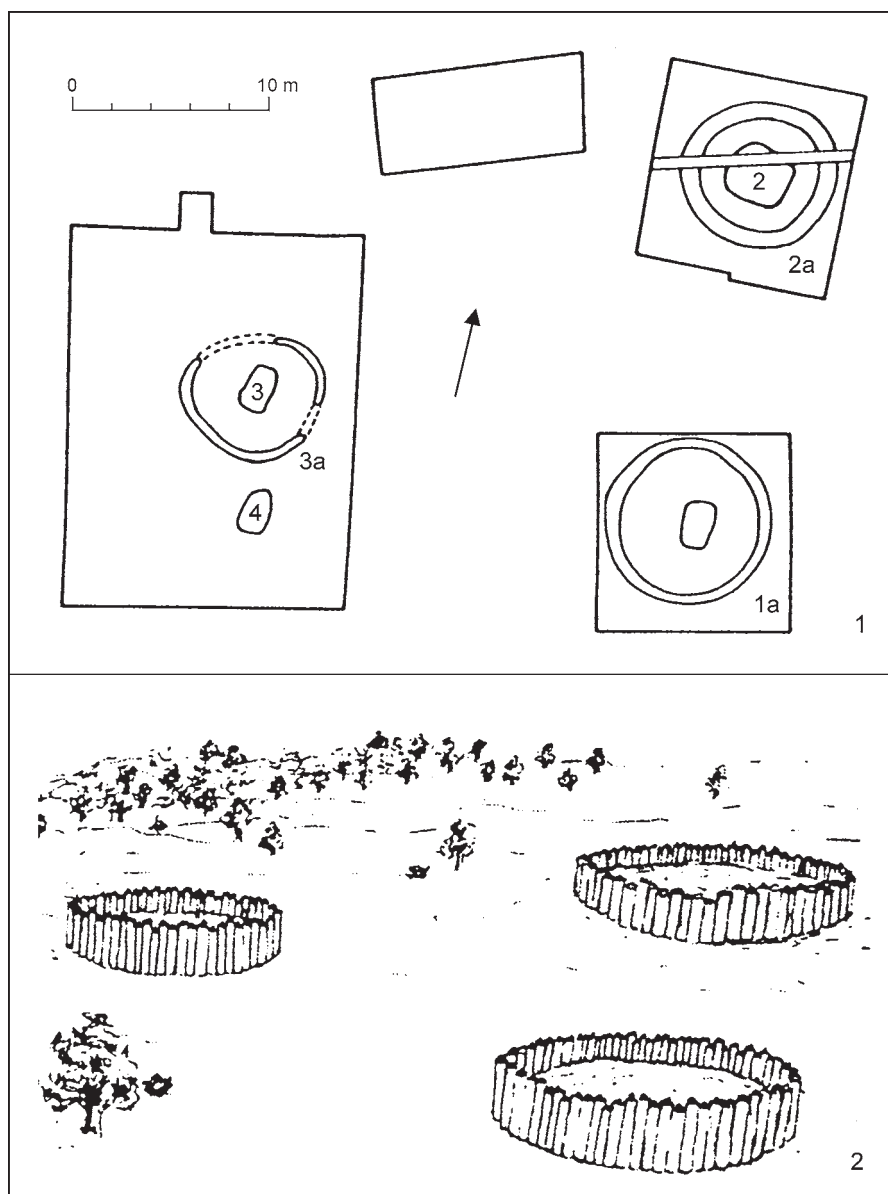
- vsypány na dno kruhové jámy a k nim je volně přistaven hrobový inventář - tuto formu žárového pohřbu registrujeme jen v prostředí KZP (Ondráček/Šebela 1985, obr. 158).

Všeobecně se soudí, že žárový pohřební ritus není nositelům jak KŠK, tak i KZP vlastní. Jeho původ je hledán v Karpatské kotlině, kde má kremace tradice od doby badenské kultury. Obecně se jeho rozšíření na Moravě v pozdním eneolitu spojuje s vlivy kultury Kosihy-Čaka-Makó (Buchvaldek 1986, 122). J. Langová, která se zabývala žárovým pohřbem ze Zlína-Malenovic, postavila otázku, zda-li užití žárového pohřebního ritu v prostředí kultury se šňůrovou keramikou by nemohlo být ovlivněno přímo nositeli KZP (Langová 2004, 305). K této úvaze ji vede obdobné ukládání žárového pohřbu na dno hrobové jámy a v urně, vyskytující se u nositelů obou kultur, a dále pak doklady vzájemných kontaktů, kterých v poslední době přibývá.

2. HROBY S KRUHOVÝM PŘÍKOPEM

Centrem pozornosti od 50. let minulého století jsou bohatě vybavené hroby KZP často s dřevěnou konstrukcí hrobové komory, překryté hlinítem násypem a obehnané kruhovým příkopem. Dosud se jich podařilo objevit a prozkoumat na 13 lokalitách. Ve většině případů jde o pohřebiště s více hroby, mezi nimiž dominuje jedna nebo několik těchto honosných hrobek. První doklady se podařilo zjistit na pohřebišti ve Šlapanicích v roce 1936, kdy uprostřed kruhového žlábků byl umístěn žárový pohřeb uložený v urně - hrob 6/36 (Dvořák/Hájek 1990, tab. XXVI: B). V první polovině 50. let došlo při zachraňovacím archeologickém výzkumu v pískovně ve Smolíně k objevu unikátní hrobky, kde byl v hrobové jámě, stupňovitě se zužující ke dnu, objeven pohřeb muže-lukostřelce (2 zvoncovité poháry, 11 šipek, nátepní destička, dva pískovcové brousky, měděná dýka a šídlo; Novotný 1958, obr. 3-5), vlastní skelet se nedochoval. Hrobka byla obtočena kruhovým příkopem o vnějším průměru 550 cm. Sám autor výzkumu B. Novotný (1958) se pak pokusil o kresebnou rekonstrukci. Podle něho byla do kruhového příkopu zapuštěna trojnásobná palisáda, která stejně jako hrobka s dřevěnou konstrukcí byla překryta hliněným násypem (obr. 1: 1).

V témže roce, kdy vyšla na svou dobu velmi dobrá studie B. Novotného, objevil a prozkoumal na katastru obce Prosiměřice (okres Znojmo) ob-

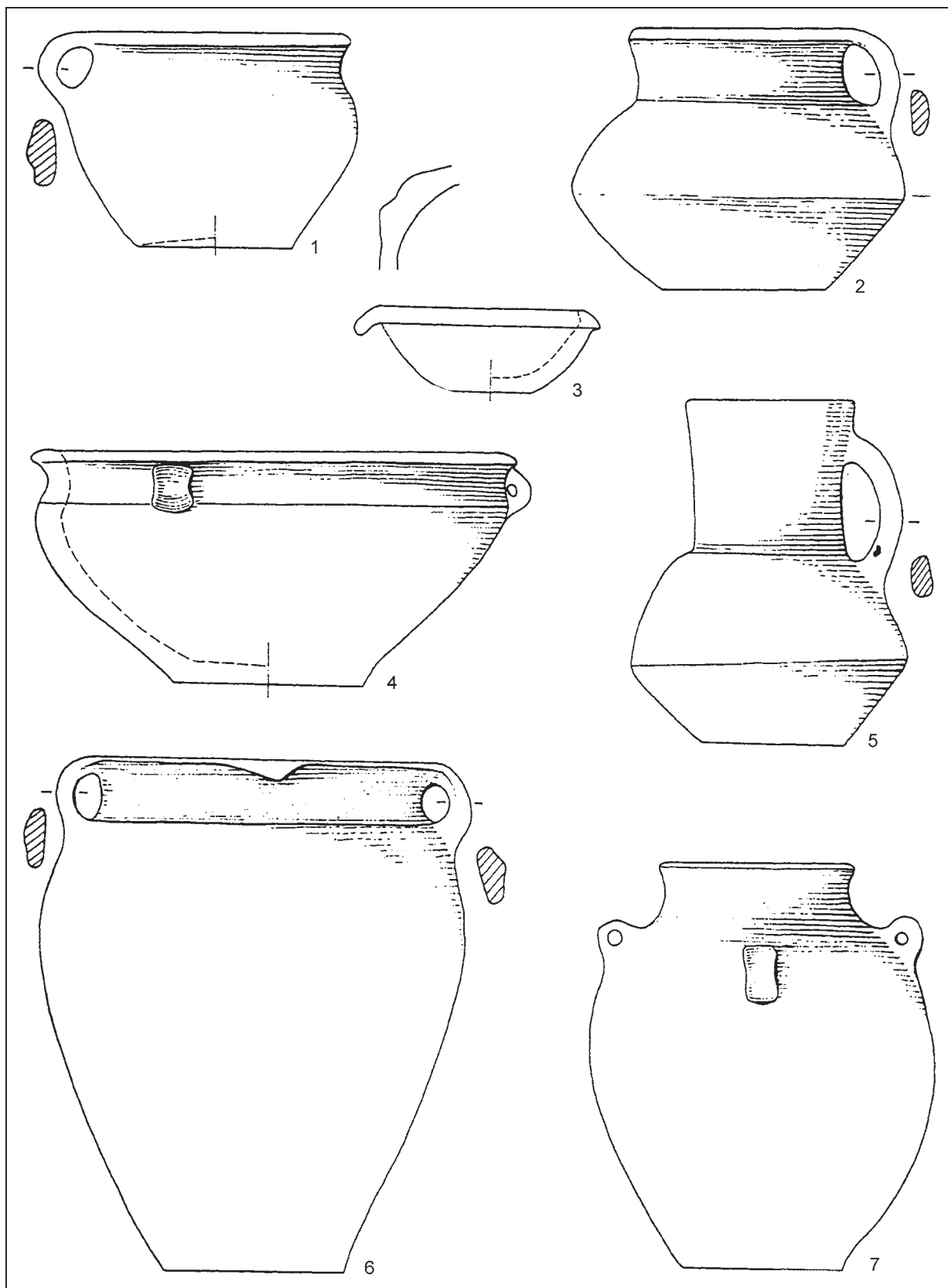


Obr. 4. Tvoříhráz. Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů. 1 - schéma rozložení jednotlivých hrobů s kruhovými žlábký (podle: Bálek et al. 1999); 2 - pokus o rekonstrukci vzhledu pohřebiště (podle: Dvořák/Matějčková/Šebela 2004).

Abb. 4. Tvoříhráz. Bestattungsstelle der Glockenbecher Kultur. 1- Der Plan der Lage der Gräber mit den Kreisgraben (nach: Bálek et al. 1999); 2 - Der Versuch um eine Rekonstruktion der Bestattungsstelle (nach: Dvořák/Matějčková/Šebela 2004).

dobný hrobový komplex, ale s dvou etapovou konstrukcí Radko Martin Pernička. V první etapě byl ve čtvercové hrobové jámě obložené proutěnými rohožemi opět pohřben muž s typickou výbavou lukostřelce a hrobka byla ohrazena kruhovým příkopem. V druhé fázi byl na jižní straně vně výkopu umístěn pohřeb ženy se zvoncovitým pohárem a měděnou dýkou, čímž došlo ke zvětšení mohylového tělesa a vybudován byl nový příkop o vnějším průměru 850 cm. R. M. Pernička se taktéž pokusil mohylu kresebně rekonstruovat. Podle něho byly příkopy volné (obr. 1: 2a, 2b), z čehož lze soudit, že oba zbudované příkopy neměly konstrukční význam. Jejich poslání mělo být patrně symbolické, rituální (Pernička 1961; Podborský/Vidomec 1972, 76).

Na počátku 90. let se podařilo opět na Znojemsku, a to v Tvoříhrázi, odhalit 3 hrobky obehnané příkopy (obr. 4: 1). Jako příklad můžeme uvést hrob 1/1990, kde v kruhovém ohrazení byla pohřbena žena s charakteristickými keramickými milodary a dvěma zlatými destičkami a v hrobce 2/1991 byla objevena velká hrobová komora se třemi žárovými pohřby a větším množstvím keramiky a drobných předmětů. Zlomky nádob a drobné artefakty byly zjištěny rovněž v příkopu. O kresebnou rekonstrukci vzhledu těchto



Obr. 5. Slavkov u Brna. Keramický inventář hrobu kultury se šňůrovou keramikou (podle: Šebela 1999).

Abb. 5. Slavkov u Brna. Keramikinventar des Grabes der Schmurkeramik-Kultur (nach: Šebela 1999).

mohyl se pokusil až v loňském roce P. Dvořák, jenž se podílel jako člen týmu na jejich výzkumu. P. Dvořák předpokládá, že do příkopu byly zasazeny podélně rozříznuté kůly vytvářející dřevěnou palisádu, která obepínala navršený hliněný násyp. Při této rekonstrukci vycházel z nálezové situace v Dolních Věstonicích, kde do kruhového žlábků byly zasazeny zmiňované podélně rozštípnuté dřevěné kůly (obr. 2). Takto pojatá rekonstrukce byla prezentována na archeologické konferenci „Beaker Days“, která se konala na přelomu měsíce dubna a května roku 2004 v Čechách a na Moravě (Dvořák/Šebela/Matějíčková 2004). Z jejího provedení je zřejmé, že v daných případech by se opravdu mohlo jednat o honosně zbudované a dobře viditelné domy mrtvých, jež byly dominantou každého pohřebiště, kde se vyskytly (obr. 4: 2).

Pravděpodobně jiného charakteru jsou mohyly KZP, objevené na východní Moravě v oblasti Záhoří (Dřevohostice, Kelč, Prusinovice, Turovice - Červinka 1911b, 68-75, obr. 3; 6) na počátku 20. století, kde složitější konstrukce nebyly zjištěny.

Způsob pohřbívání mrtvých v hrobových jámách překrytých mohylami je vlastní kultuře se šňůrovou keramikou (v moravském prostředí je registrováno 102 hrobů s mohylovým násypem). Do dnešního dne se zachovaly v Pobechví (Dřevohostice, Prusinovice, Týn nad Bečvou, atd. - Červinka 1911a, 14-27), dále pak na Vyškovsku (Letonice - Chleborád 1934, obr. 8) a Brněnsku (Podolí-Žuráň - Šebela 1999, tab. 179: 2, 5, 6). Na existenci dalších upozorňují velké vzdálenosti mezi hroby na pohřebišti (např. Velešovice, Pomořany), kde byl mohylník zničen pozdější postupující zemědělskou činností. Je zajímavé, že na pohřebišti v Holubicích, okr. Vyškov (Čižmář 1985, obr. 2: 1), byl u hrobu 1 zjištěn kruhový žlábek. Početnější příklady jejich výskytu jsou známy ze sousedních Čech: hrob 44 v Čachovicích, okr. Chomutov (Neustupný/Smrč 1989, obr. 3; 10), hrob 41/83 v Radovesicích, okr. Teplice (Dobeš et al. 1991, obr. 29), hrob C/89 v Hrdlovce, okr. Teplice (Beneš/Dobeš 1992, obr. 7), v Chudeřině, okr. Louny (Holodňák 2000, obr. 1) a ve Strupčicích, okr. Chomutov (Čech/Černý 1997, 47). Zajímavé je, že průměr jejich kruhových žlábků je větší než u KZP. Většina „prostých“ původně mohylových hrobů KŠK jak na Moravě (Čižmář/Geisler 1998), tak i v Čechách (např. Vikletice - Buchvaldek/Koutecký 1970) nevykazuje stopy jejich ohraničení v podloží. Jejich případný výskyt by na mohylovém pohřebišti pak signalizoval existenci domu mrtvého, který by patřil jedinci s patrně velmi vysokým společenským postavením. Díky této použité nadzemní funerální technice by se pak lehce odlišoval od ostatních zbudovaných mohyl.

3. HROB KULTURY SE ŠŇŮROVOU KERAMIKOU ZE SLAVKOVA U BRNA

Na tomto místě bych chtěl upozornit na hrob KŠK ze Slavkova u Brna, kde v roce 1962 byl porušen kostrový hrob jedince zemřelého ve věku 14 let (Šebela 1999, 142). Podle fotografické dokumentace v něm stálo v řadě vedle sebe pět nádob (obr. 3: 1-6) - hrnek vejčitého tvaru se dvěma uchy (obr. 5: 6), amfora hrncovitěho tvaru se 4 oušky pod hrdlem (obr. 5: 7), bikónický džbán (obr. 5: 2), nagyrévský džbán balkánského typu (obr. 5: 5) a větší mísa se žlábkem pod okrajem (obr. 5: 4). V poslední jmenované nádobě byla mísa moravského typu (obr. 5: 3). Uložení sedmé nádoby (hrnek s uchem - obr. 5: 1) na zveřejněné fotografii není zachyceno. Nevylučujeme, že byla uložena do některé z větších nádob a objevena až při vyzvedávání nádob dodatečně.

S takovým uložením keramických milodarů jsme se v prostředí moravské větve KŠK nikde nesetkali. Obdobné uložení nádob bylo prozatím zjištěno v prostředí KZP na pohřebišti ze Šlapanic (hrob 3/1934), kde v hrobové jámě obdélníkového půdorysu stálo v řadě ve směru sever-jih rovněž 5 nádob, z nichž jedna obsahovala další menší nádobu (Dvořák/Hájek 1990, tab. X). Analogie k tomuto neobvyklému uspořádání nádob budeme nuceni hledat v Karpatské kotlině, neboť i některé keramické tvary vyskytující se v hrobě ze Slavkova u Brna mají své předlohy právě v této oblasti.

ZÁVĚR

Závěrem je možné konstatovat, že pohřební ritus moravského pozdního eneolitu je poznamenán stejně jako keramický inventář silnými vlivy vyzařujícími z Karpatské kotliny na Moravu.

LITERATURA

- Bálek *et al.* 1999 - M. Bálek/P. Dvořák/J. Kovárník/A. Matějčíková: Pohřebiště kultury zvoncovitých pohárů v Tvoříhrázi (okr. Znojmo). *Pravěk. Suppl.* 4. Brno 1999.
- Beneš/Dobeš 1992 - J. Beneš/M. Dobeš: Eine schnurkeramische Gräbergruppe und ein Objekt der Kugelamphorenkultur aus Hrdlovka (NW-Böhmen). *Praehistorica* 19, 1992, 67-79.
- Buchvaldek 1986 - M. Buchvaldek: Kultura se šňůrovou keramikou ve střední Evropě. I. Skupiny mezi Harcem a Bílými Karpaty. *Praehistorica* 12. Praha 1986.
- Buchvaldek/Koutecký 1970 - M. Buchvaldek/D. Koutecký: Vikletice, ein schnurkeramisches Gräberfeld. *Praehistorica* 3. Praha 1970.
- Čech/Černý 1997 - P. Čech/V. Černý: K pohřebnímu ritu kultury se šňůrovou keramikou a datování mladoeneolitických pasových zápon. *Praehistorica* 22. Praha 1997, 41-55.
- Červinka 1911a - I. L. Červinka: Pokolení s kulturou keramiky šňůrové (durýnské) na Moravě. *Čas. Vlast. Spolku Mus. Olomouc* 28, 1911, 1-32.
- Červinka 1911b - I. L. Červinka: O „zvoncovitých pohárech“. *Čas. Vlast. Spolku Mus. Olomouc* 28, 1911, 66-87, 109-125.
- Čižmář 1985 - M. Čižmář: Hroby kultury se šňůrovou keramikou z Holubic a Tvarožné. *Arch. Rozhledy* 37, 1985, 403-411.
- Čižmář/Geisler 1998 - M. Čižmář/M. Geisler: Hroby kultury se šňůrovou keramikou z prostoru dálnice Brno - Vyškov. *Pravěk. Suppl.* 1. Brno 1998.
- Dobeš *et al.* 1991 - M. Dobeš/P. Budinský/M. Buchvaldek/J. Maška: Katalog šňůrové keramiky v Čechách V. Bílinsko. *Praehistorica* 17. Praha 1991, 75-145.
- Dvořák 1993 - P. Dvořák: Lid se zvoncovitými poháry. In: V. Podborský a kol.: *Pravěké dějiny Moravy*. Brno 1993, 218-232.
- Dvořák/Hájek 1990 - P. Dvořák/L. Hájek: Die Gräberfelder der Glockenbecherkultur bei Šlapanice (Bez. Brno-venkov). *Katalog der Funde*. Brno 1990.
- Dvořák/Langová/Šebela 1990 - P. Dvořák/J. Langová/L. Šebela: Burial Rite in the Late Eneolithic Moravia. *Anthropologie* 28, 1990, 129-135.
- Dvořák *et al.* 1996 - P. Dvořák/A. Matějčíková/J. Peška/I. Rakovský: Gräberfeld der Glockenbecherkultur in Mähren II (Bezirk Břeclav). *Katalog der Funde*. Břeclav 1996.
- Dvořák/Šebela/Matějčíková 2004 - P. Dvořák/L. Šebela/A. Matějčíková: A Fascinating Tour through the Live and Death of Bell Beaker Creators. *Archaeologization of Bell Beaker Culture and Work of its Discoverers in Moravia*. In: M. Krufová/J. Turek (Eds.): *The „Beaker Days“ in Bohemia and Moravia 29th April-2nd May 2004*. Abstracts book. Pague 2004.
- Havel 1978 - J. Havel: Pohřební ritus kultury zvoncovitých pohárů v Čechách a na Moravě. *Praehistorica* 7. Praha 1978, 91-117.
- Chleborád 1934 - M. Chleborád: Pravěké hroby durýnských skrěků na Bučovsku a v okolí. Zvláštní otisk z Ročenky spořitelny města Bučovice za rok 1934. Bučovice 1934.
- Holodňák 2000 - P. Holodňák: Hrob kultury se šňůrovou keramikou s kruhovým příkopem z Cudeřína, okr. Louny. In: P. Čech/M. Dobeš (Eds.): *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*. Most 2000, 87-92.
- Kalousek 1945 - F. Kalousek: Moravská šňůrová kultura. I. Nepublikovaná disertace I-III (Ústav archeologie a muzeologie FF Masarykovy univerzity v Brně). Brno 1945.
- Langová 2004 - J. Langová: Žárový hrob kultury se šňůrovou keramikou ze Zlína-Malenovic. In: M. Lutovský (Ed.): *Otázky neolitu a enolitu 2003*. Sborník referátů z 22. pracovního setkání badatelů zaměřených na výzkum neolitu a eneolitu Český Brod - Kounice 23. až 26. září 2003. Praha 2004, 295-306.
- Medunová/Ondráček 1969 - A. Medunová/J. Ondráček: Birituální pohřebiště lidu s kulturou zvoncovitých pohárů u Lechovic, okr. Znojmo. *Arch. Rozhledy* 21, 1969, 437-445.
- Novotný 1958 - B. Novotný: Hroby kultury zvoncovitých pohárů u Smolína na Moravě. *Pam. Arch.* 99, 1958, 297-311.
- Ondráček/Šebela 1985 - J. Ondráček/L. Šebela: Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově (katalog nálezů). *Stud. Muz. Kroměříž* '85, 1985, 2-130.
- Pernička 1961 - R. M. Pernička: Eine unicate Grabanlage der Glockenbecherkultur bei Prosiměřice, Südwest Mähren. *Sbor. Prací Fil. Fak. Brno* E 6, 1961, 9-54.
- Peška 2004 - J. Peška: Žárové hroby kultury se šňůrovou keramikou na Moravě. In: E. Kazdová/Z. Měřínský/K. Šabatová (Eds.): *K počtě Vladimíru Podborskému. Přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám*. Brno 2004, 191-205.
- Podborský/Vildomec 1972 - V. Podborský/V. Vildomec: *Pravěk Znojemska*. Znojmo 1972.
- Neustupný/Smrž 1989 - E. Neustupný/Z. Smrž: Čachovice - pohřebiště kultury se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů. *Pam. Arch.* 80, 1989, 282-383.

- Šebela 1993 - L. Šebela: Lid se šňůrovou keramikou. In: V. Podborský a kol.: Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993, 204-218.
- Šebela 1999 - L. Šebela: The Corded Ware Culture in Moravia and in the Adjacent Part of Silesia (Catalogue). Fontes Arch. Moraviae 23. Brno 1999.

PhDr. Lubomír Šebela, CSc.
Archeologický ústav AV ČR, Brno
Královopolská 147
CZ-612 00 Brno
sebela@iabrno.cz

DER EINFLUSS DES KARPATENBECKENS AUF DEN BESTATTUNGSRITUS DER POPULATION DES SPÄTEN MÄHRISCHEN ÄNEOLITHIKUMS

Zusammenfassung

In meinem Beitrag würde ich mich gern der Problematik des Bestattungsritus der Population des späten mährischen Eneolithikums widmen, und das bei der Schnurkeramik-Kultur (SK) und der Glockenbecher-Kultur (GK). Gegebenes Thema ist nicht leicht. Deswegen möchte ich mich nur auf drei ausgewählte Problemkreise konzentrieren. Bei dem ersten und zweiten ist es bei dieser Problematik zu bestimmten Veränderungen gekommen die ich als progressiv bezeichnen würde, und die erwähnungswert sind. Der dritte präsentiert ein Spezifikum was die Lage des Grabinventars betrifft.

1. Die Problematik des Brandbestattungsritus

Das charakteristische Element des Kulturkomplexes so mit der Schnurkeramik, wie auch mit den Glockenbechern ist weithin ein strenger Körperbestattungsritus mit der Geschlechtsdifferenzierung bei den Männern und Frauen. Selten kommt allerdings ein Brandbestattungsritus vor.

Es wird mit Recht angenommen, dass der Brandbestattungsritus nicht den Trägern der SK, so wie auch der GK eigen ist. Seine Herkunft wird in dem Karpatenbecken, wo die Kremation ihre Tradition seit der Baden-Kultur hat, gesucht. Im allgemeinen wird seine Verbreitung in Mähren im späten Eneolithikum mit den Kosiň-Čaka-Makó-Kultureinflüssen verbunden (*Buchvaldek* 1986, 122). J. Langová, die sich in dem Sammelwerk aus der Konferenz „Die Fragen des Neolithikums und Äneolithikums“, die im J. 2003 in Český Brod stattgefunden hat, der Brandbestattung aus Zlín-Malenovice widmet, hat die Frage gestellt, ob die Verwendung des Brandbestattungsritus in dem SK-Milieu nicht direkt mit den Trägern der GK beeinflusst sein könnte (*Langová* 2004, 305). Zu dieser Betrachtung führte sie die ähnliche Lagerungsart der Bestattung auf den Grabgrubenboden, in einer Urne, die in beiden Kulturen vorkommt, und weiter dann die Belege der gegenseitigen Kontakte, die in der letzten Zeit zunehmen.

2. Gräber mit einem Kreisgraben

Der Mittelpunkt der Aufmerksamkeit in den 50-er Jahren des vorigen Jahrhunderts sind die reich ausgestatteten Gräber der GK, oft mit einer Holzkonstruktion der Grabkammer, die mit einer Lehmaufschüttung bedeckt und mit einem Kreisgraben umgeben waren. Bis jetzt wurden sie in 13 Fundstellen festgestellt und durchgeforscht, in meisten Fällen handelt es sich um ein Gräberfeld mit mehreren Gräbern, zwischen denen eine oder einige von diesen vornehme Gräber dominiert. Erste Belege wurden in Šlapanice im J. 1936, wo sich in Mitte eines Kreisgrabens eine Brandbestattung in einer Urne befand, festgestellt (Grab 6/36 - *Dvořák/Hájek* 1990, Taf. XXVI: B). In erster Hälfte der 50-er Jahre ist es während der archäologischen Rettungsausgrabungen in einem Sandbruch in Smolín zu einer einzigartigen Grabentdeckung gekommen. In einer stufig zum Boden verjüngten Grabgrube hat sich ein Grab eines Mannes-Bogenschützen befunden (2 Glockenbecher, 11 Pfeile, Gelenksschutz, zwei Sandsteinschleifer, Kupferdolch und Ahle - *Novotný* 1958, Abb. 3-5), das eigene Skelett hat sich nicht erhalten. Das Grab war mit einem Graben von 550 cm Durchmesser umfasst. Allein der Autor der Ausgrabung hat versucht in

dem Periodikum Památky archeologické 1958 eine Rekonstruktionszeichnung zu machen. Seiner Meinung nach war in den Kreisgraben eine dreifache Palisade eingefasst, die ähnlich wie das Grab mit der Holzkonstruktion mit einer Lehmaufschüttung übergedeckt wurde (Abb. 1: 1).

In demselben Jahr, wann eine für die Zeit sehr gute Studie von B. Novotný erschien, entdeckte und erforschte im Kataster der Gemeinde Prosiměřice, Bez. Znojmo, R. M. Pernička einen ähnlichen Grabkomplex, aber mit einer in zwei Etappen gebauter Konstruktion. In der ersten Etappe war in der viereckigen mit Flechtholzmatten belegten Grabgrube wieder ein Man mit einer typischen Bogenschützerausrüstung begraben. Das Grab war mit einem Kreisgraben umgeben. In der zweiten Etappe war auf der Südseite innerhalb der Ausgrabung ein Frauengrab mit einem Glockenbecher und einem Dolch freigelegt. So ist es zur Erweiterung des Grabhügels gekommen und es wurde ein neuer Graben mit dem Innendurchmesser von 850 erbaut. R. M. Pernička hat auch versucht den Grabhügel zeichnerisch rekonstruieren, seiner Meinung nach waren die Gräben nicht zugeschüttet (Abb. 1: 2a, 2b). Das deutet drauf an, dass beide erbauten Gräben keinen Konstruktionssinn hatten. Ihr Zweck war offensichtlich rein symbolisch, rituell (Pernička 1961; Podborský/Vídomec 1972, 76).

Am Anfang der 90-er Jahren ist es wieder gelungen in Znojemsko, genauer in Tvořihrázi, 3 mit Graben umgebene Gräber freizulegen (Abb. 4: 1). Um eine Zeichnungsrekonstruktion der Grabhügel hat sich im letzten Jahr P. Dvořák, der an der Ausgrabung teilgenommen hat, versucht. Er nimmt an, dass in den Gräben Spaltpfosten eingefasst waren. Sie bildeten somit eine Holzpalisade, die die Lehmaufschüttung umkreiste. Bei dieser Rekonstruktion ging er von der Fundsituation in Dolní Věstonice aus, wo in den Gräben die erwähnten Spaltpfosten eingefasst waren (Abb. 2). Solche Auffassung der Rekonstruktion wurde bei der archäologischen Konferenz „Beaker Days“, die in April/Mai 2004 in Böhmen und Mähren stattgefunden hat, präsentiert (Dvořák/Šebela/Matějčková 2004). Aus deren Ausführung ist es greifbar, dass sich es in diesen Fällen wirklich um pompös erbaute, gut sehbare Totenhäuser, die die dominante jedes Gräberfeldes waren, handeln könnte (Abb. 4: 2).

Die Totenbestattungsart in den mit Hügeln übergedeckten Grabgruben ist für die Schnurkeramik-Kultur typisch (im mährischen Bereich wurden 102 Gräber mit der Grabhügelaufschüttung registriert). Bis heutige Zeit erhielten sie sich im Flußgebiet von Bečva (Dřevohostice, Prusinovice, Týn nad Bečvou, usw. - Červinka 1911a, 14-27), weiter im Vyškovter Gebiet (Letonice - Chleborád 1934, obr. 8) und Brünnert Gebiet (Podolí-Žuráň - Šebela 1999, Plate 179: 2, 5, 6). Auf die Existenz der weiteren weisen die große Entfernungen zwischen den Gräbern auf den Bestattungsstellen hin (z. B. in Velešovice, Pomořany), wo die Grabhügel durch die spätere landwirtschaftliche Tätigkeiten zerstört wurden. Es ist interessant, das auf dem Gräberfeld in Holubice (Bez. Vyškov - Čižmář 1985, Abb. 2: 1), bei einem Grab ein kleiner Kreisgraben festgestellt wurde. Zahlreichere Beispiele sind aus den benachbarten Tschechien bekannt.

Die Mehrheit der „einfachen“ ursprünglich Hügelgräber der SK weist so in Mähren (Čižmář/Geisler 1998), wie auch in Tschechien (z. B. Vikletice - Buchvaldek/Koutecký 1970) keine Spuren deren Bodengrenzung aus. Ihr eventuelles Vorkommen wurde dann auf dem Hügelgräberfeld die Existenz eines Totenhauses, der einer Person mit einem offensichtlich sehr hohen Sozialstatus gehören würde, signalisieren. Dank dieser obererdischen Begräbnisart würde es sich dann leicht von den anderen Grabhügeln unterscheiden lassen.

3. SK-Grab aus Slavkov u Brna

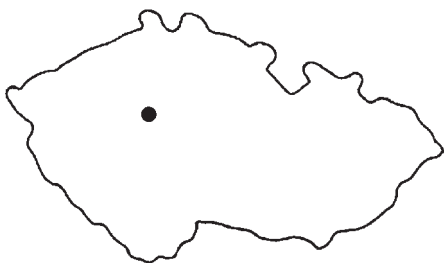
An dieser stelle würde ich gerne auf Slavkov u Brna, wo im J. 1962 ein SK -Grab eines 14-jährigen Toten zerstört wurde (Šebela 1999, 142), aufmerksam machen. Der Fotodokumentation nach standen dort in einer Reihe fünf Gefäße (Abb. 3: 1-6): ein eiförmiger Topf mit zwei Henkeln (Abb. 5: 6), topfförmige Amphora mit vier Henkeln unter der Mündung (Abb. 5: 7), bikonischer Krug (Abb. 5: 2), Nagyrévkrug des Balkan-Typus (Abb. 5: 5) und größere Schüssel mit einer Rinne unter dem Rand (Abb. 5: 4). In dem zuletzt erwähnten Gefäß befand sich eine Schüssel des mährischen Typus (Abb. 5: 3). Die Lage des siebten Gefäßes (Töpfchen mit einem Henkel - Abb. 5: 1) ist nicht auf dem veröffentlichten Bild zu sehen. Wir schließen nicht aus, dass sie sich in einer der größeren Gefäße befand und erst nachträglich entdeckt wurde.

Mit so eingeordneten keramischen Beigaben haben wir uns in dem Gebiet der mährischen SK noch nirgendwo begegnet. Die Analogien zu dieser außergewöhnlichen Gefäßanordnung werden wir in dem Karpatenbecken suchen müssen, weil auch manche keramische Formen aus dem Grab aus Slavkov u Brna ihre Vorbilder gerade in diesem Gebiet haben. Zum Schluss ist es möglich festzustellen, dass der Bestattungsritual des späten mährischen Eneolithikums, so wie auch das keramische Inventar, mit starken Einflüssen aus dem Karpatenbeckens bezeichnet ist.

POHŘEBNÍ RITUS VE STŘEDOVĚKU A NOVOVĚKU NA PRAŽSKÉM HRADĚ A V JEHO PŘEDPOLÍ

Kateřina Tomková

Príspevek vznikl v rámci projektu Pražský hrad jako centrum českého státu ve světle pohřbívání doby přemyslovské a lucemburské (GA ČR 404/01/0853).



Pohřební ritus, rakve, hrobky.

Funeral rite, coffins, sepulchres.

Jednou z oblastí, již byla věnována pozornost v rámci projektu *Pražský hrad jako centrum českého státu ve světle pohřbívání doby přemyslovské a lucemburské* (GA ČR 404/01/0853), bylo studium pohřebních zvyklostí, a to nejen v době vymezené projektem, ale též v novověku. Zatímco podrobné výsledky s odkazy na literaturu byly publikovány v samostatné studii (Tomková 2005, 159-196), tento příspěvek je pouze jejím stručným výtahem.

POSLEDNÍ TŘETINA 9. STOLETÍ AŽ 13. STOLETÍ

Období poslední třetiny 9. století až 13. století, které můžeme označit jako přemyslovské, je obdobím, ve kterém se již plně prosadil kostrový ritus. Jedním z podstatných faktorů, který ovlivňoval vzhled hrobu, bylo to, zda se hrob nacházel na nekostelním pohřebišti sklonku 9. až počátku 11. století, což mrtvému zajišťovalo jeho „vlastní a nenarušitelný prostor“, nebo na hřbitově zpravidla při kostele v areálu hradu, kde mrtvý v 11.-13. století v rámci etážového pohřbívání tento „svůj“ prostor postupně ztrácí. Od 10. století se ovšem kromě toho setkáváme s jinou formou hrobu jako „vlastního a nenarušitelného prostoru“, kterou zastupují hroby a hrobky špiček světské a církevní hierarchie, stejně jako hroby světců, umístěné v rámci církevních komplexů, nejčastěji v bazilice sv. Jiří a rotundě/bazilice/katedrále sv. Víta. V zásadě od 11. století se celým dalším vývojem pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolí jako nit táhne tato dvojkolejnost charakterizovaná na jedné straně „hroby obyčejnými“, ohroženými zánikem, a hroby jedinců, „kteří neměli být nikdy zapomenuti“.

Prostorová organizace

Výzkumy pohřebišť Jízdárna, Jelení-Lumbeho zahrada a snad i Strahov na předpolí Pražského hradu naznačují, že se hroby mohly soustřeďovat do větších skupin - makroskupin - o různém počtu hrobů. Prostorové hiáty však nemusejí vůbec odrážet původní raně středověkou situaci, ale mohou také být až výsledkem sekundárních procesů na lokalitě. S klasickým řadovým pohřbíváním se setkáváme na pohřebišti na Loretánském náměstí. Uspořádání hrobů v řadách v zásadě provází i etážové pohřbívání u rotundy a baziliky sv. Víta, u kostela P. Marie a vně jižního opevnění. S etážovým pohřbíváním se přitom setkáváme jak na hřbitovech u kostelů, tak na hřbitově vně jižního opevnění, kde není církevní stavba doložena.

Povrchové vyznačení hrobů

Na pohřebištích 11.-12.(13.?) století vně jižního opevnění, na Loretánském náměstí a s otazníky i na II. a III. nádvoří lze počítat s povrchovým vyznačením hrobu opukovým kamenem či kameny. V malém procentu se kromě toho objevují náhrobní kameny z hrubě opracovaných pískovcových desek (Loretánské náměstí, u kostela P. Marie, III. nádvoří, u baziliky sv. Víta). K nejstarším patří deska hrobu JK-102 z prostoru budoucí kaple P. Marie/Anny severně svatojiřské baziliky (10.?, 11. století; Borkovský 1975,

obr. 155). Na Pražském hradě naopak nejsou doloženy náhrobní kameny s nápisy doby předrománské, jaké jsou ve zlomcích známy z Libice, ani kameny s vyrytým křížem (např. *Sláma* 1977, obr. 8: 13, 14; *Turek* 1978, tab. 19 a 20), ani reliéfní náhrobní desky románské či náhrobní desky kovové.

Úprava hrobů

Hroby se stupňovitě prohloubeným dnem, stejně jako hroby s vnitřní konstrukcí, která zabírala pouze centrální prostor hrobové jámy, ve studovaném souboru registrujeme pouze vzácně, a to v 10. století (Jízdárna, Jelení-Lumbeho zahrada). Dle materiálů použitých k úpravám hrobové jámy můžeme hroby sklonku 9. století až 13. století členit na hroby:

1. bez úpravy,
2. s dřevěnými prvky,
3. s dřevěnými a kamennými prvky,
4. s kamennými prvky,
5. jako samostatnou skupinu vyčleňuji vzhledem k další vývojové kontinuitě kamenné předrománské a románské až gotické hrobky.

Při studiu hrobových úprav 2.-4. skupiny je důležité důsledné rozlišování úrovně nálezové a úrovně interpretační.

• *Dřevo v hrobové jámě.* Dochované stopy dřevěných prvků, zpravidla prken, v hrobových jamách jsou pozůstatkem úprav, konstrukcí, schrán/rakví různých forem. Dřevo bylo využito při výstavbě celodřevěných komor, ke zhotovení dřevěné schránky/rakve kubického tvaru, spojené železným kováním či rakví z dlabaného kmene s kovovými spojovacími prvky (knížecí hroby v bazilice sv. Jiří - Borkovský 1975, 26, 38; na III. nádvoří a v rotundě sv. Víta - Frolík, v tlači) i bez nich. Na pohřebišti ve svatovítském komplexu najdeme jako vzácnost rakve spojované hřebíky již před rokem 1400 (Frolík, v tlači). Zcela specifický případ představuje dřevěná románská cestovní truhla využitá jako pohřební truhlice z královské hrobky v katedrále sv. Víta (Bravermanová 2005a). Nejčastěji jsou ovšem v hrobech zjištěny fragmenty prkna/prken pod kostrou, nad kostrou, současně pod i nad kostrou, po obvodu hrobové jámy, mezi následně pohřbenými kostrami, a to v různých kombinacích. Problém spočívá v jejich klasifikaci - jako pozůstatků dřevěných konstrukcí, obložení či rakví. Na studovaných pohřebištích je však situace ve většině případů natolik špatná, že podobné rozlišení, až na výjimky, neumožňuje. K úpravě hrobových jam a výrobě rakví byly ve studovaném souboru použity následující druhy dřeva: borovice (*Pinus silvestris*), jedle (*Abies alba*) a smrku ztepilého (*Picea abies*), v případě knížecích rakví dubu (*Quercus sp.*) či jasanu.

• *Dřevo a kámen v úpravách hrobových jam.* Stopy dřevěných prken a schrán/rakví v kombinaci s opukovými kameny se vyskytují jak v případě hrobů sklonku 9.-10. století u Jízdárny, tak četně na pohřebištích 11.-12./13. století (II. nádvoří u kostela P. Marie, vně jižního opevnění, na Loretánském náměstí, u kostela sv. Víta i severně baziliky sv. Jiří).

• *Kámen v úpravě hrobových jam.* Doložen je úplný i částečný obklad hrobové jámy opukovými kameny, kámen/kameny za hlavou, kámen pod hlavou (Jízdárna, Strahovská cihelna, Panenská, Strahov-východní skupina). V případě zvláště pohřebišť 11.-13. století (na II. nádvoří u kostela P. Marie, na III. nádvoří baziliky sv. Víta, vně jižního opevnění, na Loretánském náměstí) není ve studovaném souboru vždy možno odlišit užití kameny k obložení vnitřku hrobové jámy či k jejímu vyznačení na povrchu. K dalšímu studiu zůstává otázka disproporcí ve využití kamene na raně středověkých pohřebištích (absence kamenných úprav mj. na pohřebištích Jelení-Lumbeho zahrada, Strahov-západní skupina), stejně jako funkce kamenů v hrobech s doloženými dřevěnými prvky (zapření dřevěné konstrukce/rakve?, zatížení krycí desky?, symbolická funkce?).

• *Hrobky.* Jako hrobky typu A označuji takové úpravy hrobu za pomoci kamene, které celkově vzbuzují dojem hrobky, i když kameny nejsou spojovány maltou (II. nádvoří, Loretánské náměstí, Strahov). Jako hrobky typu B označuji hrobky zděné z opukových kamenů na maltu (svatovítský komplex a svatojiřský komplex na Pražském hradě, bazilika Nanebevzetí P. Marie na Strahově).

Orientace hrobů a poloha koster

Nevymykají se dobovému úzu. Převažují hroby v orientaci Z-V s jedincem pochovaným v natažené poloze na zádech s rukama podél těla, případně s jednou či oběma rukama v klíně. Poloha ruce složené na břiše či na hrudi se neobjevuje před 13. stoletím a častější je až v novověku.

Zvláštnosti v úpravě hrobů a atypické zacházení s mrtvým

Na Pražském hradě a jeho předpolích lze tyto prvky pohřebního ritu sledovat jen ojediněle, a to jednak v kontextu pohřebišť na předpolí hradu (např. hroby ve skrčené poloze na Loretánském náměstí; *Borkovský 1936-1938*), jednak v kontextu hrobů na pohřebištích v interiéru hradu v 11.-13. století (např. *mos teutonicus*, balzamace, užití vápna) .

14. STOLETÍ AŽ PRVNÍ POLOVINA 15. STOLETÍ

Studiu hrobů významných jedinců pohřbených v tomto období na Pražském hradě (panovníci, biskupové, arcibiskupové) a lucemburské královské hrobky se podrobně věnuje M. Bravermanová (*Bravermanová 2005b; Bravermanová/Lutovský 2001*). Pokud jde o zacházení s těly nebožtíků, pak lze doložit řádné primární pohřby, sekundární přemístění již dříve pohřbených jedinců na nová místa a balzamaci (Karel IV). Čtrnácté a patnácté století přináší dále rozkvět náhrobních desek v gotickém stylu (svatovítský komplex, svatojiřský komplex). Vedle převažujících opuků byl k jejich výrobě použit mramor a ojediněle pískovec (*Tomková/Maříková-Kubková/Frolík 2004, 207*). Tématem pro další studium zůstává studium úpravy hrobů běžných obyvatel, které se nevyznačují žádnými speciálními charakteristikami a neobsahují výbavu, která by je pomohla časově zařadit.

DRUHÁ POLOVINA 15. STOLETÍ AŽ ROK 1784

Habsburská dynastie se do pohřební architektury Pražského hradu zapsala v poslední třetině 16. století zřízením nové královské hrobky - Colinova mauzolea. Se vstupem Jagellonců a později Habsburků na český trůn se prostor katedrály sv. Víta otevřel též dalším příslušníkům dvora, jejichž paměť zůstala zachována v renesančních a barokních náhrobnících a epitafech, pouze ojediněle se dochovaly pohřební štíty (*Bravermanová 2005b; Bravermanová/Lutovský 2001*).

Samostatnou kapitolu studia pohřebního ritu tohoto i předchozího období tvoří textilie vystupující v různých podobách - jako oděv, v němž byl mrtvý do hrobu uložen, jako polštáře, jimiž byla mrtvému podložena hlava, jako přikrov, který kryl nebožtíkovu tělo, když byl nesen na márách, jako výzdoba kaple s rodovou hrobkou. K předmětům spojujícím studia numismatická a studia pohřebních rituálů patří úmrtní medaile, úmrtní a pohřební žetony vydávané v souvislosti s úmrtími významných osobností.

Vzhledem k archeologickým výzkumům I. Borkovského na pohřebišti Jízdárna a ve svatojiřském komplexu i znalosti hrobů významných osobností ve svatovítské katedrále, je možné oproti předchozímu období lépe vymezit úpravy hrobů v tomto období.

- *Dřevěné rakve a schrány.* I když se rakve spojované hřebíky objevují čteněji na Pražském hradě již od 14. století, jejich výraznějším rozšířením dochází až po roce 1500. Ojediněle se v 16.-17. století setkáváme s tím, že i v rakvi byla hlava nebožtíka podložena opukovým kamenem, dlaždicí či prejem. I rakve mohou odrážet, a v některých případech odrážejí, rozdílné postavení pohřbeného. Vedle jednoduchých nezdobených rakví se objevují v 17. (?), 18. století též rakve malované a rakve zdobené vyřezávanými ozdobami. Některé byly opatřeny kovovými držadly (*Borkovský 1975, obr. 81 a 84*).

- *Kovové rakve a schrány.* Zatímco cínová rakev, v níž bylo uloženo tělo Karla IV., byla v té době v Čechách výjimkou, pro habsburské pohřby 16. a počátku 17. století ve svatovítské katedrále jsou cínové rakve charakteristickým znakem (*Bravermanová/Lutovský 2001*).

- *Kamenné hrobky.* Nelze vyloučit, že v novověku docházelo k sekundárnímu využití starších kamenných hrobek (katedrála sv. Víta?).

- *Cihlové hrobky.* Ze studia pramenů k hrobkám ve svatojiřském komplexu vyplývá, že s prvními cihlovými hrobkami se setkáváme po roce 1500. Sedm hrobek patří k typu hrobky kubické bez zaklenutí. Od roku 1600 jsou bezpečně doloženy též cihlové hrobky klenuté, které se v počtu šesti koncentrovaly v prostoru svatojiřské baziliky. Výhradně byly využity pro pohřby abatyší. V cihlových hrobkách byly mrtvé uloženy v dřevěných rakvích spojených hřebíky, případně opatřených kruhy na nesení rakve. Novým fenoménem ve vývoji svatojiřské baziliky v 17. století jsou cihlové hrobky - označované též jako krypty - sloužící pro uložení většího počtu rakví (podrobně *Borkovský 1975*).

Závěrem je možno konstatovat, že hroby z Pražského hradu a jeho předpolí poskytují širokou a barvitou škálu hrobových úprav a jsou tak cennou pramenitou základnou pro studium pohřebního ritu od raného středověku po novověk, a to nejen v prostředí českém, ale též evropském.

LITERATURA

- Borkovský 1936-1938* - I. Borkovský: Skrčené pohřby doby knížecí v Čechách - Die Hockergräber der Fürstenperiode in Böhmen. Pam. Arch. (N. S.) 6-8 (41), 1936-1938 (1939), 134-139.
- Borkovský 1975* - I. Borkovský: Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě - Kirche und Kloster St. Georg auf der Prager Burg. Praha 1975.
- Bravermanová 2005a* - M. Bravermanová: K nové interpretaci dvou nálezů z královské hrobky. *Castrum Pragense* 7. Praha 2005, 49-52.
- Bravermanová 2005b* - M. Bravermanová: Hroby králů a jejich příbuzných na Pražském hradě. *Castrum Pragense* 7. Praha 2005, 53-88.
- Bravermanová/Lutovský 2001* - M. Bravermanová/M. Lutovský: Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů. Praha 2001.
- Frolík, v tlači* - J. Frolík: Pohřebiště na III. nádvoří. *Castrum Pragense*, v tlači.
- Sláma 1977* - J. Sláma: Mittelböhmen im frühen Mittelalter. I. Katalog der Grabfunde. Praha 1977.
- Tomková 2005* - K. Tomková: Pohřební ritus na Pražském hradě a jeho předpolích ve středověku a novověku - jeho charakteristika a vývoj. *Castrum Pragense* 7. Praha 2005, 159-196.
- Tomková/Maříková-Kubková/Frolík 2004* - K. Tomková/J. Maříková-Kubková/J. Frolík: Hranice života, hranice zapomnění. Hroby významných církevních představitelů na Pražském hradě v období přemyslovské a lucemburské vlády - Grenze des Lebens, Grenze der Vergessenheit. *Arch. Hist.* 29. Brno - Levoča 2004, 203-223.
- Turek 1978* - R. Turek: Libice. Hroby na libickém vnitřním hradisku - Libice/Cidlina, Gräber im inneren Burgwallareal. *Sbor. Národ. Muz. Praha. A - Hist.* 32, 1978, 1-150.

PhDr. Kateřina Tomková
Archeologický ústav AV ČR, Praha
Letenská 4
CZ-118 01 Praha 1
tomkova@arup.cas.cz

DER BESTATTUNGSRITUS IM MITTELALTER UND NEUZEIT AUF PRAGER BURG UND IN DEREN VORFELD

Zusammenfassung

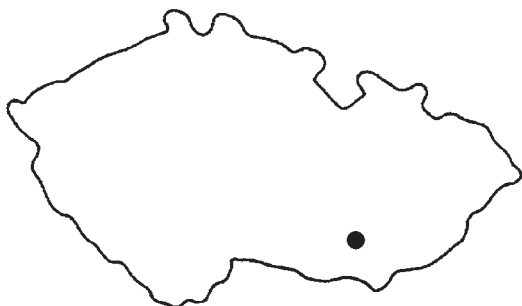
Im kurzen Auszug aus der vorbereiteten Studie widmet sich die Autorin den Bestattungsritus auf der Prager-Burg und in deren nördlichen und westlichen Vorfeld (*Tomková 2005*) und verschiedenen Formen der Grabzurichtungen im Zeitraum vom letzten Drittel des 9.-13.Jh.s bis 1784, wann die Grablegung in Folge der Anordnung von Josef II. - mit der Ausnahme der Leichenbestattung der Erzbischofs - beendet wurde. Die Kontinuität der Bestattung spiegelt sich in der breiten Skala der Zubereitungen der Gräber, der Sarg-Verwendung (so hölzernen, wie auch metallischen) wider. Belegt sind die A-Typ Gräften aus regelmäßigen ohne Mörtel gebundenen Steinen und die B-Typ Gräften aus mit Mörtel gebundenen Steinen, ferner die Ziegelgräften mit und ohne Gewölbe.

Die Variabilität bei der Zurichtung der Gräber ist mit der außergewöhnlichen Position der Prager Burg als des Mittelpunkts des Böhmisches Staates bedingt.

Grundsätzliche Umwandlung bei den Bestattungen verlief im Laufe des 10.-11. Jh. Während an den nichtkirchlichen Vorfeldern der Prager Burg vom Ende des 9. bis zum Anfang des 11. Jh.s das Grab jedes Toten einen „eigenen und unzerstörbaren Bereich“ darstellte, im Burgareal und teilweise auch am Friedhof am Platz Loretánské náměstí, wo sich die Bestattungen seit dem 11. Jh. verschoben, geht dieser „eigene“ Bereich im Folge der Etagenbestattungen langsam verloren. Seit dem 10. Jh. existiert eine andere Form des Grabes als „eigenen und unzerstörbaren Bereichs“ und der wird von den Gräbern und Gräften der Nobilität und kirchlicher Hierarchie vertreten, so wie auch von den Gräbern der Heiligen, die sich innerhalb der kirchlichen Komplexen befanden, meistens in der St. Georg-Basilika und der St. Veit-Rotunde/Basilika/Kathedrale.

ŽURÁŇ - MOHYLA VÝZNAMNÁ, TAJEMNÁ A STÁLE ZÁHADNÁ

Josef Unger



Doba stěhování národů, mauzolea, mohyly.

Migration period, mausoleums, mounds.

Když 2. prosince roku 1805 řídil z mohyly na „Žuráni“ císař Napoleon bitvu u Slavkova, patrně vůbec netušil, že stojí na místě s významnou historií, na místě spojeném s pohřby vládců žijících před 1200 lety. Žuráňská mohyla byla tehdy podstatně vyšší než dnes. Teprve v polovině 19. století došlo k jejímu snížení, když Wenzel Pestic, majitel zájezdního hostince Pindulky, odvezl z lokality několik tisíc vozů hlíny a 70 sáhů kamene (1 sáh = asi 2 metry). Šlo mu zřejmě o to, upravit lokalitu tak, aby byla zemědělsky obdělávatelná. Pomocí železné tyče se mu podařilo objevit i hrobovou šachtu, která byla následně prozkoumána a na základě návštěvy v lednu roku 1853 popsána v odborném tisku moravským historikem Petrem rytířem Chlumetzky (Chlumetzky 1853).

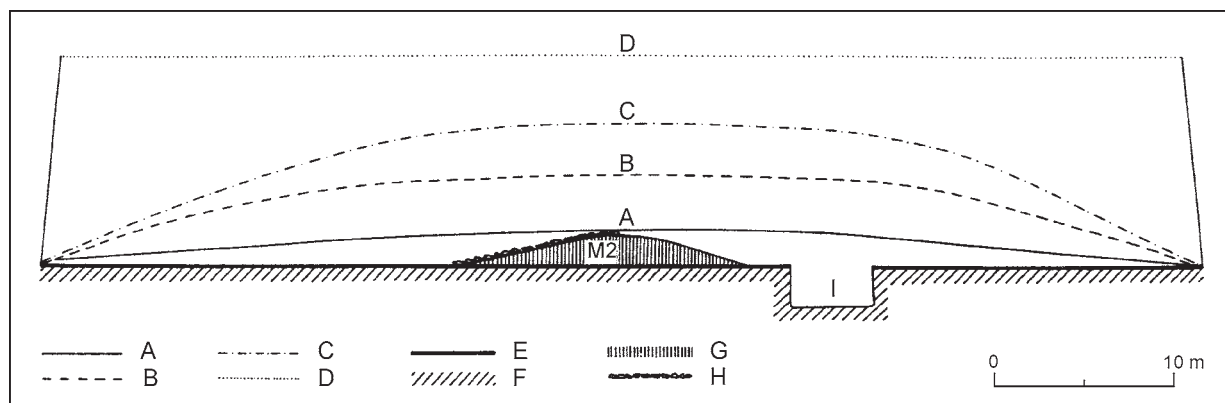
Nálezy železných „stromovitých“ předmětů, stejně jako část dřeva s pletencovým ornamentem vzbudily zájem a byly různě interpretovány. Teprve v letech 1948 až 1950 byl na lokalitě proveden rozsáhlý archeologický výzkum vedený Josefem Poulíkem (obr. 1), jehož výsledky byly souhrnně publikovány nedlouho před autorovou smrtí roku 1995 (Poulik 1995). Časně středověké nálezy interpretoval J. Poulik tak, že na místě byly v 5. a 6. století zřízeny dvě hrobové komory pro příslušníky vládnoucí vrstvy některého z germánských kmenů, které tehdy osídlily Moravu. Teprve následně, nejdříve v 6. století, byla zde postavena na svoji dobu obrovská stavba na kruhovém půdorysu o průměru 65 m. Vnější obvod byl vymezen kamennou zdí postavenou z bílého litavského vápence, dováženého ze vzdálenosti asi 4 km. Vnitřní konstrukce byla vytvořena z vrstev kamene a jílovité hlíny. Celou stavbu interpretoval J. Poulik jako pozůstatek mauzolea vysokého 14 m, které napodobovalo mauzolea římských císařů Augusta a Hadriana (obr. 2).

Interpretace není zcela jednoznačná. Otázku vzbuzuje již sama skutečnost, že W. Pestic při sondáži 1,2 m dlouhou železnou tyčí zjistil hrobovou komoru, do níž se tyč propadla „... und fast seinen Augen entschwand...“ (Chlumetzky 1853, 219). Tato skutečnost nasvědčuje tomu, že hrobová šachta dosahovala až téměř k tehdejšímu povrchu a měla hloubku zhruba 8 m (4 Klafter). Tuto situaci lze interpretovat buď tak, že konstrukce „mauzolea“ se přesně nad hrobovou komorou propadla a v zásypu bylo propadnutí patrné zvláštním složením půdy, nebo byl půdorys komory při budování „mauzolea“ respektován až k povrchu. V tom případě by šachta procházela konstrukcí „mauzolea“.

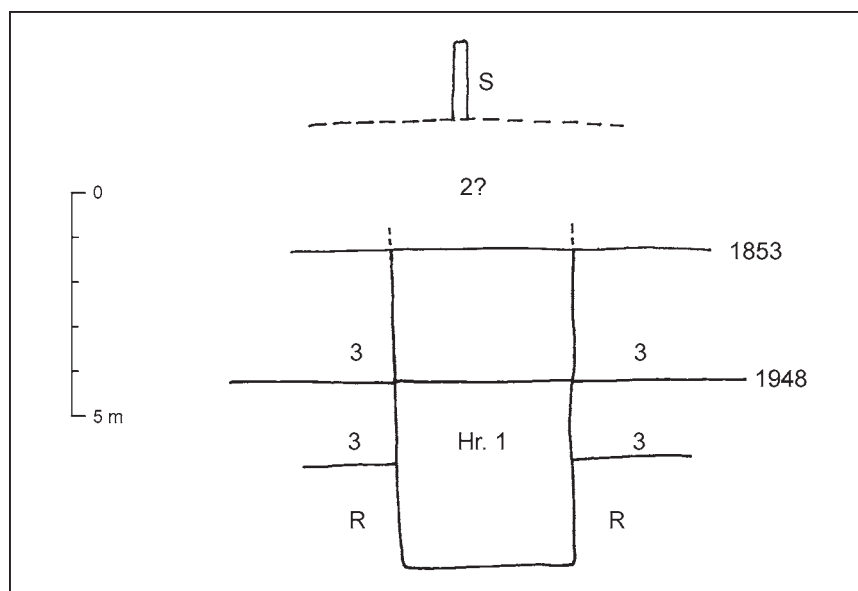
Dalším problémem je vlastní interpretace mauzolea (obr. 3). Pokud by se jednalo skutečně o mauzoleum ve tvaru komolého kužele vysokého 14 m, s dolní základnou 65 m a horní základnou jen o nějaký ten metr menší, pak by se objem tohoto tělesa pohyboval kolem 40 000 m³. Přitom výše archeologicky dokumentovaného obvodového prstence postaveného z kamenů kladených na sucho je jen asi 1 m. Maximální dochovaná výška konstrukce sestávající z vrstev kamenů a vrstev jílu je něco přes 2 m. Objevená a dokumentovaná situace nenasvědčuje jednoznačně pro existenci šesti samostatných segmentů, ale jednoznačně je vymezena jen západní stěna segmentu A do výšky 2,1 m. Dokumentovaná situace mezi segmentem A a B nasvědčuje vzájemně se překrývajícím vrstvám kamene. Vrstvy jílu proložené vrstvami kamene měly zřejmě statický význam. Západní stěna segmentu A by pak mohla být obezděním jedné stěny chodby vedoucí do středu konstrukce. Spíše než o 14 m vysoké mauzoleum, navíc ještě s rovnou horní plošinou, jejíž povrch by nasával velké množství dešťové vody destruuující celou konstrukci, se mohlo jednat o mohyly s kamenným obvodovým prstencem. Podobné mohutné mohyly nejsou ve stře-



Obr. 1. Archeologická dokumentace archeologického výzkumu Żurawně v letech 1948 až 1950 podle J. Poulika (1995, obr. 14).
Abb. 1. Archäologische Dokumentation der Grabung in Żurawn in den Jahren 1948 bis 1950 nach J. Poulik (1995, Abb. 14).



Obr. 2. Rekonstrukce výškových poměrů podle J. Poulika (1995, obr. 67). Legenda: A - výška při výzkumu v letech 1948-1950; B - výška roku 1853; C - výška roku 1850 před odvezením většího množství kamene a jílu; D - pravděpodobná výška mauzolea; E - původní humus; F - písčité podloží; G - pravěká mohyla M2; H - nejspodnější kamenná vrstva mauzolea.
Abb. 2. Rekonstruktion der Höhenverhältnisse nach J. Poulik (1995, Abb. 67). Legende: A - Die Höhe der Hügel bei der Forschung in den Jahren 1948-50; B - Höhe im Jahr 1853; C - Höhe im Jahr 1850 vor der Wegschaffung der vielen Steine und des Lehms; D - wahrscheinliche Höhe des Mausoleums; E - der ursprüngliche Humus; F - sandige Bodenschicht; G - vorzeitlicher Grabhügel M2; H - unterste Steinschicht des Mausoleums.



Obr. 3. Rekonstrukce výškových poměrů. Legenda: S - stěla vysoká 1,8 m, široká 0,3 m na původním temeni; 2 - vrstva nejednoznačné mocnosti, odvezená před dokumentací roku 1853; 3 - vrstvy kamene a jílovité hlíny; R - rostlý terén.

Abb. 3. Rekonstruktion der Höhenverhältnisse. Legende: S - eine 1,8 hohe und die 0,3 m breite Stele auf dem ursprünglichen Hügelgipfel; 2 - Schicht einer unbestimmbaren Stärke, abgeschafft vor der Dokumentation im Jahr 1853; 3 - die Schichten von Steinen und Lehm; R - Mutterboden.

doevropském a severoevropském prostředí žádnou výjimkou (Müller-Wille 1992; Pedersen 2002; Slupecki 2002), takže spíše než o mauzoleu, které by v tomto prostředí bylo zcela výjimečné, můžeme uvažovat o velké mohyle, jejíž význam tím rozhodně není potlačen.

LITERATURA

- Chlumetzky 1853 - P. Ritter von Chlumetzky: Bericht über die Ausgrabungen bei Bellowitz. Schriften der historisch-statistischen Sektion der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft. Brünn 1853, 218-234.
- Müller-Wille 1992 - M. Müller-Wille: Monumentale Grabhügel der Völkerwanderungszeit in Mittel- und Nordeuropa. Bestand und Deutung. In: Mare Balticum. Festschrift zum 65. Geburtstag von E. Hoffman. Kiel 1992, 1-21.
- Pedersen 2002 - A. Pedersen: Prachtgräber des 10. Jahrhunderts in Südsandinavien - Tradition und Erneuerung. In: J. Hennig (Ed.): Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit. Mainz am Rhein 2002, 81-94.
- Poulík 1995 - J. Poulík: Žuráň in der Geschichte Mitteleuropas. Slov. Arch. 43, 1995, 27-109.
- Slupecki 2002 - L. P. Slupecki: Die Grossgrabhügel von Krak und Wanda in Krakau - Zwei Königsgräber des 8.-10. Jahrhunderts in Kleinpolen im Licht kartographischer, schriftlicher und archäologischer Quellen. In: G. Helmig/B. Schlmann/M. Untermann (Ed.): Centre. Region. Periphery. Medieval Europe 2. Basel 2002, 394-399.

Prof. PhDr. Josef Unger, CSc.
Masarykova univerzita v Brně
Přírodovědecká fakulta
Ústav antropologie
Vinařská 5
CZ-603 00 Brno
unger@sci.muni.cz

ŽURÁŇ- DER BEDEUTENDE, GEHEIMNISVOLLE UND STÄNDIG RÄTSELHAFTE GRABHÜGEL

Zusammenfassung

Das Hügelgrab von Žuráň war am Anfang des 19. Jh. viel höher als Heute. Erst in der Hälfte des 19. Jh. ist es zu seiner wesentlicheren Verkleinerung gekommen, wenn der Besitzer des Gasthauses Pinďulky, Wenzel Pestic, aus der Lokalität tausend Wagen Lehm und 70 Faden Steine (1 Faden = etwa 2 m) wegfuhr. Mit der Hilfe eines Eisenstabes ist es ihm gelungen auch einen Grabschacht zu entdecken, der anschließend durchgeforscht wurde und Aufgrund eines Besuchs im Januar 1853 in der Fachliteratur vom mährischen Historiker Peter Ritter von Chlumetzky (*Chlumetzky 1853*) beschrieben. Erst in J. 1948 bis 1950 wurde an der Fundstelle eine ausführliche archäologische Grabung durchgeführt deren Resultate zusammenfassend publiziert wurden (*Poulik 1995*). Die frühmittelalterlichen Funde wurden von Josef Poulik so interpretiert, dass sich an der Fundstelle im 5. und 6. Jh. zwei Grabkammern der Nobilität einer der Germanenstämme befanden, die derzeit Mähren besiedelten. Erst anschließend, frühestens im 6. Jh. wurde hier für seine Zeit ein Riesenbau mit dem Kreisdurchmesser von 65 m erbaut. Den ganzen Bau interpretierte Josef Poulik als einen Überrest eines 14 m hohen Mausoleums, das die römischen Mausoleen von Kaisern Augusts und Hadrian kopierte. Die Interpretation ist nicht völlig eindeutig. Eher als um ein etwa 14 m hohes Mausoleum könnte es sich um einen Grabhügel mit einem steinernen Umfassungsring handeln.

ÚPRAVY HROBOVÝCH JÁM NA POHREBISKÁCH Z OBDOBIA AVARSKÉHO KAGANÁTU NA ÚZEMÍ SLOVENSKA

Jozef Zábojník

Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/6123/26 VEGA.



Slovensko, obdobie avarského kaganátu, pohrebisko, úprava hrobových jám, hrobové konštrukcie, typológia, sociálny aspekt problematiky.

Slovakia, Avar khaganate period, cemetery, grave pits arrangement, grave constructions, typology, social aspect of the problem.

Vo všeobecnosti sa akceptuje, že budovanie zložitej konštrukcie v hrobových jamách, resp. v nadzemných častiach hrobov, akýchsi „domov mŕtvych“ - má najmä sociálny aspekt. Rôznorodé úpravy hrobových jám však sledovali predovšetkým vytvorenie dutého priestoru v okolí pochovaného tela. Motiváciou pre takéto počínanie boli v prvom rade pietne dôvody - zamedzenie aspoň primárneho styku zeminy s telesnými pozostatkami zosnulého. Okrem zásahov do tvaru hrobových jám sa za úpravy považuje aj použitie rozličných hrobových konštrukcií (schránky pre mŕtveho, sarkofágy¹, truhly, máry, lôžka mŕtveho a pod.).

Rôznu kvalitu údajov o formách úprav hrobových jám podmieňovali (a doteraz aj podmieňujú) predovšetkým dve hlavné skutočnosti - miera pozornosti venovaná ich sledovaniu a vhodnosť pôdných podmienok. Prvý aspekt bol iba v obmedzenej miere zohľadnený pri vykopávkach hrobov a pohrebísk v minulosti (našťastie, dnes už je predmetom zvýšenej pozornosti výskumníkov). Ten druhý je daný prírodnými podmienkami, preto ho možno ovplyvniť iba v nepatrnej miere.

Takmer „ideálne“ podmienky pre sledovanie rozmanitosti úprav poskytujú hrobové jamy zahľbované do sprašového podlažia. Keďže pohrebiská z obdobia avarského kaganátu sa na území Slovenska vyskytujú v jeho južných oblastiach, nie sú uvedené „optimálne parametre“ pôdných pomerov zriedkavé. Dostávame tak možnosť postrehnúť a analyzovať nielen detaily rôznorodých vystužení hrobových jám predovšetkým drevom, ale aj spektrum použitých materiálov, ako sú pozostatky rôznorodých organických substancií, napríklad vegetatívnych častí rastlín, tkanín, kože či druhová škála rastlinných materiálov, dreva a pod.

Najjednoduchší spôsob úpravy hrobových jám predstavuje vybudovanie stupňov v ich stenách - ide o tzv. stupňovitú úpravu stien (obr. 1). Tá môže pozostávať z jednoduchých stupňov, v menšom počte prípadov sa však zistila aj dvojité stupňovitá úprava stien hrobových jám. Na niektorých pohrebiskách takýto spôsob úpravy dominuje - napr. Šaľa I² (Točík 1993, 153, 154), resp. Nové Zámky I (Čilinská 1966, 109), inde je zriedkavý až ojedinelý (Točík 1970, 32). Stupne v dlhších stenách si vyžadujú použitie priečne dosky na prekrytie a tým vytvorenie dostatočne veľkého dutého priestoru na pietne uloženie tela pochovaného. Naopak, stupne v kratších stenách dovoľujú použiť pozdĺžne dosky³.

¹ Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť, že použitie uvedeného výrazu je do istej miery nadnesené. Pod pojmom sarkofág si predstavujeme honosnú, z kameňa vyhotovenú schránku, do ktorej bolo uložené telo zosnulého. V našom prípade však ide väčšinou o schránku vyhotovenú z dreva.

² Označenie tohto pohrebiska, ale aj ostatných lokalít je v zmysle katalógu nálezísk a nálezov z obdobia avarského kaganátu na Slovensku, ktorý bol prednedávnom publikovaný. Porovnaj k tomu Zábojník 2004, 75-117.

³ Samozrejme, iba za predpokladu, že neboli zospodu spájané alebo nešlo o dve vrstvy dosiek. Keďže sa však v drviwej väčšine prípadov klince ani iný kovový spojovací materiál vo výplniach hrobových jám nenašiel, pripustiť možno použitie inej tesárskej techniky. Takáto možnosť sa mi však javí ako málo pravdepodobná.

Azda najfrekvencovanejšou úpravou hrovej jamy pomocou dreva bola tzv. rámová konštrukcia (obloženie v tvare rámu). Existuje však značná variabilita v jej tvare a spôsobe konštruovania (obr. 2). Potom rozoznávame jednoduché, prípadne dvojité rámové konštrukcie, s prekrytím všetkých rohov, s prekrytím časti rohov, resp. s neprekrywajúcimi sa rohmi, s prepážkou (predovšetkým v jazdeckých hroboch), ale aj bez nej. Takmer na všetkých pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu, nielen na území Slovenska, boli vo veľkom počte pozorované stopy dreveného obloženia kostier pochovaných. Pomerne široké spektrum variantov rámovej konštrukcie sa zistilo na pohrebisku v Želovciach (*Čilinská 1973b*, 13). Veľmi časté sú však aj v Holiaroch, ako aj na pohrebiskách Štúrovo I (*Točík 1970*, 35-37) a Bratislava, časť Devínska Nová Ves I (*Eisner 1952*, 229). Komplikujúcim faktorom na posledne menovanom pohrebisku boli nepriaznivé pôdne podmienky (štrkové podložie). Nedá sa preto vylúčiť, že nebolo možné postrehnúť všetky konštrukčné detaily doštených obložení. Na pohrebisku Komárno IX sa počas výskumu podarilo zistiť pozostatky rámových konštrukcií vo viacerých hroboch (*Trugly 1987*, 277; 1993, 218). V jazdeckých hroboch sa napríklad viackrát zistila prepážka oddelujúca telo jazdca od skeletu spolu s ním pochovaného koňa (napr. *Trugly 1993*, obr. 4; 19; 33; 46), hoci v značnom počte prípadov bol jazdec a kôň uložený v jednom priestore vymedzenom rámovou konštrukciou.

Nemenej častý spôsob úpravy hrovej jamy predstavuje tzv. kolová konštrukcia (obr. 3). Obdobne ako u predchádzajúceho typu, aj táto forma úpravy hrovej jamy má viacero variantov. Na základe počtu kolov potom rozoznávame dvojkoľové, štvorkolové, prípadne šesťkoľové konštrukcie (*Točík 1970*, 32-35).

Nezriedka pri odkrývaní hrobu nachádzame v stenách hrobových jám v istej výške nad dnom horizontálne vhlbenia rôzneho tvaru. Vtedy hovoríme, že hrobová jama bola upravená pomocou tzv. roštovej konštrukcie (obr. 4). Horizontálnym zapustením brvien alebo dosák rôzneho tvaru a šírky do stien hrobových jám⁴ vznikol požadovaný dutý priestor. Pre niektoré pohrebiská je takýto spôsob úpravy typický (napr. Obid I - nepublikovaný autorov výskum).

Zvláštnou kapitolou v rámci hrobových konštrukcií je zhotovovanie tzv. lôžok mŕtvych (nem. Totenbett) či akýchsi már. Výsledkom ich uloženia do hrovej jamy sú jednak zreteľne pozorovateľné pruhy po pozdĺžnych aj priečnych súčiastiach már (obr. 5: 1, 2), ale aj okrúhle alebo hranaté odtlačky ich nôžok (obr. 5: 4), napríklad v hrobe 68 na pohrebisku v Želovciach (*Čilinská 1973b*, obr. 9), resp. v hroboch 128, 131 a 132 na pohrebisku Komárno IX (*Trugly 1993*, obr. 28; 31; 32). Mimoriadne vhodné pôdne podmienky umožnili na niektorých pohrebiskách nielen sledovať tvar pozostatkov tzv. lôžok mŕtvych, ale zároveň poskytl viac než dostatočné podklady na ich rekonštrukciu (*Tóth 1982*, 172, tab. XCIV; CI: 2; CIII; CIV).

Niekedy sa za doklad existencie már považujú aj priehlbne rôzneho tvaru a hĺbky (obr. 5: 3), ktoré sa zvyčajne nachádzajú v priestore hlavy, resp. nôh pochovaného (*Točík 1993*, 154). Funkcia takýchto priehlbni aj vzhľadom na ich rôznorodosť mi nie je jasná, predsa však vyššie uvedenú interpretáciu považujem za málo presvedčivú.

Prostredníctvom predchádzajúcej pasáže sme sa dostali k ukladaniu rôznych skriniek, či lepšie povedané truhiel na dno hrovej jamy. Hoci predpokladáme predovšetkým celodrevené rakvy, z územia Slovenska poznáme aj zopár príkladov použitia železných skôb na spájanie ich častí (obr. 6). Iba výnimočne ide o hrubšie klince s plochou hlavičkou (hrob 402 z Holiar - *Točík 1968a*, 70, tab. LXV: 8, 9). Skoby spájajúce jednotlivé dosky rakiev sa našli v jazdeckom hrobe 524 na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi I (*Eisner 1952*, 229). Jedinec pochovaný v tomto hrobe patrila na základe počtu a kvality príloh určite k sociálne nadradenej vrstve tu pochováajúcej komunity. Vo viacerých prípadoch sa zistili kovové súčasti rakiev na pohrebisku Radvaň nad Dunajom, časť Žitava I (*Budinský-Krička 1956*, 43; *Čilinská 1963*, 96, 97). Keďže väčšinou ide o jazdecké hroby, v ktorých sú badateľné výrazné stopy sekundárnych zásahov, z rozmiestnenia železných komponentov nemožno rekonštruovať pôvodný vzhľad rakiev. Možno však konštatovať, že v hroboch, v ktorých sa zistili zvyšky železných skôb spájajúcich dosky rakiev, boli poväčšine pochovaní jedinci vybavení obzvlášť bohatými prílohami. Tie sa zachovali často vo veľkom množstve napriek značnej devastácii obsahov hrobových jám počas sekundárneho zásahu.

Ako pozostatky železných skôb spájajúcich drevené časti schránky som mylne uviedol aj železné predmety z jazdeckého hrobu 98 na pohrebisku v Holiaroch (*Zábojník 2004*, 28, tu aj nesprávne uvádzané číslo hrobu). Nachádzali sa v priestore rebier koňa, pričom niektoré prílohy tvoriace hrobový inventár nemožno považovať za charakteristické pre mužov (2 náušnice, fragment praslena). Aj v prvotnej publikácii pohrebiska sa uvádza, že ide o jazdca-ženu (*Točík 1968a*, 25, 26)⁵. Obdobné „skoby“ tvorili inventár jazdeckého hrobu 71 na pohrebisku Čataj I (nepublikované, výskum M. Hanuliaka z roku 1976). Na že-

⁴ Tie mohli byť nasmerované v priečnom, resp. pozdĺžnom smere, ale aj diagonálne.

⁵ Tomu by nasvedčovali aj telesné rozmery ľudského skeletu (145 cm).

lezných predmetoch tvaru obdĺžnikového rámu sa zistili pozostatky štruktúry dreva. Nie je vylúčené, že ide o kovové spevňovacie články sedla. Ale taktiež môže ísť o prevliečky strmeňových remeňov, ktoré sa opierali o drevenú kostru sedla, čo spôsobilo vznik uvedených odtlačkov. Treba už len doplniť, že v oboch prípadoch sa v hrobách našli dva strmene.

Výskyt železných skôb spájajúcich drevené časti schránky, do ktorej uložili telo zosnulého, však nie je špecifikom obdobia avarského kaganátu. Ich existenciu máme doloženú jednak v predchádzajúcom období⁶, ale aj v neskoršom, veľkomoravskom prostredí. Nie sú ojedinelým javom na pohrebiskách v priestoroch veľkomoravských aglomerácií na južnej Morave - predovšetkým Mikulčice a Staré Město (*Galuška 2005; Poláček 2005*). Je nepopierateľné, že jedinci pochovaní v takýchto „truhlách“ isto patrili k sociálne nadradenej zložke spoločnosti, či už ju budeme nazývať elita alebo iným pomenovaním. Otázkou zostáva, či možno v tejto súvislosti hovoriť o hrobách kresťanov (*Galuška 2005, 204*). V prostredí avarského kaganátu, kde nedošlo k masovej christianizácii, je tento moment málo pravdepodobný.

Na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu z územia Slovenska je použitie kameňa pri úprave hrobovej jamy veľmi zriedkavé (obr. 7). Z času na čas sa v hrobových jamách vyskytnú rôzne kamene, napríklad v hrobách 30 a 47 na pohrebisku Komárno IX (*Trugly 1987, obr. 3: 8; 5: 4*), resp. v hrobách 110 a 140 na pohrebisku Prša II (*Točík 1963, 143, 158, obr. 26; 39*). V uvedených prípadoch nemožno hovoriť o kamennom obložení kostier, tzv. „Steinsetzung“. Takáto úprava hrobovej jamy má podľa niektorých bádateľov svoj pôvod pravdepodobne v románskom prostredí na teritóriu západne od územia kaganátu (*Scholz 2002, 25*) a na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu sa vyskytuje sporadicky - hroby 47, 77 a 100 na pohrebisku Pilismarót-Basaharc (*Fettich 1965, obr. 43: 2; 58: 2; 66: 3*), prípadne hrob 394 na pohrebisku Košice, časť Šebastovce I (*Budinský-Krička/Točík 1991, 76, obr. 30*). V oblasti Zadunajska je však viacero nekropol, na ktorých použitie kameňov pri úprave hrobovej jamy nie je zriedkavosťou (*Simon 1993*), pričom sa ich výskyt interpretuje ako istá reminiscencia stredoázijských paralel v prostredí avarského kaganátu. Hroby, v ktorých boli pozorované úpravy ich jám pomocou kameňov, sú datované od poslednej tretiny 7. až po začiatok 9. storočia. Keďže obdobné prípady zatiaľ absentujú vo včasnoavarských hrobách (predovšetkým na území východne od Dunaja), považujem takýto výklad za nepresvedčivý⁷.

V súvislosti so všetkými typmi hrobových konštrukcií sa vynára problém existencie ich spodných a horných častí, t. j. podložky a veka. V každom prípade ich treba aspoň predpokladať, pretože inak by žiadna z konštrukcií nevytvárala požadovaný dutý priestor. Spozorovať ich pozostatky počas výskumu je často nesmierne komplikované a časovo náročné. Predovšetkým veká schránok a konštrukcií sa dajú v teréne identifikovať len občas. Istým riešením je špecifická metóda výskumu, pozostávajúca z kombinácie horizontálneho odkryvu a jedného či viacerých rezov hrobovou jamou. Vzhľadom na záchranný charakter výskumu väčšiny známych nekropol nemohol byť takýto postup odkryvu aplikovaný. Možno ho však realizovať v budúcnosti buď formou experimentu, alebo detailne prepracovanou metódikou výskumu.

Výklenkové hroby (obr. 8: 1-3) predstavujú pomerne zriedkavú formu pochovávaní na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska. Doteraz boli zistené na pohrebisku Cífer, časť Pác I (*Fusek 2006*), Čataj I (*Hanuliak/Zábojník, 1982, 492, 493*), resp. na pohrebiskách Šaľa I a Šaľa II (*Čilinská 1973a, 534; Točík 1993, 90, 152, obr. 3: 4*). Niekedy predpokladáme existenciu výklenku, do ktorého bolo umiestnené telo zosnulého, iba na základe excentrickej polohy kostry v odkrytej hrobovej jame (obr. 8: 4). Veľké množstvo výklenkových hrobov bolo odkrytých na pohrebisku v Borovciach a v neďalekých Dubovanoch (*Staššíková-Štukovská 1996, 287-296; 2003, 35, 36*). Obe lokality sa však nachádzajú (aj keď v nevelkej vzdialenosti) severne od hranice kaganátu na juhozápadnom Slovensku a kultúrne už patria do tzv. predveľkomoravského a veľkomoravského okruhu. Veľká koncentrácia pohrebísk datovaných do obdobia avarského kaganátu s výskytom výklenkových hrobov (či už podmolového, alebo tunelového typu) sa nachádza v oblasti dolného (predovšetkým ľavobrežného) Potisia (*Lőrinczy 1994*). Výskyt výklenkových hrobov je podľa mojej mienky často podmienený úrovňou výskumu. Nie vždy totiž musia byť takéto hroby správnym spôsobom odkryté a publikované. Dá sa preto očakávať, že aj v iných oblastiach Karpatskej kotliny sa vyskytnú. Dokumentujú to napríklad aj v poslednej dobe preskúmané výklenkové hroby na viacerých pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu v medziriečí Dunaja a Tisy (*Balogh 2000*). Ukladanie pochovaného do výklenku v hrobovej jame sa však neobmedzuje iba na obdobie avarského kaganátu, pretože je známe aj z iných období a rozšírené na pomerne širokom území Európy.

⁶ Na viacerých gepidských pohrebiskách v Potisi aj vo väčšom počte, napr. Szentes-Berekhát, Szőreg a iné, pozri k tomu *Csallány 1961, 390*. Tiež v prostredí tzv. presídlených Gepidov v Zadunajsku (*Kiss 1996, 276*). V oboch prípadoch sa niektoré hroby so zvyškami železných súčastí rakiev datujú už do obdobia avarského kaganátu.

⁷ Ak by sme prijali tento názor, museli by sme pripustiť príchod nového obyvateľstva zo stredoázijského priestoru v poslednej tretine 7. stor., t. j. akceptovať teóriu tzv. „druhej vlny“, prehľadne *Bóna 1988*.

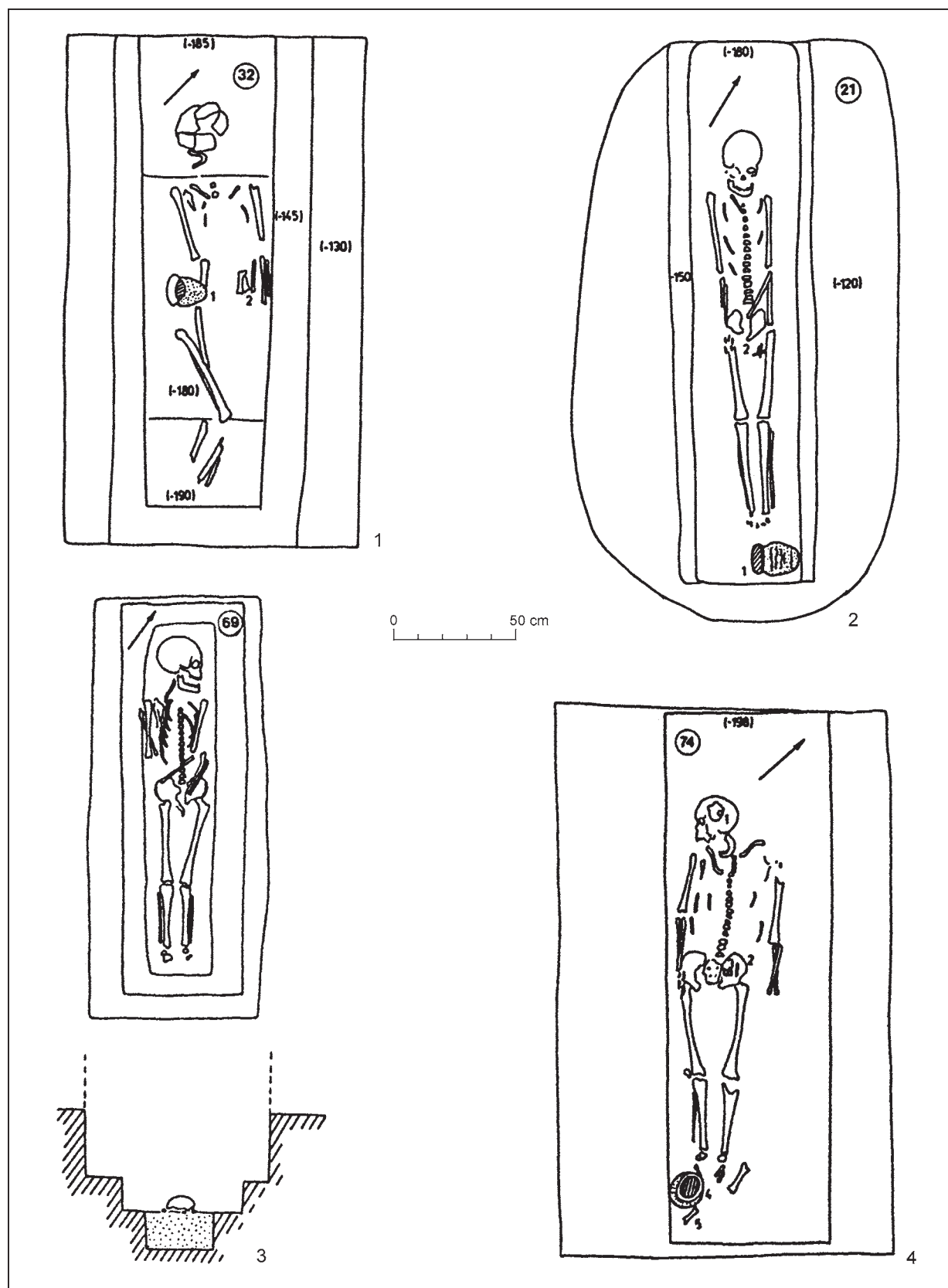
Svojho času sa konštatovalo, že na území Maďarska absentujú zložité konštrukcie v hroboch (*Eisner 1952, 231*), pričom sa ich výskyt na území severne od Dunaja interpretoval niekedy aj z etnického aspektu (*Kraskovská 1962, 445*). Takéto tvrdenia však skôr odzrkadľovali úroveň výskumu pohrebísk, kde sa dôraz kládol predovšetkým na získavanie materiálu z hrobov, pričom spôsob ich výkopu nebol príliš starostlivý. Dokladom zvýšenej pozornosti pri skúmaní pohrebísk v centrálnych oblastiach Karpatskej kotliny v nedávnej dobe sú výnimočne dobre zachované a na maďarské pomery nevšedne precíznym spôsobom evidované detaily hrobových konštrukcií napríklad v medziriečí Dunaja a Tisy (*Tóth 1982*). Často sa argumentovalo aj nedostatkom dreva v „stepných“ oblastiach Karpatskej kotliny (hlavne v medziriečí Dunaja a Tisy a v Potisí). Domnievam sa, že stromy ako zdroj dreva rástli aj v týchto oblastiach, aj keď možno nie v takej koncentrovanej forme (les), ako napríklad v Zadunajsku. Skôr možno počítať s ich rozptýlenou podobou (voľne stojace stromy, prípadne riedke háje, úzke remízy a pod.). Koniec koncov, predchodcovia Avarov na území východne od Tisy (germánski Gepidi) neboli stepným národom a aj preto je ťažko predstaviteľné absolútne odlesnenie tohto teritória po roku 567. Súčasťou tzv. kultúrnej stepi, t. j. poľnohospodársky využívannej pôdy, stromy nesporne boli.

Vo viacerých hroboch pohrebiska Komárno IX sa zistili bielo sfarbené pruhy lemujúce z vnútornej strany hrobovú komoru. Autor výskumu sa domnieva, že ide o pozostatky vápennej omietky, ktorou bol upravený vnútorný priestor hrobu (*Trugly 1993, 219*). Zároveň predkladá úvahu o možnom napodobňovaní nadzemných zrubových stavieb, v ktorých bývali bohatí príslušníci avarskej spoločnosti. Na existenciu takýchto obydlí nedávno poukázal *P. Tomka (1988, 50 f.)*. V takomto prípade by bolo možné uvažovať o skutočnom „dome mŕtveho“. Vzhľadom na absentujúce analýzy zistenej substancie majú však prezentované úvahy charakter domnienky.

Vyššie uvedená klasifikácia je „ideálna“. V praxi sa však stretávame pomerne často s rôznymi kombináciami (obr. 9) typov hrobových konštrukcií (rámová a kolová, kolová a roštová a pod.). Predovšetkým pri vyhodnocovaní starších fondov nie sme schopní jednoznačne určiť, o aký druh konštrukcie ide. Príčinou môže byť jednak nedostatočná dokumentácia, jednak nepriaznivé pôdne podmienky (piesčité a štrkové podložie a pod.).

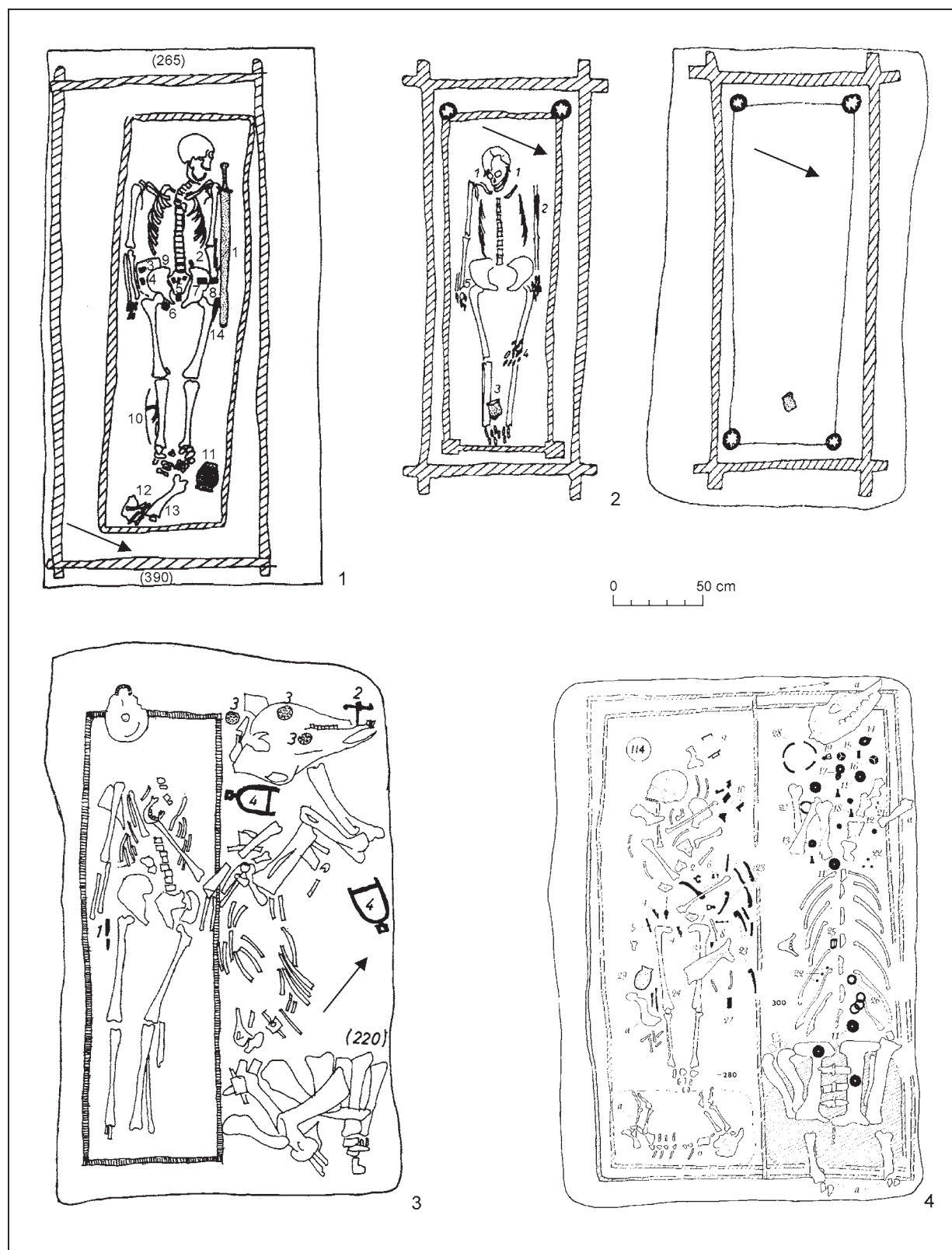
Nesporne zásluhou slovenskej archeológie druhej polovice 20. stor. sa zdokonalila metodika výskumu hrobov, zameraná predovšetkým na postrehnutie rôznorodých detailov. Ich sledovanie umožnili aj vhodné pôdne podmienky. Výsledkom pozornej práce v teréne je viacero príspevkov a kapitol v publikáciách, v ktorých bola rozpracovaná predovšetkým typológia hrobových konštrukcií (*Čilinská 1966, 109-114; 1992, 39-42; Točík 1970, 32-38; Wiedermann 1985, 348-350, tab. I-VI a mnohé ďalšie*). Výskumy rozsiahlych pohrebísk (Holiare, Nové Zámky I, Šaľa I, Šaľa II, Štúrovo I, Želovce a iné) umožnili sledovať predovšetkým použitie dreva pri zhotovovaní hrobových konštrukcií. Konečným výsledkom podobných snažení by mali byť pokusy o ich rekonštrukciu (obr. 10).

Nezanedbateľným je, prirodzene, aj sociálny aspekt problematiky. Zhotovenie častokrát zložitých drevených konštrukcií si vyžadovalo značnú remeselnú zručnosť. Tento fakt zvädza k domnienke, že si takúto úpravu svojho posmrtného príbytku mohol dovoliť iba jedinec patriaci do sociálne nadradenej vrstvy spoločnosti. Skutočnosť je však úplne iná. Drevené konštrukcie sa vyskytujú aj v hroboch, ktoré v žiadnom prípade nemožno označiť za nadpriemerne vybavené. Nie zriedka sa nimi vystužovali aj hroby s chudobnou výbavou či dokonca bez príloh a hroby nedospelých jedincov. Ak si však štatisticky vyhodnotíme hrobové celky s bohatým inventárom, zistíme, že väčšinou majú aj viac či menej zložitú hrobovú konštrukciu. Závislosť by sme mohli teda charakterizovať ako jednosmernú. V bohato vybavených hroboch sú hrobové konštrukcie bežné, v iných hroboch s konštrukciami sa cenné a honosné prílohy nevyskytli.



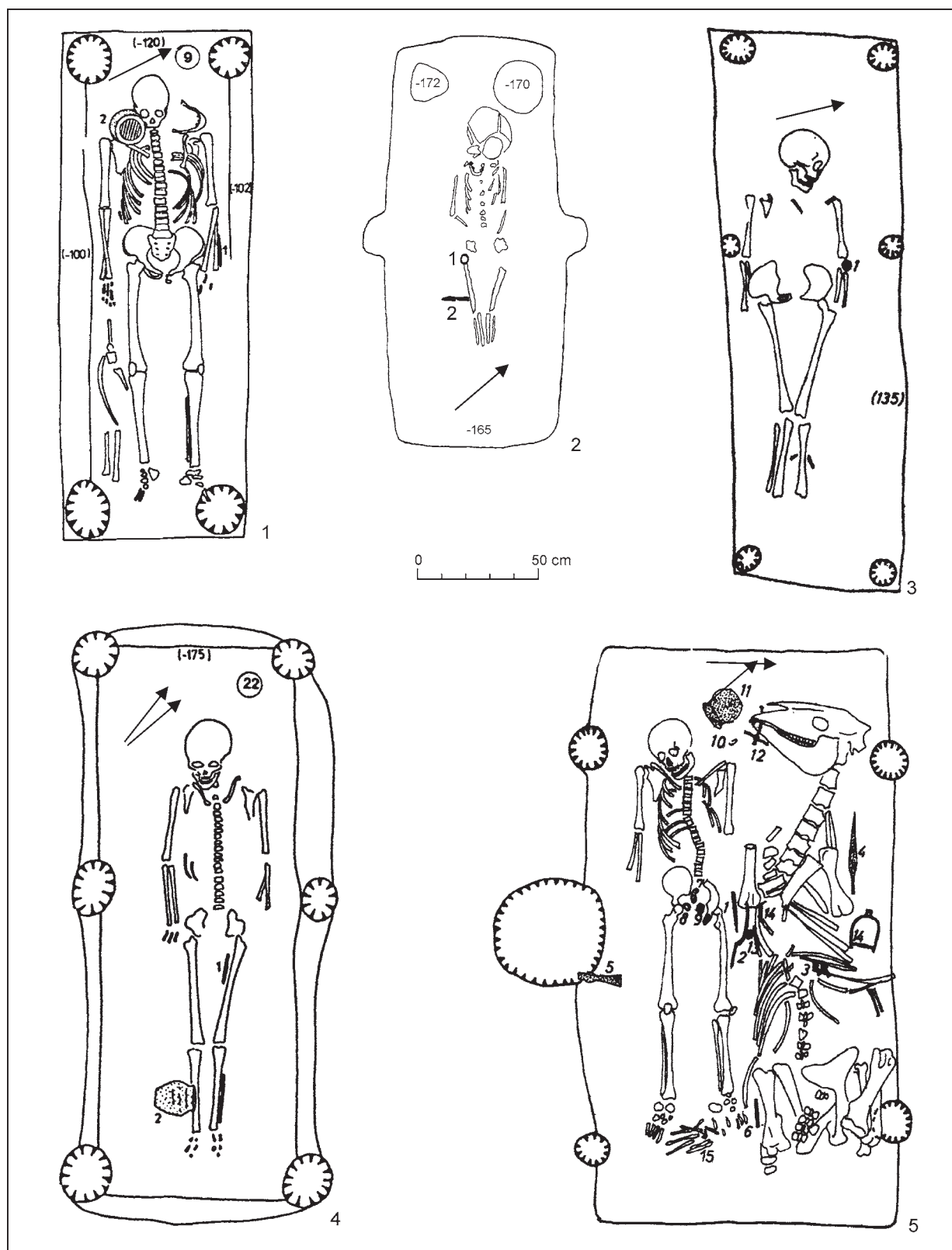
Obr. 1. Ša'a I. Rôzne spôsoby úpravy stien pomocou stupňov - tzv. stupňovitá úprava hrobových jám (podľa: Točík 1993, obr. 6: 3; 5: 1; 10: 4, 6).

Abb. 1. Ša'a I. Verschiedene Formen der Wandbearbeitung - mit Hilfe der Stufen - sog. Stufenbearbeitung der Grabgruben (nach: Točík 1993, Abb. 6: 3; 5: 1; 10: 4, 6).



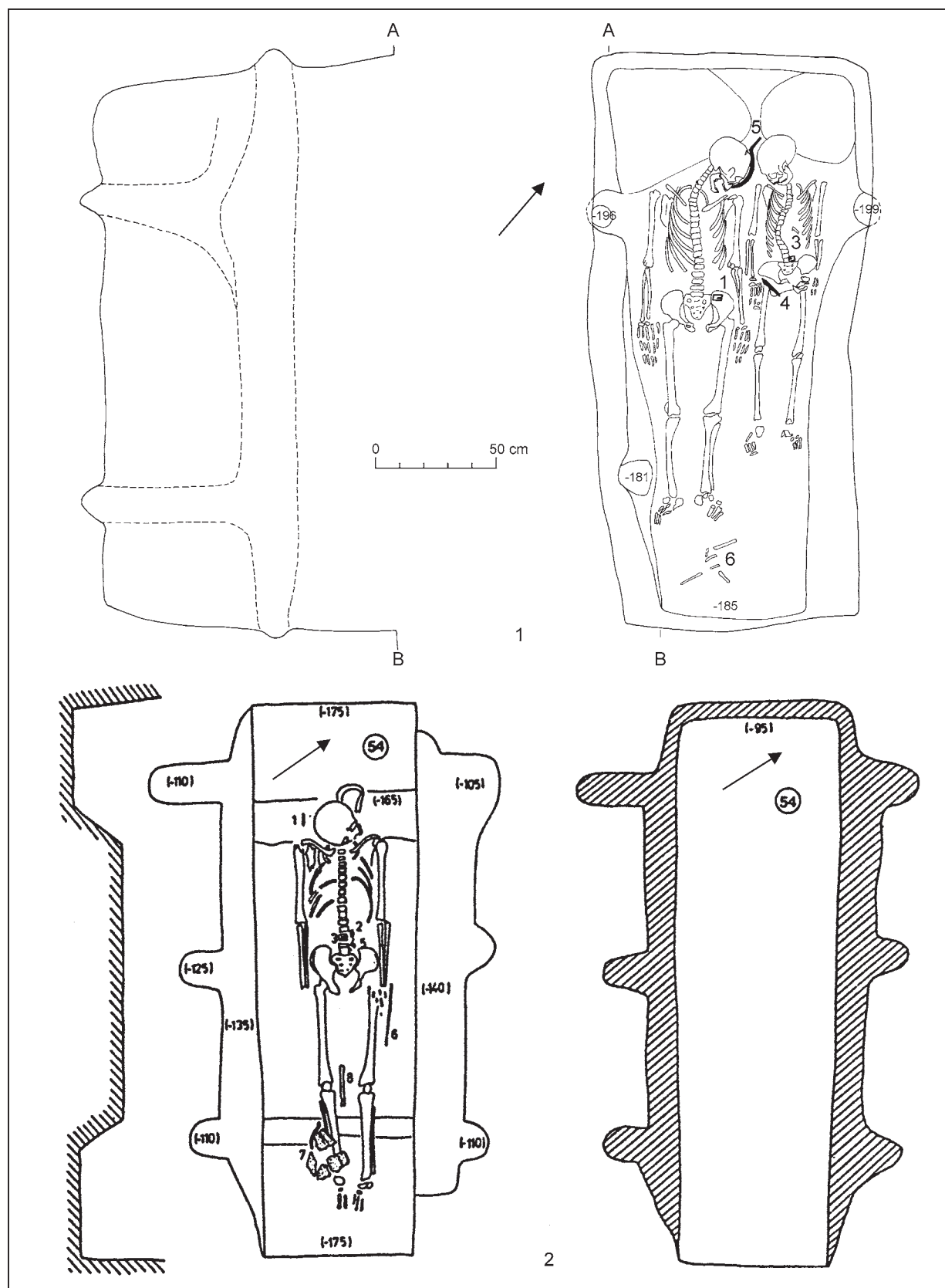
Obr. 2. Obloženia tel pochovaných v podobe rámu - tzv. rámová konštrukcia a jej rôzne varianty. 1 - Želovce, hrob 27; 2 - Želovce, hrob 68; 3 - Holiare, hrob 533; 4 - Komárno IX, hrob 114 (1, 2 - podľa: Čilinská 1973b, obr. 2, 9; 3 - podľa: Točík 1968a, obr. 24; 4 - podľa: Trugly 1993, obr. 19).

Abb. 2. Umfassung der Leichen in der Form eines Rahmen - sog. Rahmenkonstruktion und ihre verschiedene Varianten. 1 - Želovce, Grab 27; 2 - Želovce, Grab 68; 3 - Holiare, Grab 533; 4 - Komárno IX, Grab 114 (1, 2 - nach: Čilinská 1973b, Abb. 2, 9; 3 - nach: Točík 1968a, Abb. 24; 4 - nach: Trugly 1993, Abb. 19).



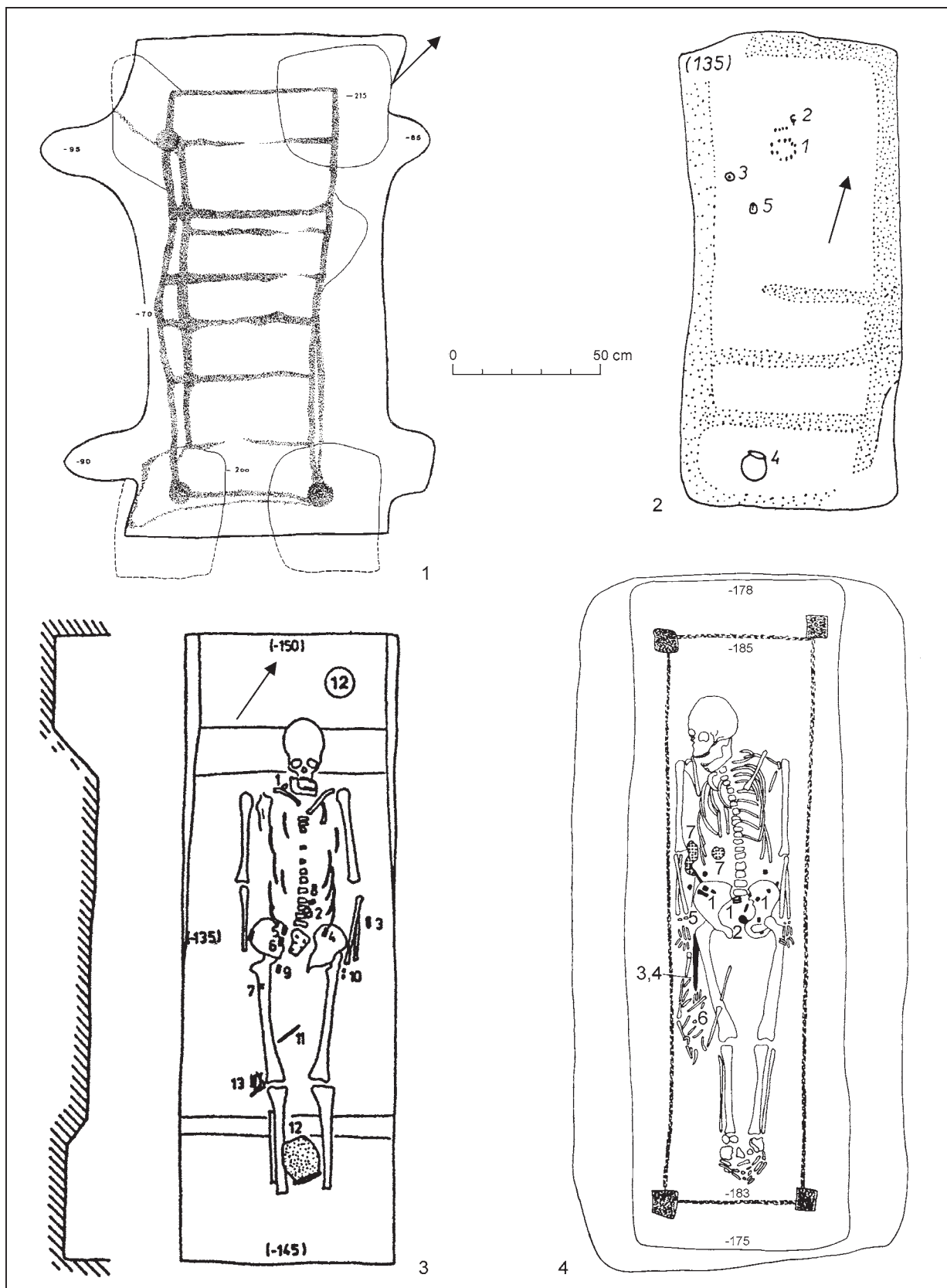
Obr. 3. Úprava hrobových jám pomocou rôzneho počtu kolov - tzv. kolová konštrukcia. 1 - Dvory nad Žitavou, hrob 9; 2 - Obid I, hrob 82; 3 - Holiare, hrob 276; 4 - Šaľa I, hrob 22; 5 - Štúrovo I, hrob 258 (1 - podľa: Točík 1983, obr. 4; 3 - podľa: Točík 1968a, obr. 14; 4 - podľa: Točík 1993, obr. 5; 3; 5 - podľa: Točík 1968b, obr. 33).

Abb. 3. Zurichtung der Grabgruben mit Hilfe von verschiedener Anzahl von Pfosten - sog. Pfostenkonstruktion. 1 - Dvory nad Žitavou, Grab 9; 2 - Obid I, Grab 82; 3 - Holiare, Grab 276; 4 - Šaľa I, Grab 22; 5 - Štúrovo I, Grab 258 (1 - nach: Točík 1983, Abb. 4; 3; 3 - nach: Točík 1968a, Abb. 14; 4 - nach: Točík 1993, Abb. 5; 3; 5 - nach: Točík 1968b, Abb. 33).



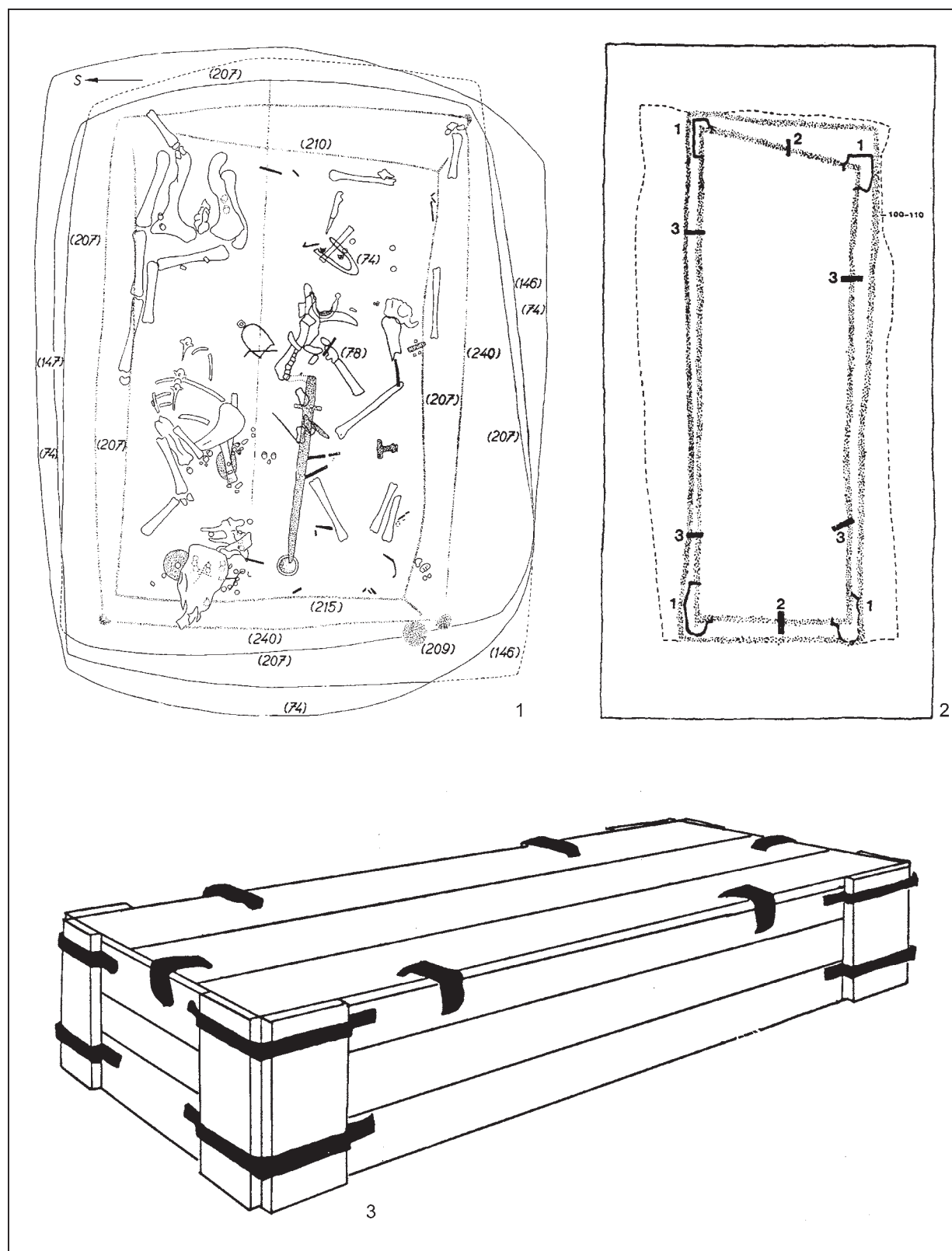
Obr. 4. Úprava hrobových jám pomocou tzv. roštovej konštrukcie. 1 - Obid I, hrob 120; 2 - Šaľa I, hrob 54 (2 - podľa: Točík 1993, obr. 8: 5, 6).

Abb. 4. Zurichtung der Grabgruben mit Hilfe von sog. Rostkonstruktion. 1 - Obid I, Grab 120; 2 - Šaľa I, Grab 54 (2 - nach: Točík 1993, Abb. 8: 5, 6).



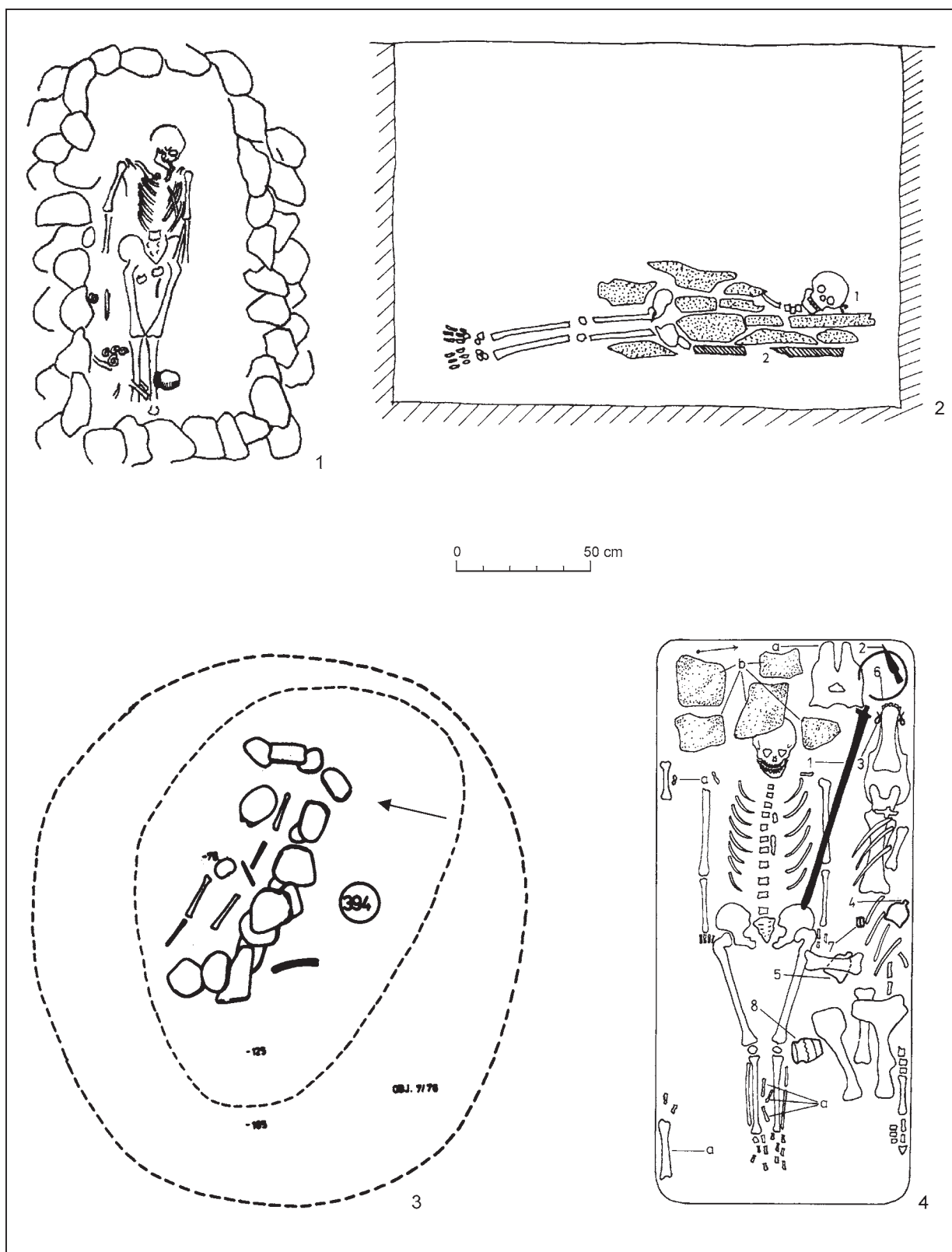
Obr. 5. Pozostatky tzv. már, resp. lôžok mŕtvych. 1 - Kunszállás-Fülöpkab, hrob 51; 2 - Prša II, hrob 69; 3 - Šaľa I, hrob 12; 4 - Obid I, hrob 188 (1 - podľa: Tóth 1982, tab. XCIV; 2 - podľa: Točík 1963, obr. 17; 3 - podľa: Točík 1993, obr. 4: 1).

Abb. 5. Überreste der sog. Leichenbahnen, bzw. Totenbettes. 1 - Kunszállás-Fülöpkab, Grab 51; 2 - Prša II, Grab 69; 3 - Šaľa I, Grab 12; 4 - Obid I, Grab 188 (1 - nach: Tóth 1982, Tab. XCIV; 2 - nach: Točík 1963, Abb. 17; 3 - nach: Točík 1993, Abb. 4: 1).



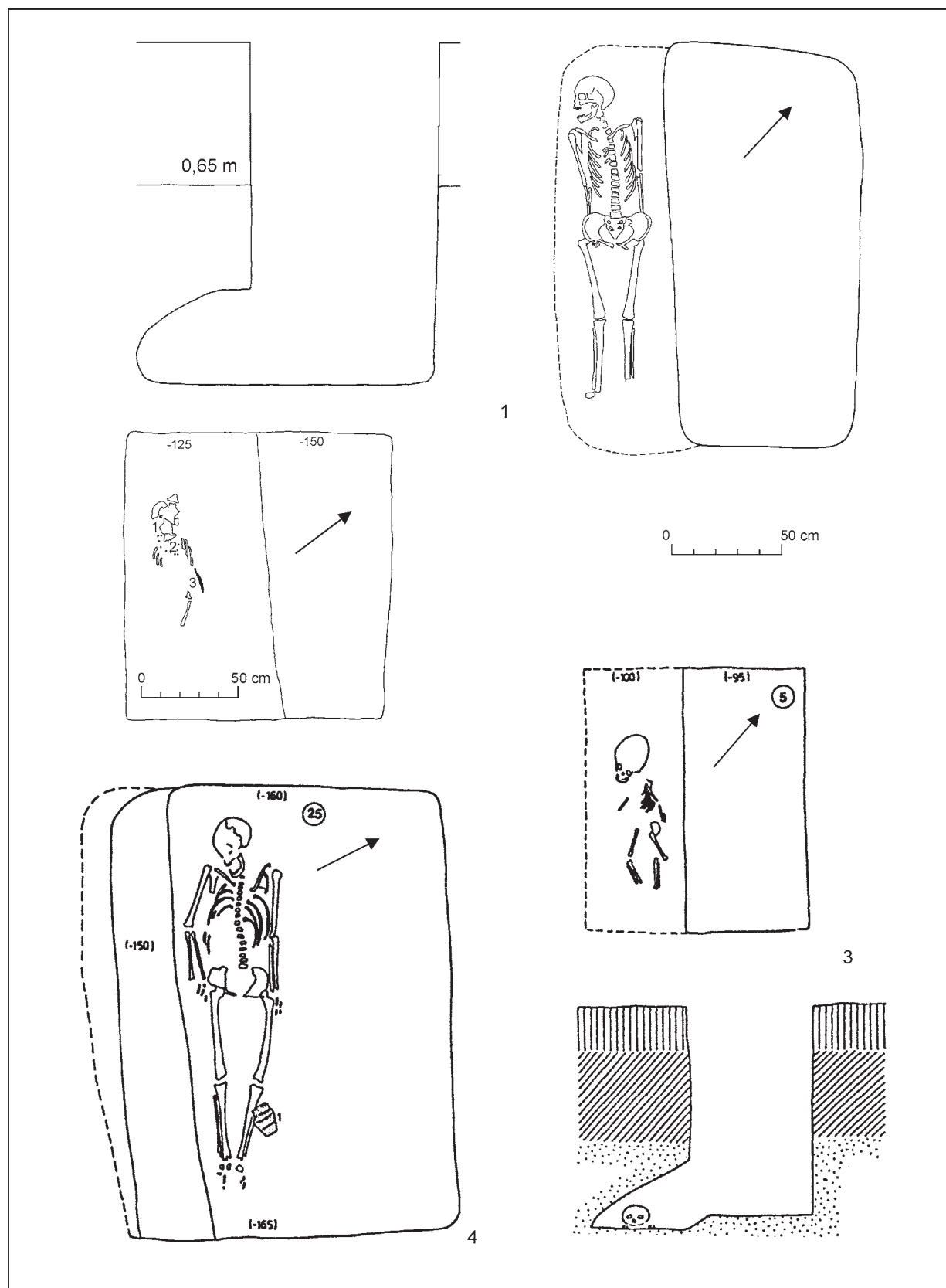
Obr. 6. Príklady použitia železných skôb na spájanie častí skriniek/truhiel. 1 - Radvaň nad Dunajom, časť Žitava I, hrob 31; 2 - Kunadacs-Turupuli tanya, hrob 4; 3 - rekonštrukcia truhly z hrobu 4 na pohrebisku Kunadacs-Turupuli tanya (1 - podľa: Budinský-Krička 1956, obr. 11; 2, 3 - podľa: Tóth 1982, tab. CIII: 1, 2).

Abb. 6. Beispiele der Benutzung der Eisenklammern für die Zusammensetzung der Kästen/Särge. 1 - Radvaň nad Dunajom, Teil Žitava I, Grab 31; 2 - Kunadacs-Turupuli tanya, Grab 4; 3 - Rekonstruktion des Sarges aus dem Grab 4 des Gräberfeldes Kunadacs-Turupuli tanya (1 - nach: Budinský-Krička 1956, Abb. 11; 2, 3 - nach: Tóth 1982, Tab. CIII: 1, 2).

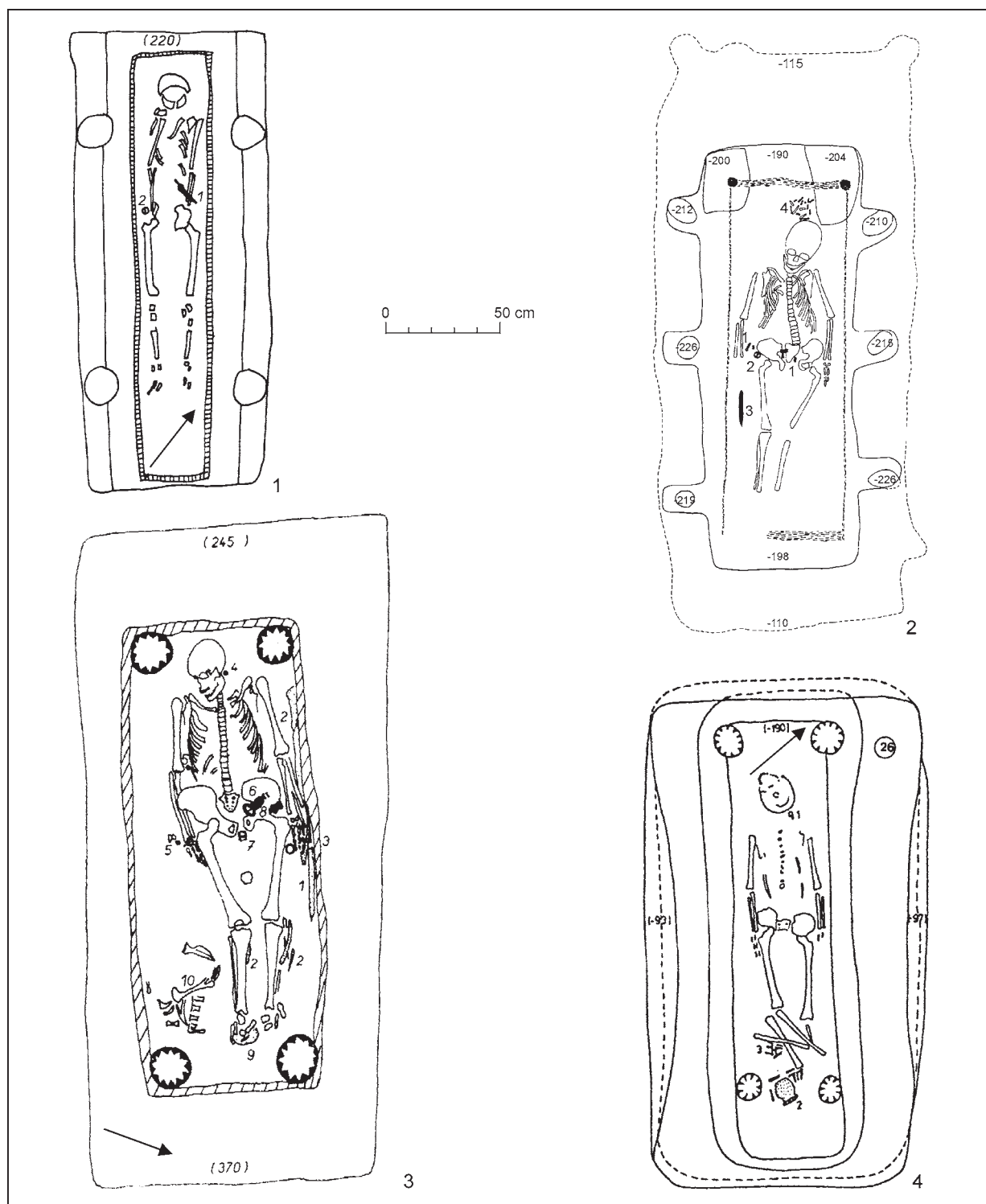


Obr. 7. Použitie kameňov pri úprave hrobových jám. 1 - Pilismarót-Basaharc, hrob 77; 2 - Prša II, hrob 140; 3 - Košice, časť Šebastovce I, hrob 394; 4 - Komárno IX, hrob 30 (1 - podľa: Fettich 1965, obr. 58; 2 - podľa: Točík 1963, obr. 39; 3 - podľa: Budinský-Krička/Točík 1991, obr. 30; 4 - podľa: Trugly 1987, obr. 3: 8).

Abb. 7. Die Steinverwendung bei der Zurichtung der Grabgruben. 1 - Pilismarót-Basaharc, Grab 77; 2 - Prša II, Grab 140; 3 - Košice, Teil Šebastovce I, Grab 394; 4 - Komárno IX, Grab 30 (1 - nach: Fettich 1965, Abb. 58; 2 - nach: Točík 1963, Abb. 39; 3 - nach: Budinský-Krička/Točík 1991, Abb. 30; 4 - nach: Trugly 1987, Abb. 3: 8).

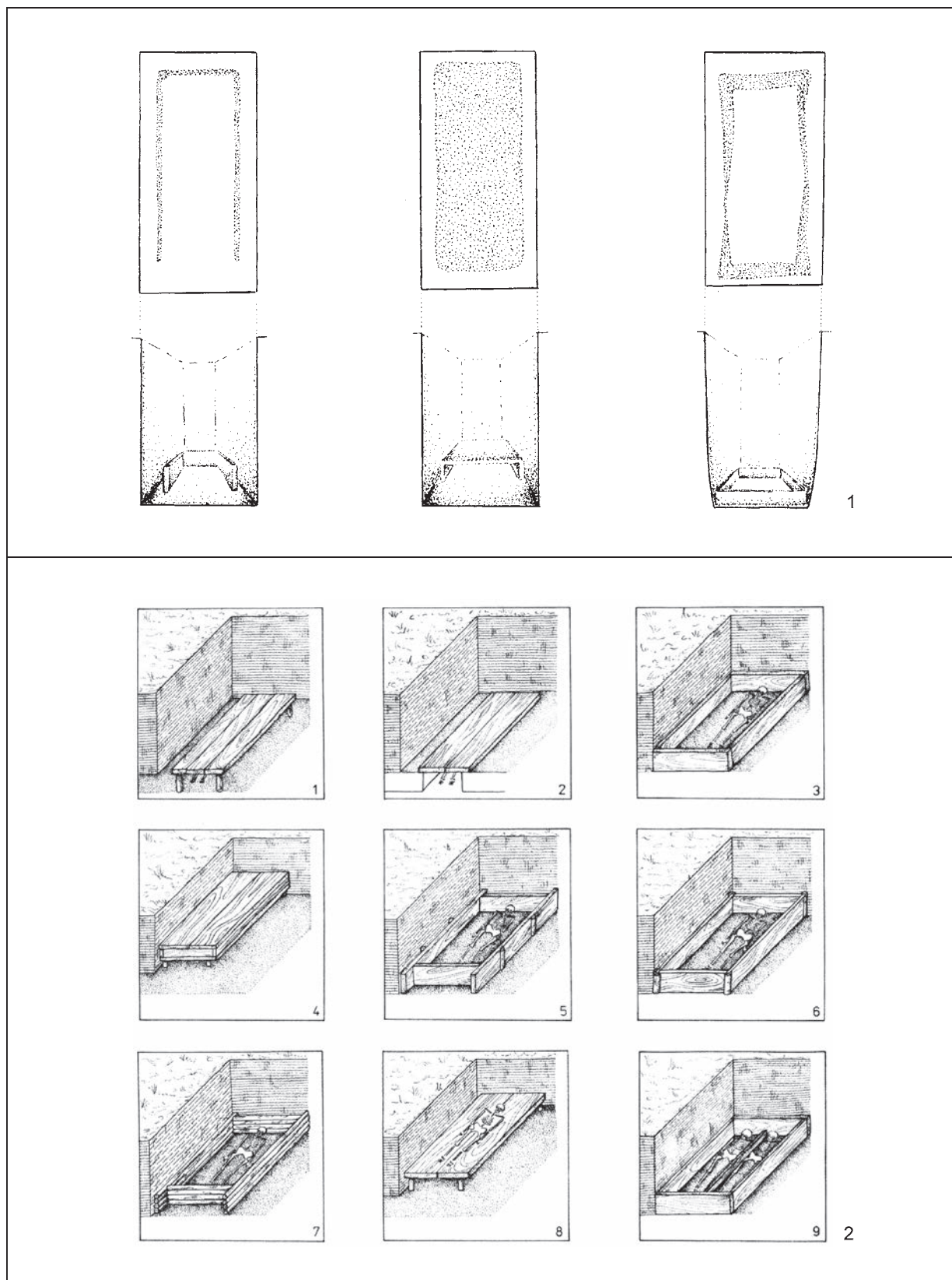


Obr. 8. Výklenkové hroby na pohrebiskách z obdobia avarskeho kaganátu na území Slovenska. 1 - Čífer, časť Pác I, hrob 79; 2 - Čataj I, hrob 66; 3 - Šaľa I, hrob 5; 4 - Šaľa I, hrob 25 (1 - podľa: Fusek 2006, obr. 5; 3, 4 - podľa: Točík 1993, obr. 3: 4; 5: 4).
 Abb. 8. Die Nischengräber aus den Gräberfeldern aus der Zeit des Awarischen Kaganats in der Slowakei. 1 - Čífer, Teil Pác I, Grab 79; 2 - Čataj I, Grab 66; 3 - Šaľa I, Grab 5; 4 - Šaľa I, Grab 25 (1 - nach: Fusek 2006, Abb. 5; 3, 4 - nach: Točík 1993, Abb. 3: 4; 5: 4).



Obr. 9. Kombinácie rôznorodých úprav hrobových jám na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu na území Slovenska. 1 - Holiare, hrob 627 - stupňovitá úprava dlhších stien hrobovej jamy v kombinácii s kolovou a rámovou konštrukciou; 2 - Obid I, hrob 192 - roštová konštrukcia v kombinácii s tzv. lôžkom mŕtveho; 3 - Želovce, hrob 30 - kombinácia rámovej a kolovej konštrukcie; 4 - stupňovitá úprava stien hrobovej jamy v kombinácii s kolovou konštrukciou (1 - podľa: Točík 1968a, obr. 31; 3 - podľa: Čilinská 1973b, obr. 3; 4 - podľa: Točík 1993, obr. 5: 5).

Abb. 9. Die Kombinationen verschiedener Zurichtungen der Grabgruben auf den Gräberfeldern aus der Zeit des Awarischen Kaganats in der Slowakei. 1 - Holiare, Grab 627 - Stufenbearbeitung der längeren Wände der Grabgrube in Kombination mit der Pfosten- und Rahmenkonstruktion; 2 - Obid I, Grab 192 - Rostkonstruktion in Kombination mit sog. Totenbett; 3 - Želovce, Grab 30 - Kombination der Pfosten- und Rahmenkonstruktion; 4 - Stufenbearbeitung der Wände der Grabgrube in Kombination mit der Pfostenkonstruktion (1 - nach: Točík 1968a, Abb. 31; 3 - nach: Čilinská 1973b, Abb. 3; 4 - nach: Točík 1993, Abb. 5: 5).



Obr. 10. 1 - stopy po drevených hrobových konštrukciách a pokus o ich rekonštrukciu na pohrebisku Štúrovo I; 2 - rekonštrukcie drevených konštrukcií na pohrebisku Želovce (1 - podľa: Wiedermann 1985, tab. IV: 3-5; 2 - podľa: Čilinská 1992, obr. 12).
 Abb. 10. 1 - Spuren der hölzernen Grabkonstruktionen und Versuch um ihre Rekonstruktion auf dem Gräberfeld Štúrovo I; 2 - Rekonstruktion der Holzkonstruktionen auf dem Gräberfeld in Želovce (1 - nach: Wiedermann 1985, Tab. IV: 3-5; 2 - nach: Čilinská 1992, Abb. 12).

LITERATÚRA

- Balogh 2000 - Cs. Balogh: Avar kori padmalyos sírok a Duna-Tisza közén. In: T. Petercsák (Red.). A népvándorlások kutatásának kilencedik konferenciája. Eger, 1998. szeptember 18-20. Heves Megyei Rég. Közl. 2. Eger 2000, 111-124.
- Bóna 1988 - I. Bóna: Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen. In: Popoli delle steppe. Unni, Avari, Ungari. Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull'alto medioevo XXXV. Tomo secondo. Spoleto 1988, 427-481.
- Budinský-Krička 1956 - V. Budinský-Krička: Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tôni na Slovensku. Slov. Arch. 4, 1956, 5-131.
- Budinský-Krička/Točík 1991 - V. Budinský-Krička/A. Točík: Šebastovce. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches. Katalog. Nitra 1991.
- Csallány 1961 - D. Csallány: Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubecken (454-568 u. Z.). Arch. Hungarica 38. Budapest 1961.
- Čilinská 1963 - Z. Čilinská: Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tôni. Slov. Arch. 11, 1963, 87-120.
- Čilinská 1966 - Z. Čilinská: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Arch. Slovaca Fontes 7. Bratislava 1966.
- Čilinská 1973a - Z. Čilinská: Dve pohrebiská z 8.-9. storočia v Komárne. Slov. Arch. 30, 1982, 347-393.
- Čilinská 1973b - Z. Čilinská: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Arch. Slovaca Catalogi 5. Bratislava 1973.
- Čilinská 1992 - Z. Čilinská: Slovania a avarský kaganát. Výpoveď staroslovanského pohrebiska v Želovciach. Bratislava 1992.
- Eisner 1952 - J. Eisner: Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště. Bratislava 1952.
- Fettich 1965 - N. Fettich: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Stud. Arch. 3. Budapest 1965.
- Fusek 2006 - G. Fusek: Výklenkové hroby na včasnostredovekom pohrebisku v Cíferi-Páci. Štud. Zvesti AÚ SAV 39, 2006, 27-54.
- Galuška 2005 - L. Galuška: Gehörten die in Särgen bestatteten Personen zur Gesellschaftselite des Großmährischen Staré Město-Uherské Hradiště? In: P. Kouřil (Hrsg.): Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Spisy Arch. Ústavu AV ČR 25. Brno 2005, 193-207.
- Hanuliak/Zábojník 1982 - M. Hanuliak/J. Zábojník: Pohrebisko zo 7.-8. stor. v Čataji, okr. Bratislava-vidiek. Arch. Rozhledy 34, 1982, 492-503, 583-588.
- Kiss 1996 - A. Kiss: Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A. In: F. Daim (Hrsg.): Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2. Stud. Arch. Awaren 5. Innsbruck 1996.
- Kraskovská 1962 - L. Kraskovská: Pohrebisko v Bernolákove. Slov. Arch. 10, 1962, 425-476.
- Lőrinczy 1994 - G. Lőrinczy: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz (A fülkesíros temetkezés). In: G. Lőrinczy (Szerk.): A kőkortól a középkorig. Szeged 1994, 311-335.
- Poláček 2005 - L. Poláček: Zur Erkenntnis der höchsten Eliten des großmährischen Mikulčice (Gräber mit beschlagenen Särgen). In: P. Kouřil (Hrsg.): Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Spisy Arch. Ústavu AV ČR 25. Brno 2005, 137-156.
- Scholz 2002 - U. Scholz: Steinplattengräber im bayerischen Raum. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 92. Bonn 2002.
- Simon 1993 - L. Simon: Kőpakolásos temetkezések a biatorbágyi avar temetőben (előzetes jelentés). Herman Ottó Múz. Évk. 30-31/2, 1993, 141-170.
- Staššíková-Štukovská 1996 - D. Staššíková-Štukovská: Zu manchen spezifischen Äußerungen des Bestattungsritus im Frühmittelalter. In: D. Bialeková/J. Zábojník (Hrsg.): Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Bratislava 1996, 287-304.
- Staššíková-Štukovská 2003 - D. Staššíková-Štukovská: Nové archeologické pramene k poznaniu kultúry Slovanov v 8.-11. storočí na Trnavskej sprašovej pahorkatine. In: Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 6. Trnava 2003, 33-44.
- Točík 1963 - A. Točík: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši. Slov. Arch. 11, 1963, 121-198.
- Točík 1968a - A. Točík: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Catalogi Arch. 1. Bratislava 1968.
- Točík 1968b - A. Točík: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Catalogi Arch. 2. Bratislava 1968.
- Točík 1970 - A. Točík: Pohrebný rítus na včasnostredovekých pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove. Slov. Arch. 18, 1970, 29-56.
- Točík 1983 - A. Točík: Pohrebisko z doby avarskej ríše v Dvoroch nad Žitavou, okres Nové Zámky. Castrum Novum 2, 1983, 47-127.
- Točík 1993 - A. Točík: Pohrebisko z doby avarskej ríše v Šali I-Veči. Štud. Zvesti AÚ SAV 29, 1993, 87-178.
- Tomka 1988 - P. Tomka: Avar kori település Győr, Bokányi Dezső utcában. Arrabona 24-25, 1988, 35-61.
- Tóth 1982 - E. H. Tóth: Seltsame Bestattungsriten in awarenzeitlichen Gräberfeldern in der Region zwischen der Donau und der Theiss. Cumania 7, 1982, 165-189, 287-306.
- Trugly 1987 - A. Trugly: Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. Slov. Arch. 35, 1987, 251-344.

- Trugly 1993* - A. Trugly: Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno II (1987-1989). *Slov. Arch.* 41, 1993, 191-307.
- Wiedermann 1985* - E. Wiedermann: K historicko-chronologickým otázkam včasnostredovekej spoločnosti 7.-8. stor. na Slovensku (Horizontálno-stratigrafická analýza pohrebiska v Štúrove). *Slov. Arch.* 33, 1985, 347-378.
- Zábojník 2004* - J. Zábojník: Slovensko a avarský kaganát. *Stud. Arch. et Mediev.* 6. Bratislava 2004.

PhDr. Jozef Zábojník, CSc.
 Archeologický ústav SAV
 Akademická 2
 SK-949 21 Nitra
 nrauzabo@savba.sk

DIE ZURICHTUNG DER GRABGRUBEN AUF DEN GRÄBERFELDERN AUS DER ZEIT DES AWARISCHEN KAGANATS IM GEBIET DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Im Allgemeinen wird angenommen, dass der Aufbau eines komplizierten Bauwerks in einer Grabgrube eines „Totenhauses“ sollte vor allem einen sozialen Aspekt gehabt haben. Verschiedenartige Zurichtungen der Grabgruben verfolgten vor allem als Ziel die Bildung eines Hohlraumes um den Bereich des Beerdigten, damit die Berührung der Erde mit den leiblichen Überresten vorgebeugt wird. Verschiedene Qualität der Angaben, was die Zurichtung der Grabgruben betrifft, wird von zwei wichtigsten Umständen bedingt: 1. Maß der der Grabfreilegung gewidmeten Aufmerksamkeit; 2. Die Bodenbedingungen. Fast „ideale“ Verhältnisse für das Studium der Verschiedenheit der Zurichtungen ermöglichen die in den Lößboden eingetieften Grabgruben. Die sind auf dem Gebiet der Slowakei nicht selten. Die einfachste Art der Grabgrubenzurichtung stellt der Aufbau von Stufen in ihren Wänden dar - es handelt sich um sog. stufenartige Zurichtung der Wände (Abb. 1). Wohl die häufigste Zurichtung der Grabgrube mit Hilfe des Holzes war sog. Rahmenkonstruktion (Umlegung in Rahmenform). Es gibt dennoch eine beträchtliche Verschiedenheit in ihrer Form und Konstruktionsart (Abb. 2). Nicht weniger benutzte Art der Grabgrubenzurichtung stellt die sog. Pfostenkonstruktion dar (Abb. 3). Oft werden bei der Grabfreilegung in den Wänden der Grabgruben in einer gewissen Höhe über dem Boden horizontale Eintiefungen von verschiedenen Formen festgestellt. Dann handelt es sich um eine Rostkonstruktion (Abb. 4). Bei der horizontalen Versetzung der Balken oder Bretter von verschiedener Form und Breite in die Wände der Grabgruben entstand der gewünschte Hohlraum. Ein besonderes Kapitel im Rahmen der Grabkonstruktionen stellt die Herstellung der sog. Totenbette dar (Abb. 5).

Der Beleg ihrer Anwesenheit in den Grabgruben sind meistens nur runde oder eckige Abdrücke ihrer Füße. Manchmal werden für die Existenz der Leichenbahnen auch Eintiefungen von verschiedener Form und Größe gehalten, die sich üblicherweise im Kopfbereich, bzw. im Fußbereich des Begrabenen befinden. Solch eine Interpretation halte ich aber für wenig überzeugend. In den letzten Absatz sind wir zu der Belegung des Grabgrubenbodens mit verschiedenen Kästen gekommen. Obwohl vor allem Holzsärgen vorausgesetzt werden, aus dem Gebiet der Slowakei sind auch einige Beispiele der Benutzung von Eisenklammern für die Verbindung der Sargteile bekannt (Abb. 6). Meistens wurden sie in den Gräbern mit reicher Ausstattung festgestellt. Das Vorkommen der Eisenklammern ist aber kein Spezifikum der Zeit des Awarischen Kaganats. Ihre Existenz ist so in der früheren Ära, wie auch in späteren, großmährischen Milieu belegt. Auf den Begräbnisstätten aus der Zeit des Awarischen Kaganats im Gebiet der Slowakei ist die Anwendung der Steine bei den Grabgruben sehr selten (Abb. 7). Von Zeit zu Zeit erscheinen in den Grabgruben verschiedene Steine, aber in diesem Fall handelt es sich nicht um die Steinsetzung der Skelette. Im Zusammenhang mit allen Typen der Grabkonstruktionen taucht das Problem der Existenz ihrer oberen und unteren Teile, das heißt des Untersatzes und der Bedeckung, auf. In allen Fällen sollte man diese wenigstens voraussetzen, weil andernfalls keine der Konstruktionen einen gewünschten Hohlraum bilden würde. Die Nischengräber (Abb. 8) gehören zu einer seltenen Grablegungsform auf den Gräberfeldern aus der Zeit des Awarischen Kaganats im Gebiet der Slowakei. Seinerzeit wurde kon-

statiert, dass im Gebiet von Ungarn komplizierte Grabkonstruktionen nicht vorhanden sind. Derartige Behauptungen spiegeln eher das Niveau der Forschung der Gräberfelder wider, wo sich der Wert auf die Materialgewinnung legte, wobei die Methode der Ausgrabungen nicht sehr sorgfältig war. In diesem Falle wurde auch mit dem Holzmangel in den Steppen-Bereichen des Karpatenbeckens argumentiert. Ich bin der Meinung, dass Bäume als Holzquelle auch in diesen Bereichen zur Verfügung standen, auch wenn möglicherweise nicht in konzentrierter Form (Wald), wie z. B. in Transdanubien. Eher kann man mit einer zerstreuten Art rechnen, weil ein Bestandteil der sog. Kultursteppe, das heißt landwirtschaftlich genutzter Erde, die Bäume unstreitig waren. An manchen Gräberfeldern wurden Spuren einer weißfarbigen Substanz um die innere Wandseite der Grabgrube festgestellt. Die wurden als Überreste eines kalkigen Überwurfs, mit dem der Binnenraum des Grabes zugerichtet war, interpretiert. Das würde an die Existenz eines oberirdischen Blockbaus, in denen reiche Angehörigen der awarischen Gesellschaft wohnten, deuten. Höher erwähnte Klassifikation ist „ideal“. In der Praxis treffen wir uns dennoch mit verschiedenen Kombinationen (Abb. 9) der Grabkonstruktionstypen (z.B. Rahmen- und Pfostenkonstruktion, Pfosten- und Rostkonstruktion u. dergl.). Unstreitig, dank der slowakischen Archäologie der zweiten Hälfte des 20. Jh. wurde die Methodik der Grabforschung mit gezielter Gewinnung vielfältiger Details verbessert. Ihr erfolgreiches Studium ermöglichten auch gute Bodenbedingungen. Die Ergebnisse der aufmerksamen Arbeit am Ort und Stelle sind dann die Rekonstruktionsversuche der Grabkonstruktionen (Abb. 10).

Erheblich ist natürlich auch der Sozialaspekt der Problematik. Die Verfertigung der oft komplizierten Holzkonstruktionen erforderte beträchtliche handwerkliche Routine. Der Fakt verleitet zur Vermutung, dass sich solch eine Zubereitung seiner postmortalen Behausung nur ein Mitglied der höheren Sozialschicht erlauben konnte. Die Wirklichkeit ist dennoch ganz anders. Die Holzkonstruktionen befanden sich auch in solchen Gräbern, die man auf keinen Fall als überdurchschnittlich ausgestattete bezeichnen kann. Nicht selten wurden mit ihnen auch Gräber mit ärmlicher Ausstattung oder sogar ohne Beigaben und Gräber der nicht erwachsenen Individuen versehen. Wenn wir aber die Grabkomplexe mit reichem Inventar statistisch auswerten, stellen wir fest, dass sie meistens auch eine mehr oder weniger komplizierte Grabkonstruktion haben. Die Abhängigkeit könnte als einseitig bezeichnet werden. In den reich ausgestatteten Gräbern sind die Grabkonstruktionen üblich, in den anderen Gräbern mit Konstruktionen sind wertvolle und prächtige Beilagen nicht vorgekommen.

TYPY HROBOVÝCH JAM NA POHŘEBIŠTÍCH VELKOMORAVSKÉHO MOCENSKÉHO CENTRA MIKULČICE-VALY

Marian Mazuch - Jaroslav Škojec

ABSTRAKT

Úkolem příspěvku, uvedeného formou powerpointové prezentace, bylo seznámit se základními typy hrobových jam (včetně jejich nejrůznějších úprav a stop po dřevěných konstrukcích uvnitř), vyskytujících se na pohřebištích v širším zázemí velkomoravského mocenského centra Mikulčice - „Valy“.

Protože archeologická veřejnost stále *marně čeká* na opakovaně slibované publikování stěžejních lokalit z tohoto regionu, především pohřebišť Prušánky I, II a Nechvalín, ale i z dalších nalezišť, jako například Josefov, Mutěnice, Nenkovice, stejně jako některých dávno prozkoumaných areálů samotného velkomoravského hradiště (neschopnost nebo neochota příslušných osob ne roky, ale prakticky desetiletí brzdí řešení základních otázek raného středověku), byla jednotlivá zjištění prezentována na příkladech z pohřebišť Mikulčice (obec) - Panské a Čejč, která byla zkoumána v posledních letech mikulčickým pracovištěm ARÚ AV ČR Brno. Příznivé půdní podmínky na zmiňovaných lokalitách a především zkušenosti z dřívějších výzkumů velkomoravských pohřebišť výrazně pomohly k zachycení mnoha detailů nejen v úpravách hrobových jam, ale především detailů konstrukcí dřevěných dutých schránek, jakéhosi bednění či pseudo rakví, v němž byli mrtví v mnoha případech pochováni.

Naším cílem bylo v první řadě upozornit na některé, často překvapivé, jevy, které mohou být při terénním výzkumu opomenuty či přehlédnuty, ačkoliv jsou velmi důležité pro rekonstrukci hrobových prostor, ale i samotného aktu pohřbu. Tyto metodické problémy jsme se snažili ukázat na konkrétních příkladech z autentické dokumentace (tedy především na fotografiích a originálních kresbách) a ihned je okomentovat s cílem vyvolat následnou diskusi. Z těchto důvodů (bohužel, pro případného zájemce) neexistuje žádná jiná verze našeho příspěvku než elektronická, je však možné navštívit naše pracoviště, kde je tato prezentace bez problémů k dispozici i s vysvětlujícím komentářem. Kvantitativní i kvalitativní rozdíly v typech hrobových jam a ve formách jejich vnitřních úprav (což se v některých případech muselo odrážet i v odlišném způsobu pohřbívání mrtvých) na jednotlivých lokalitách jsou zcela zřetelné (bez zajímavosti není např. poměrně velké procento tzv. „výklenkových“ hrobů, jednoznačně datovaných do velkomoravského období, tudíž zcela bez problémů spojených z určením jejich etnicity). Ovšem bez zmiňovaného publikování ostatních větších - či lépe řečeno více prozkoumaných pohřebišť postrádá smysl vyvozovat z těchto zjištění nějaké vážnější závěry.

Mgr. Marian Mazuch
Jaroslav Škojec
Archeologický ústav AV ČR, Brno
pracoviště Mikulčice-Valy
CZ-696 19 Mikulčice
majamazuch@seznam.cz

DIE GRUNDTYPEN VON GRABGRUBEN AUF DEN GRÄBERFELDERN DES GROSSMÄHRISCHEN MACHTZENTRUMS MIKULČICE - VALY

ABSTRAKT

Unser Beitrag in Form einer Powerpoint-Präsentation sollte die Grundtypen von Grabgruben (mit ihren verschiedenen Zurichtungen und Spuren der inneren Holzkonstruktionen), die auf den Gräberfeldern im weiteren Umfeld des großmährischen Machtzentrums Mikulčice - „Valy“ vorkommen, vorlegen.

Weil die archäologische Öffentlichkeit immer noch vergeblich auf die wiederholend versprochene Publikation der Hauptfundstellen von dieser Region wartet, vor allem der Gräberfelder Prušánky I, II und Nechvalín, aber auch anderer Fundstellen, z. B. Josefov, Mutěnice, Nenkovice, wie auch einige längst untersuchte Arealen des großmährischen Burgwalls (die Unfähigkeit oder Unwilligkeit der kompetenten Personen nicht seit Jahren, sondern seit Jahrzehnten hemmt die Aufklärung der grundsätzlichen Fragen des Frühmittelalters), waren die einzelnen Feststellungen auf den Beispielen der Gräberfelder in Mikulčice (Gemeindeareal), „Panské“ und Čejč präsentiert, die in den letzten Jahren von der Arbeitsstelle von ARÚ AV ČR Brno in Mikulčice untersucht wurden. Gute Bodenbedingungen an den erwähnten Lokalitäten und vor allem die Erfahrungen aus den früheren Forschungen der großmährischen Gräberfeldern halfen bedeutend bei der Erfassung vieler Details in der Grabgrubenzubereitung, aber vor allem der Details der hohlen Holzkonstruktionen, der Grabfassungen oder Pseudo-Särge, in den die Toten oft beerdigt waren. Unser Zweck war es vor allem auf einige, oft erstaunliche Erscheinungen, die bei der Grabung nicht in Betracht genommen oder übergesehen werden konnten, obwohl sie für die Rekonstruktion des Grabbereiches wie auch der eigenen Beerdigungszeremonie sehr wichtig sind, aufmerksam zu machen. Diese methodischen Probleme versuchten wir mit Hilfe der spezifischen Beispiele der authentischen Dokumentation (also vor allem auf den Photos und Originalzeichnungen) vorzulegen und gleich sie mit dem Zweck einer folgenden Diskussion zu kommentieren. Aus diesen Gründen (bedauerlicherweise für den eventuellen Interessierten) existiert keine andere als elektronische Form unseres Beitrags. Es besteht aber die Möglichkeit unsere Arbeitsstelle in Mikulčice zu besuchen, wo diese Präsentation zusammen mit den aufklärenden Kommentaren problemlos zur Verfügung steht. Quantitative wie auch qualitative Unterschiede bei den Grabgruben und bei deren inneren Ausführung (was sich in einigen Fällen in einer anderen Art der Bestattung widerspiegeln musste) sind in einigen Fundstellen ganz offensichtlich (interessant ist z. B. ein großer Anteil der Nischengräber, die eindeutig aus der großmährischen Zeit stammen, und somit problemlos mit der Deutung der Ethnizität verbunden sind). Aber immerhin ohne der erwähnten Veröffentlichung anderer größeren oder besser gesagt mehr untersuchten Gräberfelder, fehlt der Sinn, aus diesen Ergebnissen einige seriöse Schlüsse zu ziehen.

POUŽITÍ KAMENE PŘI ÚPRAVĚ HROBOVÝCH JAM VE STŘEDNÍ A MLADŠÍ DOBĚ BRONZOVÉ NA ÚZEMÍ PRAHY

Lubor Smejtek

ABSTRAKT

Sledované území tzv. „Velké Prahy“ má rozlohu 496 km² a zahrnuje katastry celkem 110 obcí.

Z období středodunajské mohylové kultury pochází zhruba 70 lokalit, z čehož je jen 14 pohřebišť, resp. jednotlivých hrobů, jejichž ritus je kostrový i žárový. Pouze ve 4 případech pak byla zjištěna nějaká kamenná úprava hrobů. Dva hroby byly kostrové (Braník a Hloubětín - obložení nebo zavalení velkými kameny) a dva žárové (Libeň a Modřany - překrytí, případně obložení kamennými deskami nebo valouny). V naprosté většině se však jedná o staré nálezy bez kresebné dokumentace.

Mladobronzové knovízské kultuře náleží v Praze asi 280 lokalit, z nichž jen přibližně 40 představuje pohřební komponentu. Evidentní nesoulad hustoty knovízského osídlení a počtu žárových hrobů vede k hypotéze o existenci ještě nějakého jiného způsobu pohřbívání tehdejší populace. Otázkou jsou zejména tzv. „pohozené“ kostry v sídlištních objektech (nejčastěji obilnicích), které mohou také být zasypány nebo zavaleny kameny. Zde se však nejedná o konstrukci hrobové jámy, ale spíše to souvisí se způsobem smrti dotyčného jedince (rituální kamenování v důsledku výkonu trestu, obavy z vampyrismu apod.). Z území Prahy známe takové markantní příklady např. z Bubenče, Hloubětína, Libně či Řeporyjí. Kromě pohřbů v sídlištních jamách existovaly zřejmě i regulérní knovízské kostrové hroby, které byly obloženy kameny (Braník).

Poměrně ojediněle se objevují i knovízské žárové hroby s kamenným obložением (např. Bubeneč-Vietnamská ulice, Bubeneč-Lotyšská ulice, Nové Město-Vladislavova ulice), někdy pravidelného obdélného tvaru (Bubeneč-U modré růže). Podobně jako v mladomohylovém a zejména pozdně mohylovém období se vyskytnou hroby s urnami překrytými kamennou deskou (Radotín) nebo velkým oblázkem (Holešovice-Na Maninách). Zvláštním druhem úpravy, vycházejícím rovněž ze starší tradice, je podkládání nádob oblázky nebo kameny, leckdy otlučenými (Holešovice-Na Maninách, Libeň-Libušák).

Smysl těchto úprav hrobových jam pomocí kamenů je nejasný. Vyskytuje se však prakticky jen u zlomku nálezů a jeho mohylové kořeny jsou prokazatelné. Snad to souviselo s budováním hrobových komor pod mohylami nebo se skříňkovými hroby známými z Durynska (unstrutská skupina) či z oblasti franko-falcké a švábsko-dolnomohanské. Překrytí hrdla popelnice kamennou deskou nebo velkým oblázkem může sice mít i ryze praktickou funkci, a to zakrytí nádoby se spálenými kůstkami, ale tu normálně jednoduše plní jiná keramická nádoba (nejčastěji mísa), překlopená přes hrdlo. Občasné podkládání popelnice valouny nebo kameny je také jen velmi obtížně vysvětlitelné.

PhDr. Ing. *Lubor Smejtek*

Ústav archeologické památkové péče středních Čech

Nad Olšinami 3/448

CZ-100 00 Praha 10

smejtek@volny.cz

DIE STEINVERWENDUNG BEI DER ZURICHTUNG DER GRABGRUBEN IN DER MITTLEREN UND JÜNGEREN BRONZEZEIT AUF DEM GEBIET VON PRAG

ABSTRAKT

Das untersuchte Gebiet der „Grossen Prag“ hat einen Flächeninhalt von 496 km² und umfasst Kataster von insgesamt 110 Orten.

Aus der Zeit der Mitteldonauländischen Hügelgräberkultur stammen etwa 70 Fundstellen, daraus sind nur 14 Gräberfelder, bzw. Einzelgräber mit Skelett- wie auch Brandbestattungsritus. Nur in 4 Fällen wurde eine Steinfassung festgestellt. Es handelt sich um zwei Skelettgräber (Braník a Hloubětín - umfasst oder zugeschüttet mit großen Steinen) und zwei Brandgräber (Libeň a Modřany - mit Steinplatten überdeckt, bzw. umfasst). Es handelt sich allerdings um altes Fundmaterial ohne Zeichnungsdokumentation.

Zu der jungbronzezeitlichen Knovíz-Kultur gehört in Prag etwa 280 Fundstellen, davon nur etwa 40 stellen die Bestattungskomponente dar. Die offensichtliche Disproportion der Dichte der Knovízer Besiedlung und der Anzahl der Brandgräber führt zu der Hypothese von der Existenz einer anderen Bestattungsart dieser Population. Fraglich sind vor allem die „herumliegende“ Skelette in den Siedlungsobjekten (meistens in den Getreidegruben), die auch mit den Steinen zugeschüttet oder zugestürzt sein können. Es handelt sich hier aber nicht um die Konstruktion einer Grabgrube, sondern es hängt mit der Todesart der Person zusammen (rituelle Steinigung in Folge einer Vollstreckung, der Angst vom Vampirismus u. ä.) Aus dem Prag-Gebiet sind solche Fälle z. B. aus Bubeneč, Hloubětín, Libeň oder Řeporyje bekannt. Außer den Bestattungen in den Siedlungsgruben existierten wahrscheinlich auch gewöhnliche Skelettgräber, die mit den Steinen umgelegt waren (Braník).

Ziemlich selten kommen auch die Knovízer Brandgräber mit der Steinumlegung (z. B. Bubeneč-Vietnamská Str., Bubeneč-Lotyšská Str., Nové Město-Vladislavova Str.), manchmal in Form eines regelmäßigen Rechtecks (Bubeneč-U modré růže) vor. Ähnlich wie in der jüngeren und vor allem in der späten Hügelgräberzeit gibt es mit einer Steinplatte (Radotín) oder mit großem Kiesselstein (Holešovice-Na Maninách) bedeckte Urnengräber. Eine spezielle Zurichtungsart, die auch an eine alte Tradition zurückgeht, ist die Legung der Urnen auf öfter abgeschlagene Steine oder Kiesselsteine, (Holešovice-Na Maninách, Libeň-Libušák).

Der Zweck solcher Grabzurichtungen mittels der Steine bleibt unklar. Sie treten praktisch nur bei einem Bruchteil der Funde auf und ihre Wurzeln in der Hügelgräberkultur sind nachweisbar. Es könnte vielleicht mit dem Bau der Grabkammern unter den Grabhügeln oder mit den Kistengräbern zusammenhängen, die aus Thüringen (Unstrut-Gruppe) oder aus dem Franken-Pfälzer und Schwaben-Niederrhein-Bereich bekannt sind. Die Bedeckung der Urnemündung mit einer Steinplatte oder einem großen Kesselstein könnte zwar auch eine durchaus praktische Funktion der Bedeckung der Urne mit Leichenbrand haben, aber diese Funktion hatte normalerweise ein anders über den Hals gelegtes keramisches Gefäß (meistens eine Schüssel) gefüllt. Zeitweilige Stellung der Urnen auf die Steine ist auch nur sehr schwer zu erklären.

ÚPRAVA HROBOVÝCH JÁM NA POHREBISKÁCH HALŠTATSKEJ KULTÚRY VO VÝCHODOALPSKO-ZADUNAJSKEJ OBLASTI

Susanne Stegmann-Rajtár

ABSTRAKT

V závere doby bronzovej a v počiatkoch staršej doby železnej dochádzalo vo východoalpsko-zadunajskej oblasti k výrazným zmenám kultúrneho vývoja, ktoré sú doložené nielen na sídliskách, ale predovšetkým na pohrebiskách. Hoci isté tradície kultúry popolnicových polí tu pretrvávali aj počas halštatskej kultúry (napr. výskyt výlučne žiarových hrobov), zisťujeme početné rozdiely najmä v úprave hrobových jám a tiež vo výbave pochovávaných mužov, žien a detí, ktoré súviseli s odlišnými pohrebnými zvyklosťami. V referáte boli prezentované charakteristické nálezové situácie na vybraných pohrebiskách severovýchodohalštatského kultúrneho okruhu v rámci jeho regionálnych skupín. Ťažiskom príspevku bola úprava hrovej jamy a rozmiestnenie milodarov v mohylách a plochých hroboch jednak v kalenderberskej skupine (Nové Košariská/Dunajská Lužná, Dolné Janíky, Nová Dedinka, Biely Kostol, Špačince, Loretto, Sopron-Burgstall), ako aj v skupine stredného a severovýchodného Zadunajska (Nové Zámky, Malá nad Hronom, Hurbanovo, Somlóvásárhely, Süttő, Halimba-Cseres). V oboch analyzovaných skupinách severovýchodohalštatskej kultúry sa okrem lokálnych zvyklostí odrážajú aj výrazné vplyvy so susedných, najmä južných oblastí.

Dominantným prvkom vo veľkých mohylách kalenderberskej halštatskej kultúry (napr. Nové Košariská/Dunajská Lužná, Dolné Janíky, Nová Dedinka) je hrobová komora, v ktorej bola žiarovým rítom pochovaná jedna alebo i viac osôb. V niektorých prípadoch ide o dvoch dospelých jedincov (napr. muž a žena v mohyle 1 z Novej Dedinky), alebo o centrálny pohreb jednej osoby, ktorú sprevádzali ďalšie (napr. žena s deťmi v mohyle 6 z Nových Košarísk/Dunajskej Lužnej). Vo výbave týchto hrobov je typický najmä keramický riad, ktorý tvorí 20 až 60 nádob, ktoré boli v hrovej jame umiestnené podľa zavedených zvyklostí danej komunity. Špecifickú funkciu pri náboženských a kultových rituáloch zohrávala tzv. kalenderberská trojica (miska na nôžke, dvojité nádobu a mesiacovitý idol), zastúpená výlučne v ženských hroboch kalenderberskej skupiny. Takto pochovávané ženy mali vysoké sociálne postavenie vo vtedajšej spoločnosti. Na základe výnimočne bohatej výbavy a niekedy aj unikátnych nálezov interpretujeme tieto mohyly ako kniežacie. Typy keramiky a ich výzdobné prvky, ale aj súčasti odevu pochovaných a ich šperky významným spôsobom dokladajú kultúrne kontakty najmä s centrami halštatskej kultúry v juhovýchodoalpskej oblasti. Domáce tradície neskorej doby bronzovej spolu s kultúrnym vplyvom susedných oblastí pozorujeme aj v niektorých plochých žiarových hroboch s jednoduchou výbavou (Špačince).

V skupine stredného a severovýchodného Zadunajska boli v staršej dobe halštatskej okrem mohýl s bohatou výbavou vo väčšom počte rozšírené ploché žiarové hroby s chudobnou výbavou (napr. Nové Zámky, Halimba), ktoré boli súčasťou rozsiahlejších pohrebísk. V tejto regionálnej skupine halštatskej kultúry sú zastúpené rôzne typy mohýl s hrobovou komorou (napr. Somlóvásárhely, Süttő), ktoré majú najbližšie paralely v štajersko-juhozápadopanónskej skupine, ako aj mohyly bez komory, kde sa nálezy nachádzali priamo na dne hrovej jamy obdĺžnikového pôdorysu (napr. Hurbanovo, mohyla 1/57). V bohatých hroboch boli pochovávaní viacerí jedinci (muž a žena, niekedy dieťa), pričom v tejto oblasti sú charakteristické mohyly s centrálnym pohrebom muža-bojovníka s výzbrojou, výstrojom a konským postrojom.

PhDr. Susanne Stegmann-Rajtár, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
zuzana.rajtarova@savba.sk

ZUM TOTENBRAUCHTUM AUF GRÄBERFELDERN DER HALLSTATTKULTUR IM OSTALPEN-WESTPANNONISCHEM GEBIET

ABSTRAKT

Am Ende der Bronze- und zu Beginn der frühen Eisenzeit ist es im ostalpen-westpannonischem Gebiet zu entscheidenden Veränderungen der Kulturverhältnisse gekommen, die auf Siedlungen, aber vor allem auf Gräberfeldern belegt sind. Auch wenn sich bestimmte Traditionen der Urnenfelderkultur bis in die Hallstattzeit fortgesetzt haben (beispielsweise das ausschließliche Vorkommen von Brandgräbern), überwiegen bedeutende Unterschiede im Bestattungsbrauchtum der Männer, Frauen und Kinder, die im Zusammenhang mit abweichenden Bestattungssitten in der neuen Epoche stehen. Im Vortrag wurden charakteristische Fundsituationen auf ausgewählten Gräberfeldern des nordöstlichen Hallstattkulturkreises im Rahmen seiner Regionalgruppen präsentiert. Der Schwerpunkt war das Totenbrauchtum und die Lage der Beigaben in den Grahügeln und Flachgräbern der Kalenderberggruppe (Nové Košariská/Dunajská Lužná, Dolné Janíky, Nová Dedinka, Biely Kostol, Špačince, Loreto, Sopron-Burgstall), sowie in der Gruppe des mittleren und nordöstlichen Transdanubien (Nové Zámky, Malá nad Hronom, Hurbanovo, Somlóvásárhely, Süttő, Halimba-Cseres). In beiden untersuchten Kulturgruppen der nordöstlichen Hallstattkultur spiegeln sich, neben den lokalen Eigenarten, auch deutliche Einflüsse aus den benachbarten Regionen wider, vor allem aus den südlich angrenzenden Gebieten.

In den großen Grabhügeln der Kalenderberggruppe (beispielsweise Nové Košariská/Dunajská Lužná, Dolné Janíky, Nová Dedinka) ist die hölzerne Grabkammer mit einer oder mehreren Brandbestattungen dominant. In manchen Fällen handelt es sich um zwei Erwachsene (z. B. ein Mann und eine Frau im Hügel 1 von Nová Dedinka) oder um eine zentrale Bestattung, gefolgt von anderen Personen (z. B. Frau mit Kindern im Hügel 6 von Nové Košariská/Dunajská Lužná). Charakteristisch für die Ausstattung dieser Gräber ist vor allem das Tongeschirr, das etwa 20 bis 60 Gefäße enthielt und nach lokalem Ausstattungsmuster in die Grabgrube gelangte. Eine besondere funktionell-symbolische Einheit bildete die sogenannte Kalenderbergtrias, bestehend aus Fußschale, Zwilling Gefäß und Mondidol, die in Frauengräbern enthalten war. Die auf diese Weise bestatteten Frauen hatten eine hohe soziale Stellung in der Gemeinschaft. Auf Grund ihrer außergewöhnlich reichen Ausstattung und oft auch besonderen Fundarten demonstrieren sie den Wohlstand und Reichtum der gehobenen Bevölkerungsschicht. Das Typenspektrum der Keramik und ihre Verzierungsart, sowie Trachtzubehör und Schmuck belegen intensiven Kulturkontakt zu den Zentren der südostalpinen Hallstattkultur. Lokale Tradition der Spätbronzezeit zusammen mit Einflüssen aus benachbarter Gebiete prägten auch die Flachgräber mit einfacher Ausstattung (z. B. Špačince).

In der Gruppe des mittleren und nordöstlichen Transdanubien waren in der älteren Hallstattzeit, außer den Grabhügeln mit reicher Ausstattung, im größeren Maße auch Flachgräber mit einfacher Ausstattung verbreitet (z. B. Nové Zámky, Halimba), wobei es sich in einigen Fällen um ausgedehnte Gräberfelder handelt. In dieser Regionalgruppe der Hallstattkultur sind, beurteilt nach Grundrisform der Grabgrube, unterschiedliche Grabhügeltypen mit Grabkammer vertreten (z. B. Somlóvásárhely, Süttő), zu denen gute Vergleiche in der steirisch-südwestpannonischen Gruppe vorliegen. In diesen Gräbern waren häufig mehrere Personen bestattet (Mann und Frau, manchmal Kind), wobei im Zentralgrab meist der Mann mit seiner Kampfausstattung und Pferdegeschirr bestattet wurde. Es sind jedoch auch Hügel ohne Grabkammer belegt, in denen die Beigaben in den überwiegend rechteckigen Grabgruben frei am Boden lagen (z. B. Hurbanovo, Hügel 1/57).

„Postmortálne praktiky - sekundárne zásahy do hrobov“

21. - 22. novembra 2005

Archeologický ústav SAV v Nitre

TERČÍKY Z ĽUDSKÝCH LEBIEK Z ÚZEMIA SLOVENSKA (DOBA ŽELEZNÁ)

Marián Čurný - Július Jakab - Branislav Kovár - Klára Marková - Marián Samuel



Terčíky z ľudských lebiek, doba laténska, Včelince, Levice, Senec, kultové predmety.

Targets from human skulls, La Tène period, Včelince, Levice, Senec, cultish finds.

ÚVOD

V poslednom období bolo na slovenských lokalitách z mladšej doby železnej objavených niekoľko predmetov súvisiacich s kultovými praktikami laténskeho obyvateľstva. Terčíky vyrobené z ľudských lebiek neboli doposiaľ z územia Slovenska známe. Príspevok prezentuje tieto slovenské nálezy v kontexte ich nálezísk, antropologickej analýzy, nadstavbových špecifik a analogických nálezov.¹

Včelince, okr. Rimavská Sobota

Prvý nález bol objavený počas systematického archeologického výskumu opevneného sídliska zo staršej doby bronzovej vo Včelinciach (poloha Lászlófala). V rokoch 1985 až 1992 tu bolo pod vedením K. Markovej a V. Furmánka odkryté opevnenie s tromi priekopami okolo ostrožne. Priekopy boli vyhlbené v staršej dobe bronzovej. Vertikálna stratigrafia vonkajšej priekopy ukázala rozvoj sídliska a vzťahy jednotlivých kultúrnych celkov. Rozpoznaných bolo sedem vrstiev osídlenia (tab. I: 2). Najspodnejšia tmavohnedá vrstva VII a štrková vrstva VI vznikli v období počiatkov naplňovania vonkajšej priekopy a boli priradené k staršej fáze hatvanskej kultúry. Rez vonkajšou priekopou ukázal sivú popolovú vrstvu V a hnedo-žltú vrstvu IV, ktoré boli interpretované ako prienik otomansko-füzesabonského kultúrneho okruhu a označené ako hatvansko-otomanský horizont. Rozsiahlu sivú popolovú vrstvu III, spájajú autori výskumu s kosziderským horizontom. Nálezy z II vrstvy prislúchajú do neskorej fázy otomanskej kultúry a do pilinskej kultúry.

Pre datovanie predmetu, t. j. časti plochej kosti z mozgovne dieťaťa (tab. VI: 1a, 1b, 4), ktorá je analyzovaná v tomto príspevku, je dôležitá vrstva I, kde mali prevahu keramické fragmenty kultúr doby bronzovej, no zastúpené sú i laténske, stredoveké a novoveké nálezy. V uvedenej vrstve (v sonde II-B-4, situovanej oproti vchodu do opevneného areálu) bol totiž spolu s ostatnými archeologickými nálezmi nájdený aj štvoruholníkovitý úlomok z ľudskej lebky s tromi kruhovými otvormi. V tejto časti bez priekop sa v dobe bronzovej nachádzala plocha vlastného sídliska. Sondou II-B-4 boli zistené sídliskové objekty z doby bronzovej a stredoveku, nálezy z doby laténskej neboli doložené. Spomínaná vertikálna stratigrafia vonkajšej priekopy naznačuje, že vrstva I vznikla počas najmladších období osídlenia lokality: doby bronzovej, doby laténskej, obdobia stredoveku, resp. novoveku. Priamo z náleziska je doložených niekoľko laténskeho objektov (Furmánek/Marková 1988). Bola tu objavená a dokumentovaná železiarska alebo kováčska dielňa (tab. II: 1-10; III: 1-7) datovaná do stupňa LTC (Furmánek/Marková 1986) a asi 600 m od nej bol preskúmaný žiarový hrob zahĺbený do staršej mohyly a datovaný do stupňa LTB2/C1 (Furmánek/Marková 1992; 1994). Na základe doterajších poznatkov o osídlení lokality môže nález opracovaného

¹ Autori príspevku srdečne ďakujú PhDr. G. Březinovej, CSc. za odbornú pomoc, konzultácie a ľudský prístup.

kosteného úlomku pochádzať z doby laténskej, no jeho datovanie nie je jednoznačné. Podrobnú antropologickú analýzu a dokumentáciu nálezu obsahuje posudok 15530/05 (AÚ SAV v Nitre). Z neho vyplýva, že bola analyzovaná opracovaná časť plochej kosti z mozgovne dieťaťa vo veku asi 10 až 14 rokov. Fragment má štvoruholníkovitý obvod a tri umelé okrúhle otvory. Ide o veľmi dobre zachovanú časť z pravej temennej kosti, zo zadného dolného cípu (oblasť *angulus mastoideus*). Má vzhľad tepelne upravenej kosti s hladkým až lesklým povrchom bledobéžovej farby rovnako na vonkajšej i vnútornej platni (*lamina externa et interna*). Spojenie otvorov vymedzuje plochu nerovnoramenného trojuholníka s preponou medzi najmenším a najväčším z nich. Otvory majú odlišné priemery a na vnútornej platni sú jednoznačne väčšie ako na platni vonkajšej, t. j. aj vzájomné vzdialenosti medzi nimi sú väčšie na vonkajšej platni. Obvody otvorov netvorí ideálnu kružnicu a ich okraje sú na oboch platniach viac-menej ostré a steny hladké, bez najmenších stôp po ďalšom upravení. Najbližšie k okraju sa nachádza najmenší z nich (na vonkajšej platni približne 8,5 mm).

Senec, okr. Senec

Druhý nález bol objavený v Senci na Tehelnej ulici, ktorá sa nachádza v severozápadnej časti mesta. Počas stavebných prác v roku 2004 tu bola M. Čurným a M. Kopčekovou skúmaná a dokumentovaná nová, doposiaľ nepoznaná polykultúrna lokalita (Čurný, v tlači). Spomedzi viac ako dvadsiatich zistených sídliskových objektov z rôznych dejinných etáp patrili dva objekty do doby laténskej. Jedným z nich bola chata kolovej konštrukcie (objekt 1), ktorú bolo kvôli zložitej terénnej situácii možné preskúmať iba čiastočne (Čurný/Kovár, v tlači). Medzi nálezmi z chaty bola v najväčšom počte zastúpená typická laténska sídlisková keramika (tab. IV; V), k menej častým nálezom patria fragmenty sklenených a kovových okrás (tab. III: 11), ďalšie kovové predmety (tab. III: 8-11) a terčik z ľudskej lebky s tromi okrúhlymi otvormi (tab. VI: 2a, 2b, 5). Keramické fragmenty pochádzajú z nádob typologicky podobných nálezom zo sídliska v Nitre-Šindolke, ktoré je datované do obdobia LTB2/C1 až LTC2/D1 (Březinová 2000). Pri nálezoch zo Senca je pravdepodobnejšie datovanie do stupňa LTC. K chronologicky citlivejším predmetom patrí fragment skleneného náramku a korálik. Náramok, ktorý má v profile tvar písmena D, bol vyrobený zo skla modrej farby a jeho výzdobu tvorí biela vlnovka. Podľa triedenia N. Venclovej (1990, 117) ho možno priradiť k typu 3b. Rovnako zaradené boli aj analogické nálezy z Rakúska (Karwowski 2004, 18, 19). Z územia Slovenska pochádza podobný náramok z pohrebiska v Mani, ktorý bol datovaný do stupňa LTC1 (Beňadik 1983, 58). Korálik bol vyrobený technikou natáčania skleneného vlákna modrej, resp. modro-žltej farby. Tento typ korálika sa vyskytuje na laténskyh sídliskách od stupňa LTC. Na základe týchto nálezov je možné datovať terčik do stupňa LTC, snáď až do prelomu stupňov LTC/LTD1. Podrobnú antropologickú analýzu a dokumentáciu terčika aj v tomto prípade obsahuje už spomenutý posudok (15532/05). Kruhovitý terčik, ktorý mal priemer približne 40 mm a tri umelé kruhové otvory, bol vyhotovený z tepelne upravenej lebky dospelého jedinca. Bol vyrezaný zo zadnej hornej oblasti pravej temennej kosti, t. j. z jej zadného horného uhla (*angulus occipitalis*). Na vonkajšej strane je prirodzene konvexný a na vnútornej strane konkávny. Zachoval sa v dobrom stave, s čiastočne korodovaným povrchom predovšetkým na vonkajšej platni. Má prirodzené bledobéžové základné zafarbenie. Dokladá, že bol jednoznačne úmyselne vyrezaný z pravej temennej kosti, ktorá bola predtým tepelne upravená. Mohlo ísť o hlavu z relatívne čerstvej mŕtvolky alebo o lebku jedinca, ktorý zomrel nie dávno pred vyrezaním kosti. Na obvode terčika sa predovšetkým na vnútornej platni zachovali stopy po zásekoch, resp. zárezoch. Hranaté úseky pôvodného obvodu boli dodatočne obrusované, až sa získala definitívna podoba s takmer kruhovým obrysom. Zámerným, veľmi jemným obrúsením terčika zo strany obvodu, ale aj vnútornej platne sa získal hladký a lesklý povrch. Na terčiku sa nachádzajú tri umelé otvory rozličnej veľkosti, pričom priemer každého otvoru je na vnútornej platni väčší než na vonkajšej platni. Spojnice medzi nimi vymedzujú plochu nerovnoramenného trojuholníka, rovnako ako v prípade nálezu zo Včeliniec. I keď obvody otvorov netvorí ideálne kružnice so stabilným priemerom, ich okraje sú na oboch platniach viac-menej ostré a steny hladké, bez náznaku ďalšieho obrusovania. Aj na tomto terčiku sa najbližšie k okraju nachádza otvor s najmenším priemerom (na vonkajšej platni cca 7,2 mm).

Levice, okr. Levice

Zatiaľ posledný nález časti terčika z ľudskej lebky pochádza z laténskeho pohrebiska v Leviciach (tab. VI: 3a, 3b, 6). Lokalita bola v roku 2005 skúmaná M. Samuelom v rámci záchranného archeologického výskumu, ktorý predchádzal výstavbe obchodného domu. Väčšiu časť polykultúrnej lokality tvorí

birituálne pohrebisko z mladšej doby železnej. Hĺbková stavebná činnosť na stavenisku nezasiahla všetky predpokladané časti pohrebiska, preto nemohlo byť kompletne preskúmané. Napriek tomu je z neho v súčasnosti známych viac ako 70 hrobov. Dva úlomky z terčika boli nájdené v počiatočnej fáze výskumu pri odstraňovaní hornej humusovej vrstvy mechanizmom, kedy sa odkryli prvé hroby. Pohrebisko je momentálne vo fáze spracovania, preto je k dispozícii len jeho pracovné datovanie do stupňa LTB2-LTC. Zlepením dvoch pôvodných úlomkov sa získal takmer úplný terčik, ktorého podrobná antropologická analýza a dokumentácia je v posudku 16007/06 (AÚ SAV v Nitre). Aj v tomto prípade bol terčik vyrezaný z tepelne upravenej pravej temennej kosti (predná bočná oblasť *angulus sphenoidalis*) dospelého človeka. Má tvar pravidelnej elipsy s minimálnymi rozmermi 38 x 50 mm a napriek výraznému sekundárnemu poškodeniu častí jeho obvodu sú na ňom aj úseky s jednoznačnými stopami po obrúsení a vyhladení, podobne ako na obvode terčika zo Senca. Základné sfarbenie terčika je sivohnedé, ktoré pozvoľne prechádza až do čierneho zafarbenia. Na lomných plochách a na miestach po sekundárnom poškodení je obnažená kosť tiež sivá až čierna. Aj na tomto terčíku sa nachádzajú tri umelé odlišne veľké kruhové otvory, aj keď rozdiely medzi ich priermi nie sú také výrazné ako v prípade nálezov zo Včelínec a zo Senca. Vzhľadom na malé rozdiely vo veľkosti otvorov, ale najmä vzhľadom na fakt, že jeden z nich nie je kompletný ani po zlepení fragmentov, je problematické hovoriť o najmenšom, resp. o najväčšom otvore na terčíku. Aj v tomto prípade však spojnice medzi otvormi vymedzujú plochu nerovnoramenného trojuholníka s nevýraznou asymetriou jeho vrcholov.

INTERPRETÁCIA A SÚVISLOSTI

Terčíky boli úmyselne vyrezané z relatívne „čerstvých“ ľudských lebiek, čiže k úmrtiu daných jedincov muselo prísť ešte pred vyrezaním a opracovaním. Na ploche každého z nich sa nachádzajú tri umelé otvory, ktorých spojnice vytvárajú nerovnoramenný trojuholník.

Tvarovo analogické nálezy nie sú v strednej a západnej Európe neznáme. Väčšinou pochádzajú z laténskych sídlisk a pohrebísk. Je pravdepodobné, že sa vyskytujú aj v iných časových úsekoch. Napríklad do staršej doby bronzovej je datovaný nález terčika z ľudskej kosti z českej lokality Veľké Žernošky (Pleiner/Rybová a kol. 1978, 326, obr. 87: 8), ktorý je niektorými autormi interpretovaný ako postrannica konského postroja (Lichardus/Vladár 1996, 34, tab. 2: 12). Jeho datovanie je však stále nejasné, keďže ide o starší a ťažko overiteľný nález, ktorý sa mohol medzi nálezy z doby bronzovej dostať druhotne, pričom zo samotnej lokality sú doložené aj nálezy z doby laténskej.² Z Nemecka (Staffelstein-Wolfsdorf, Lichtenfels-Köttel, Hollfeld-Loch, Heiligenstadt, Waischenfeld-Rabeneck, Ahorntal-Kirchahorn, Pegnitz-Büchenbach, Veldensteiner Forst) sú okrem terčikov z ľudských kostí známe aj podobné laténske predmety vyrobené z hlíny (tab. VII: 1-10; Abels 1987, tab. 50). Z Moravy boli publikované kostené terčíky z laténskych sídlisk v Křenoviciach a Mistříne (tab. VII: 12, 14; Meduna 1965, 145, 183) a zatiaľ nepublikovaný nález zo sídliska v Medloviciach³ (tab. VII: 13; Parma 2004). Aj v Čechách sa vyskytujú terčíky na sídliskách i pohrebiskách z doby laténskej - Tuchoměřice, Radovesice, Prosmyky a Tuchomyšl (tab. VII: 15-19; Hrala 1978; Waldhauser a kol. 1993, 314, 315, obr. 151). Podobný predmet, avšak bez otvorov, pochádza aj zo sídliska datovaného do neskorej doby halštatskej z Radovesíc (Waldhauser a kol. 1993, 314, obr. 151). Z územia Rakúska pochádza analogický nález z neskorohalštatského a laténskeho sídliska Inzersdorf-Walpersdorf (tab. VII: 11; Ramsel 1998).

Terčíky z ľudských lebiek sú najčastejšie interpretované ako amulety (Abels 1987, 80; Čížmár 2000; Waldhauser a kol. 1993, 314, 315). Nálezy z územia Slovenska môžeme interpretovať z viacerých príčin podobne. Niektorí autori uvádzajú, že terčíky vznikli pri trepanácii lebky (Abels 1987, 79; Waldhauser a kol. 1993, 314). Antropologická analýza preukázala, že terčíky z územia Slovenska nie sú produktom trepanácie. Pochádzali z lebiek mŕtvych jedincov a pred opracovaním boli tepelne upravené. Domnievame sa, že antropologická analýza starších nálezov by mohla potvrdiť naše výsledky.

Medzi Keltmi bol všeobecne rozšírený a obľúbený kult ľudskej hlavy. Ako nás informujú antic- kí spisovatelia Diodóros a Poseidónios, Kelti zvykli pripevňovať uťaté hlavy nepriateľov na príbytky. V tejto súvislosti možno uviesť napríklad početné juhofrancúzske lokality, alebo aj nález skulptúry ľudskej hlavy zo Mšeckých Žehrovíc (Venclová a kol. 1998). Pre Keltov bola lebka zdrojom posvätnej sily božského pôvodu, ktorá chránila majiteľa pred každým nebezpečenstvom a zaručovala mu zdravie, bohat-

² Za informáciu ďakujeme V. Mouchovi.

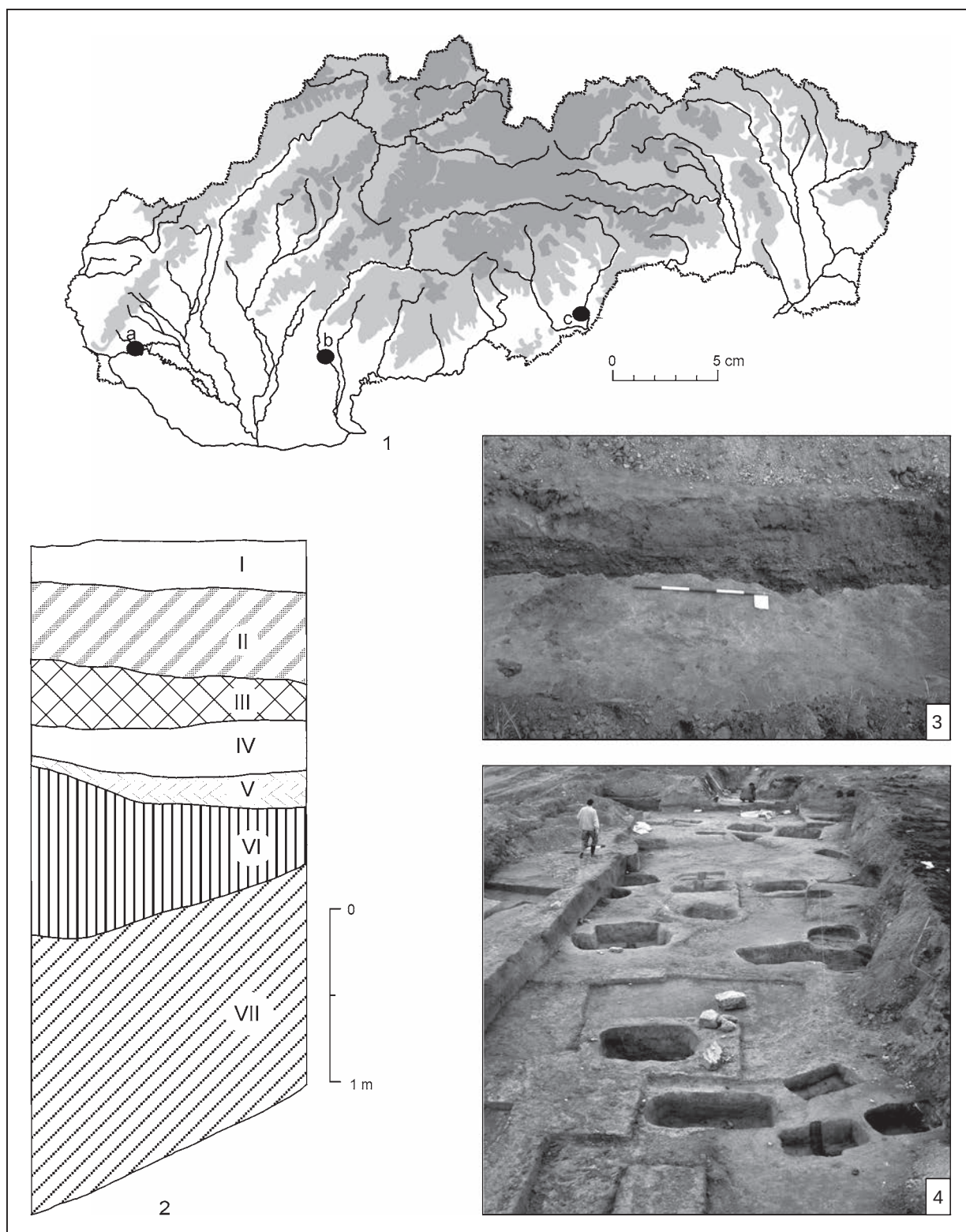
³ Za informáciu a poskytnutie fotografie ďakujeme D. Parmovi.

stvo a víťazstvo (*Eliade* 1997, 114). Preto môžeme interpretovať terčiky z ľudských lebiek ako predmety s apotropajným účinkom. Aj napriek evidentnej spojitosti s kultom ľudskej hlavy ich nemožno jednoznačne spájať len s ohraničenou časťou života laténskej spoločnosti, naopak, možno predpokladať, že boli jej neustálou, možno bežnou súčasťou. Na väčšine zatiaľ doložených nálezov sa nachádzajú vždy tri umelé otvory umiestnené viac-menej v strede plochy terčikov. Jav môže súvisieť s trojčlennou indoeurópskou ideológiou (*Eliade* 1997, 171-173).

ZÁVER

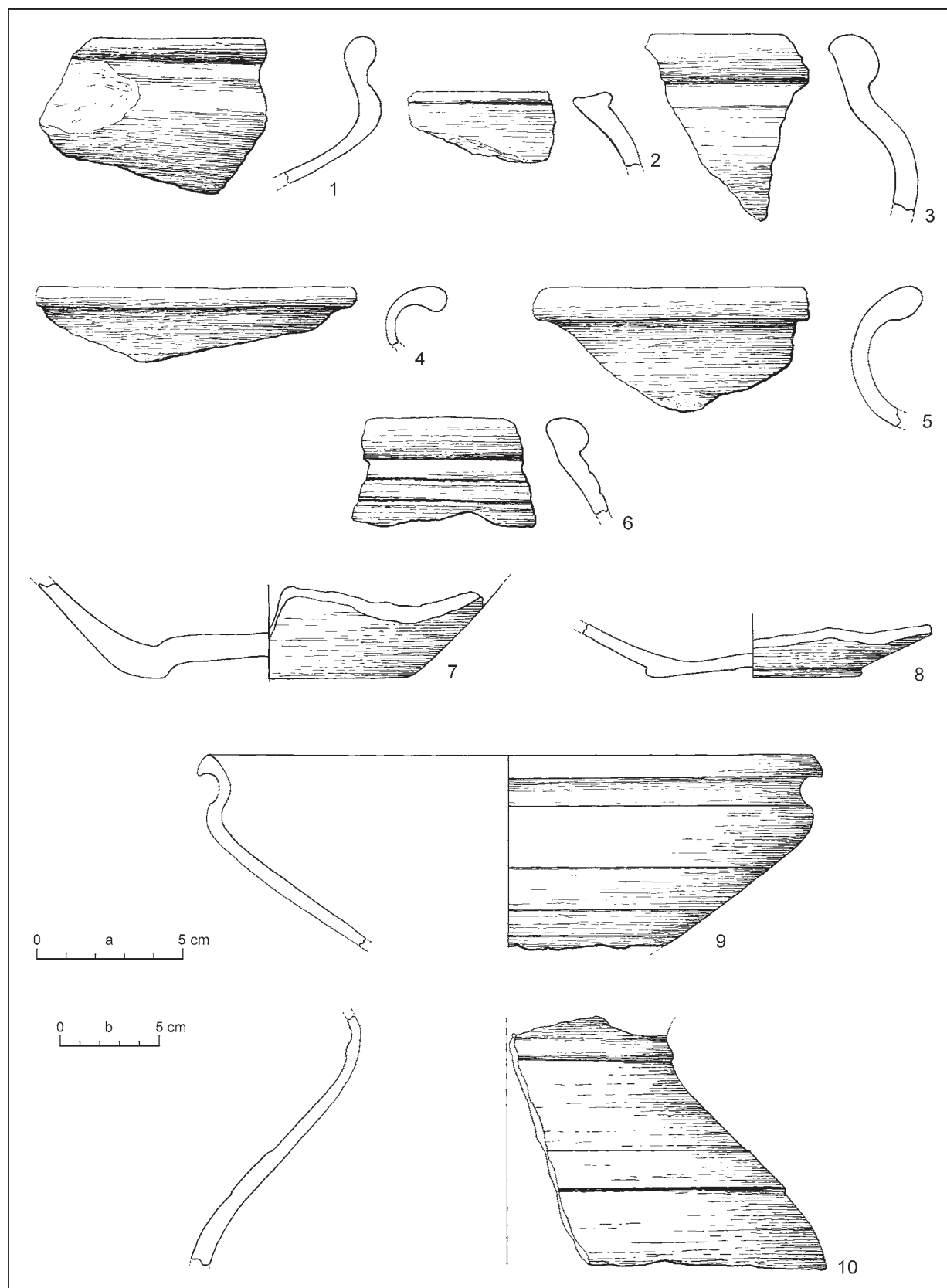
Terčiky vyrobené z ľudských lebiek neboli doposiaľ na Slovensku známe. Nálezy zo Včeliniec, Senca a Levíc dopĺňajú skupinu podobných nálezov z územia Moravy, Čiech, Rakúska a Nemecka, ktorých jednoznačný výskyt je doložený práve v dobe laténskej. Do doby laténskej bezpečne patria nálezy z pohrebiska v Leviciach a zo sídliska v Senci. Terčik zo Včeliniec nemožno jednoznačne datovať, no jeho pôvod v dobe laténskej je pravdepodobný. Svojím štvoruholníkovitým obrysom a iba čiastočným opracovaním sa vymyká zo sledovanej skupiny. Mohlo by ísť o nedokončený výrobok alebo polotovár. Podobne nedokončený predmet pochádza aj z maďarského sídliska Šoproň-Krautacker (tab. VII: 20; *Jerem a kol.* 1985, 3-24, obr. 18: 4).

Prínosom tohto príspevku je predovšetkým prvá informácia o nálezoch terčikov z ľudských lebiek na území Slovenska, umocnená výsledkami podrobných antropologických analýz (*Jakab* 2005a; 2005b; 2006). Všetky prezentované nálezy boli vyrobené z pravej temennej kosti človeka, po jej predchádzajúcej tepelnej úprave, na všetkých boli vyvrtané tri otvory s ostro vyznačenými okrajmi a rovnými stenami, bez známk ich ďalšieho používania. V tomto regióne boli doteraz neznámym javom a charakterizovali skôr západokeltský svet. Predpokladáme, že predložené výsledky hodnotenia prispievajú aj k vyjasneniu vhodného termínu na označenie tejto skupiny archeologických nálezov. Nepravidelné tvary prezentovaných artefaktov jednoznačne svedčia o tom, že tieto predmety určite nepatria medzi trepančné rondely. Nález zo Senca, s jednoznačne kruhovitým obrysom, bol nespochybniteľnou súčasťou uzavretého celku zapustenej laténskej chaty. Poškodený nález z Levíc predstavuje artefakt, ktorý sa určite používal v takej podobe, akú mal pred sekundárnym poškodením, teda jeho obrys nás oprávňuje nenazvať ho kotúčom. Vymyká sa všetkým doterajším nálezom jednak svojím elipsovým obrysom, jednak výraznými stopami po obhorení priamym plameňom. Je veľmi pravdepodobné, že ide pôvodne o milodar zo žiarového laténskeho hrobu. Na nálezoch zo Včeliniec a zo Senca boli všetky otvory vyvrtané zo strany vnútornej platne. Vzhľadom na uvedené zistenia možno prezentované nálezy z ľudských lebiek nazvať amuletmi a spojiť ich s kultovou stránkou života Kelto, s predpokladanými apotropajnými účinkami.



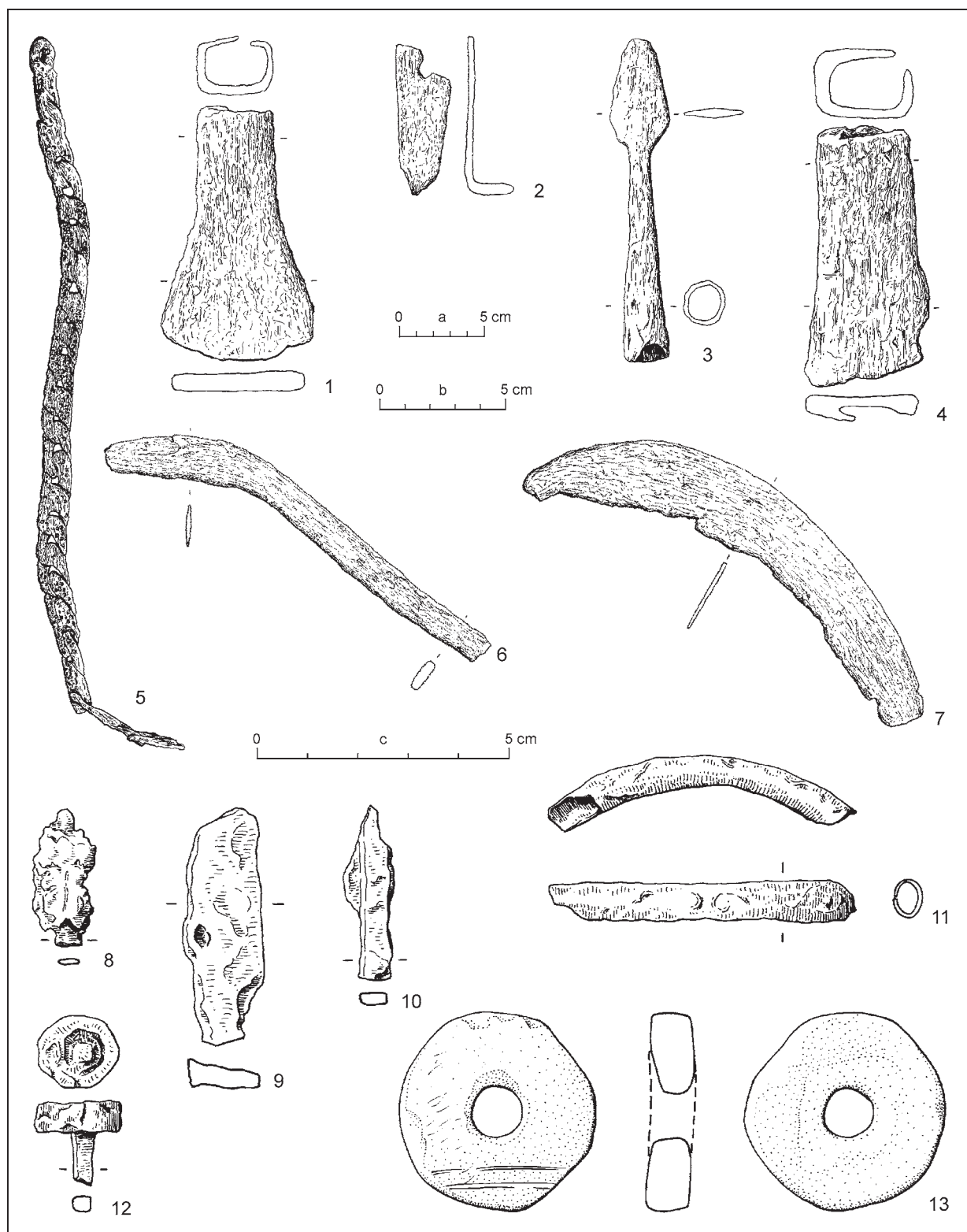
Tab. I. 1 - náleziská terčiek z ľudských lebiek na Slovensku (a - Senec; b - Levice; c - Včelince); 2 - Včelince: vertikálna stratigrafia priekopy opevneného sídliska zo staršej doby bronzovej; 3 - Senec: laténska chata (objekt 1/04); 4 - Levice: terénna situácia na laténskom pohrebisku. Foto: 3 - M. Čurný; 4 - M. Samuel.

Taf. I. 1 - Fundstelle der Scheiben aus den Menschenschädeln (a - Senec; b - Levice; c - Včelince); 2 - Včelince: vertikale Stratigraphie des Grabens einer befestigten Siedlung aus der älteren Bronzezeit; 3 - Senec: Latène-Grubenhaus (Objekt 1/04); 4 - Levice: Terrainlage an der Latène-Begräbnisstätte. Foto: 3 - M. Čurný; 4 - M. Samuel.



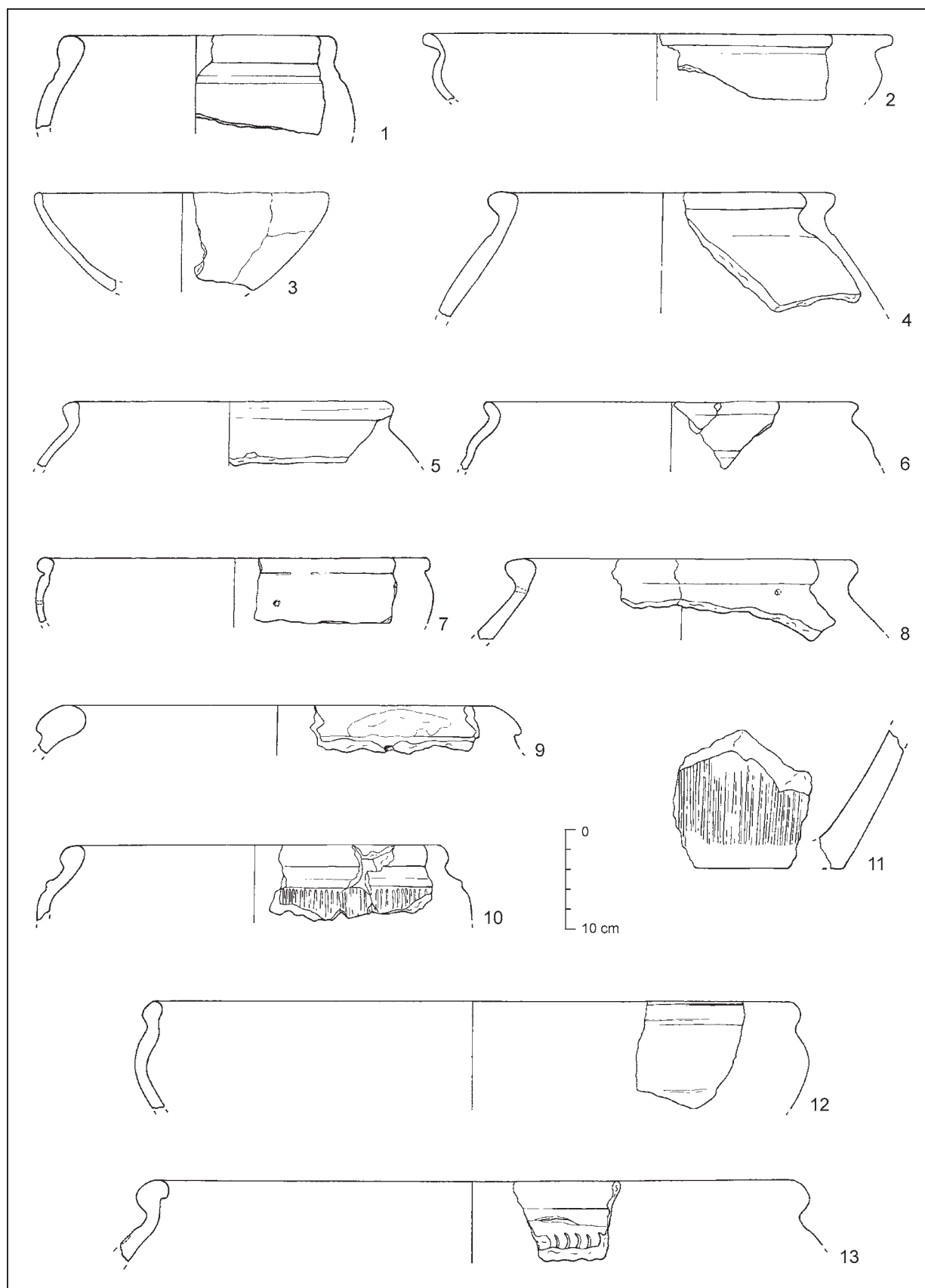
Tab. II. Včelince, poloha Lászlófala. Výber predmetov z laténskeho výrobného objektu. Mierka: a - 1-8; b - 9, 10.

Taf. II. Včelince. Lage Lászlófala. Auswahl der Gegenstände aus einem latènezeitlichen Produktionsobjekt. Maßstab: a - 1-8; b - 9, 10.



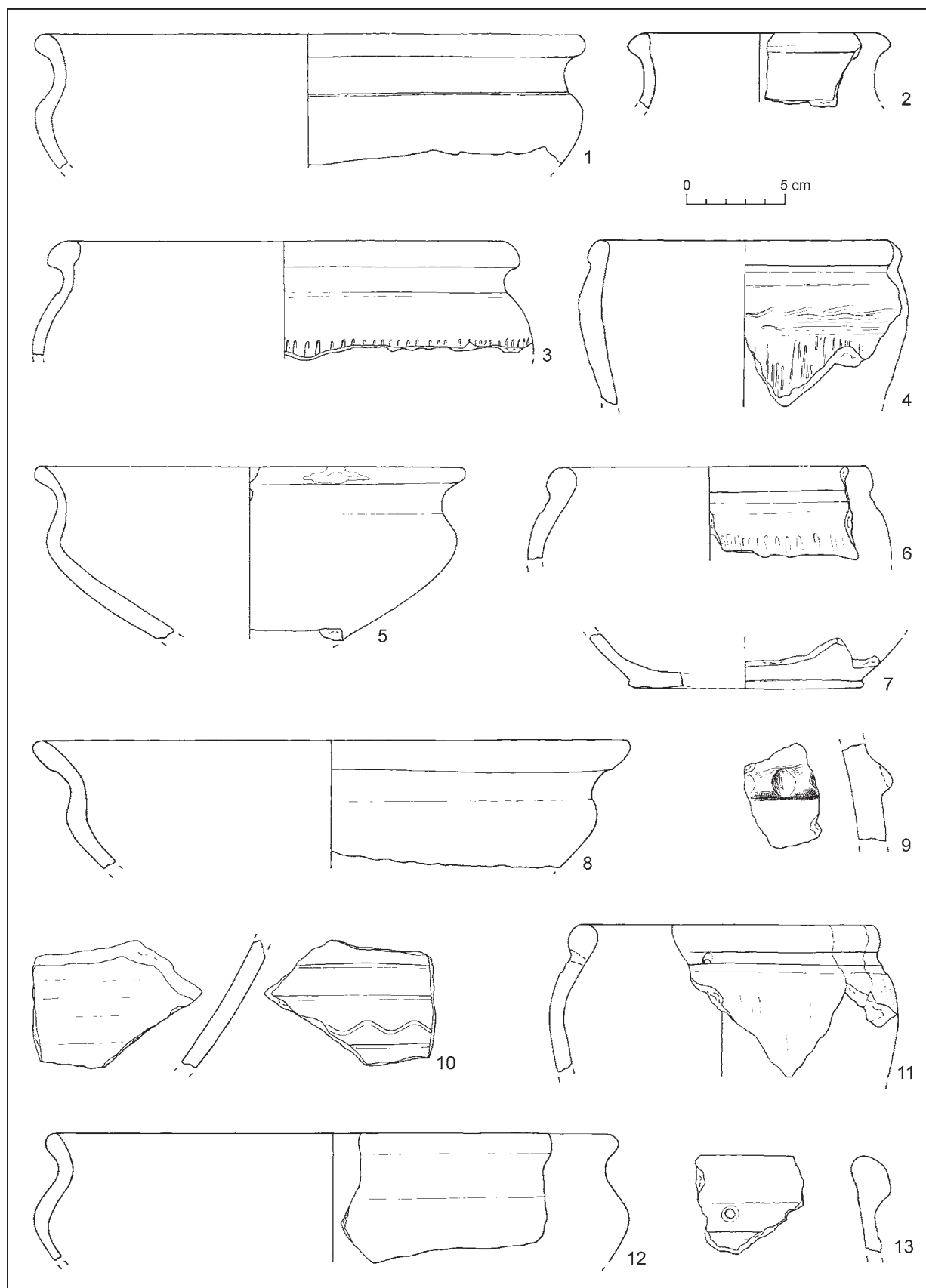
Tab. III. 1-7 - Včelince, poloha Lászlófala: výber predmetov z laténskeho výrobného objektu; 8-13 - Senec, Tehelná ul.: výber predmetov zo zasypaného laténskeho objektu - objekt 1/04. Mierka: a - 5; b - 1-4, 6, 7; c - 8-13.

Taf. III. 1-7 - Včelince, Lage Lászlófala: Auswahl der Gegenstände aus einem latènezeitlichen Produktionsobjekt. 8-13 - Senec, Str. Tehelná ul.: Auswahl der Gegenstände aus der Verschüttung eines Latène-Grubenhauses - Objekt 1/04. Maßstab: a - 5; b - 1-4, 6, 7; c - 8-13.



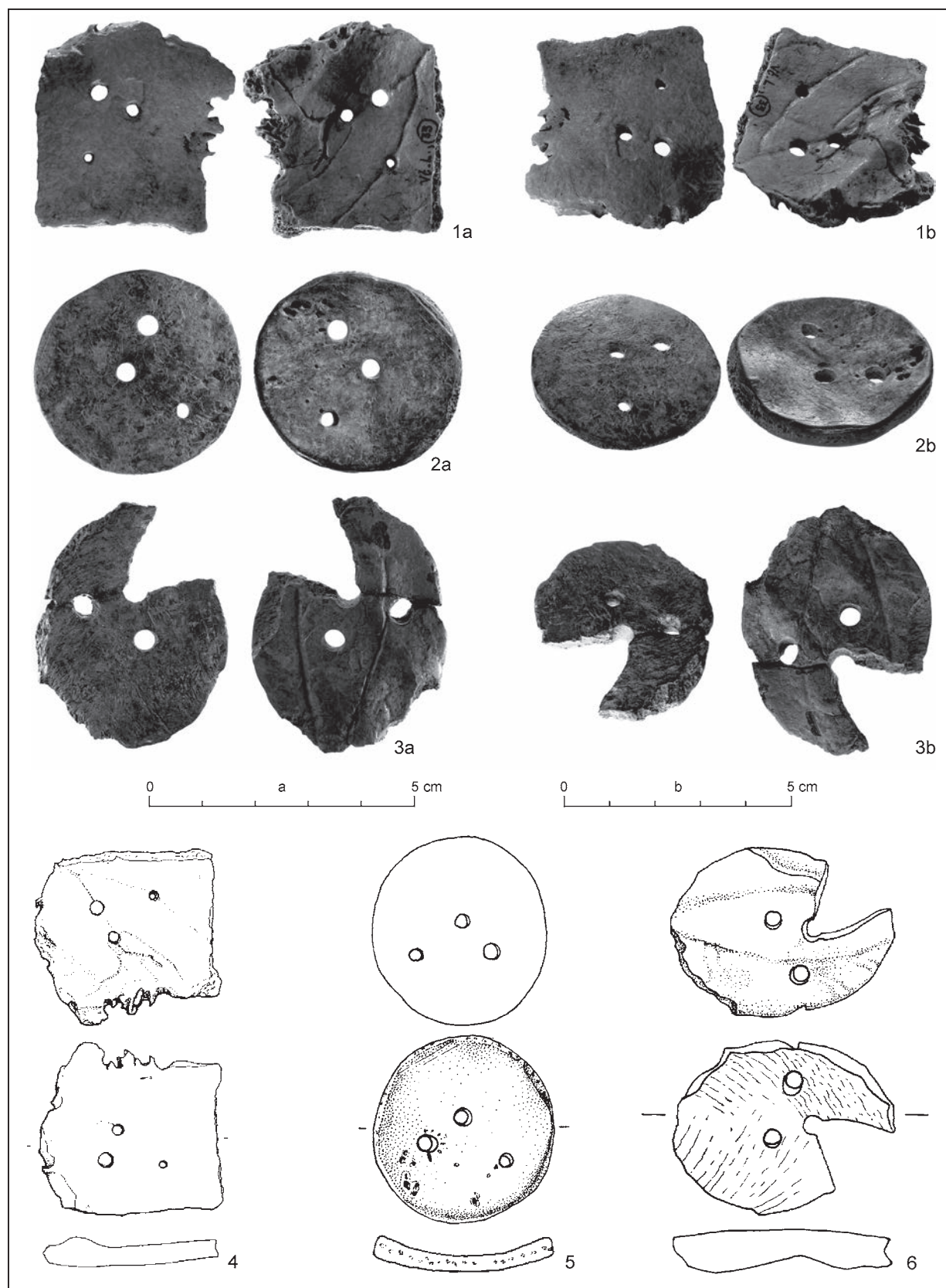
Tab. IV. Senec, Tehelná ul. Výber keramiky z laténskej chaty (objekt 1/04).

Taf. IV. Senec, Bez. Senec, Str. Tehelná ul. Auswahl der Keramik aus dem Latène-Grubenhaus (Objekt 1/04).



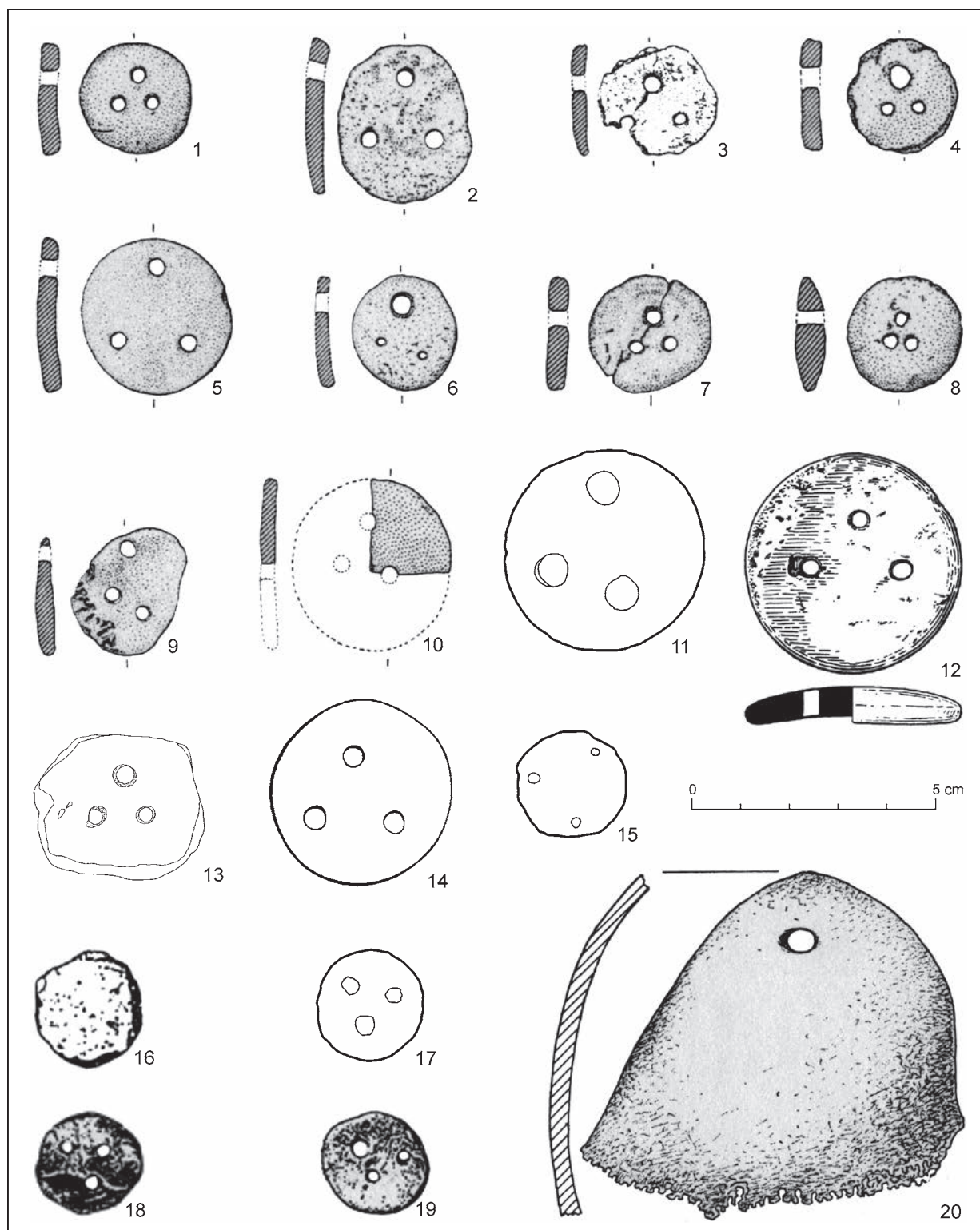
Tab. V. Senec, Tehelná ul. Výber keramiky z laténskej chaty (objekt 1/04).

Taf. V. Senec, Bez. Senec, Str. Tehelná ul. Keramikauswahl aus dem Latène-Grubenhaus (Objekt 1/04).



Tab. VI. Terčiky z ľudských lebiek: 1a, 1b, 4 - Včelince-Lászlófala; 2a, 2b, 5 - Senec-Tehelná ul.; 3a, 3b, 6 - Levice (zľava: dva kolmé a dva šikmé pohľady na vonkajšiu a vnútornú platňu). Mierka: a - 1a-3b; b - 4-6. Foto: J. Jakab.

Taf. VI. Scheiben aus den Menschenschädeln: 1a, 1b, 4 - Včelince-Lászlófala; 2a, 2b, 5 - Senec - Str. Tehelná ul.; 3a, 3b, 6 - Levice (von links nach rechts: zwei vertikale und zwei schräge Ansichten auf äußere wie auch innere Scheibenseite). Maßstab: a - 1a-3b; b - 4-6. Foto: J. Jakab.



Tab. VII. 1 - Ahorntal-Kirchahorn; 2 - Heiligenstadt; 3 - Hollfeld-Loch; 4 - Lichtenfels-Köttel; 5 - Pegnitz-Büchenbach; 6, 7 - Stadelstein-Wolfsdorf; 8 - Veldensteiner Forst; 9, 10 - Waischenfeld-Rabeneck; 11 - Inzersdorf-Walpersdorf; 12 - Křenovice; 13 - Medlovice; 14 - Mistřín; 15 - Tuchoměřice; 16, 17 - Radovesice; 18 - Prosmyky; 19 - Tuchomyšl; 20 - Šoproň-Krautacker (2-6, 8-20 - ľudská kosť; 1, 7 - hlina). Mierka: a - 1-14, 20; bez mierky - 15-19.

Taf. VII. 1 - Ahorntal-Kirchahorn; 2 - Heiligenstadt; 3 - Hollfeld-Loch; 4 - Lichtenfels-Köttel; 5 - Pegnitz-Büchenbach; 6, 7 - Stadelstein-Wolfsdorf; 8 - Veldensteiner Forst; 9, 10 - Waischenfeld-Rabeneck; 11 - Inzersdorf-Walpersdorf; 12 - Křenovice; 13 - Medlovice; 14 - Mistřín; 15 - Tuchoměřice; 16, 17 - Radovesice; 18 - Prosmyky; 19 - Tuchomyšl; 20 - Šoproň-Krautacker (2-6, 8-20 - menschlicher Knochen; 1, 7 - Lehm). Maßstab: a - 1-14, 20; ohne Maßstab - 15-19.

LITERATÚRA

- Abels* 1987 - B. U. Abels: Zwei frühlatènezeitliche Amulette aus Oberfranken. Arch. Jahr Bayern 1987, 1988, 78-80.
- Beňadik* 1983 - B. Beňadik: Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog. Nitra 1983.
- Březinová* 2000 - G. Březinová: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Nitra 2000.
- Čižmář* 2000 - M. Čižmář: Nález lidských kostí na Moravských sídlištích doby laténské. Pam. Arch. Suppl. 13. Praha 2000, 81-91.
- Čurný, v tlači* - M. Čurný: Záchranný archeologický výskum v Senci na Tehelnej ulici. AVANS 2004, v tlači.
- Čurný/Kovár, v tlači* - M. Čurný/B. Kovár: Laténska chata zo Senca. Zbor. SNM. Arch. 2006, v tlači.
- Eliade* 1997 - M. Eliade: Dejiny náboženských predstáv a ideí. II. Bratislava 1997.
- Furmánek/Marková* 1986 - V. Furmánek/K. Marková: Výskum sídliska vo Včelinciach. AVANS 1985, 1986, 80-83.
- Furmánek/Marková* 1988 - V. Furmánek/K. Marková: Pokračovanie výskumu sídliska vo Včelinciach. AVANS 1987, 1988, 46, 47.
- Furmánek/Marková* 1992 - V. Furmánek/K. Marková: Pokračovanie výskumu pravekého osídlenia vo Včelinciach. AVANS 1991, 1992, 34-36.
- Furmánek/Marková* 1994 - V. Furmánek/K. Marková: Revízný výskum mohyly z doby železnej vo Včelinciach. Slov. Arch. 42, 1994, 369-397.
- Hrala* 1978 - J. Hrala: Prosmyky bei Lovosice. Ausgrabung auf dem mehrkulturellen Fundplatz vor der Porta Bohemica. Arch. Rozhledy 30, 1978, 150-164.
- Jakab* 2005a - J. Jakab: Včelince-Lászlófala. Nepublikovaný antropologický posudok 15530/05 (Dokumentácia AÚ SAV v Nitre). Nitra 2005.
- Jakab* 2005b - J. Jakab: Senec, Tehelná ul. Nepublikovaný antropologický posudok 15532/05 (Dokumentácia AÚ SAV v Nitre). Nitra 2005.
- Jakab* 2006 - J. Jakab: Levice. Nepublikovaný antropologický posudok 16007/06 (Dokumentácia AÚ SAV v Nitre). Nitra 2006.
- Jerem a kol.* 1985 - E. Jerem a kol.: A Sopron-Krautackerer feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstruktív vizsgálata II. Arch. Ért. 112, 1985, 3-24.
- Karwowski* 2004 - M. Karwowski: Latènezeitlicher Glasringschmuck aus Ostösterreich. Wien 2004.
- Lichardus/Vladár* 1996 - J. Lichardus/J. Vladár: Karpatenbecken - Sintašta - Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche. Slov. Arch. 44, 1996, 25-93.
- Meduna* 1965 - J. Meduna: Die latènezeitlichen Siedlungen und Gräberfelder in Mähren (Katalog). Fontes Arch. Moraviae 11. Brno 1965.
- Parma* 2004 - D. Parma: Medlovice (okr. Vyškov). Přehled Výzkumů 45, 2004, 171, 172.
- Pleiner/Rybová a kol.* 1978 - R. Pleiner/A. Rybová a kol.: Pravěké dějiny Čech. Praha 1978.
- Ramsl* 1998 - P. C. Ramsl: Inzersdorf-Walpersdorf. Studien zur späthallstatt-latènezeitlichen Besiedlung im Traisenthal, Niederösterreich. Fundber. Österreich. Materialheft A6. Wien 1998.
- Samuel, v tlači* - M. Samuel: Záchranný výskum na ploche obchodného domu Kaufland v Leviciach. AVANS 2005, v tlači.
- Venclová* 1990 - N. Venclová: Prehistoric glass in Bohemia. Praha 1990.
- Venclová a kol.* 1998 - N. Venclová a kol.: Mšecké Žehrovice in Bohemia. Archaeological background to a celtic hero 3rd-2nd Cent. B.C. Praha 1998.
- Waldhauser a kol.* 1993 - J. Waldhauser a kol.: Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. Praha 1993.

Mgr. Marián Čurný
 RnDr. Július Jakab, CSc.
 Mgr. Branislav Kovár
 PhDr. Klára Marková, CSc.
 RnDr. Mgr. Marián Samuel
 Archeologický ústav SAV
 Akademická 2
 SK-949 21 Nitra
 m.curny@inmail.sk
 nraujaka@savba.sk
 brano.kovar@gmail.com
 klara.markova@savba.sk
 nrausamu@savba.sk

SCHEIBCHEN AUS DEN MENSCHENSCHÄDELN AUS DEM GEBIET DER SLOWAKEI (EISENZEIT)

Zusammenfassung

Aus menschlichem Schädel ausgeschnittene Scheiben gehören nicht zum typischen Inventar der Latènefundstellen. In meisten Fällen haben sie eine Kreis- oder Ellipsenform. An den Gegenständen befinden sich drei Löcher, die mehr oder weniger in der Mitte platziert sind. Eine Ausnahme bilden die Gegenstände, die als Halbprodukt interpretiert werden können. In Mitteleuropa haben wir mehrere belegte Funde aus dem Gebiet Tschechiens und Mährens (Křenovice, Mistřín, Medlovice, Prosmyky, Radovesice, Tuchoměřice und Tuchomyšl), aus Ungarn (Šoproň), aus Deutschland (Staffelstein-Wolfsdorf, Lichtenfels-Köttel, Hollfeld-Loch, Heiligenstadt, Waischenfeld-Rabeneck, Ahorntal-Kirchahorn, Pegnitz-Büchenbach, Veldensteiner Forst) und aus Österreich (Inzersdorf-Walpersdorf). Zu den schon bekannten Funden können nun auch Scheiben aus der Slowakei zugerechnet werden (Včelince, Senec und Levice), die postmortal aus menschlichen Schädeln ausgeschnitten wurden, das heißt, sie hängen nicht eindeutig mit der Interpretation zusammen. Der erste Fund stammt aus der polykulturellen Lokalität in Včelince. Die meisten Funde aus Včelince gehören in die Bronzezeit, aber aufgrund der vertikalen Stratigraphie und weiteren Latène-Objekte ist ihre Datierung in die jüngere Eisenzeit wahrscheinlich. Ein Fund aus Senec war in einem Latène-Grubenhaus entdeckt, der aufgrund der Keramik und Glassgegenstände (Armband und Glassperle) in den LTC, möglicherweise Umbruch des LTC/LTD1 Zeitraums datiert wird. Die letzte Scheibe kam in Levice zutage. Die Mehrheit dieser polykulturellen Fundstelle bildete ein virtuelles Gräberfeld der jüngeren Eisenzeit, das vorläufig in die Stufe LTB2-LTC datiert wird. Alle Scheiben waren aus Schädelknochen hergestellt. An den Funden können Spuren einer thermischen Zurichtung festgestellt werden. Sie dienten wahrscheinlich für Ritualzwecke und hängen mit den Kulttätigkeiten der Bevölkerungen der Latènezeit zusammen. Aus verschiedenen Schrift- und Materialquellen ist es bekannt, dass der Kult des menschlichen Schädels und des Kopfes zwischen den Kelten sehr verbreitet und beliebt war. Das viereckige Bruchstück aus Včelince haben wir als ein Halbfabrikat interpretiert.

K PROBLEMATIKE ANOMÁLIÍ V UKLADANÍ MŔTVYCH NA POHREBISKÁCH OBDOBIA AVARSKÉHO KAGANÁTU Z ÚZEMIA SLOVENSKA

Marta Ďuricová



Slovensko, avarský kaganát, pohrebiská, sekundárne anomálie.

Slovakia, Avarian kaganate, cemeteries, secondary anomalies.

Príspevok bol vypracovaný na podklade autorkinej nepublikovanej diplomovej práce týkajúcej sa anomálií v ukladaní mŕtvych na pohrebiskách obdobia avarského kaganátu z územia Slovenska. Neoddeliteľnú súčasť spracovania totiž tvorili aj tzv. sekundárne anomálie, teda odchýlky v ukladaní mŕtvych, ktoré vznikali v dôsledku sekundárnych zásahov do štruktúr hrobových jám.¹ Ide o anomálie, ktoré sčasti bolo možné dať do súvisu práve s intencionálnymi sekundárnymi zásahmi a s nimi súvisiacimi postmortálnymi praktikami. Ich aplikáciou dochádzalo k anomálnym prejavom aj u jedincov pôvodne pochovaných kanonizovaným spôsobom. Podľa spôsobu porušenia kostry a sprievodných nálezových okolností bolo možné rozoznať dve základné príčiny intencionálnych sekundárnych zásahov.

Prvú a vôbec najfrekvencovanejšiu príčinu predstavujú zásahy, ktoré je možné dať do súvisu s vykrádaním hrobových objektov. Sekundárnym výsledkom materiálne motivovaných zásahov bola prirodzene veľmi často aj nepietna manipulácia s ľudskými pozostatkami. Uvedenú formu porušenia tak najčastejšie signalizuje anatomická disproporcionalita kostry, resp. jej časti, dislokácie, ale aj nekompletnosť jednotlivých kostí. Rozhádzanie kostier a chudoba týchto hrobových objektov sú signifikantnými znakmi vykrádačských zásahov.

K druhej príčine, ktorá viedla k intencionálnemu otváraniu hrobov, radíme rituálne pohnútky. V ich prípade ide už o ideologicky motivované sekundárne zásahy, ktoré nepochybne korešpondovali s náboženskými predstavami, nám dnes už neznámymi. Na základe etnografických pozorovaní bolo možné zistené rituálne praktiky dať do súvisu s tzv. posteriórnymi protivampirickými opatreniami a s mágiou. Uplatňovaním uvedených praktík dochádzalo k porušeniu celistvosti tiel už pochovaných jedincov zámerne, a to buď k úplnému zmrzačeniu pochovaného tela, alebo iba niektorej jeho dôležitej časti, pričom spôsob porušenia naznačuje systematický a vopred premyslený postup. Integrita kostry zostala prevažne zachovaná a jednotlivé zásahy sa koncentrovali takmer výlučne na oblasť lebky a končatín. V súvislosti s lebkami mŕtvych bolo zaznamenané ich oddelenie, obrátenie, premiestnenie alebo odstránenie. Porušenie iných častí kostry charakterizujú spôsoby spojené s oddeľovaním - rozsekaním tela, prípadne s vyklbením končatín - s posunutím, prehádzaním alebo odstránením jednotlivých kostí. Mnohokrát sa *in situ* zachovali aj veľmi bohaté nálezy, ktoré dokladajú podstatnosť rituálneho zásahu.

MANIPULÁCIE S LEBKAMI

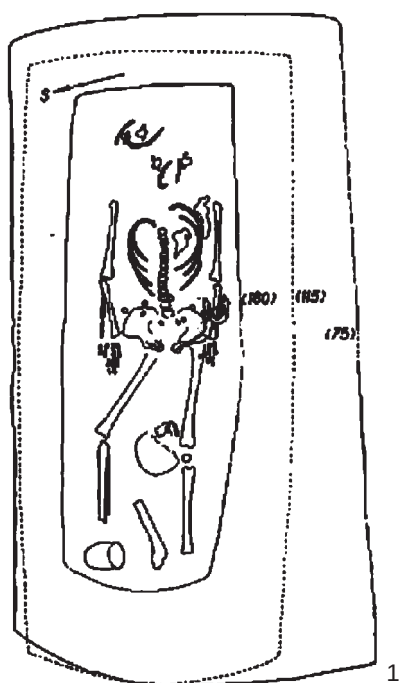
Uloženie lebky na temernej kosti - tvárovou časťou nahor - sa všeobecne pokladá za kanonizovaný spôsob jej deponovania. V súvislosti s porušenými hrobmi sa však často stretávame s anomáliami lebiek.

¹ Primárnym cieľom práce bolo predovšetkým spracovanie tých odchýlok v ukladaní, ktoré vznikali už pri samotnom pochovávaní mŕtveho. Súčasne však, okrem zistených viac či menej zámerných spôsobov bola vyčlenená aj skupina anomálií, ktoré vznikali nezámerné v dôsledku náhodných druhotných činiteľov. Napr. pri porušení starších hrobov mladšími, pohybmi zeminy pri dekompozícii tela mŕtveho, deštrukciami drevených konštrukcií a pod.

Zaznamenané boli predovšetkým dislokácie lebiek, t. j. ich presuny do viacerých oblastí okolo kostry či priamo na ňu, a vyskytli sa aj prípady spojené s odnímaním lebiek a ich pridávaním do iných hrobov. V analyzovanom súbore sa anomálny spôsob uloženia krania vyskytol v 42 hrobových objektoch. Dôležitým poznatkom pritom zostáva, že išlo o neporušené kostry, ktorých primárny spôsob uloženia väčšinou zodpovedal ustálenej forme deponovania.

Lebky uložené na hrudi, na panve a v okolí kostry

Odľatie hlavy, resp. vykrútenie lebky a jej cieľené premiestnenie na určitú časť tela zosnulého sa všeobecne spája so starými protivampirickými opatreniami. V súlade s týmto etnografickým pozorovaním ta bolo možné posúdiť situáciu zaznamenanú napríklad v hrobe XV na pohrebisku v Žitavskej Tôni, v ktorom sanašla ľahkopostmortálne deformovanú lebku mŕtveho muža uloženú medzi stehennými kosťami (obr. 1:1).



Obr. 1. 1 - hrob XV, Žitavská Tôň; 2 - hrob VI, Žitavská Tôň; 3 - hrob 488, Nové Zámky; 4 - hroby 455 a 456, Holiare.
Abb. 1. 1 - Grab XV, Žitavská Tôň; 2 - Grab VI, Žitavská Tôň; 3 - Grab 488, Nové Zámky; 4 - Gräber 455 a 456, Holiare.

K presunutiu krania došlo až po dodatočnom zásahu, pričom zvyšná časť kostry zostala neporušená. V pôvodnej polohe a nedotknutá sa dokonca zachovala liata bronzová garnitúra opaska, situovaná v drierkovej časti mŕtveho, podobne ako i ďalšie menšie predmety. Z uvedeného vyplýva, že cieľom dodatočného zásahu v hrobách s neporušenou kostrou a bohatým inventárom mohla byť zámerná manipulácia s lebkou mŕtveho.

Pre porušené hroby s dislokovanými lebkami je však charakteristická skôr chudobná výbava. Nadrozmernosť hrobových jám, ich početné úpravy drevenými konštrukciami, ako aj relatívne frekventovaný výskyt jazdeckých hrobov stoja v protiklade s prevažnou chudobou hrobových interiérov. Všeobecne možno uvedený jav spojiť so zisťovacími záujmami niektorých pozostalých, ktoré viedli k dodatočným zásahom s cieľom obohatenia sa. Jednoznačnú formu vykrádania dokladá aj spôsob porušovania, ktorý sa zameriaval na hornú časť hrobových jám, teda na oblasť, kde sa predpokladali hodnotnejšie nálezy. V súvislosti s uvedeným zvykom nachádzame hornú časť kostier porušenú, kým oblasť dolných končatín si zachováva intaktný charakter. V takýchto prípadoch je viac ako pravdepodobné, že k dislokácii lebiek, ako aj kostí hrudníka a horných končatín došlo náhodne pri hľadaní cenností. Na druhej strane sa však nedá vylúčiť ani poverčivosť vykrádačov a ich aspoň čiastočná snaha uložiť lebku spôsobom, ktorý by za daných okolností neposkytol dôvod na znepokojenie. Takýto prípad poverčivosti môžeme predpokladať napríklad v hrobe VI na pohrebisku v Žitavskej Tóni, v ktorom sa na dne hrobovej jamy našla kostra ženy s rozrušenou hornou časťou. K prehádzaniu kostí došlo samozrejme pri sekundárnom zásahu, pričom lebku mŕtvej narušitelia premiestnili až k priehlavku jej pravej dolnej končatiny (obr. 1: 2).

Lebky otočené tvárovou časťou ku dnu hrobových jám

Odhliadnuc od novodobých exploatačných zásahov (plytké hroby) a náhodných deštruktívnych činiteľov (zrútené drevené konštrukcie), zachytených v solitérnych prípadoch, bolo možné všetky skúmané prípady obrátenia lebky pripísať ľudskému faktoru. Na pohrebisku v Šebastovciach sa nachádzali až tri takéto hroby (obr. 2: 1-3) - všetky s neporušenými kostrami s lebkami obrátenými tvárovou časťou ku dnu, avšak so sánkami na pôvodnom mieste. Hoci v dvoch z týchto hrobov boli pochovaní jazdci s bohatou výbavou, hrobové prílohy ostali nedotknuté. Na základe uvedeného môžeme - aspoň v určitých prípadoch - predpokladať rituálne príčiny, ktoré viedli k prevracaniu lebiek.

Do predmetnej skupiny anomálií bola začlenená aj neobvyklá nálezová situácia zaznamenaná v dvojhrobe 45, v ktorom sa na dne hrobovej jamy zistila dolu tvárou uložená lebka a ramenné kosti dospelého jedinca. Žiadne ďalšie kosti sa v interiéri hrobu nenachádzali, s výnimkou detskej kostry pohodenej asi 15 cm nad mŕtvym v SZ rohu hrobovej jamy. Predpokladá sa, že pozostalí porušili starší hrob s úmyslom dodatočne sem pochovať menšie dieťa. Zároveň odstránili všetky kosti dospelého jedinca okrem už spomenutých ramien a lebky, ktorú obrátili ešte pred uložením dieťaťa.

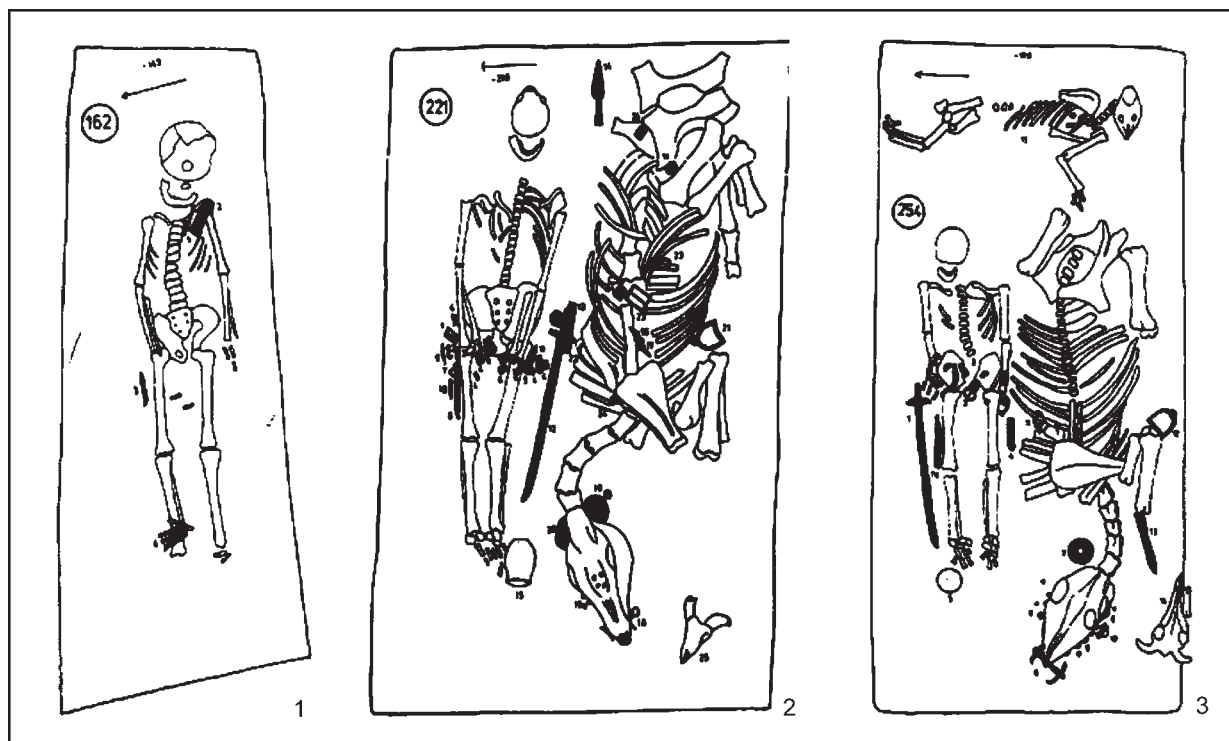
Hroby s kostrami bez lebky

Ďalšiu kategóriu porušených hrobov predstavujú nálezy intaktných kostier bez lebiek, ktorých prítomnosť sa nezistila ani v rámci hrobových interiérov. Vo všetkých identifikovaných prípadoch bolo možné v súvislosti s absenciou lebky konštatovať sekundárny zásah, ktorý bol príčinou jej odstránenia. Napríklad v dvojhrobe 488 na pohrebisku v Nových Zámkoch chýbala následkom sekundárneho zásahu lebka menšieho dieťaťa uloženého vedľa pozostatkov staršieho muža východoeuropoidného pôvodu (obr. 1: 3).

Pokiaľ ide o samotné príčiny vedúce k odstraňovaniu lebiek, okrem zámerného odňatia mohlo k uvedenému javu dochádzať aj bez zámeru. Napríklad pri hľbení ďalších objektov v nasledujúcich fázach pochovávaní, ako to bolo zaznamenané i v nálezovom celku 456 na pohrebisku v Holiaroch, kde sa na dne hrobovej jamy v hĺbke 100 cm našla uložená neporušená kostra bez lebky (obr. 1: 4). Tento hrob bol totiž v hĺbke 90 cm dodatočne porušený mladším objektom - hrobom 455, v ktorom bol jedinec situovaný čiastočne v superpozícii nad pravou stranou hrudníka kostry z hrobu 456. Keďže lebka pochovaného zo staršieho hrobu ležala v smere osi dodatočného pohrebu, narušitelia ju odňali a uložili končá chodidiel mŕtveho v hrobe 455.

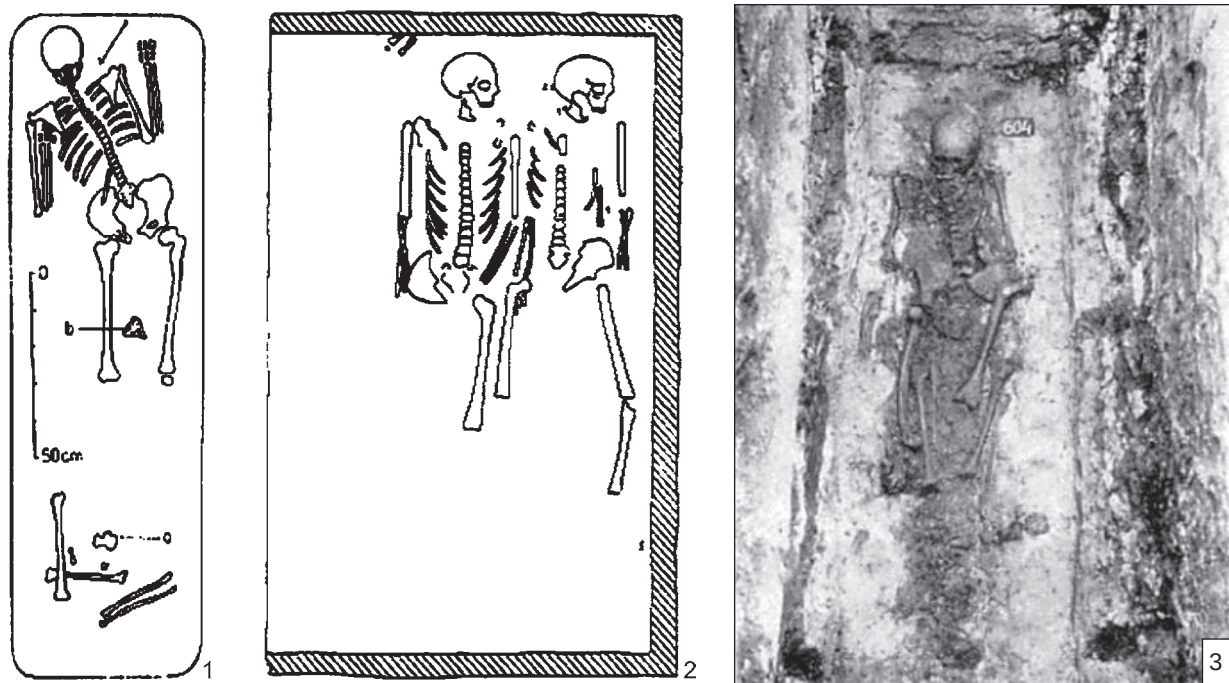
Cudzie lebky v hrobách

V protiklade k predchádzajúcej kategórii boli v skúmanom súbore evidované nálezové celky, v ktorých sa zistili prídavné lebky. V rámci jedného nálezového celku bola zaznamenaná vždy iba jedna cudzia



Obr. 2. Šebastovce. 1 - hrob 162; 2 - hrob 221; 3 - hrob 254.

Abb. 2. Šebastovce. 1 - Grab 162; 2 - Grab 221; 3 - Grab 254.



Obr. 3. 1 - hrob 57, Komárno-Lodenice; 2 - hrob 69, Bernolákovo; 3 - hrob 604, Holiare.

Abb. 3. 1 - Grab 57, Komárno-Lodenice; 2 - Grab 69, Bernolákovo; 3 - Grab 604, Holiare.

lebká. Všeobecne môžeme vysvetliť nadbytočnosť lebký v jednom hrobe jej absenciou v hrobe druhom.² K uvedenému javu pravdepodobne dochádzalo nechtiac, pri súčasnom sekundárnom otvorení viacerých hrobových objektov situovaných v bezprostrednej blízkosti. Bezvýznamnosť a náhodnosť tohto javu vo väčšine prípadov dokladá nedbalé pohodenie prídavnej lebký (väčšinou bez sánky) vo výplni hrobu, pričom integrita prevažne hornej časti kostry na dne hrobu je porušená. Typickú nálezovú situáciu v takomto prípade prezentuje nález nadbytočnej lebký v hrobách s rozhádzanými kostrami, resp. s chýbajúcimi kosťami.

Zaznamenaná bola, hoci zriedkavo, aj forma viac-menej cieleného vkladania lebký do cudzieho hrobu. Dosť výrazný prípad prezentuje už spomínaný hrob 455 z Holiar (obr. 1: 4). Keďže lebká kostry zo staršieho hrobu 456 ležala v smere osi nového výkopu, môžeme predpokladať, že ju pozostalí z praktického hľadiska oddelili a následne, možno ako ochranný amulet, priložili k chodidlám mŕtveho z mladšieho hrobu 455. Vo všetkých zaznamenaných prípadoch prikladania cudzej lebký bolo možné uvedený jav pokladať za prejav úcty a piety.

MANIPULÁCIE S KOSŤAMI MŔTVÝCH

Okrem anomálneho zaobchádzania s lebkami mŕtvych bolo v ojedinelých prípadoch evidované aj anomálne zaobchádzanie s kosťami zosnulých. V tejto súvislosti sa vyskytlo niekoľko spôsobov manipulácie, medzi ktorými sa uplatnil aj spôsob spojený s odoberaním niektorých kostí. Čo sa týka absencie kostrového materiálu v hrobových celkoch, všeobecne bolo možné identifikovať prípady, kedy k odstráneniu došlo neúmyselne, napríklad pri vykrádaní hrobov, pri kultivácii pôdy, strávením a pod. Na druhej strane sa však v istých rozpoznaných prípadoch zdalo opodstatnené počítať skôr so zámerným odstránením určitej kosti. O tom, že jednotlivé kosti mohli byť predmetom záujmu a tým i zámerného odoberania, nás nakoniec informujú aj etnografické pramene. Samotné dôvody, ktoré viedli pri sekundárnych zásahoch k intencionálnemu odoberaniu lebiek a kostí u inak intaktných kostier, môžeme spojiť s poverčivými predstavami (protivampirické opatrenia), prípadne s magickými praktikami.

Rozlíšiť skutočnú príčinu rituálneho zásahu je však takmer nemožné.³ V mágií, podobne ako pri protivampirických opatreniach, sa používali hlavne lebký, ktoré ako predpokladané sídlo života boli preferovanou rituálnou pomôckou. To isté sa týka aj odstraňovania iných kostí. Môžeme len predpokladať, že magické pohnútky sa uplatnili hlavne v prípadoch, keď bola odstránená iba jedna špecifická kosť, napríklad len kosť lakťová z predlaktia hornej končatiny (hrob 8 v Bernolákove). Pri protivampiricky zameranom zásahu by s najväčšou pravdepodobnosťou odstránili celé predlaktie a s ním nepochybne aj ďalšie kosti. V tomto prípade môžeme tiež koncentráciu deštruktívnych zásahov predpokladať skôr v oblasti dolných končatín. Z uvedeného vyplýva, že so zásahmi spojenými s mágiou je opodstatnené počítať predovšetkým v prípadoch, kedy odstránenie kosti nemalo z hľadiska znehynbenia mŕtveho význam.

V prípade protivampirických opatrení možno k účinným prostriedkom okrem odstraňovania určitých kostí nepochybne zaradiť aj celkové deštruktívne zásahy na telách mŕtvych. Zákroky zamerané na definitívne usmrtenie vampíra sa často koncentrovali na oblasť hrudníka, ktorá je doménou životne dôležitých orgánov. Porušenie hornej časti tela, prípadne aj celej kostry je však znak charakteristický aj pre vykradnuté objekty, preto boli zvažované len tie prípady, pri ktorých sa súčasne uplatnila aj iná protivampirická forma zásahu. Možno sa tu zmieniť napríklad o už spomenutom hrobe VI zo Žitavskej Tône s porušenou hornou časťou kostry, v ktorom sa lebká zosnulého našla až pri priehlavkovej kosti pravej dolnej končatiny (obr. 1: 2). Zámerné premiestnenie lebký k dolným končatinám mŕtveho zvyšuje opodstatnenosť rituálneho rozhádzania hrudníka.

Vyššie uvedené sekundárne protivampiricky zamerané zásahy môžu v niektorých prípadoch dokladať aj niektoré evidentné preventívne, t. j. primárne protivampirické praktiky.⁴ Uvedený jav bol zaznamenaný napríklad v hrobe 57 v Komárne-Lodeniciach, v ktorom bola na bruchu uložená opačne orientovaná kostra staršej ženy (obr. 3: 1). Obidve dolné končatiny ležali pôvodne na dne hrobovej jamy

² V skutočnosti však bolo zaznamenaných podstatne viac hrobov bez lebiek ako hrobov s cudzími lebkami. Z uvedeného vyplýva, že len v ojedinelých prípadoch môže absencia lebký v jednom hrobe indikovať jej prítomnosť v hrobe druhom. Je nepochybné, že vykopané lebký sa z určitých dôvodov a v prevažnej väčšine prípadov skôr odstraňovali.

³ Jednotlivé motívy mohli mať rozdielny charakter. Prítom musíme počítať tak s nepietnými zásahmi, ako i s úctou pozostalých a ich snahou zabezpečiť mŕtveму večnú existenciu, resp. získať si jeho náklonnosť. Pretrvávajúci archaickým zvykom bolo napr. po istom čase lebkú príp. aj kosti zosnulého vykopať, umyť, zabaliť do obrusu a uložiť do tzv. „posvätného kúta“ v dome.

⁴ Pri sekundárnom zásahu však už pravdepodobne išlo o viacnásobné ochranné opatrenie, ktoré sa aplikovalo v prípade mimoriadne nebezpečných jedincov.

vystreté vedľa seba. Dodatočný zásah nepochybne súvisel s úmyselným oddelením obidvoch predkolení, ktoré sa našli v ľavom dolnom rohu hrobovej jamy.

Cieľom deštrukčných zásahov bolo aj znehybenie potencionalneho vampíra, preto boli jednotlivé zákroky často zacielené na ochromenie pohybových orgánov. Veľmi frekventované bolo predovšetkým odnímanie dolných končatín. Oddelené končatiny, prípadne ich časti pozostali následne z hrobu odstránili, ako napríklad v dvojhrobe 69 na pohrebisku v Bernolákove (obr. 3: 2), resp. ich uložili v blízkosti poškodeného tela v neanatomickej pozícii. Okrem už spomenutého objektu 57 z Komárna-Lodeníc bola takáto situácia zaznamenaná aj v hrobe 604 na pohrebisku v Holiaroch, v ktorom však obidve oddelené predkolenia ženskej kostry boli starostlivo uložené pozdĺž ľavej strany stehenných kostí (obr. 3: 3). V ojedinelých prípadoch, keď telá mŕtvych ešte neboli strávené, sa odňatie končatín praktizovalo aj ich odseknutím. Dokazovali by to stopy po zásekoch na kĺbových hlaviciach ramenných a stehenných kostí, ktoré sa zistili na niektorých kostrách na pohrebisku v Komárne-Lodeniciach.

VYHODNOTENIE

Analýza sekundárnych zásahov na skúmaných pohrebiskách ukázala, že príčinou dodatočného otvárania hrobov bolo predovšetkým vykrádanie. Iba zriedkavejšie bolo možné spojiť jednotlivé spôsoby porušovania s rituálnymi pohnútkami a zaradiť ich do kategórie posteriórnych protivampirických opatrení či magických praktík. Ťažké je však posúdiť, kedy išlo skutočne o vykrádanie, alebo o rituálne praktiky. Hranica medzi nimi totiž nie je vždy jednoznačná, keďže samotné nálezové situácie sú samy osebe často nejasné. Niektoré zdanlivo protivampirické zásahy, spočívajúce v porušení tela, mohli mať totiž rýdzo prozaickú príčinu v podobe značne rozšíreného vykrádania hrobov. Do úvahy prichádzajú aj náhodné, druhotné činitele (predovšetkým v plytkých hroboch). Jednotlivé zákroky, porovnateľné s protivampirickými opatreniami, nie vždy musia mať rituálny charakter. Variabilita zaznamenaných spôsobov porušovania je veľmi veľká a dokladá rôzne pohnútky. Preto určiť príčinu zásahu v každom objekte osobitne nebolo možné. Porušené hroby dokladajú nesystematický výber bez definovateľných spoločných znakov, a teda komplikovanosť pohnútok, ktoré viedli pozostalých k dodatočným zásahom do hrobov.

Mgr. Marta Ďuricová
Krupinská cesta 13
SK-960 01 Zvolen
m_duricova@hotmail.com

ZUR PROBLEMATIK DER ANOMALIEN IN DER BESTALTUNG DER TOTEN AUF GRÄBERFELDERN DES AVARISCHEN KAGANATS VOM GEBIET DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Ein der resultierenden Ausdrücke der intentionalen sekundären Eingriffe in die Gräber auf den Gräberfeldern des Awarischen Kaganats im Gebiet der Slowakei war auch ein anomaler Umgang mit den leiblichen Überresten der Toten. Die Analyse der Grabkomplexe aufgrund der Analyse der Fundumstände und der Art der Skelettstörung hat an zwei Ursachen der erwähnten zusätzlichen Eingriffe angewiesen. Einerseits an die Grabplünderung, auf der anderen Seite an rituelle Praktiken, die die Feststellung einer postmortalen Behandlung mit den Schädeln und Gliedern der Toten belegt.

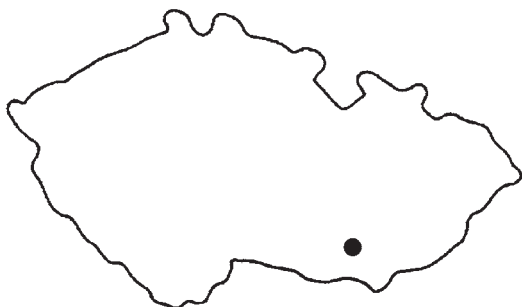
Im Zusammenhang mit den Anomalien der Schädel war ihre Trennung und folgende Umkehrung, Versetzung, Entfernung und Zulegung in andere Gräber festgestellt. Dabei deutet die Art der Zerstörung der Skelette und Gräber, in denen man die mit dem Gesichtsteil zum Boden der Grabgruben gekehrten Schädel feststellte, an eine postmortale Manipulation mit den Schädeln vor allem zufolge der Ritualpraktiken. Umgekehrt, die festgestellte hohe Anzahl der Schädeldislokationen und die zusätzlichen Schädel in den Gräbern, kann man in meisten Fällen für eine nebensächliche, und deswegen unabsichtliche Nachfolge des Grabraubs halten. Gleichzeitig sollte man mit der Abergläubigkeit der Diebe, sowie mit deren rituellen Beweggründen rechnen.

Was die Abweichungen bei der Knochenbehandlung der Toten betrifft, war es nur selten möglich intentionale Abnahmen bestimmter Gebeine aus rituellen Beweggründen feststellen zu können. Häufiges Vorkommen der Absenz der spezifischen Gebeine hatte vor allem einen zufälligen Charakter und hang vor allem mit der Grabplünderung, bzw. mit anderen zufälligen Faktoren zusammen. Absichtliche - rituelle Entnehmung der Gebeine (und Schädel) konnte nur bei den intakten Skeletten vorausgesetzt werden. In solchen Fällen könnte man mit zusätzlichen antivampirischen Tätigkeiten und magischen Praktiken rechnen. Rein theoretisch, können die magischen Praktiken bei der Absenz der einzelnen Gebeine, deren Entfernung aus dem Gesichtspunkt der Immobilisierung des Toten keinen Sinn hatte, vorausgesetzt werden. In Fällen der Tätigkeiten gegen der Vampiren handelte es sich vor allem um destruktive Eingriffe mit der Konzentration im Brustkorb- und Untergliederbereich. Es geht um Trennungen, bzw. Abhauen der Extremitäten und deren folgende Entfernungen, Versetzung, bzw. Zerstörung des ganzen Oberkörpers. Die erwähnten Eingriffe sind dennoch auch eine typische Erscheinung bei den ausgeraubten Grabkomplexen, deshalb ist es beim Nachweis der antivampirischen Praktiken geeignet, auch eine andere Form solcher Maßnahmen in Betracht zu nehmen - als Prävention wie auch infolge der vorausgesetzten negativen Wirkung des Toten.

Die Zusammenfassung der festgestellten Tatsachen bestätigt die Annahme, dass die Ursache der nachträglichen Graberöffnung auf den untersuchten Gräberfeldern vor allem die Plünderung war. Nur selten war es möglich verschiedene Arten der Zerstörungseingriffe mit rituellen Beweggründen in Einklang zu bringen und diese in die Kategorie von nachträglichen antivampirischen Maßnahmen oder anderen magischen Praktiken einzuordnen. Jedenfalls, bleibt die Feststellung der tatsächlichen Ursachen, die zu der Grabstörungen führten, für die Uneindeutigkeit der eigenen Fundumständen kaum möglich, da auch mehrere zufällige sekundäre Eingriffe und die Absenz der Berichte über die Ideologie der Bevölkerung des Frühmittelalters in Betracht genommen werden müssen. Letztendlich kann festgestellt werden, dass die Variabilität der Verzeichnung der Zerstörungsarten der Grabkomplexe und leiblicher Überreste der Toten sehr groß ist und die Verschiedenheit der Beweggründe, die zu den zusätzlichen Eingriffen in die Gräber führten, belegt.

PROBLEMATIKA MANIPULACE S TĚLY ZEMŘELÝCH NA HRADIŠTNÍM POHŘEBIŠTI V DIVÁKÁCH

Josef Unger



Morava, pohřební rítus, časný středověk.

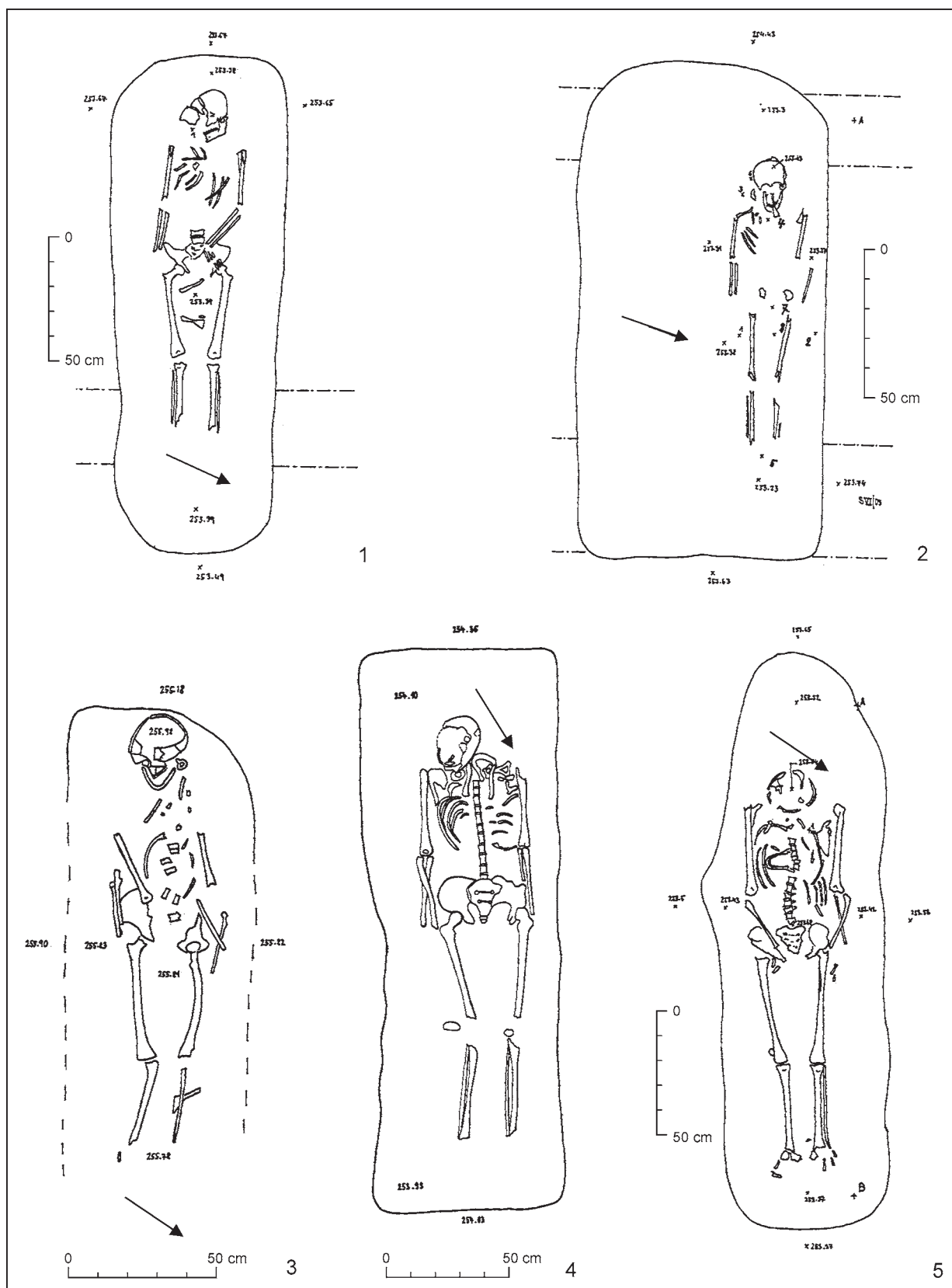
Moravia, funeral rite, Early Middle Ages.

Při záchranném archeologickém výzkumu v Divákách (okr. Břeclav), trať „Padělky za humny“, se od roku 2000 do roku 2005 podařilo zachránit nejen více než sto hrobů ze střední a mladší doby hradištní (9. až 11. stol.), ale i objekt lidu s moravskou malovanou keramikou, depot tří nádobek lidu s kulturou zvoncovitých pohárů, jeden hrob únětické kultury a tři hroby velatické kultury mladší doby bronzové. Velmi zajímavé je, že toto místo sloužilo v dávné minulosti nejen k pohřbívání, ale i jako obětiště, takže mělo kultovní význam. Ostatně, dodnes dřevěný kříž nedaleko od zatím prozkoumané plochy svědčí o „*geniu loci*“ tohoto místa.

Vzhledem k tomu, že na výzkumu, který je prováděn ve spolupráci Ústavu archeologické památkové péče v Brně s Katedrou antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně za pomoci studentů antropologie, je zvýšená pozornost věnována tafonomickým aspektům a otázkám dislokace kostí v hrobech (Thurzo/Šefčáková/Staššíková-Štukovská 1999). V celé řadě hrobů byly zjištěny drobné dislokace jednotlivých kostí, které patrně souvisejí s rozkladem měkkých tkání těla. Vedle toho jsou dokumentovány i výraznější dislokace, vyzívající k interpretaci jak u hrobů středohradištního stáří (hroby 96, 109), tak i stáří mladohradištního (hroby 15, 61, 70, 71, 83, 87, 88).

Celá řada hrobů na pohřebišti byla narušena při zemědělském obdělávání. Zde je třeba připomenout, že výzkum na lokalitě byl vyvolán orbou, která soustavně narušovala lidské skelety, v některých případech i s mladohradištním inventářem (Živný 2001). Některé hroby mají dislokovány kosti na celém skeletu (hroby 83, 88), jindy je skelet porušen jen jednou orební brázdou (hrob 61). Výzkumem nebyl zjištěn žádný případ jednoznačného druhotného zásahu do hrobu, souvisejícího s antivampyrickými praktikami, které jsou dokumentovány na celé řadě jiných časově shodných pohřebišťích (Hanuliak 2004a, 324; 2004b, 114, 115). Vyloučit však tyto zásahy rovněž nelze. Zdá se však, že nejčastější příčinou dislokace kostí byli drobní hlodavci, jejichž zbytky skeletu se při pečlivém terénním výzkumu v některých hrobech nacházejí (např. hrob 102). Nejlépe k takové dislokaci mohlo docházet v dutém prostoru vymezeném dřevěnou rakví (Černý 1995). Zbytky dřeva se však v hrobech nedochovaly. Způsob rozložení pánve ale nasvědčuje tomu, že alespoň někteří jedinci byli v rakvích pohřbeni (např. hrob 15, kde *os coxae* překryla distální část levého radia). S činností hlodavců souvisí patrně dislokace crania a *vertebrae cervicales* v hrobech 15, 70 a 71, stejně tak jako dislokace mandibuly do hrudní oblasti v hrobě 87. Stěží jinak než hlodavci je možno vysvětlit přemístění claviculy mezi femury v hrobě 109 a claviculy mezi *ossa faciei* v hrobě 96. Přitom v obou případech se jedná o poměrně hluboko zapuštěné středohradištní hroby. Zcela vyloučit nelze ani záměrné vykrádání hrobů. V mladohradištních hrobech se z cennějších předmětů nacházejí jen esovitě záušnice a mince, o něž by zloději mohli mít zájem. V hrobě 70, s dislokovaným craniem i mandibulou, se u proximální části levého humeru našla mince a stejně tak se nepatrný zlomek mince našel u mediální části levé claviculy v hrobě 87. Ani tyto nálezy však nevylučují neúspěšné vylupování hrobů.

Otázce dislokace kostí v hrobech je třeba věnovat patřičnou pozornost při preparaci i dokumentaci, protože jen tak bude možno nacházet určité podobnosti či zákonitosti využitelné při interpretaci a odlišovat záměrné narušení hrobů lidmi od narušení zvířaty.



Obr. 2. Diváky-Padělky za humny. Středo- a mladohradištní pohřebiště. 1 - hrob 109; 2 - hrob 96; 3 - hrob 83; 4 - hrob 15; 5 - hrob 87.

Abb. 2. Diváky-Padělky za humny. Gräberfeld der mittleren und jüngeren Burgwallzeit. 1 - Grab 109; 2 - Grab 96; 3 - Grab 83; 4 - Grab 15; 5 - Grab 87.

LITERATURA

- Černý 1995 - V. Černý: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu. Arch. Rozhledy 47, 1995, 301-313.
- Hanuliak 2004a - M. Hanuliak: Hroby vo veľkomoravských sídliskových areáloch z územia Slovenska. Slov. Arch. 52, 2004, 301-346.
- Hanuliak 2004b - M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004.
- Thurzo/Šefčáková/Staššíková-Štukovská 1999 - M. Thurzo/A. Šefčáková/D. Staššíková-Štukovská: Nezvyčajné tafonomické aspekty slovanského hrobu 401/99 z Boroviec (okr. Piešťany, Slovenská republika). In: Smolenice 1999. Zborník referátov a posterov z antropologických dní s medzinárodnou účasťou 25.-26. 10. 1999. Bratislava 2000, 188-194.
- Živný 2001 - M. Živný: První nálezy na slovanském pohřebišti v Divákách. Pravěk (N. Ř.) 11, 2001, 365-370.

Prof. PhDr. Josef Unger, CSc.
Masarykova univerzita v Brně
Přírodovědecká fakulta
Ústav antropologie
Vinařská 5
CZ-603 00 Brno
unger@sci.muni.cz

DIE PROBLEMATIK DER MANIPULATION MIT DEN LEICHEN DER TOTEN AUF DEM GRÄBERFELD DER BURGWALL-KULTUR IN DIVÁKY

Zusammenfassung

Bei den archäologischen Rettungsgrabungen in Diváky (Bez. Břeclav), Flur „Padělky za humny“ ist es seit dem J. 2000 bis 2005 gelungen nicht nur mehr als hundert Gräber aus der mittleren und jüngeren Burgwallzeit (9. Jh. bis 11. Jh.) zu retten, sondern auch ein Objekt des Volkes mit der bemalten mährischen Keramik, ein Depot von drei Gefäßen der Glockenbecher-Kultur, einen Grab der Aunjetitzer-Kultur und drei Gräber der Velatice-Kultur aus der jüngeren Bronzezeit freizulegen. Bei vielen Gräbern wurden kleine Dislokationen der einzelnen Knochen festgestellt, die offensichtlich mit der Verwesung der weichen Körpergewebe im Zusammenhang stehen. Dokumentierte markante Dislokationen erfordern schon eine Interpretation der Gräber so des mittel- (96, 109), wie auch jungburgwallzeitlichen Alters (15, 61, 70, 71, 83, 87, 88). Die Forschung hat keinen Fall eines sekundären Eingriffs in die Gräber, der mit den gegen Vampire gerichteten Praktiken zusammenhängen würde, festgestellt. Man kann sie aber auch nicht ganz ausschließen. Die Gräber 16, 83 und 88 wurden wahrscheinlich durch Ackerbau zerstört. Die Gräber 15, 70, 71, 87, 96 und 109 zerstörten offensichtlich kleine Nageltiere. Ein sekundärer Eingriff durch die Grabplünderung kann auch nicht ganz ausgeschlossen werden. Der Frage der Dislokation der Knochen in den Gräber sollte gehörige Aufmerksamkeit bei der Präparation und Dokumentation gewidmet werden, weil nur so wird man gewisse Ähnlichkeiten und Gesetzmäßigkeiten finden können, die bei der Interpretation verwendet werden können und die die Eingriffe der Tiere von den der Menschentätigkeit unterscheiden können.

METALOGRAFICKÁ ANALÝZA NÁLEZOV Z DOBY ŽELEZNEJ Z HORNEJ LEHOTY

Ľubomír Mihok - Karol Pieta - Peter Mosný



Doba železná staršia, doba železná mladšia, železo, metalurgia, analýza.

Early Iron Age, Late Iron Age, Iron, metallurgy, analysis.

ÚVOD

Príspevok spracúva výsledky metalografickej analýzy a v špecifických prípadoch aj chemickej analýzy nálezov z doby železnej z Hornej Lehoty. Ide o nálezy železných predmetov alebo materiálov spojených s výrobou a spracovaním železa. Nálezy sú datované do staršej doby železnej, preto spoznanie spôsobov ich výroby môže výrazne prispieť k formovaniu názorov na úplné začiatky metalurgie železa na našom území.

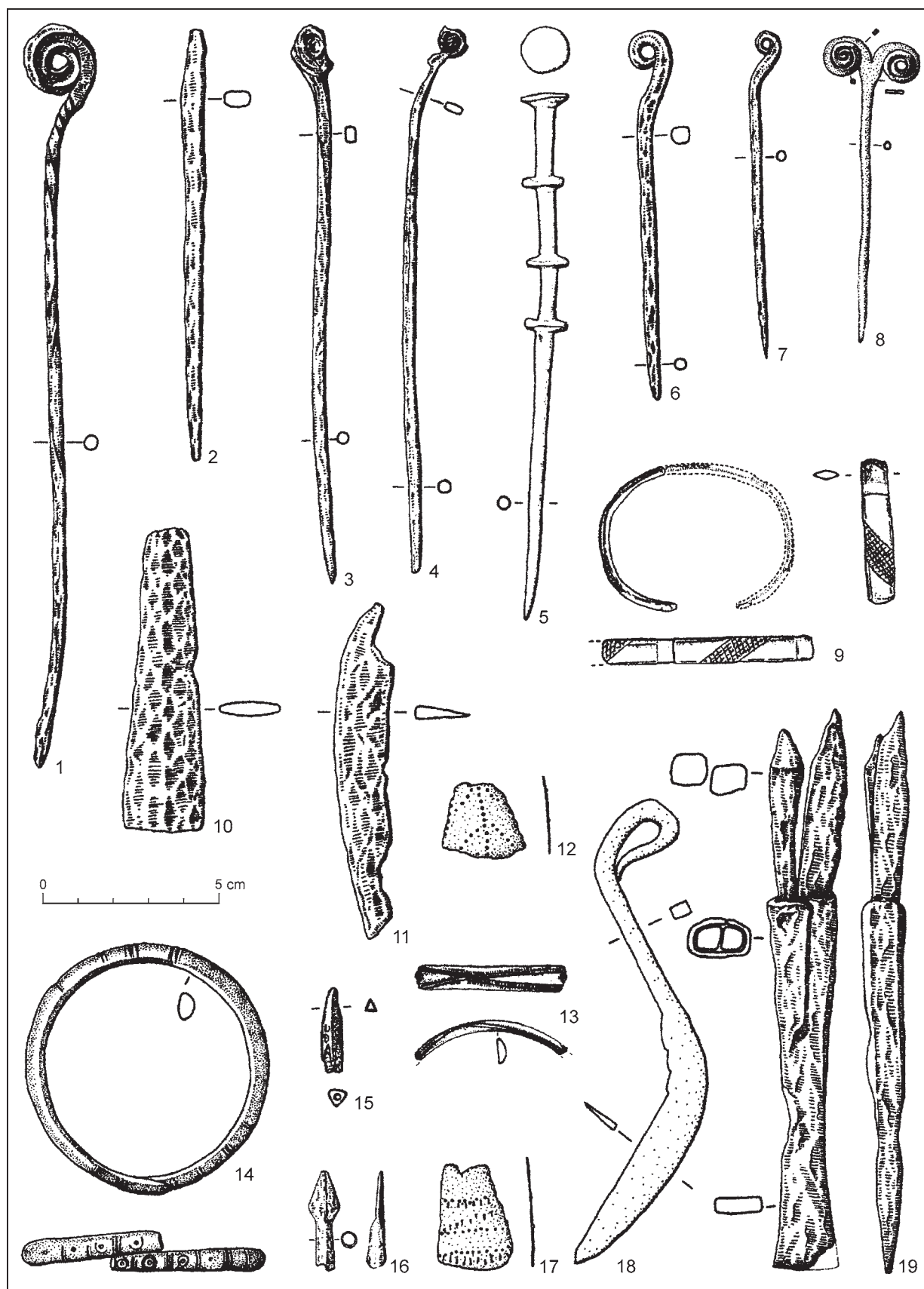
Nálezy železných predmetov a trosiek z výroby a spracovania železa, ktoré sú datované do doby halštatskej, sú len sporadické, analýzy železných predmetov prakticky chýbajú. Za významnú treba pokladať analýzu dvoch nespracovaných železných výťažkov nájdených na slovensko-maďarskom pomezí blízko Silickej Jablonice, ktoré sú datované do 8. až 6. stor. pred n. l. (Mihok/Furmánek 2002). Veľa materiálov z výroby a spracovania železa (trosky, žiaruvzdorné materiály, nespracované železo) sa našlo pri výskume halštatskej osady (6. stor. pred n. l.) pri Čečejovciach. Výsledky rozborov informovali o metóde tavenia železa v jamovej peci a tiež o používaní bahennej rudy ako vsádzky pre tavenie (Mihok 1994).

Nedostatočne je zastúpené tiež obdobie mladšej doby železnej, teda predpúchovského stupňa. Početnejšie sú až nálezy železných predmetov a trosiek z obdobia púchovskej kultúry. Ich rozbor už poskytuje serióznu bázu na vytvorenie všeobecného názoru o úrovni tejto časti materiálnej kultúry (Mihok/Pribulová/Pieta 2000). Preto nálezy datované do staršej doby železnej majú vysokú cenu práve z hľadiska možného vyplnenia poznatkovej medzery.

NÁLEZY Z HORNEJ LEHOTY

Lokalita Horná Lehota, okr. Brezno, leží v najsevernejšej časti údolia Hrona v predhorí Nízkyh Tatier. Pozostáva z hradiska s rozmermi 80 x 30 m na vrchu Hrádok (834 m) a terasovitých osád pri jeho úpätí v polohe Pod Hrádkom. Patrí k najstarším známym archeologickým náleziskám na Slovensku a má značný význam pre poznanie osídlenia Horehronia v dobe železnej (Pieta/Mosný 1996; 2000; 2001).

Staršie nálezy z hradiska a okolitých nálezísk potvrdili pozoruhodný rozsah tunajšieho osídlenia, ktoré sa začalo niekedy koncom doby halštatskej (približne v 6.-5. stor. pred n. l.) a bez viditeľného prerušenia trvalo počas celej doby laténskej. Výrazne je zastúpené obdobie predpúchovského stupňa (4.-3. stor. pred n. l.), ktoré zaberá staršiu a strednú dobu laténsku. Z neskorej doby laténskej (púchovská kultúra) je najmenej nálezov, ktoré pochádzajú najmä z hradiska. Nálezisko bolo v minulosti značne poškodené amatérskymi vykopávkami a hľadačmi pomocou detektorov kovov. Od roku 1999 na viacerých miestach sídliskového areálu s prestávkami prebiehajú archeologické sondážne práce, ktoré sponzorsky podporujú Železiarne Podbrezová, a. s.



Obr. 1. Súbor železných a bronzových predmetov z lokality Horná Lehota. 5, 8, 9, 12-15, 17 - bronz; ostatné - železo.

Abb. 1. Ein Komplex von Eisen- und Bronzegegenständen aus der Fundstelle in Horná Lehota. 5, 8, 9, 12-15, 17 – Bronze; weitere – Eisen.

Doterajšie vykopávky sa sústreďovali na viaceré polohy sídliska Pod Hrádkom, kde boli zistené sídliskové objekty zo spomenutých období. Pôvodne terasovito upravený a pomerne husto osídlený svah je dnes miestami narušený pôdnou eróziou, takže veľká časť vrstiev i pozostatkov architektúr je značne narušená. Napriek tomu sa podarilo rozpoznať pozostatky stavieb v podobe sústav kolových jám a fragmentov podmuroviek z lomového vápenca, so stopami po požiari. Vo viacerých zvyškoch objektov sa našli nálezové súbory, najviac zo staršej doby železnej. Pôdorysy stavieb a detaily stavebných techník sa nepodarilo bezpečne rozpoznať.

Napriek zlomkovitosti nálezov sa v Hornej Lehote získal pozoruhodný materiál, ktorý je dôležitý pre poznanie najmä najstaršieho sídliskového horizontu, patriaceho do staršej doby železnej. Početná keramika má zvláštny miestny charakter. Spájajú sa v nej prvky známe z osád a hradísk oravskej skupiny a predpúchovského stupňa v Liptove a na Orave. Prasleny a zvyšky tkáčskych závaží sú svedectvom domácich činností.

Pre poznanie technologickej úrovne tamjšieho obyvateľstva sú dôležité hlavne železné predmety - zlomky rôznych kovaní, sekerka, zberový nôž (obr. 1: 18) a krátke nožiky s oblúkovitou čepeľou (obr. 1: 11). Pozornosť si zaslúžia železné a bronzové ihlice, ktoré zatiaľ patria na iných sídliskách zo staršej doby železnej v horskej oblasti Slovenska k pomerne zriedkavým nálezom. V kolekcii sú najviac zastúpené kusy s hlavicou zvinutou do jednoduchého očka alebo krátkej špirály (obr. 1: 2, 3, 5, 6). Boli vyhotovené z tenkej tyčinky či drôtu kruhového prierezu a v mieste pod hlavicou sú prehnuté a mierne roztepané. Ich dĺžka sa pohybuje medzi 93 a 160 mm. Technicky náročnejšia je ihlica z masívneho okrúhleho drôtu, ktorej horná časť bola vykovaná do štvorcového prierezu a stočená do jednostrannej špirály, pričom v mieste krčku je profil tordovaný. Dĺžka neúplného exemplára je 213 mm (obr. 1: 9). Železné ihlice podobnej konštrukcie bezpochyby napodobňujú bronzové predlohy z klasických halštatských lokalít oravskej skupiny (Čaplovič 1987, tab. 27: 13), ku ktorým patrí aj charakteristický bronzový kus s dvomi špirálami (obr. 1: 7). Niekde na počiatok halštatského osídlenia Hornej Lehoty musíme zaradiť bronzovú ihlicu patriacu do skupiny ihlíc s viacnásobnou hlavicou (obr. 1: 4).

Zo zbraní sa na sídlisku našiel len fragment hrotu železného oštepu či kopije s plochým úzkym listom a hroty striel. List tejto zbrane sa zachoval len fragmentárne. Mal úzky tvar bez vyznačeného stredového rebra, ktorý je blízky kopijam tvaru vrbového listu (Pieta 2005). Podobné typy sa však objavujú už v dobe halštatskej.

Pre časové zaradenie halštatského osídlenia má význam bronzový trojboký hrot šípu s úzkou a krátkou tuľajkou, dlhý 25 mm (obr. 1: 14). Patrí k starším typom týchto hrotov, ktorých datovanie, napriek opakovaným pokusom o ich triedenie, zostáva len rámcové (posledne Eckhardt 1996; Teržan 1998).

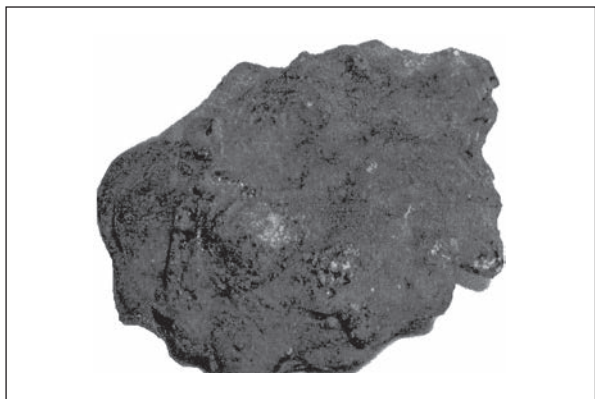
Dôležitým zistením boli koncentrácie železnej trosky, ktorá potvrdzuje činnosť kováčskych vyhní priamo na sídlisku. Aj viaceré železné fragmenty sú výrobným odpadom a tým aj dokladom miestnej, relatívne intenzívnej remeselnej výroby. Zaujímavým nálezom je dlátko z krátkou tuľajkou, do ktorej boli zasunuté dva železné predmety (obr. 1: 19). Sú to masívne hroty štvorcového prierezu, pripomínajúce zuby brán (Pieta 2000, 138). Ide nepochybne o „hromadný“ nález, azda o skupinu poškodených predmetov určených na prekovanie.

Pre rozbor boli vybrané vzorky trosky, hrot oštepu, ihlica, nožík a fragment tuľajky neznámeho nástroja. Kusy železnej trosky podľa ich nálezových okolností a ihlica aj nožík tiež podľa typologického zaradenia patria s určitosťou do staršej doby železnej. Hrot oštepu môže byť datovaný len rámcovo do doby železnej. Metalografické analýzy potvrdili účelné využitie technologických poznatkov miestnych remeselníkov, ktorí dobre zvládli pomerne náročné výrobné postupy kováčskej práce. Nálezisko v Hornej Lehote patrí na strednom Slovensku zatiaľ k ojedinelým lokalitám svojho druhu. Preto dosiahnuté výsledky majú pre poznanie staršej doby železnej na území Západných Karpát a technologickej úrovne tejto doby mimoriadny význam.

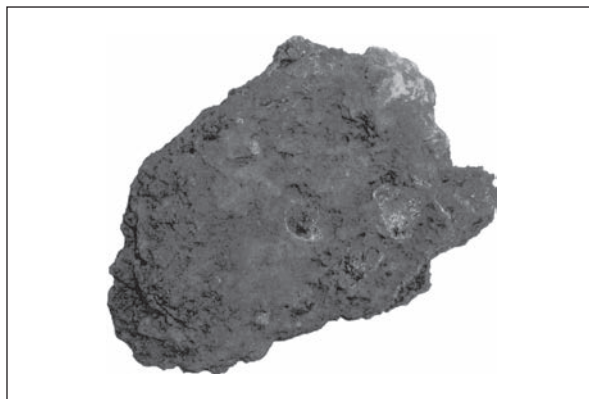
SPÔSOBY ROZBORU NÁLEZOV

Zoznam nálezov postúpených na rozbor je v tabele 1. Celkom bolo na analýzu vybraných 9 nálezov, nález HL 9, zliatok, bol však následne z analýz vylúčený. Rezom sa zistilo, že nešlo o anorganický materiál, nie o kovový zliatok. Analyzovaný súbor teda obsahoval 8 nálezov, ktoré boli na základe predbežného posúdenia charakterizované ako trosky (4 kusy) a železné predmety (4 kusy).

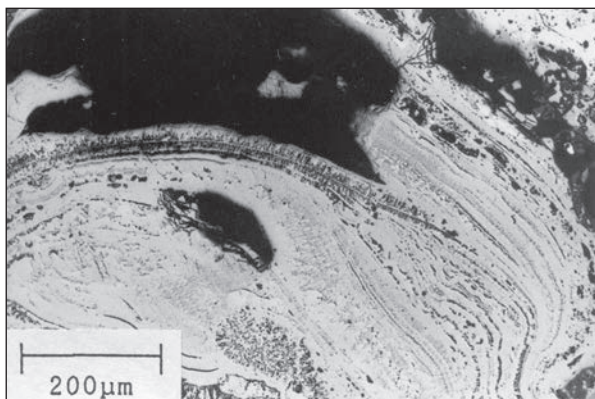
Pred odberom vzoriek na analýzy bola urobená fotografická dokumentácia všetkých nálezov, trosky boli následne zvážené a zaznamenali sa ich charakteristické makroštruktúrne črty. Potom boli rezaním diamantovou pílou odobraté z nálezov HL1, HL2, HL3 vždy dve vzorky. Jedna z nich bola po pomletí použitá na chemickú analýzu, na druhej bol brúsením na metalografických papieroch a leštením na metalografických pastách pripravený metalografický výbrus, ktorý bol použitý pre mikroskopické pozorovania. Pri reze cez nález HL4 sa zistilo, že bol tvorený kovom, preto bol presunutý do skupiny železných predmetov.



Obr. 2. Vzorka HL1.
Abb. 2. Probe HL1.



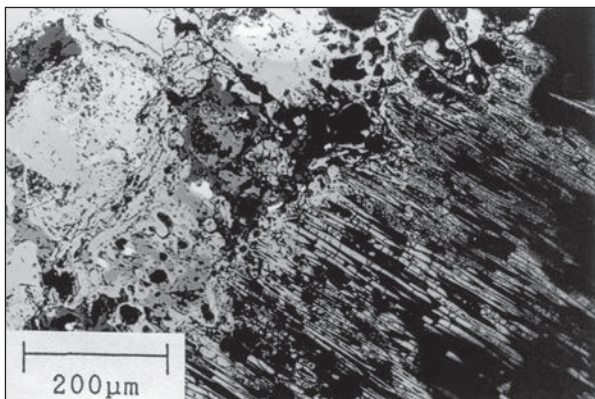
Obr. 3. Vzorka HL 2 - kováčska troska.
Abb. 3. Probe HL 2 – Schmiedeschlacke.



Obr. 4. Zvyšky korózie kovových častíc v štruktúre vzorky HL2.
Abb. 4. Korrosionsüberreste der Metallteilchen in der Struktur der Probe HL2.



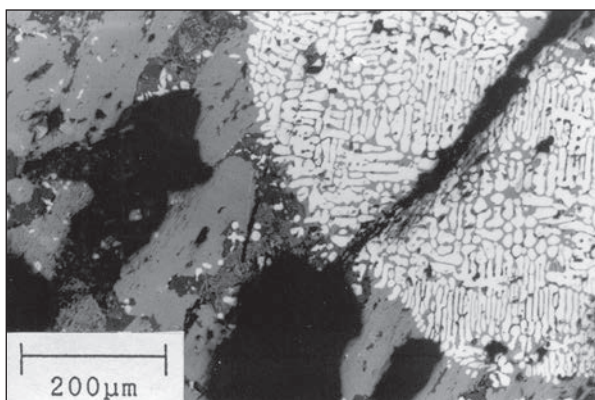
Obr. 5. Dendrity wüstitu v kremičitanovej matrici a koróznny zvyšok v štruktúre vzorky HL2.
Abb. 5. Dendriten von Wüstit in der Silikat-Matrize und Korrosionsüberreste in der Probestruktur HL2.



Obr. 6. Zvyšky drevného uhlia a korózne zvyšky v štruktúre vzorky HL2.
Abb. 6. Überreste der Holzkohle und Korrosionsüberreste in der Struktur der Probe HL2.

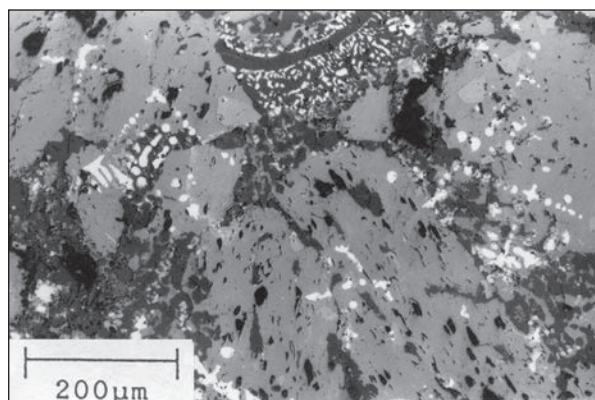


Obr. 7. Vzorka HL3 - kováčska troska.
Abb. 7. Probe HL 3 – Schmiedeschlacke.



Obr. 8. Zvyšok okoviny v štruktúre vzorky HL3.

Abb. 8. Überreste des Glühspans in der Struktur der Probe HL3.



Obr. 9. Kremičitanová matica s dendritmi wüstitu v štruktúre vzorky HL3.

Abb. 9. Silikat-Matrize mit den Dendriten von Wüstit in der Struktur der Probe HL3.

Päť železných predmetov (HL4 až HL8) bolo vzorkovaných odberom vzoriek diamantovou pílou. Vzorky sa odobrali priečnymi rezmi cez predmety, v prípade nálezu HL8 sa odobrali dve vzorky z oboch koncov predmetu. Na vzorkách sa brúsením a leštením pripravili metalografické výbrusy, ktoré boli pozorované pod metalografickým optickým mikroskopom. Na nenaleptaných výbrusoch boli pozorované necelistvosti a nekovové inklúzie. Následne boli pomocou leptacieho činidla zviditeľnené štruktúry nachádzajúce sa v kove. Všetky mikroskopické pozorovania sa fotograficky dokumentovali.

VÝSLEDKY ANALÝZ TROSIEK

Výsledky chemickej analýzy trosiek HL1 až HL3 sú uvedené v tabele 2. Analýza vzorky HL1 naznačuje, že nešlo o trosku. Analýzy trosiek HL2 a HL3 sú prakticky rovnaké, teda pochádzajú z rovnakého zdroja a rovnakého procesu. Obsahy SiO_2 a celkového železa, resp. FeO , sú typické pre trosky, v ktorých prevláda matica zo železnatého kremičitanu. Takýmto materiálom je aj kováčska troska. Charakteristickými pre trosky analyzované v tejto práci sú vysoké obsahy CaO a MgO . Autor tohto príspevku už zistil v niektorých predchádzajúcich výskumoch prípady, keď do kováčskej nisteje boli úmyselne pridávané menšie množstvá vápna, resp. vápenca. Išlo však o nálezy stredovekej kováčskej výroby (Mihok/Roth 1997).

• Vzorka HL1

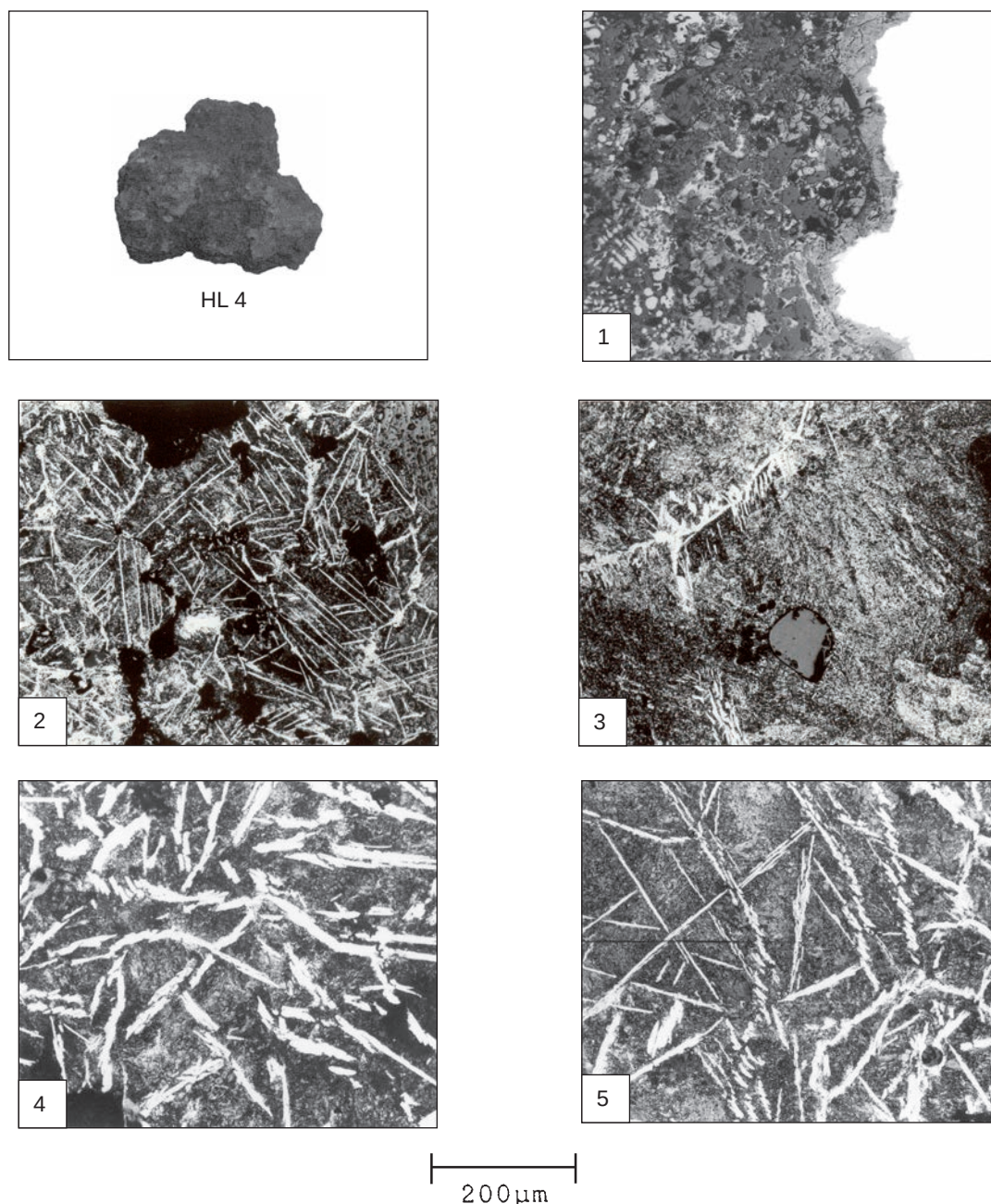
Nález mal hmotnosť 49 gramov. Tvoril ho šedý kus nepravidelných tvarov (obr. 2). Na povrchu aj na reze boli viditeľné väčšie aj menšie póry. Už samotný rez cez nález dokumentoval, že nešlo o trosku, ale o bližšie neidentifikovaný anorganický materiál. Jeho spojitost s ostatnými nálezmi nebolo možné určiť.

• Vzorka HL2

Nález mal hmotnosť 594 gramov. Bol to šedo až hnedošedo sfarbený kus v tvare nepravidelnej misky, na spodnom povrchu hladký (obr. 3). Mikroskopická analýza vzorky ukázala súbor náhodilo distribuovaných štruktúrnych zložiek. Troska mala maticu zo železnatého kremičitanu, miestami aj kremičitanové časti s obsahom dendritov wüstitu, ďalej zvyšky korózie kovových častíc, zvyšky okovín, inklúzie kremenného piesku a zvyšky dreveného uhlia. Toto všetko sú typické zložky kováčskej trosky, teda trosky, ktorá vznikla ako odpad pri kováčskej výrobe železných predmetov. Vznik kováčskej trosky a charakter jej štruktúry už autor viackrát opísal (Mihok/Roth/Frohlichová 1996; Mihok/Pribulová/La Salvia 1999). Štruktúra vzorky HL2 je na obr. 4-6.

• Vzorka HL3

Nález mal hmotnosť 372 gramov. Tvoril ho šedo až hnedosivo sfarbený kus vo forme fragmentu misky (obr. 7). Aj v tomto prípade spodný oblý povrch bol relatívne hladký. Mikroskopická analýza výbrusu ukázala podobné štruktúrne zložky ako vo vzorke HL2. Aj v tomto prípade išlo o kováčsku trosku. Štruktúra vzorky HL3 je na obr. 8 a 9.



Obr. 10. Metalografická analýza vzorky HL4.

Abb. 10. Metallographische Analyse der Probe HL4.

Výsledky metalografickej analýzy železných predmetov

Výsledky metalografickej analýzy sú dokumentované na obrázkoch 10-14 (súbory fotografií a náčrtov). Okrem vzorky HL4 je na ostatných obrázkoch vždy fotografia predmetu, náčrt miesta odberu vzorky, náčrt analyzovaného povrchu vzorky a fotografie štruktúr, ktoré boli zistené na jednotlivých miestach na výbruse.

• Vzorka HL4

Metalografická analýza vzorky HL4 je na obr. 10. Nález mal formu hnedošedého kúska nepravidelných tvarov, hmotnosť 171 gramov. Nebol to hotový železný predmet, iba fragment nespracovaného železa, pravdepodobne polotovar pre kováčku výrobu. Nešlo však o typický nespracovaný výťažok

tavby v malej redukčnej piecke, aké už autor tohto príspevku analyzoval. Skoro na celej ploche prierezu bolo zistené celistvé kovové železo, železná huba typická pre nespracované výťažky zaberala len malú časť, troskový obal okolo železa bol tenký a prerušovaný. Všetky tieto fakty nasvedčovali na predbežnú úpravu polotovaru.

V celistvom kove boli zachytené častice pecnej trosky, často aj väčších rozmerov. Takáto častica je znázornená na fotografii 1. Fotografie 2 až 5 znázorňujú štruktúry zistené na ploche výbrusu vzorky po naleptaní. Sú to všetko štruktúry perliticko-cementitické, nadeutektoidné, dokumentujúce obsah uhlíka v kove 1% a viac. Fotografie dokumentujú cementit vo forme ihlíc a ako obruby pôvodných austenitických zŕn. Štruktúry nenauhlíceného alebo málo nauhlíceného železa na výbruse zistené neboli.

- *Vzorka HL5*

Predmet bol označený ako ihlica, vzorka bola odobratá priečnym rezom z jedného jej konca. Metalografická analýza vzorky HL5 je na obr. 11. Na metalografickom výbruse v stave pred leptaním bol zistený jeden pás kováčskych inklúzií. Železný materiál bol relatívne čistý. Po naleptaní bola v jednom rohu výbrusu (fotografia 1) pozorovaná jemnozrnná feritická štruktúra nenauhlíceného železa, na zvyšnej ploche výbrusu sa striedali štruktúry železa s rozdielnymi obsahmi uhlíka. Ich distribúcia bola chaotická. Maximálny obsah uhlíka vo vzorke, detekovaný pozorovanými štruktúrami, nepresiahol 0,30% hmot. Ihlica bola vyrobená zo železného polotovaru, ktorý bol mierne a nerovnomerne nauhlícený. Hoci nepoznáme presný spôsob použitia ihlice, jej výroba z mierne nauhlíceného železného materiálu je vhodná, možno až nadštandardná.

- *Vzorka HL6*

Predmet bol označený ako hrot kopije. Bol to fragment, ktorému chýbal tak hrot, ako aj tuľajka. Metalografická analýza vzorky HL6 je na obr. 12. Vzorka bola odobratá priečnym rezom z užšieho konca, teda blízko hrotu. Na výbruse pred leptaním boli pozorované kovácke inklúzie, niektoré z nich aj väčších rozmerov. Pri výrobe predmetu, pri kováckom tvárnení, boli kovácke inklúzie usmernené do pásov. Po naleptaní výbrusu sa zistilo, že v strede plochy výbrusu bola hrubozrnná feritická štruktúra nenauhlíceného železa (fotografia 1). Smerom k povrchu predmetu narastal podiel perlitu v štruktúre, teda narastal obsah uhlíka. Išlo o málo nauhlícené železo s obsahom uhlíka max. 0,15% hmot. (fotografia 2). Perlit v štruktúre bol na viacerých miestach segregovaný do pásov (fotografia 3). Je to pravdepodobne dôsledok zvýšeného obsahu fosforu, ktorý je dokumentovaný výskytom fosfidických eutektík na hraniciach feritických zŕn.

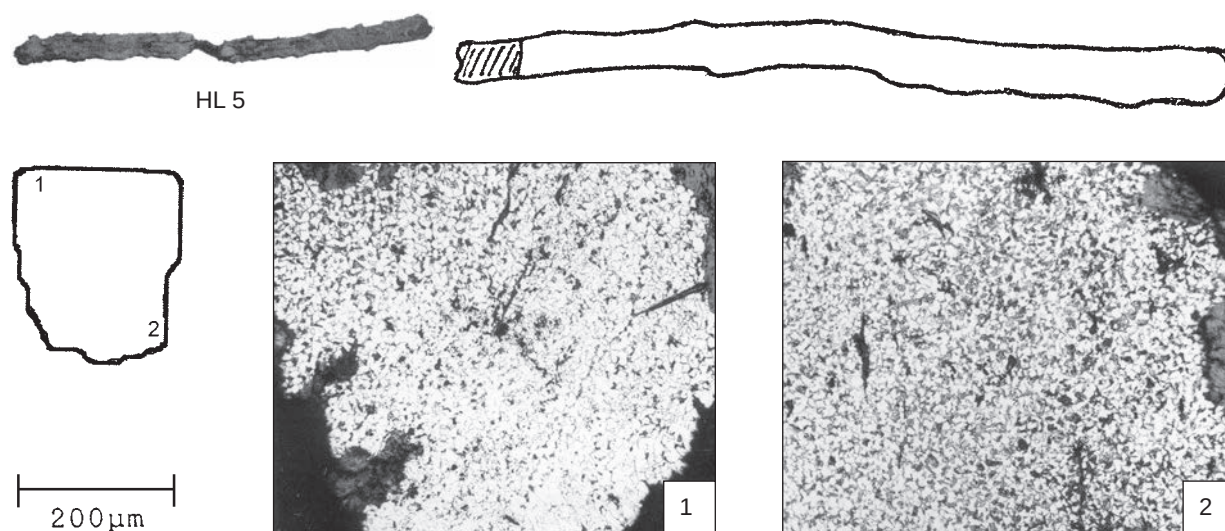
Z distribúcie štruktúr vyplýva, že predmet v analyzovanej časti bol mierne povrchovo nauhlícený. Je predpoklad, že samotný hrot kopije by mal byť hlboko nauhlícený, aby mal dostatočnú tvrdosť pri plánovanom použití. Ak je mierne nauhlícenie v analyzovanej vzorke prienikom od hlbokého nauhlícenia hrotu, potom použitá kovácka výrobná metóda bola správna. Distribúcia štruktúr, dokumentujúca úmyselné povrchové nauhlícenie v tejto časti predmetu, podnecuje úvahy, či označenie predmetu za kopiju bolo správne.

- *Vzorka HL7*

Predmet bol označený ako nožík. Metalografická analýza vzorky HL7 je na obr. 13. Vzorka bola odobratá priečnym rezom cez nožík tak, aby bolo vzorkované jednak ostrie, jednak chrbát noža. Na metalografickom výbruse vzorky v stave pred leptaním sa zistili väčšinou len pásy okovín, len na jednom mieste aj pás kováčskych inklúzií.

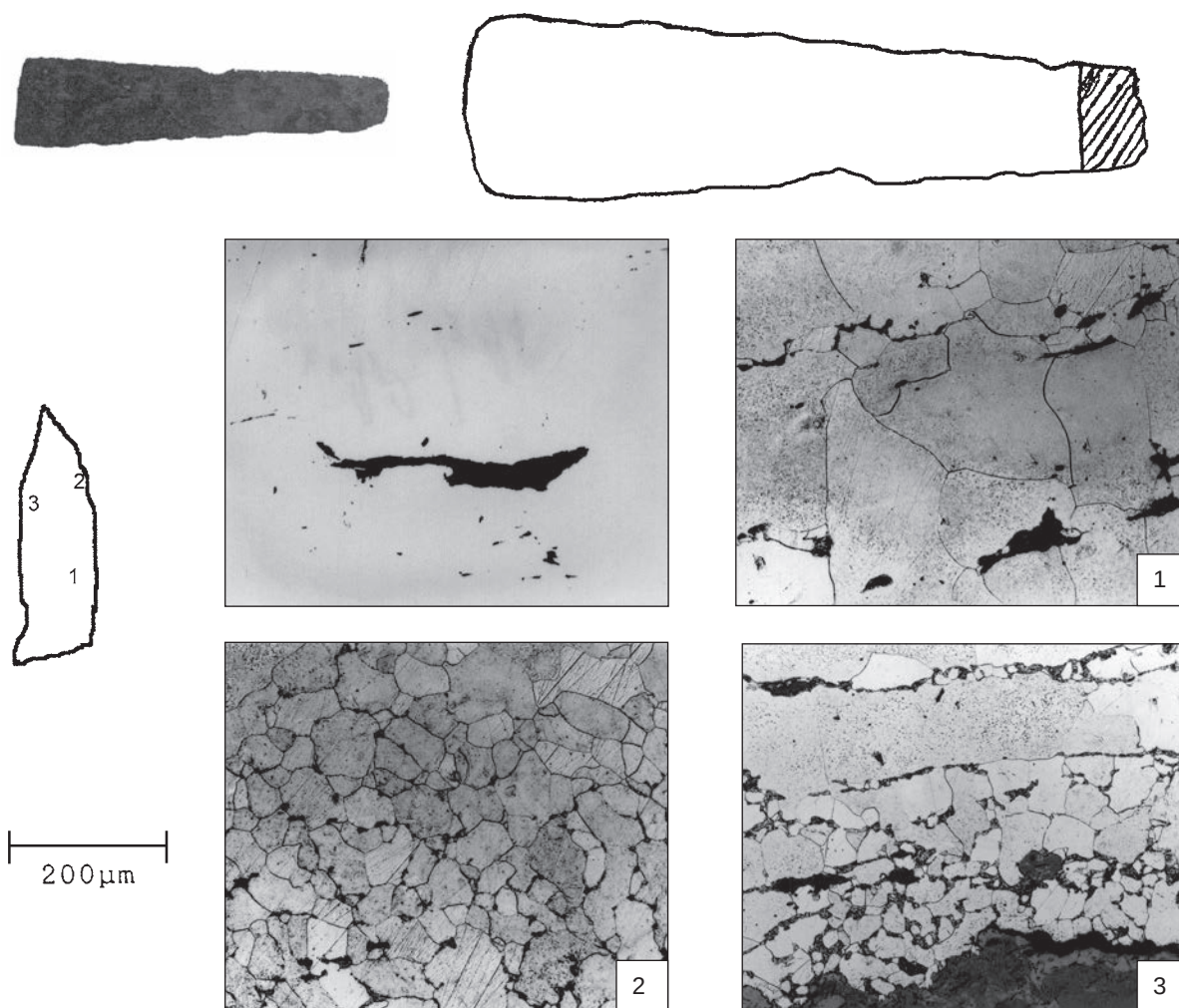
Po naleptaní sa na ploche výbrusu zistila zaujímavá distribúcia štruktúr. V strede plochy bola feriticko-perlitická, miestami len feritická štruktúra mierne nauhlíceného, resp. nenauhlíceného železa. Táto končila až pri oblasti ostria, ale do samotného ostria nezasahovala. Po obidvoch stranách, teda pri povrchu v oblasti ostria, boli zistené perlitické štruktúry intenzívne nauhlíceného železa. Jeden takýto pás zasahoval až do ostria. Táto distribúcia je dobre viditeľná na fotografiách 1-3. Z fotografií je zrejmé, že neišlo o navarenie nauhlíceného ostria, ale o proces povrchového nauhlícenia, ktoré rezultovalo v poklese obsahu uhlíka smerom od povrchu do stredu predmetu. Podobná nauhlícená vrstva sa zistila aj na opačnej strane výbrusu, teda v oblasti chrbta noža.

Tento nožík bol veľmi skorodovaný, ako nasvedčuje aj tvar analyzovanej plochy. Je pravdepodobné, že na mnohých miestach bola povrchová oblasť odkorodovaná. To môže viesť aj k predpokladu, že celý nožík bol povrchovo nauhlícený a v strede tela nožíka ostal menej nauhlícený alebo nenauhlícený železný materiál. Touto výrobnou technológiou získal nožík vynikajúce vlastnosti, tvrdý povrch a húževnaté telo. Nauhlícenie chrbta nožíka je však možné považovať za nadštandardné, pre vlastnosti nožíka nepotrebné.



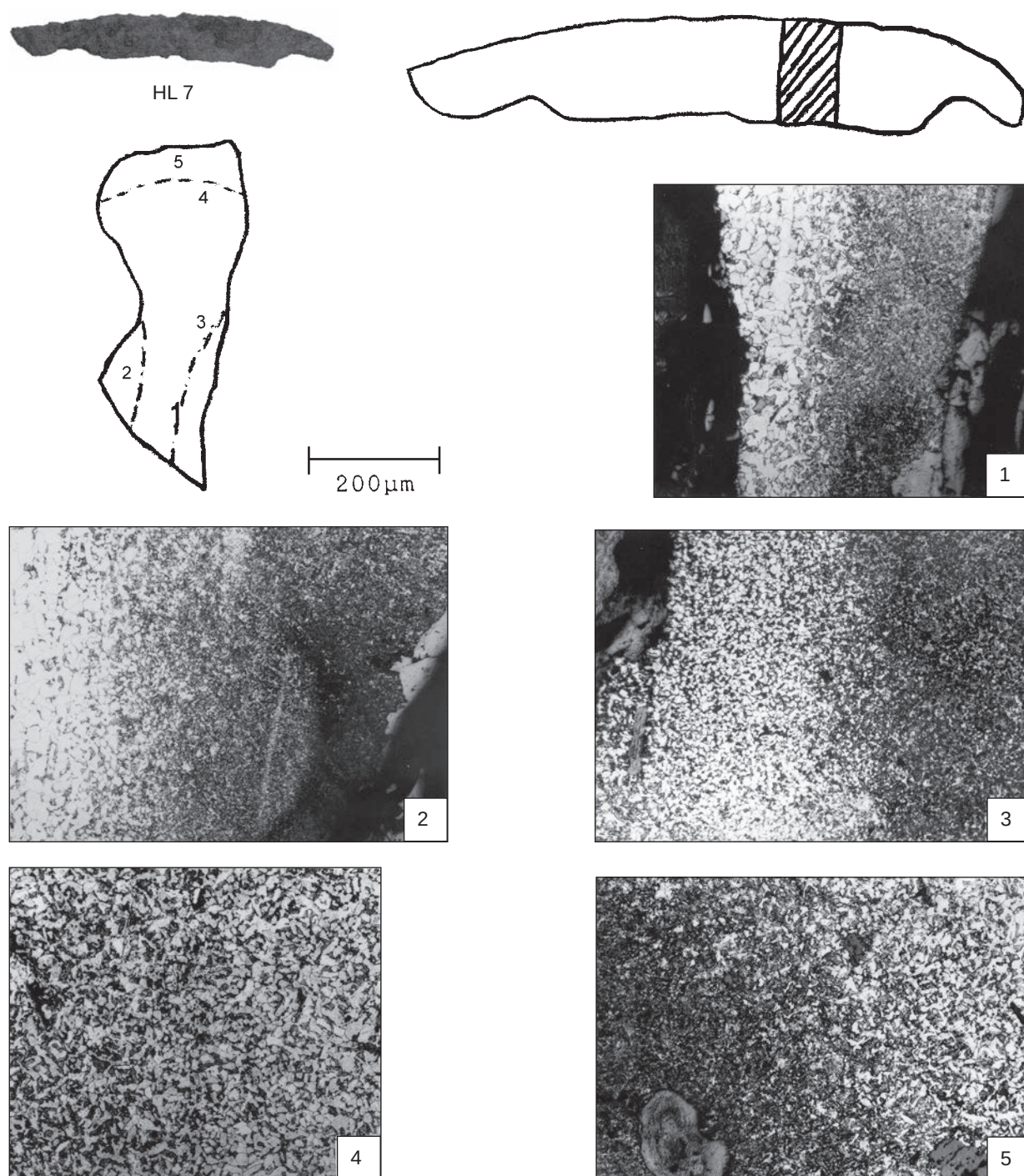
Obr. 11. Metalografická analýza vzorky HL5.

Abb. 11. Metallographische Analyse der Probe HL5.



Obr. 12. Metalografická analýza vzorky HL6.

Abb. 12. Metallographische Analyse der Probe HL6.

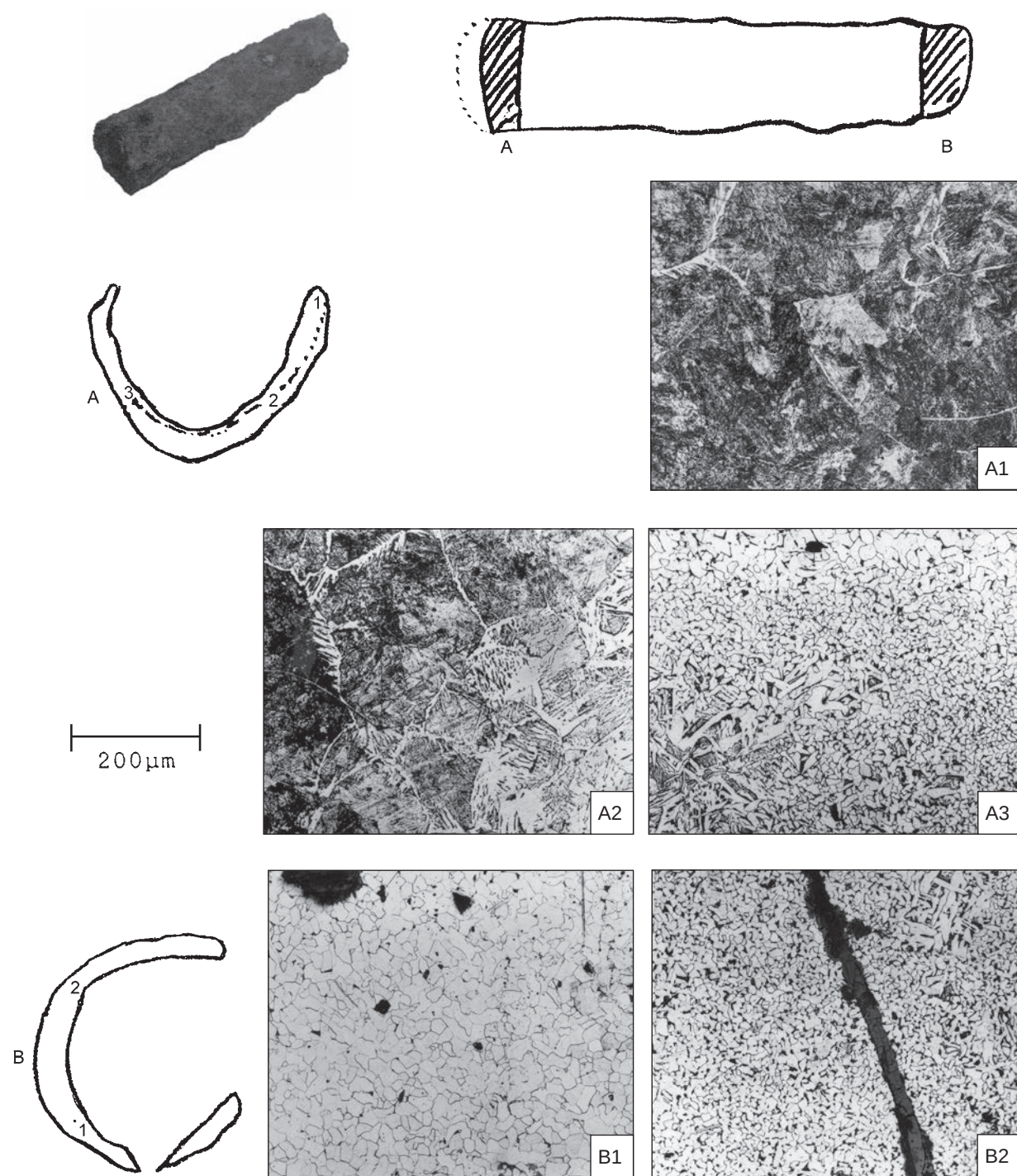


Obr. 13. Metalografická analýza vzorky HL7.

Abb. 13. Metallographische Analyse der Probe HL7.

- Vzorka HL8

Predmet bol označený ako tuľajka. Bol vo forme trubičky. Bližšie použitie tuľajky určené nebolo. Z predmetu boli odobraté dve vzorky priečnymi rezmi z obidvoch koncov. Metalografická analýza obidvoch vzoriek je na obr. 14. Vzorka A bola v tvare neúplného prstenca. Na nenaleptanom metalografickom výbruse boli pozorované kováčske inklúzie, ktoré boli pri kováčskej mechanickej deformácii usporiadané do pásov. Okrem kováčskych inklúzií bolo na výbruse zistené väčšie množstvo okovín. Po naleptaní sa zistilo, že pri jednom okraji neúplného prstenca (fotografia A3) bola feritická štruktúra ne-nauhlíčeného železa, len pri vnútornom povrchu sa nachádzala tenká vrstva nauhlíčeného železa. Sme-



Obr. 14. Metalografická analýza vzorky HL8.

Abb. 14. Metallographische Analyse der Probe HL8.

rom k druhému okraju neúplného prstenca narastala plocha hlboko nauhličeného železa, až pri okraji zaberala celú plochu prierezu. Perlitické štruktúry indikujú hlboké nauhličenie železa na obsahy uhlíka okolo 0,80% hmot. Hoci nie je možné identifikovať zvar, dá sa predpokladať, že v tejto časti bola tuľajka vyrobená zvarom dvoch tenkých železných plátkov, jedného z nenauhlíčeného, druhého z intenzívne nauhličeného železa.

Vzorka B mala tiež tvar neúplného prstenca. Na metalografickom výbruse v stave pred naleptaním boli zistené pásy kováčskych inklúzií a okovín, rovnako ako vo vzorke A. Po naleptaní vzorky sa zistilo, že na jednej strane neúplného prstenca bola len jemnozrnná feritická štruktúra nenauhlíčeného železa,

smerom k druhej strane prstenca mierne narastal obsah uhlíka až na asi 0,15% hmot., indikovaný výskytom feriticko-perlitických štruktúr. Nebolo možné určiť, či išlo o zvar dvoch železných polotovarov, alebo o gradient obsahu uhlíka v jednom použitom polotovare. Pretože nie je známe použitie tuľajky, nie je možné sa vyjadriť, či použitie dvoch polotovarov s výrazne rozdielnym obsahom uhlíka pri výrobe jednej časti tuľajky bolo úmyselné alebo náhodné. Tuľajky sekier alebo hrotov kopijí sa vyrábali buď z nenauhlíčeného železného materiálu, alebo z odpadového železného materiálu v kováčskej dielni.

DISKUSIA

Analyzované trosky z lokality Hrádok boli kováčske trosky, teda odpadový materiál, ktorý sa zhromažďoval v kováčskej nísteji počas výroby železných predmetov a ktorý bol z nísteje periodicky odstraňovaný. Tieto trosky dokumentujú kováčsku výrobu železných predmetov na lokalite. Trosky pochádzajúce z výroby železa zo železnej rudy v malej redukčnej piecke v analyzovanom súbore neboli. Je pravdepodobné, že táto výroba prebiehala na inej blízkej lokalite pri lokálnom zdroji železnej rudy. Vyšší obsah oxidu vápenatého v analyzovaných troskách musel byť výsledkom invencie miestnych kováčov, pretože prídavky vápna alebo vápenca do kováčskej nísteje nepatrili medzi všeobecne používané technológie v praveku.

Vzorka HL4 reprezentovala kovový zvyšok. Nebol to však kusok nespracovaného železného výťažku z tavby v malej redukčnej peci. Celý analyzovaný kovový zvyšok bol hlboko nautlícený. Je veľmi obtiažne určiť, kde a ako tento kovový kusok vznikol. Mohol to byť odpad, ktorý vznikol pri procese nautlícovania železa, alebo kusok, ktorý sa na dlhú dobu dostal do nautlícujúceho prostredia, napríklad drevného uhlia v kováčskej vyhni. Ak si uvedomíme, že takéto nautlícenie, prebiehajúce difúznym mechanizmom, vyžadovalo čas niekoľko desiatok hodín, druhá hypotéza je menej reálna.

Tabela 1. Zoznam analyzovaných vzoriek.

Tabelle 1. Verzeichnis der analysierten Proben.

Označenie vzorky	Opis vzorky
HL1	Troska - akropola za Hrádkom/2000
HL2	Troska - akropola za Hrádkom/2000
HL3	Troska - akropola za Hrádkom/2000
HL4	Železný kus - Hrádok
HL5	Ihlica - akropola za Hrádkom; evid. č. 51/2002, č. nálezu 25
HL6	Hrot kopije - akropola za Hrádkom; evid. č. 61/2002, č. nálezu 28
HL7	Nožík - za Hrádkom; evid. č. 64/2002, č. nálezu 28
HL8	Tuľajka - Hrádok; evid. č. 8/2001, č. nálezu 97

Tabela 2. Výsledky chemickej analýzy vzoriek trosiek, % hmot.

Tabelle 2. Ergebnisse der chemischen Analyse der Schlackenproben, % (Gew.)

Číslo vzorky	SiO ₂	Fe _{celk.}	CaO	MgO	Al ₂ O ₃	MnO	FeO	P
HL1	63,80							
HL2	24,84	24,01	13,44	3,2	5,30	0,27	27,59	0,026
HL3	20,10	22,34	14,00	3,6	5,50	0,34	26,72	0,029

Analyzované železné predmety boli vyrobené technológiami, ktoré im zabezpečovali požadované úžitkové vlastnosti. V niektorých prípadoch bola použitá nadštandardná úprava predmetov, pre ich vlastnosti nepodstatná (mierne nautlícenie materiálu pre výrobu ihlice, povrchové nautlícenie celého nožíka). Analýza tuľajky nasvedčovala, že pre jej výrobu kováči použili odpadový železný materiál.

Nález železných predmetov z doby halštatskej sú skôr sporadické a tiež počet nálezov železných predmetov z doby laténskej nenaplnia potreby archeometalurgov pre vytvorenie všeobecných názorov o výrobných metódach v danom období. Z tohto hľadiska je analyzovaný súbor veľmi cenný, na škodu je malý rozsah analyzovaných predmetov. To znemožňuje vysloviť názor na používanie náročných kováčskych metód (kalenie, temperovanie, naváranie britov a pod.) na lokalite. Zistené kováčske výrobné spôsoby sú poplatné obdobiu, kedy boli používané, teda na začiatku ich vývoja. Je to zrejme aj z neštandardnej kvality materiálu použitého pri výrobe ihlice, obtiažne bolo aj definovanie spôsobu výroby tuľajky a účelnosti tohto spôsobu vzhľadom k použitiu predmetu. Napriek uvedeným konštatovaniám je zrejme, že úroveň technologických znalostí miestnych kováčov dokázala naplniť požiadavky, ktoré mala na ich výroby miestna komunita.

ZÁVER

Príspevok prezentuje výsledky metalografického rozboru železných predmetov a trosiek, datovaných do staršej doby železnej, ktoré sa našli na lokalite Horná Lehota. Metalografickým, mikroskopickým a chemickým rozborom bolo zistené:

1. Všetky analyzované kusy trosiek reprezentovali kováčsku trosku, teda trosku, ktorá bola odpadom pri kováčskej výrobe železných predmetov. Troska z výroby železa zo železnej rudy v malej redukčnej piecke na lokalite nájdená nebola.

2. Metalografické rozboru železných predmetov ukázali, že kováči na lokalite ovládali výrobné spôsoby, ktorými zabezpečovali požadovanú kvalitu železných predmetov. V niektorých prípadoch použili aj spôsoby, ktoré boli nadbytočné a kvalitu vyrobených predmetov už nezvyšovali.

3. Analýzou zistené výrobné metódy zodpovedali obdobiu, v ktorom boli používané, teda odrážali počiatočnú fázu ich vývoja. Homogenita štruktúry niektorých použitých železných materiálov bola nízka.

4. Metalografickou analýzou bol analyzovaný aj kus nespracovaného železa. Nebol to kus výťažku z malej redukčnej piecky, ale zvyšok z procesu úpravy železa pred jeho použitím pri výrobe železných predmetov. Analyzovaný kus bol hlboko nauhličený a obsahoval relatívne málo troskových inklúzií.

5. Analýzy rozširujú bázu poznatkov o výrobe železných predmetov v staršej dobe železnej, ktorá je na našom území charakterizovaná len početne malým súborom nájdených predmetov.

LITERATÚRA

- Čaplovič 1987 - P. Čaplovič: Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin 1987.
- Eckhardt 1996 - H. Eckhardt: Pfeil und Bogen. Eine archäologisch - technologische Untersuchung zu urnenfelder- und hallstattzeitlichen Befunden. Internat. Arch. 21. Espelkamp 1996.
- Mihok 1994 - L. Mihok: K začiatkom výroby železa. Ako sa vyrábalo prvé železo na území Slovenska. Slov. Arch. 42, 1994, 69-90.
- Mihok/Furmánek 2002 - L. Mihok/V. Furmánek: Character of Iron Blooms from Protohistoric and Medieval Smelting Processes. Materials Science (Medžiagotyra). Vol. 8. No. 4. Kaunas 2002, 355-359.
- Mihok/Pribulová/La Salvia 1999 - L. Mihok/A. Pribulová/V. La Salvia: Smithy Production in Medieval Town Leopoli - Cencelle. Vsl. Pravek. Special Issue 1999, 192-212.
- Mihok/Pribulová/Pieta 2000 - L. Mihok/A. Pribulová/K. Pieta: Metallographic Analysis of La Tène Iron Objects from Liptovská Mara Site. In: H. Friesinger/K. Pieta/J. Rajtár (Ed.): Metallgewinnung und Verarbeitung in der Antike (Schwertpunkt Eisen). Arch. Slovaca Monogr. 3. Nitra 2000, 119-134.
- Mihok/Roth 1997 - L. Mihok/P. Roth: Kováčska dielňa na hrade Ľubovňa. Slov. Arch. 45, 1997, 183-192.
- Mihok/Roth/Frohlichová 1996 - L. Mihok/P. Roth/M. Frohlichová: Výskum kováčskych trosiek z hradu Ľubovňa. Arch. Technica 10, 1996, 61-77.
- Pieta 2000 - K. Pieta: Ein Depot latènezeitlicher Eisengegenstände aus Liptovská Mara. In: H. Friesinger/K. Pieta/J. Rajtár (Ed.): Metallgewinnung und- Verarbeitung in der Antike (Schwertpunkt Eisen). Arch. Slovaca Monogr. 3. Nitra 2000, 135-160.
- Pieta 2005 - K. Pieta: Spätlatènezeitliche Waffen und Ausrüstung im nordlichen Teil des Karpatenbeckens. Slov. Arch. 53, 2005, 35-84.
- Pieta/Mosný 1996 - K. Pieta/P. Mosný: Nové nálezy z laténskeho hradiska pri Hornej Lehote. AVANS 1994, 1996, 140-142.
- Pieta/Mosný 2000 - K. Pieta/P. Mosný: Sídliisko z doby železnej v Hornej Lehote. AVANS 1999, 2000, 104, 405.
- Pieta/Mosný 2001 - K. Pieta/P. Mosný: Halštatské a laténske osídlenie v Hornej Lehote. AVANS 2000, 2001, 160, 161.
- Teržan 1998 - B. Teržan: Auswirkungen des skythisch geprägten Kulturkreises auf die hallstattzeitlichen Kulturgruppen Pannoniens und des Ostalpenraumes. In: B. Hänsel/J. Machnik (Hrsg.): Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. München - Rahden/Westf. 1998, 511-560.

prof. Ing. Lubomír Mihok, DrSc.
Technická univerzita
Hutnícka fakulta
Letná 9
SK- 042 00 Košice
Lubomir.Mihok@tuke.sk

PhDr. Karol Pieta, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 21 Nitra
karol.pieta@savba.sk

Mgr. Peter Mosný
Krajský pamiatkový úrad
Lazovná 8
SK-975 65 Banská Bystrica
hradsl@mbox.zelpo.sk

METALLOGRAPHISCHE ANALYSE DER EISENZEITLICHEN FUNDE AUS HORNÁ LEHOTA

Zusammenfassung

Der Burgwall in Horná Lehota, Bez. Brezno und herumliegende Siedlungen wurden am Ende der Hallstattzeit, wie auch in der älteren und mittleren Latènezeit (Vorpúchov-Stufe) besiedelt. Zur Analyse wurden Eisengegenstände - die Schlackenproben, eine Speerspitze, Nadel, Messer und ein Messer und die Tülle eines unbekannten Werkzeugs bestimmt. Die Schlacke, nach ihren Fundumständen, und die restlichen Gegenstände auch nach ihren Formen. Die Speerspitze kann nur allgemein in die Eisenzeit eingereiht werden.

Die metallographischen Analysen haben bewiesen, dass die Schlacken als Abfall beim Schmieden entstanden sind. Die analysierten Proben anderer Gegenstände belegen, dass damalige Meister die Produktionsverfahren zur Erzeugung qualitätsvoller Erzeugnisse bewältigt haben. Allerdings, in manchen Fällen haben auch die technologischen Schritte gefolgt, die die Qualität des Produktes schon nicht mehr erhöhen konnten. Durch die Analysen festgestellte Produktionsmethoden entsprechen der Zeit, in der sie verwendet wurden. Sie entsprechen also dem anfänglichen Stand ihrer Entwicklung. Die Homogenität der Eisenmaterialien war ziemlich niedrig. Es wurde auch ein Stück eines unbearbeiteten Eisenrohstoffs untersucht. Es ging um Rest des Materials noch vor seiner Verwendung bei der Schmiedeproduktion der eisernen Gegenstände. Das Stück war stark aufgekohlt und hat nur wenige Schlackenreste beinhaltet.

Die Untersuchungen haben unsere Kenntnisse über die Produktion der Eisengegenstände während der Eisenzeit, die bis her in der Forschung nur spärlich vertreten waren, erweitert.

VÝROČNÁ SPRÁVA O ČINNOSTI ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV V ROKOCH 2004-2005

Václav Furmánek

SPRÁVA O ČINNOSTI V ROKU 2004

Charakteristika činnosti AÚ SAV

Archeologický ústav tak ako po iné roky rozvíja vedeckovýskumnú činnosť vo vednom odbore archeológia a v príbuzných vedných disciplínach v rámci vlastného bádateľského programu, úloh grantových projektov, štátnych objednávok, medzinárodných projektov a individuálnych úloh tvorivých pracovníkov. Dosiahnuté výsledky prezentuje vo vedeckej a odbornej spisbe a uplatňuje vo verejnom živote formou vedecko-popularizačnej a kultúrno-osvetovej činnosti. Vykonáva aj funkciu školiaceho pracoviska pre výchovu nových vedeckých pracovníkov v odbore archeológia. V rámci celoslovenskej pôsobnosti koordinuje archeologické výskumy a prieskumy. Zabezpečuje publikovanie výsledkov vedeckovýskumnej činnosti prostredníctvom periodickej a neperiodickej tlače. Vytvára a spravuje študijné zbierky dokladujúce ľudskú činnosť v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a v stredoveku. Na ústave sa vedie a spravuje Centrálna dokumentácia archeologických nálezísk na Slovensku a vyhotovujú sa odborné stanoviská pre orgány samosprávy, štátnej správy a špecializovanej štátnej správy.

Ústav v roku 2004 vykonával popri vlastnom vedeckovýskumnom programe aj celý rad povinností v oblasti záchrany a ochrany archeologického dedičstva a realizácie predstihových a záchranných výskumov. Mimoriadne vzrástla terénna výskumná aktivita v zahraničí (Kuvajt, Maďarsko, Poľsko, Rakúsko) a na území Slovenska pôsobili pod vedením pracovníkov AÚ SAV aj zahraničné inštitúcie. Tiež objem interných úloh v dôsledku postupných legislatívnych zmien markantne vzrástol. Táto situácia sa odzrkadlila v pracovnej náplni ústavu, v koncepcii jeho činnosti a takisto v pragmatických zmenách v organizačnej štruktúre. Mimoriadne úspešne pracovalo oddelenie pre terénny výskum. Organizačná štruktúra zodpovedala reálnej situácii a potrebám archeologického bádania na Slovensku; neznamenal však zmeny vo vedeckom programe tímov a jednotlivých tvorivých pracovníkov, resp. vo vedeckom programe ústavu.

Základné údaje o pracovisku

Ku dňu 31. 12. 2004 bol kmeňový stav 130 zamestnancov, fyzický 121 zamestnancov, priemerný prepočítaný stav 115,3 zamestnancov. Z tohto prepočítaného stavu bolo 34,3 vedeckých, 15 odborných s VŠ, 49 odborných technických a 17 ostatných zamestnancov. V dennej forme doktorandského štúdia bolo školených 10 doktorandov.

Riaditeľ: *Prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.*

Štatutárny zástupca a námestník riaditeľa pre vedecký program: *Prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.*

Námestník riaditeľa pre medzinárodnú spoluprácu: *PhDr. Karol Pieta, DrSc.*

Námestník riaditeľa pre terénny výskum: *PhDr. Matej Ruttkay, CSc.*

Námestník riaditeľa pre ekonomické záležitosti: *Margita Križanová*

Vedúca detašovaného pracoviska Košice: *PhDr. Elena Miroššayová, CSc.*

Organizačný tajomník: *Eva Špotáková*

Predseda vedeckej rady: *PhDr. Peter Šalkovský, CSc.*

Vedeckovýskumná činnosť

Grantové projekty riešené na pracovisku

1. Archeologické pamätníky Slovenska (Archaeological monuments of Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2004; GP VEGA 2/7116/22.

2. Informačný potenciál výpovede zložiek pohrebného rítu a predmetov materiálnej kultúry z pohrebísk 9.-12. storočia z územia Slovenska (Information potential of expression ability of components of burrial rite and objects of material culture from burrial grounds of 9th to 12th century from the territory of Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Milan Hanuliak, CSc. Doba riešenia: 01/2002-12/2004; GP VEGA 2/2013/22.
3. Sklárske výrobné technológie na Slovensku - od najstarších dôb po začiatky stredovekej výroby skla (Glass production technologies in Slovakia - from the oldest times up to beginnings of medieval glass production). Vedúci projektu: PhDr. Danica Staššiková-Štukovská. Doba riešenia: 01/2002-12/2004; GP VEGA 2/2077/22.
4. Hradiská, hrady a dvorce vo včasnom a vrcholnom stredoveku v stredodunajskom priestore (Hillforts, castles and courtyards in the Early and Top Middle Ages in central Danubian region). Vedúci projektu: Prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc. Doba riešenia: 01/2002-12/2004; GP VEGA 2/2088/22.
5. Hradisko Smižany-Spišské Tomášovce - slovanské centrum Spiša v 8.-10. storočí (Hillfort in Smižany-Spišské Tomášovce - a Slavic centre of Spiš in the 8th-10th centuries). Vedúci projektu: PhDr. Peter Šalkovský, CSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3169/23.
6. Etnokultúrne metamorfózy včasnostredovekej spoločnosti na Slovensku (Ethno-cultural Metamorphoses of the Early-Medieval Society in Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Gabriel Fusek, CSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3170/23.
7. Staroslovanská osada. Vznik, rozvoj a zánik ranostredovekého sídliska na príklade komplexnej analýzy sídliskových objektov a materiálnej kultúry získanej archeologickým výskumom v Bajči (Formation, development and extinction of an Early-Medieval site based on an example of a complex analysis of settlement objects and material culture from Bajč). Vedúci projektu: PhDr. Matej Ruttkay, CSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3171/23.
8. Prvé historické národy na území Slovenska (First historical gentes on the territory of Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Karol Pieta, DrSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3172/23.
9. Sociálne, kultúrne a chronologické rozvrstvenie pravekej spoločnosti na Slovensku v dobe bronzovej a staršej dobe železnej na základe výskumov žiarových pohrebísk (Cremation cemeteries from the Bronze and Early Iron Ages as a Source of knowledge of primal society). Vedúci projektu: Prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2007; GP VEGA 2/3173/23.
10. Poľnohospodárstvo a využitie krajiny vo včasnohistorickom období (Agriculture and Land Use in the La Tène and Roman Periods). Vedúci projektu: Mgr. Mária Hajnalová, PhD. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3174/23.
11. Štruktúra osídlenia a kultúrny vývoj prirodzených sídelných regiónov na východnom Slovensku (Settlement structure and cultural development of natural settlement regions in Eastern Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Elena Miroššayová, CSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3175/23.
12. Praveké kruhové priekopové systémy na Slovensku (Prehistoric circular ditch systems in Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Ivan Kuzma. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3176/23.
13. Ozdoby a súčasti odevu ako prameň archeologicky postihnuteľného kroja, výrobných i distribučných aktivít a mobility keltských komunít na území Slovenska (Juwels and the parts of the cloth as source of archaeological evidence of productions and distributions activities as well as mobility of celtic communities on the territory of Slovakia). GP rezortu MŠ SR a SAV. Vedúci projektu: Jozef Bujna, CSc.; zodpovedný riešiteľ za AÚ SAV: PhDr. Gertrúda Březinová, CSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 1/0483/03.
14. Rimania a Germáni na strednom Dunaji vo svetle archeologických prameňov (Romans and Germans in the Middle-Danubian region in the light of archaeological sources). GP rezortu MŠ SR a SAV. Vedú-

ci projektu: Doc. PhDr. Klára Kuzmová, CSc., zodpovedný riešiteľ za AÚ SAV: PhDr. Ján Rajtár, CSc. Doba riešenia 01/2003-12/2005; GP 1/0456/24.

15. Kostrové pohrebiská a sídliská ako základné pramene pre poznanie sociálno-ekonomických štruktúr spoločnosti staršej doby bronzovej v severnej časti Karpatskej kotliny (Inhumation burial grounds and sites as a basic source for learning about social and economic structures of the Early Bronze Age society in northern part the Carpathian basin). Vedúci projektu: Prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc. Doba riešenia: 01/2004-12/2006; GP VEGA 2/4010/24.
16. Synkretické procesy v kontaktnej zóne stredodunajského a lužického kultúrneho okruhu v staršej dobe železnej na juhozápadnom Slovensku (Syncretic processes in the contact zone of mid-Danubian and Lusatian cultural circle in the Early Iron Age in Southwestern Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Zuzana Rajtárová, CSc. Doba riešenia: 01/2004-12/2006; GP VEGA 2/4016/4.
17. Znaková analýza neolitckej a eneolitckej keramiky (Analysis of characteristics of the Neolithic and Aeneolithic pottery). Vedúci projektu: PhDr. Gabriel Nevizánsky, CSc. Doba riešenia: 01/2004-12/2006; GP VEGA 2/4017/24.
18. Fyzický habitus obyvateľstva v staršej dobe bronzovej na Slovensku (Physical habitus of the Early Bronze Age population in Slovakia). Vedúci projektu: RNDr. Július Jakab, CSc. Doba riešenia: 01/2004-12/2006; GP VEGA 2/4060/24.

Iné projekty

1. Ochrana a záchrana archeologických a historických pamiatok na území Slovenska ako integrálna súčasť európskeho kultúrneho dedičstva (Saving and rescue of archaeological and historic monuments on territory of Slovakia as an integral part of European culture heritage). V rámci podprogramu „Realizácia vynikajúcich projektov na podporu profesionálneho rastu mladých zamestnancov a doktorandov výskumu a vývoja“ tematického štátneho programu výskumu a vývoja „Rozvoj osobnosti a talentu mladých zamestnancov a doktorandov výskumu a vývoja do 35 rokov“. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Karol Pieta, DrSc. a PhDr. Matej Ruttkay, CSc. Doba riešenia: 2003-2005.
2. Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Ján Hunka, CSc. Doba riešenia: 2002-2005.
3. Pracovná skupina pre aplikáciu osteoantropologických disciplín. Zodpovedný riešiteľ: RNDr. Július Jakab, CSc. Doba riešenia: 2002-2005.
4. Polykultúrna osada Cífer-Pác. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Titus Kolník, DrSc. Doba riešenia: 2002-2005.
5. Rímske mince na Slovensku. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Eva Kolníková, DrSc. Doba riešenia: 2002-2005.
6. Geofyzikálna prospekcia na Slovensku. Zodpovedný riešiteľ: RNDr. Ján Tirpák, CSc. Doba riešenia: 2002-2005.
7. Opevnené osady v severnej časti Karpatskej kotliny. Zodpovedný riešiteľ: Prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc. Doba riešenia: 2002-2005.

Najvýznamnejšie výsledky vedeckej práce v oblasti základného výskumu

Monografia - M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska (280 tlačových strán, 244 obrázkov, 109 kresbových tabuliek) vyšla v VIII. zväzku edície Archaeologica Slovaca Monographiae AÚ SAV - Studia 2004. Autor komplexne spracoval rozsiahly materiál z veľkomoravských pohrebísk na Slovensku. Okrem odborného spracovania nálezísk detailne vyhodnotil pohrebný rítus a hrobovú materiálnu kultúru. Precízne analýzy umožnili vypracovať časové zaradenie pohrebísk a predložiť obraz života spoločnosti v 9. a 10. stor. Ide o náročné dielo, ktoré prináša nové impulzy k rozvoju slavisticky orientovaného bádania.

Najvýznamnejšie výsledky aplikované v spoločenskej praxi

Spolupráca na významných investičných akciách Slovenska (diaľnice, KIA, obchodné refazce). V roku 2004 sa napr. pre Slovenskú správu ciest, resp. pre jej dodávateľské projektové organizácie, vykonalo niekoľko desiatok výskumných a prieskumných akcií v priestore plánovaných stavieb diaľnic a rýchlostných komunikácií (Sverepec - Vrtižer, Dubná skala - Sučany, Mengusovce - Jánovce, Studenec - Behárovce, Hričovské Podhradie - Višňové, Višňové - Sverepec, Lovinobaňa - Ožďany, Tornaľa, Žarnovica - Revištské Podzámčie, Ladomírová - Hunkovce atď.). Definovali sa podmienky, ktoré bude potrebné v záujme ochrany archeologického kultúrneho dedičstva splniť pri výstavbe cestnej a diaľničnej siete na Slovensku.

Pri záchranných akciách sa objavilo niekoľko desiatok nových archeologických nálezísk. K najvýznamnejším patrí pohrebisko Nitra-Mlynárce/Lužianky, kde sa záchranným výskumom podarilo preskúmať časť včasnostredovekého pohrebiska z 10. stor. Na základe nálezov možno hroby priradiť staromaďarskému etniku. Výskumy v pamiatkovej zóne Nitry priniesli zásadne nové objavy najmä o vývoji a stave osídlenia v staršej a strednej dobe bronzovej, dobe laténskej a v stredoveku. K najdôležitejším novým poznatkom patrí spresnenie historickej topografie v dobe veľkomoravskej. Dokázalo sa, že sídlisková aglomerácia bola oveľa väčšieho rozsahu, ako sa pôvodne predpokladalo.

Najvýznamnejšie výsledky v oblasti medzinárodných vedeckých projektov a medzinárodná vedecká spolupráca

1. Uzavretie dohody o vzniku kuvajtsko-slovenskej archeologickej misie a realizácia prvej etapy projektu výskumu na ostrove Failaka. Na základe dohody, ktorú medzi sebou uzavreli Council for Monuments, Letters and Arts, State of Kuwait a Archeologický ústav SAV, sa v novembri a decembri 2004 uskutočnil archeologický výskum na lokalite Al-Khidhr, Failaka. Podrobná geofyzikálna i sondážna prospekcia spolu s odkrývkou architektúr potvrdila, že ide o najvýznamnejšiu dosiaľ neskúmanú lokalitu kultúry Dilmun, ktorá v prvej polovici 2. tisícročia pred n. l. predstavovala bohatú civilizáciu ovládajúcu obchod v celej oblasti Arabského zálivu. Vykopávky priniesli množstvo pozoruhodných nálezov (kamenná architektúra, keramika, bronzové výrobky, pečatidlá včítane klinopisných textov, archeozoologický materiál). Projekt a úspešné ukončenie jeho prvej etapy znamená významný prienik slovenskej archeologickej vedy do klasickej oblasti svetového archeologického kultúrneho dedičstva v predpolí Mezopotámie. Výskum uskutočnil kolektív mladých odborníkov z Archeologického ústavu SAV, ktorých viedol K. Pieta.
2. Dohoda o medzinárodnej spolupráci s Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Academia Română, Cluj Napoca, Rumunsko. Doba platnosti: 2004-2007. Spoločné riešenie hlavnej témy: Praveký a včasnohistorický vývoj osídlenia v karpatskom geografickom priestore. Tematické okruhy: • Praveké kultúry a ich kontakty v karpatskom geografickom priestore • Etnokultúrne vzťahy včasnej doby dejinnej v karpatskom geografickom priestore • Štruktúry v hraničných regiónoch Rímskej ríše • Vývoj v karpatskom geografickom priestore vo včasnom a vrcholnom stredoveku. Vzájomná spolupráca na spoločných dvojstranných i medzinárodných vedeckých projektoch, organizovanie spoločných vedeckých podujatí a pracovných stretnutí, podpora výmenných pobytov, spoločné spracovanie a publikovanie vedeckých výstupov, výmena literatúry.
3. Priestorová organizácia spoločensko-kultúrnych systémov v praveku a vo včasnom stredoveku na území strednej Európy so zvláštnym dôrazom na oblasť Slovenska a Poľska (The Space organisation of the ancient and Early Medieval socio-cultural systems on the territory of Middle Europe). Dohoda o vedeckej spolupráci medzi Archeologickým ústavom SAV v Nitre a Inštitútom archeológie a etnológie PAN vo Varšave, prijatá na roky 1995-2004. Druhá etapa Zmluvy o vedeckej spolupráci medzi AÚ SAV v Nitre a IAE PAN vo Varšave, uzavretá na roky 2000-2004. Koordinátor spolupráce za Slovensko: L. Veliačik. Koordinátor spolupráce za Poľsko: B. Gediga. Riešená téma: Keramika ako prameň poznania kultúrnych systémov na Slovensku a v Poľsku. Vedúci projektu: G. Fusek. V rámci medziinštitucionálnej zmluvy AÚ SAV a IAE PAN a v zmysle štrukturovaného programu vedeckej spolupráce zorganizoval:
 - AÚ SAV dňa 12. 05. 2004 v Nitre kolokvium o výpovedných schopnostiach keramiky „Problémy výskumu keramiky v hrobách“, na ktorom odznelo 11 referátov;
 - IAE PAN v dňoch 8.-10. 7. 2004 medzinárodnú konferenciu „Bauwesen und Architektur der Bronze- und Eisenzeit in Mitteleuropa - Rekonstruktionsprobleme“. Uskutočnila sa v priestoroch ar-

cheologického skanzenu Archeologického múzea (Muzeum Archeologiczne) v Biskupine, v mieste archeologického náleziska európskeho významu. Podujatia sa zúčastnilo viac ako 40 odborníkov zo šiestich európskych krajín, ktorí hodnotili stav poznania pravekej a včasnohistorickej architektúry a urbanizmu. Za AÚ SAV sa na podujatí s referátmi zúčastnili K. Pieta a L. Veliačik.

4. Slovensko-maďarská dohoda o archeologickom výskume v krasovej oblasti Domica-Aggtelek (Slovak-Hungarian agreement about Archaeological discoveries in the Domica-Aggtelek karst territory). Riešiteľské pracoviská: Archeologický ústav SAV Nitra, Magyar Nemzeti Múzeum Budapest. Riešiteľia: V. Furmánek (AÚ SAV) a G. Rezi Kato (MNM). Doba spolupráce: 2001-2004.
Slovensko-maďarský projekt archeologického výskumu v krasovej oblasti Domica-Aggtelek je financovaný maďarskou stranou (MNM). Zo slovenskej strany sa na ňom zúčastnili: V. Furmánek, E. Horváthová a traja posluchači Filozofickej fakulty UKF v Nitre.
Výsledky výskumu boli popularizované v maďarskej a slovenskej tlači a televízii a na príležitostnej výstave v Maďarskom národnom múzeu. Predbežné odborné výsledky boli prezentované vo výskumnej správe pre Maďarské ministerstvo kultúrneho dedičstva, zverejnené v Správach SAV a medzinárodnej verejnosti prezentované v zahraničí (L. Mihok/V. Furmánek: Rozbor nespracovaných výťažkov z taviieb železa z prelomu doby bronzovej a doby železnej. In: Z dějin hutnictví 34. Rozpravy Nár. Tech. Muz. Praha 188. Praha 2004, 9-15).
5. Populationen der frühen Bronzezeit im nördlichen Donaugebiet (Early Bronze Age populations in the Northern Middle Danube Region). Dohoda o spolupráci medzi AÚ SAV Nitra a Zentrum Anatomie Universität Göttingen (SRN). Vedúci a koordinátor projektu za slovenskú stranu: J. Bátora, za nemeckú stranu: M. Schultz. Koordinačná porada zúčastnených strán v novembri 2004 v Nitre riešila otázky publikačného výstupu projektu.
6. Projekt Sídlistková štruktúra a prírodné prostredie obdobia eneolitu a doby bronzovej v oblasti tzv. Slovenskej brány a na dolnom Pohroní (The Aeneolithic and Bronze Age settlement structure and the environment in Slovenská brána and Lower Gran valley). Terénny archeologický výskum opevnenej osady zo staršej doby bronzovej. Realizácia projektu medzi AÚ SAV Nitra a RGK DAI Frankfurt am Main (SRN). Zástupca za slovenskú stranu: J. Bátora, za nemeckú stranu: K. Rassmann.
Pri výskume lokality Rybník bola objavená unikátna kamenná architektúra a urbanistické členenie osady v tejto časti Karpatskej kotliny zo staršej doby bronzovej a potvrdili sa intenzívne kontakty tejto oblasti s Patisím.
7. Výskum obdobia avarského kaganátu. Kooperujúce pracoviská: Archeologický ústav SAV Nitra, Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, Podunajské múzeum Komárno, Archeologické múzeum SNM Bratislava. Zodpovedný riešiteľ: J. Zábojník. Dosiahnuté výsledky: Monografia - J. Zábojník: Slovensko a avarský kaganát, Bratislava 2004.
8. Dohoda medzi Archeologickým ústavom SAV Nitra a Seminar für Vor- und Frühgeschichte Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main o geofyzikálnej a archeologickej prospekcii archeologických nálezísk na Slovensku (Agreement between the Archaeological Institut of Slovak Academy of Sciences and Seminar für Vor- und Frühgeschichte Johann Wolfgang Goethe-University of Frankfurt am Main about the geophysical and archaeological prospektion). Garanti: J. Henning a M. Ruttkey. Spoločný vedeckovýskumný projekt „Datierung und Struktur frühmittelalterlicher Burgwälle in der Slowakei/Mitteldonaureaum“ na r. 2004-2007. V rámci projektu sa na Slovensku realizuje aj výučba predmetu Archeologická terénna teória a prax pre nemeckých študentov.
9. Pôvod skla, sklenených systémov a sklenených výrobkov v období od I. do polovice XIII. storočia na území strednej Európy, s hlavným zameraním na Poľsko a Slovensko (Origin of glass, glass systems and glass product from 1st c. to the middle of 13th c. in central Europe, with particular reference to Poland and Slovakia). Tvorba spôsobu popisu kategórii nálezov súvisiacich s archeologickými nálezmi pozostatkov spájajúcich sa so sklárskou produkciou (suroviny, pece a žiaroviská, náradia, odpady sklárskej produkcie, nevýrobné stavby a infraštruktúra). Dohodnutá doba riešenia: 2001-2004, predĺženie do r. 2006. Vedúci projektu za Inštitút archeológie a etnológie PAN vo Varšave: M. Dekówna, za Archeologický ústav SAV v Nitre: D. Stašíková-Štukovská.

- Dosiahnuté výsledky: Zorganizovanie stretnutia čiastočného autorského kolektívu vo Varšave (19.-24. 4. 2004) a v Nitre a Púchove (12. 7.-19. 7. 2004). V rámci čiastkových tém sa spracovalo sklené hladidlo zo Sklárskeho múzea v Lednických Rovniach, pripravuje sa do tlače (*Archeologia Polski*); referát odznel na kolokviu *História skla 2004* v Nitre. Publikovaná bola štúdia „Sklenné koráliky z pohrebiska v Prši II“ (*Slovenská archeológia* LII-1, 2004, 35-54).
10. Lexikon für keltische Archäologie (Lexicon of Celtic Archaeology). Medzinárodný multilaterálny projekt za účasti 12 štátov. Archeologický ústav SAV koordinuje prípravu hesiel z územia Slovenska, Poľska a Ukrajiny. Pracovná skupina: K. Pieta - vedúci, G. Březinová, J. Bujna, E. Miroššayová. Uskutočnili sa pracovné stretnutia v Nitre, kompletizovali sa spracované heslá a vypracovali sa doplnkové heslá. Redakčne sa spracovali heslá z územia Slovenska, Poľska a Ukrajiny.
 11. Keramologické štúdie keltskej keramiky (Studies of Celtic Pottery). Realizácia spoločného projektu s Prähistorische Kommission, Rakúska akadémia vied. Vykonali sa nové experimentálne výpaly a ich dokumentácia. Zhotovený bol funkčný model dvojkomorovej pece pre Archeologické múzeum v prírode v poľskom Biskupine. Koordinátor za slovenskú stranu: K. Pieta, za rakúsku stranu: H. Friesinger.
 12. Medzinárodný multilaterálny výskumný projekt Moravia Magna. Koordinačné pracovisko projektu: Archeologický ústav SAV. Zodpovedný riešiteľ: A. Ruttkay. Doba riešenia: 10/1997-12/2007. Finančné krytie: predovšetkým zúčastnené inštitúcie; Medzinárodná akademická únia by mala podporiť finančne organizáciu vedeckých stretnutí a edičnú činnosť. Od roku 1999 je garantom projektu aj Medzinárodná únia vied prehistorických a protohistorických (UISPP) pri UNESCO. Korpus archeologických, písomných, výtvarných a jazykovedných prameňov (Moravia Magna - corpus de sources archéologiques, scriptuales, plastiques et linguistiques) bol schválený na základe návrhu Archeologického ústavu SAV Medzinárodnou akademickou úniou (Union académique Internationale) so sídlom v Bruseli ako projekt evidovaný a podporovaný touto významnou medzinárodnou organizáciou. Roku 2004 bola v rámci projektu vydaná monografia M. Hanuliaka: Veľkomoravské pohrebiská na Slovensku.
 13. Výšinné sídliská neskoršej doby bronzovej a staršej doby železnej na juhozápadnom Slovensku v kontaktnej oblasti stredodunajského, lužického a jazdecko-nomádskeho kultúrneho okruhu, ťažisko Štitáre-Žibrica (The mountain settlements of south-west Slovakia on the border of middle danubian, lusatian and nomadian culture territories, focused on Štitáre-Žibrica). Slovensko-nemecký projekt medzi Archeologickým ústavom SAV v Nitre, Univerzitou Konštantína Filozofa v Nitre a Friedrich Schiller-Universität Jena (SRN). Zástupcovia za slovenskú stranu: Z. Rajtárová a P. Romsauer, za nemeckú stranu: P. Ettel. Uskutočnili sa geofyzikálne merania, terénny prieskum a odznel referát na medzinárodnej konferencii v Českých Budějoviciach.
 14. VBI ERAT LVPA - medzinárodný projekt EÚ v rámci programu Culture 2000 (č. 2002-0462/001-001, CLT-CA22). Zodpovedný riešiteľ: K. Kuzmová. Partneri: Rakúsko, Nemecko, Španielsko, Maďarsko, Grécko. Výsledky: testovanie databázy rímskych kamenných pamiatok, dokumentácia a vedecké vyhodnotenie nálezov zo Slovenska, spolupráca na tvorbe sprievodných programov.
 15. Culture 2000 - Project European Landscapes: Past, Present and Future 1. 9. 2004 až 31. 8. 2007. Zodpovedný riešiteľ: I. Kuzma. Medzinárodný projekt určený na identifikáciu a dokumentáciu opevnených útvarov z doby kamennej v celej Európe. V r. 2004 sa uskutočnil jeden workshop a do tlače sa pripravila publikácia *Neolithic circular endosures* (Kraków).
 16. Fremde im Frühmittelalter. Migration - Integration - Akkulturation. Projekt EÚ na r. 2002-2005. European Commission - Framework „Culture 2000“ N - 2002 - 0465/001-001. Multilaterálny projekt - Statens Historiska Museum, Stockholm (Švédsko), Groninger Museum (Holandsko), Facultad de Filosofía y Letras Alcalá (Madrid - Španielsko), Musée des Antiquités Nationales Saint-Germain-en-Laye (Francúzsko), Fakulta Roma (Taliansko), Department of Archaeology, University Nottingham (Veľká Británia), Univ Athen (Grécko) Royal Society of Northern Antiquaries, Kopenhagen (Dánsko), MTA Régészeti Intézet, Budapest (Maďarsko) a Archeologický ústav SAV v Nitre. Cieľ: vytvorenie na internete prístupnej databázy informácií o kultúrnych kontaktoch a interakciách vo včasnostredovekej

- Európe. Určenie: v prvom rade pre širokú laickú verejnosť na celom svete (turistika, výučba a pod.), so zachovaním atraktivity a využiteľnosti aj pre vedeckú komunitu. Garant za Slovenskú republiku: Archeologický ústav SAV - zodpovedný riešiteľ M. Ruttkay, spoluriešitelia M. Bielich a J. Ďuriš.
17. Projekt Touching the Antique II - Summerschool (International Visegrad Fund, Standard Grant No. 2004-03-6137-2004-IVF). Medzinárodný projekt zameraný na poznávanie, ochranu a prezentáciu rímskych pamiatok na Dunaji formou výmeny mladých ľudí (zo stredných a vysokých škôl), záujemcov o zvolenú tému. Partneri: ČR, Poľsko, Maďarsko. Výsledky: aktivity v teréne, prednášky, diskusie, workshopy, exkurzie. Zodpovedný riešiteľ J. Rajtár.
 18. Early Agricultural Remnants and Technical Heritage (EARTH): The dynamics of non-industrial agriculture 8,000 years of resilience and innovation, sponzoruje European Science Foundation (ESF), dir. Patricia C. Anderson (Francúzsko), Michael Given (Škótsko) a M. Hajnalová (Slovensko). Multilaterálny projekt na r. 2004-2009. Príprava terénneho archeobotanického a etnografického výskumu v Transylvánii, Rumunsko, s cieľom zmapovať tradičné spôsoby poľnohospodárskej výroby a rastlinné spoločenstvá v poľných kultúrach stredovekého typu.
 19. Program EÚ - Culture 2000. Medzinárodný projekt Transformácia. Vznik spoločnej kultúry v severných provinciách Rímskej ríše od Británie po Čierne more (Transformation. The Development of a Common Culture in the Northern Provinces of the Roman Empire from Britain to the Black Sea) v rámci programu EÚ Culture 2000. Hlavný koordinátor projektu: Museum für Antike Schifffahrt, Mainz am Rhein, BRD. Účasť inštitúcií zo 14 európskych krajín. Zodpovedný riešiteľ za AÚ SAV: J. Rajtár. Obdobie realizácie: od 1. 7. 2004 do 30. 6. 2007.
 20. Holz-Haus und Holz-Hausbau aus archäologischer und bauhistorischer Sicht. Koordinátor Das Niedersächsische Institut für Küstenforschung - Wilhelmshaven, Nemecko (2003-2006/7). Ein vielsprachiges Glossar zum frühen Hausbau ist seit langem ein dringendes Desiderat, es wird auf internationalen Konferenzen immer wieder gefordert. Glossars der Fachbegriffe zum Thema Holz-Haus und Holz-Hausbau aus archäologischer und bauhistorischer Sicht (Sprachen: französisch, spanisch, englisch, niederländisch, deutsch, dänisch, norwegisch, schwedisch, slowakisch, russisch, tschechisch, japanisch, möglicherweise zusätzlich noch isländisch, finnisch, polnisch, italienisch). Garant za Slovenskú republiku: Archeologický ústav SAV. Zodpovedný riešiteľ: M. Ruttkay.

Organizácia a spoluorganizácia medzinárodných vedeckých podujatí

1. Medzinárodná konferencia „Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku“ - Český Krumlov, 4.-7. 5. 2004. Na úspešnom podujatí s organizačnou i odbornou spoluúčasťou AÚ SAV (7 referátov) sa zúčastnilo 43 odborníkov na dobu železnú zo štyroch krajín (K. Pieta).
2. Prírodovedecké metódy v archeológii - Nitra, 31. 5. až 3. 6. 2004 (I. Cheben, I. Kuzma, M. Ruttkay).
3. Kolokvium „História skla 2004“ - Nitra, 7. 10. 2004. Na podujatí bolo 52 účastníkov z 30 inštitúcií zo Slovenska, Česka, Nemecka a Rakúska. Celkovo odznelo 24 referátov a panelových príspevkov venovaných problematike historického skla od doby bronzovej po novovek. Hlavný záujem sa sústreďoval na spresnenie sklárskych techník a technológií. Referáty budú publikované v zborníku z kolokvia (D. Stasšíková-Štukovská).
4. Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - Skalica, 20. až 24. 10. 2004 (I. Kuzma).
5. Kolokvium „Dom mŕtveho - úprava hrobovej jamy“ - Nitra, 22. až 23. 11. 2004. Počet 54 účastníkov. Celkovo odznelo 18 referátov, z toho 8 zahraničných, venujúcich sa riešeniu daného problému v období praveku, včasnej doby historickej a v stredoveku. Referáty budú publikované v Študijných zvestiach AÚ SAV 39 (R. Kujovský, J. Zábojník).
6. 17. medzinárodné sympóziu „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum (Mensch und Umwelt. Öko-Archäologische Probleme in der Frühgeschichte)“ - Wien, 29. 11. až 3. 12. 2004. Interdisciplinárne podujatie s organizačnou i odbornou spoluúčasťou AÚ SAV

(5 referátov), za účasti archeológov, zoológov, botanikov, dendrológov a klimatológov zo siedmich krajín (K. Pieta, J. Rajtár).

7. Kolokvium SAS „Germánske objekty z 2. polovice 3. storočia sprevádzané mincami“ - Slovenské národné múzeum Bratislava, 20. 12. 2003, 15 účastníkov zo Slovenska, Moravy, Čiech a Rakúska (spolupráca).

Členstvo v medzinárodných organizáciách a zahraničných redakčných radách

Pracovníci ústavu sú členmi mnohých medzinárodných vedeckých spoločností a únií, kde zastávajú početné významné funkcie: Komitét Initiative Krems 2001; pracovná skupina pre leteckú archeológiu Českej a Slovenskej republiky; Komisia pre slovanskú archeológiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov (Warszawa, Poľsko); Arbeitskreis für genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa (Univerzita Bonn, SRN); Medieval Settlement Research Group (Durham/University of Leicester, Anglicko); International Social Science Council (ISSC) pri UNESCO (Paris, Francúzsko); Permanent Committee Rurality - Ter-vuren; Rurality Committee (Belgicko); DAI, International Workgroup for Palaeoethnobotany; Paleopathology Association; Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Commission VIII: Paléolithique; Conseil Permanent UISPP pri UNESCO; Österreichisches Archäologisches Institut (Wien, Rakúsko); Rei Cretariae Romanae Fautores; Numizmatická komisia Rakúskej akadémie vied; Aerial Archaeology Research Group - Edinburgh; Bibliografická komisia RCRF, Polska akademia Umiejetnosci; Vedecká rada Archeologického ústavu AV ČR; North European Symposium of Archaeological Textiles (NESAT); Comité pour la siderurgie ancienne pri UNESCO; Národný komitét ICOMOS; Komitét medzinárodnej organizácie CASTRUM BENE; Comité d'experts pour le Patrimoine archéologique v komisii pri Rade Európy podľa tzv. Maltskej konvencie; zmiešaná slovensko-maďarská Komisia historikov pri vládach SR a MR; Komisia pre slovanskú archeológiu pri Medzinárodnej únii slavistov; Academia Scientiarum et Artium Europaea (Európska akadémia vied a umení, Salzburg, Rakúsko); Slavistický komitét SR pri Medzinárodnej únii slavistov; Arbeitskreis für genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa (Bonn, SRN); Nordwestdeutscher Verband für Altertumskunde; Mittel- und Ostdeutscher Verband für Altertumsforschung; Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit; Intern. Etudes Indo-Européennes et Thraces.

Pracovníci ústavu sú tiež aktívne zastúpení v redakčných radách vedeckých časopisov v zahraničí: Geochronometria. Journal on Methods and Applications of Absolute Chronology (Poľsko); Permanent Committee Rurality - Ter-vuren, Rurality Committee (Belgicko); Das Altertum (Berlin); Prehistoria (Univerzita Miskolc, Maďarsko); Aerial archaeology Research Group, Edinburgh; Prehistoire Européenne (Belgicko); Archaeologica Carpathica (Kraków, Poľsko); Rekonstrukce a experiment v archeologii (Hradec Králové, ČR); Prehistoria (oficiálne periodikum UISPP pri UNESCO, Brusel); Prilozi Instituta za arheologiju u Zagreba; Archaeologica Historica (Brno, ČR); Ve službách archeologie (Brno, ČR); Archaeological Prospection (Wien, Rakúsko).

Edičné a publikačné aktivity ústavu a jeho pracovníkov

Periodiká

Slovenská archeológia. Roč. 51, č. 2 (2003). ISSN 1335-0102; rozsah 200 strán;
 Slovenská archeológia. Roč. 52, č. 1 (2004). ISSN 1335-0102; rozsah 210 strán;
 Bibliografia slovenskej archeológie za roky 1995 a 1996 (zost. M. Jasečková). Nitra 2004. ISBN 80-88709-67-9; rozsah 118 strán;
 Študijné Zvesti Archeologického ústavu SAV č. 36 (2004). ISBN 80-88709-68-7; rozsah 380 strán;
 Informátor Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV. Roč. 15, č. 1 (2004); rozsah 28 strán;
 Informátor Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV. Roč. 15, č. 2 (2004); rozsah 28 strán;
 Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2003. Nitra 2004. ISBN 80-88709-73-3; rozsah 335 strán.

Monografie a zborníky

- L. Olexa: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003. ISBN 80-88709-66-0; rozsah 136 strán;

- V. Furmánek: Zlatý vek v Karpatoch. (Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku). Nitra 2004. ISBN 80-88709-69-5; rozsah 182 strán (vydané v spolupráci: AÚ SAV Nitra a Comune di Fiorano Modenese);
- M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004. ISBN 80-88709-72-5; rozsah 392 strán;
- Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag (Hrsg.: J. Bátora/V. Furmánek/L. Veliačik.). Nitra 2004. ISBN 80-88709-70-9; rozsah 422 strán (vydané v spolupráci: AÚ SAV Nitra a Univerzita Konštantína Filozofa Nitra);
- Zborník na počesť Dariny Bialekovej (zost. a red.: G. Fusek). Nitra 2004. ISBN 80-88709-71-7; rozsah 464 strán;
- Ve službách archeologie V (zost.: V. Hašek/R. Nekuda/M. Ruttkey). Sborník k sedmdesátinám RNDr. Emanuela Opravila, CSc. Brno 2004. ISBN 80-7275-051-8; rozsah 366 strán (vydané v spolupráci: AÚ SAV Nitra a Muzejní a vlastivědná společnost Brno);
- Castrum Bene VII. Burg und Siedlungsstruktur (Hrsg.: A. Ruttkey/M. Ruttkey/P. Bednár). Nitra 2004. ISBN 80-88709-75-X; rozsah 326 strán;

Pracovníci ústavu zverejnili v domácich i zahraničných monografiách, časopisoch a zborníkoch 204 štúdií. Predchádzajúca publikačná činnosť sa odzrkadlila v 1112 citáciách za rok 2003.

Najdôležitejšie terénne výskumy a prieskumy

Pracovníci AÚ SAV realizovali 182 archeologických výskumov a prieskumov. Okrem toho ústav koordinoval prevažnú časť archeologických výskumov na Slovensku, realizovaných inými inštitúciami (múzeá, univerzity, pamiatkové inštitúcie). K najvýznamnejším terénnym akciám patrili:

- Borovce, okr. Piešťany - pohrebisko, včasný stredovek;
- Bojná, okr. Topoľčany - sídlisko, hradisko, obdobie sťahovania národov, včasný stredovek;
- Čab. okr. Nitra - sídlisko, neolit, zaniknutá stredoveká dedina;
- Iža, okr. Komárno - komplex stavieb, doba rímska;
- Krušovce, okr. Topoľčany - sídlisko, neolit, stredovek;
- Liptovská Sielnica-Liptovská Mara, okr. Liptovský Mikuláš - komplex sídlisk z prelomu letopočtu;
- Lužianky, okr. Nitra - staromaďarské pohrebisko;
- Nitra-Mostná ul. - polykultúrne sídlisko;
- Nitra-Svätoplukovo nám. - polykultúrne sídlisko a pohrebisko zo staršej doby bronzovej;
- Nitra-Šindolka - sídlisko z neolitu a doby bronzovej, pohrebisko zo staršej doby bronzovej a z obdobia veľkomoravského;
- Nižná Myšľa, okr. Košice-okolie - sídlisko a pohrebisko, otomanská kultúra;
- Rybník, okr. Levice - opevnená osada, staršia doba bronzová;
- Rožňava - stredoveké jadro mesta;
- Štítáre, okr. Nitra - hradisko, doba bronzová, doba železná;
- Teplica nad Váhom, okr. Žilina - zaniknutá stredoveká dedina;
- Zemianske Sady, okr. Galanta - sídlisko, doba bronzová a obdobie sťahovania národov.

Členstvo v redakčných radách domácich časopisov a zborníkov

Pracovníci AÚ SAV boli v roku 2004 členmi redakčných rád týchto domácich časopisov a publikácií:

Anodos; Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku (AVANS); Daphne - časopis pre aplikovanú ekológiu; Historica Carpatica; Historický zborník MS; Informátor SAS; Kultúrne-spoločenský mesačník Nitra; Literárny týždenník; Pamiatky a múzeá; Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov; Slovenská archeológia; Slovenská numizmatika; Slovenský kras; Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia; Študijné zvesti AÚ SAV Nitra; Všeobecná encyklopédia Slovenska - Beliana; Východoslovenský pravek; Zborník SNM - Archeológia.

Vedecká výchova a pedagogická činnosť

Archeologický ústav SAV je školiacim pracoviskom doktorandov v odbore archeológia. Vychováva tak interných, ako aj externých vedeckých pracovníkov. V dennej forme študovalo desať doktorandov a v externej dvadsať tri, z toho desiat noví. Dvaja doktorandi ukončili doktorandské štúdium úspešnou obhajobou.

Pracovníci AÚ SAV sa aktívne zapájali do vyučovacieho procesu na domácich a zahraničných vysokých školách, podieľali sa na oponovaní diplomových prác a na školení študentov počas archeologických výskumov. Pracovníci ústavu mali na slovenských vysokých školách 718 hodín prednášok a 382 hodín seminárov; na zahraničných vysokých školách to bolo 274 hodín prednášok a 14 hodín seminárov. Vyučovali na týchto univerzitách: FF UK Bratislava, TFU Košice, UKF Nitra, TU Trnava, UCM Trnava; FU Berlín, FF MU Brno, JU České Budějovice, SVF JWG U Frankfurt am Main, FSCHU Jena, IA UJ Kraków, JPTE Pécs, KU Praha, Universität Wien.

Významným fenoménom spolupráce s vysokými školami je existencia a fungovanie spoločného pracoviska medzi Archeologickým ústavom SAV v Nitre, Katedrou archeológie a Katedrou histórie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Pracovníci zainteresovaných inštitúcií sa podieľajú na vzájomnej vedeckovýskumnej, metodickej a organizačnej prepojenosti a na pedagogickej činnosti. Študenti využívajú knižnicu ústavu a jeho dokumentačné bázy. Činnosť spoločného pracoviska sa dostala do novej polohy na základe zväčšenia objemu spoločných pedagogických a vedeckovýskumných programov v odbore archeológia a staršie dejiny a spoluprácou v edičnej oblasti. Ako nówum treba vyzdvihnúť kooperáciu pri výbere tém diplomových prác so zameraním na spracovanie starších významných pramenných fondov.

Spolupráca s inými domácimi výskumnými inštitúciami a s hospodárskou sférou pri riešení výskumných úloh pre potreby praxe

Spoločenská prospešnosť ústavu a jeho renomé v rámci slovenskej i svetovej vedy sa odráža v nespočetnom množstve materiálov, expertíz, posudkov a stanovísk vyžiadanych z Archeologického ústavu. Dôležitú expertíznu úlohu plní komisia pre prípravu nového zákona o kultúrnych pamiatkach (spolupráca s MK SR a Pamiatkovým ústavom). AÚ SAV úzko spolupracuje so štátnou správou a miestnou samosprávou.

Vedeckovýskumné zameranie pracoviska si vyžaduje neustálu spoluprácu s mnohými inštitúciami. V r. 2004 vypracovali pracovníci AÚ SAV 1181 expertíz pre projektové inžinierske organizácie, komunálne inštitúcie a orgány štátnej správy v rámci procesu územného a stavebného konania. Dôležitou súčasťou spolupráce je realizácia celého radu záchranných výskumov pre väčších i menších investorov.

Vedecko-popularizačná činnosť

Vedecká popularizácia je integrálnou súčasťou činnosti Archeologického ústavu. Výsledky terénnych výskumov, ale aj teoretického bádania sú pravidelne prezentované verejnosti prostredníctvom veľkého počtu populárnych článkov v tlači, rozhovorov v rozhlase a v televízii, resp. vo vedecko-populárnych dokumentárnych filmoch.

Významný je aj podiel AÚ SAV na budovaní a prevádzkovaní ojedinelých a unikátnych archeologicko-historických expozícií vo voľnej prírode, spravidla spojených aj s experimentálnou archeológiou (Ducové, Iža-Leányvár, Kyjatice, Liptovská Mara, Nitrianska Blatnica).

Dôležitou formou práce ústavu je aj prezentácia unikátnych nálezov na domácich a zahraničných výstavách a expozíciách.

Pre širokú verejnosť sa zrealizovalo 45 prednášok; v tlači bolo zverejnených 58 príspevkov; v rozhlase a televízii bolo odvysielaných 43 relácií.

Z najvýznamnejších výstavných podujatí treba spomenúť:

- Výstava Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku - od decembra 2003 v SNM v Bratislave; v júni 2004 bola vernisáž v SNM v Martine. Jej otvorenia sa zúčastnili predstavitelia slovenského politického, verejného, kultúrneho a hospodárskeho života.
- Rekonštrukcia krosien z doby laténskej v spolupráci s J. Zajoncom (ÚE SAV Bratislava) a K. Harmadyovou (MM Bratislava) pre expozíciu „Kelti na Devíne“ (NKP Devín); otvorenie výstavy 24. 4. 2004 - Mestské múzeum v Bratislave.
- Príprava novej expozície pre múzeum v prírode Liptovská Mara-Havránok (výroba posterov v spolupráci s K. Pietom, Š. Hritzom a R. Májskym).
- Výroba posterov pre múzejný festival v Biskupine, Poľsko.
- Aktuálne výskumy v Nitre - Mostná ulica 2/04; od 1. 12. 2004 - Ponitrianske múzeum Nitra.
- Príprava a otvorenie trvalej prezentácie výskumu v OD TESCO Rožňava.

- Numizmatika na Spiši (organizátori: SNS Svit-Tatry, AÚ SAV Nitra a Klub filatelistov vo Svite); od 24. 6. do 30. 6. 2004 - Mestský úrad vo Svite.
- Smižany v dokumentoch a na fotografiách a ich minulosť (spoluúčasť AÚ SAV na vypracovaní scenára výstavy, zapožičanie archeologických exponátov z AÚ SAV - Sp. Nová Ves); od 17. 4. do 31. 8. 2004 - Národopisné múzeum v Smižanoch.
- Archeológia na Spiši (organizátor: Podtatranské múzeum Poprad a AÚ SAV v Nitre; autor scenára P. Roth a M. Soják; archeologické nálezy a fotodokumentácia: AÚ SAV Spišská Nová Ves); od 19. 11. do 5. 12. 2004 - Podtatranské múzeum Poprad.

Organizácia a usporiadanie domácich vedeckých podujatí

- Výsledky archeologického výskumu v r. 2002-2003 - dňa 17. 5. 2004 v Nitre, 50 účastníkov, 27 referátov.
- Kolokvium: Stav a perspektívy výskumu stredovekých opevnených sídel na Slovensku - dňa 18. 5. 2004 v Nitre, 40 účastníkov, 12 referátov.
- Zemplín - sídlo historickej župy (spoluorganizátori: Odbor kultúry Košického samosprávneho kraja, Obecný úrad Zemplín) - dňa 23. 5. 2004 v Zemplíne, 25 účastníkov.
- Tokajský festival - 2. ročník. Projekt: Tokaj, klenot Európy.
- Zjazd slovenských archeológov 2004 - v dňoch 19. až 20. 4. 2004 v Smoleniciach.
- Workshop v rámci medzinárodného projektu EÚ „Ubi erat lupa“ - v dňoch 22. a 23. 1. 2004 v Trnave, 6 účastníkov.
- 13. stretnutie východoslovenských archeológov - dňa 24. 11. 2004 v Spišskej Novej Vsi, 10 účastníkov.

Činnosť dokumentačného a knižnično-informačného útvaru

Dokumentačné oddelenie AÚ SAV v Nitre spravuje všetky nálezové fondy získané terénnym výskumom, ako aj všetky dokumentačné informácie (ako sú výskumné správy a mapové podklady, negatívy predmetov, terénu a diapozitívov) a dva depozitáre - vedecké pomocné sklady v Malých Vozokanoch a jeden príručný sklad v Nitre, slúžiace na uskladnenie keramických zvyškov a nádob, zvieracích a ľudských kostí a drobných predmetov. Z depozitárov AÚ SAV bol v roku 2004 zapožičaný materiál na výstavy pre múzeá, AÚ SAV a pre iné inštitúcie.

Veľká časť práce v dokumentácii bola venovaná externým záujmom (výstavy v múzeách, študentské diplomové alebo ročníkové práce, príprava publikácií pri príležitosti vzniku, resp. prvej zmienky o obci a pod.).

Do dokumentácie bolo prijatých 583 nových negatívov predmetov, 2092 negatívov terénu a 2268 diapozitívov. Prírastok výskumných správ v r. 2004 bol 331 kusov. Stav katalógu je 15 473.

Súčasnou dokumentačného oddelenia je aj terénna dokumentácia - geodetické zameranie nálezísk a ich následné vyhodnotenie v tvare geodetického plánu či priestorového modelu.

Knižničný fond zaznamenal počas r. 2004 prírastok 890 monografií a časopisov v hodnote 1 135 817,- Sk. Celkový knižničný fond tvorí 63 168 titulov a separáty v počte 5 950 kusov. Počet dochádzajúcich periódík je 366 časopisov a zborníkov, z toho 344 zahraničných. Väčšina publikácií aj zo zahraničia sa získava na báze vzájomnej výmeny.

Iné významné udalosti a aktivity

Významný je podiel AÚ SAV na budovaní i prevádzkovaní ojedinelých a unikátnych archeologicko-historických expozícií vo voľnej prírode, spravidla spojených aj s experimentálnou archeológiou: Liptovská Mara, Ducové, Iža-Leányvár, Nitrianska Blatnica, spolupráca na revitalizácii hradu Slovenská Ľupča. Dôležitou formou práce ústavu je aj prezentácia unikátnych nálezov formou domácich i zahraničných výstav i expozícií.

Uskutočnili sa terénne archeologické výskumy pre vedecké účely v spolupráci so zahraničnými partnermi: Römisch-Germanische Kommission DAI, Frankfurt am Main (SRN) - výšinné opevnené sídlisko zo staršej doby bronzovej v Rybníku; Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main (SRN) - veľkomoravské hradisko v Majcichove.

V terénnom prieskume boli v popredí akcie na hradisku v Bojne, spojené s menšími zisťovacími sondami, a identifikácia ďalších opevnených lokalít v pohorí Považský Inovec.

Archeologický ústav a jeho pracovníci získali početné ceny a vyznamenania:

- V. Furmánek a Archeologický ústav SAV - Výročná cena časopisu Pamiatky a Múzeá za rok 2003 v kategórii EXPOZÍCIA-VÝSTAVA za výstavu „Zlatý vek v Karpatoch“;

- M. Lamiová - Cena cti Jozefa Hajnóczyho, ktorú udelil Dejepisný spolok Košíc ako ocenenie odborných znalostí, morálnych a etických vlastností osobností historiografie východného Slovenska;
- A. Ruttkay/M. Ruttkay/P. Šalkovský (Ed.): Slovensko vo včasnóm stredoveku. Nitra 2002 - Prémia Literárneho fondu za vedeckú a odbornú literatúru v kategórii spoločenských vied za rok 2003;
- J. Vladár - Medaila prezidenta Slovenskej republiky, Cena mesta Nitry, Zlatá medaila UKF v Nitre.

SPRÁVA O ČINNOSTI V ROKU 2005

Charakteristika činnosti AÚ SAV

(Pozri charakteristiku z roku 2004 na str. 181)

Základné údaje o pracovisku

Ku dňu 31. 12. 2005 bol kmeňový stav 125 zamestnancov, fyzický 118 zamestnancov, priemerný prepočítaný stav 112,5 zamestnancov. Z tohto prepočítaného stavu bolo 32,5 vedeckých, 23 odborných s VŠ, 43 odborných technických a 14 ostatných zamestnancov. V dennej forme doktorandského štúdia bolo školených 11 doktorandov.

Riaditeľ: *Prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.*

Štatutárny zástupca a námestník riaditeľa pre vedecký program: *Prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.*

Námestník riaditeľa pre medzinárodnú spoluprácu: *PhDr. Karol Pieta, DrSc.*

Námestník riaditeľa pre terénny výskum: *PhDr. Matej Ruttkay, CSc.*

Námestník riaditeľa pre ekonomické záležitosti: *Margita Križanová*

Vedúca detašovaného pracoviska Košice: *PhDr. Július Béreš, CSc.*

Organizačný tajomník: *Eva Špotáková*

Predseda vedeckej rady: *PhDr. Peter Šalkovský, DrSc.*

Vedeckovýskumná činnosť

Grantové projekty riešené na pracovisku

1. Hradisko Smižany-Spišské Tomášovce - slovanské centrum Spiša v 8.-10. storočí (Hillfort in Smižany-Spišské Tomášovce - a Slavic centre of Spiš in the 8th-10th centuries). Vedúci projektu: *PhDr. Peter Šalkovský, DrSc.* Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3169/23.
2. Etnokultúrne metamorfózy včasnostredovekej spoločnosti na Slovensku (Ethno-cultural Metamorphoses of the Early-Medieval Society in Slovakia). Vedúci projektu: *PhDr. Gabriel Fusek, CSc.* Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3170/23.
3. Staroslovanská osada. Vznik, rozvoj a zánik ranostredovekého sídliska na príklade komplexnej analýzy sídliskových objektov a materiálnej kultúry získanej archeologickým výskumom v Bajči (Formation, development and extinction of an Early-Medieval site based on an example of a complex analysis of settlement objects and material culture from Bajč). Vedúci projektu: *PhDr. Matej Ruttkay, CSc.* Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3171/23.
4. Prvé historické národy na území Slovenska (First historical gentes on the territory of Slovakia). Vedúci projektu: *PhDr. Karol Pieta, DrSc.* Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3172/23.
5. Sociálne, kultúrne a chronologické rozvrstvenie pravekej spoločnosti na Slovensku v dobe bronzovej a staršej dobe železnej na základe výskumov žiarových pohrebísk (Cremation cemeteries from the Bronze and Early Iron Ages as a Source of knowledge of primal society). Vedúci projektu: *Prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.* Doba riešenia: 01/2003-12/2007; GP VEGA 2/3173/23.

6. Poľnohospodárstvo a využitie krajiny vo včasnohistorickom období (Agriculture and Land Use in the La Tène and Roman Periods). Vedúci projektu: Mgr. Mária Hajnalová, PhD. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3174/23.
7. Štruktúra osídlenia a kultúrny vývoj prirodzených sídelných regiónov na východnom Slovensku (Settlement structure and cultural development of natural settlement regions in Eastern Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Elena Miroššayová, CSc. Doba riešenia: 2003-12/2005; GP VEGA 2/3175/23.
8. Praveké kruhové priekopové systémy na Slovensku (Prehistoric circular ditch systems in Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Ivan Kuzma. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 2/3176/23.
9. Rimania a Germáni na strednom Dunaji vo svetle archeologických prameňov (Romans and Germans in the Middle-Danubian region in the light of archaeological sources). GP rezortu MŠ SR a SAV. Vedúci projektu: PhDr. Ján Rajtár, CSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP 1/0456/24.
10. Kostrové pohrebiská a sídliská ako základné pramene pre poznanie sociálno-ekonomických štruktúr spoločnosti staršej doby bronzovej v severnej časti Karpatskej kotliny (Inhumation burial grounds and sites as a basic source for learning about social and economic structures of the Early Bronze Age society in northern part the Carpathian basin). Vedúci projektu: Prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc. Doba riešenia: 01/2004-12/2006; GP VEGA 2/4010/24.
11. Synkretické procesy v kontaktnej zóne stredodunajského a lužického kultúrneho okruhu v staršej dobe železnej na juhozápadnom Slovensku (Syncretic processes in the contact zone of mid-Danubian and Lusatian cultural circle in the Early Iron Age in Southwestern Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Zuzana Rajtárová, CSc. Doba riešenia: 01/2004-12/2006; GP VEGA 2/4016/4.
12. Znaková analýza neolitckej a eneolitckej keramiky (Analysis of characteristics of the Neolithic and Aeneolithic pottery). Vedúci projektu: PhDr. Gabriel Nevizánsky, CSc. Doba riešenia: 01/2004-12/2006; GP VEGA 2/4017/24.
13. Fyzický habitus obyvateľstva v staršej dobe bronzovej na Slovensku (Physical habitus of the Early Bronze Age population in Slovakia). Vedúci projektu: RNDr. Július Jakab, CSc. Doba riešenia: 01/2004-12/2006; GP VEGA 2/4060/24.
14. Ozdoby a súčasti odevu ako prameň archeologicky postihnuteľného kroja, výrobných i distribučných aktivít a mobility keltských komunít na území Slovenska (Juwels and the parts of the cloth as source of archaeological evidence of productions and distributions activities as well as mobility of celtic communities on the territory of Slovakia). GP rezortu MŠ SR a SAV. Vedúci projektu: PhDr. Gertrúda Březinová, CSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; GP VEGA 1/0483/03.
15. Kostol a cintorín vo včasnom a vrcholnom stredoveku na území Slovenska (Church and cemetery in the Early and Top Middle Ages). Vedúci projektu: Prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc. Doba riešenia: 01/2005-12/2007; GP VEGA 2/5057/5.
16. Archeologické pramene k dejinám Nitry v 9.-16. storočí (Archaeological sources to the history of Nitra in the 9th - 16th centuries). Vedúci projektu: PhDr. Peter Bednár, CSc. Doba riešenia: 01/2005-12/2007; GP VEGA 2/5058/5.
17. Spoločné a rozdielne vlastnosti predmetov materiálnej kultúry zo stredovekých sídlisk a pohrebísk (Common and different properties of objects of material culture from medieval settlements and burial place). Vedúci projektu: PhDr. Milan Hanuliak, CSc. Doba riešenia: 01/2005-12/2007; GP VEGA 2/5059/5.
18. Historické sklo na Slovensku - stopy technických operácií a technológia včasnostredovekých skiel z pohľadu vypovedacích možností v archeológii (Historical glass in Slovakia - traces of technological operations and technology of Early Medieval glasses from the point of view of information value in archaeology). Vedúci projektu: PhDr. Danica Staššíková. Doba riešenia: 01/2005-12/2007; GP VEGA 2/5060/5.

19. Významné archeologické náleziská na Slovensku ako súčasť európskeho kultúrneho dedičstva (Archaeological site, cultural heritage, protection, presentation, propagation). Vedúci projektu: PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc. Doba riešenia: 01/2005-12/2009; GP VEGA 2/5061/5.
20. Štruktúra osídlenia mikroregiónu Trenčín v strednom a mladom paleolite (Structure of the Trenčín micro-region settlement in the Middle and Upper Palaeolithic). Vedúci projektu: PhDr. Lubomíra Kaminská, CSc. Doba riešenia: 01/2005-12/2007; GP VEGA 2/5062/5.

Iné domáce projekty

1. Ochrana a záchrana archeologických a historických pamiatok na území Slovenska ako integrálna súčasť európskeho kultúrneho dedičstva (Saving and rescue of archaeological and historic monuments on territory of Slovakia as an integral part of European culture heritage). Vedúci projektu: PhDr. Karol Pieta, DrSc. a PhDr. Matej Ruttkay, CSc. Doba riešenia: 01/2003-12/2005; ŠPVV 2003 SP 51/028 09 0.
2. Pramene k dejinám osídlenia Slovenska. Vedúci projektu: PhDr. Július Béreš, CSc. Doba riešenia: 2001-2003, predĺžená do r. 2005.
3. Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku. Vedúci projektu: PhDr. Ján Hunka, CSc. Doba riešenia: 2002-2005. Pracovná činnosť bola v rámci projektu sústredená na monografiu: Nálezy mincí na Slovensku 5, Nitra 2006. Publikácia je pripravená do tlače.
4. Pracovná skupina pre aplikáciu osteoantropologických disciplín. Vedúci projektu: RNDr. Július Jakab, CSc. Doba riešenia: 2002-2005.
5. Polykultúrna osada Cífer-Pác. Vedúci projektu: PhDr. Titus Kolník, DrSc. Doba riešenia: 2002-2005.
6. Rímske mince na Slovensku. Vedúci projektu: PhDr. Eva Kolníková, DrSc. Doba riešenia: 2002-2005.
7. Geofyzikálna prospekcia na Slovensku. Vedúci projektu: RNDr. Ján Tirpák, CSc. Doba riešenia: 2002-2005.
8. Opevnené osady v severnej časti Karpatskej kotliny. Zodpovedný riešiteľ: Prof. PhDr. Jozef Vladár, DrSc. Doba riešenia: 2002-2005.
9. Astronomická orientácia rondelov lengyelskej kultúry. Vedúci projektu: Doc. PhDr. Juraj Pavúk, DrSc. Doba riešenia: 2002-2003, predĺžená do r. 2005.

Najvýznamnejšie výsledky vedeckej práce v oblasti základného výskumu

V rámci medzinárodného projektu Moravia Magna v reprezentatívnej publikácii *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas* (Ed. P. Kouřil), Brno 2005, prezentovali M. Hanuliak, A. Ruttkay, D. Staššiková, P. Šalkovský a J. Zábojník syntetizujúce štúdie o sídlach, svetskej i sakrálnej architektúre, pohrebiskách a materiálnej kultúre spoločenských elít vo včasnom stredoveku, zvlášť v dobe veľkomoravskej na Slovensku a v strednom Podunajsku.

Najvýznamnejšie výsledky aplikované v spoločenskej praxi

Úspešné ukončenie interdisciplinárnej úlohy vedy a výskumu Ochrana a záchrana archeologických a historických pamiatok na území Slovenska ako integrálna súčasť európskeho kultúrneho dedičstva v rámci podprogramu „Realizácia vynikajúcich projektov na podporu profesionálneho rastu mladých zamestnancov a doktorandov výskumu a vývoja“ tematického štátneho programu výskumu a vývoja „Rozvoj osobnosti a talentu mladých zamestnancov a doktorandov výskumu a vývoja do 35 rokov“. V roku 2005 sa zhodnotili jeho hlavné výsledky, ktoré sú monograficky spracované. Uskutočnili sa povrchové a geofyzikálne prieskumy vo vybraných regiónoch (Záhorie, Považie, Nitra-Trábeč, Novohrad, Turiec, Liptov, Orava, Spiš). Zároveň sa vyhotovili reálne trojrozmerné modely významných románskych sakrálnych stavieb a pripravili sa výstupy vybraných nálezísk pre spoločenskú prax (samosprávy). Projekt úspešne integroval mladých odborníkov a vedeckých pracovníkov z viacerých odborov a inštitúcií.

Najvýznamnejšie výsledky v oblasti medzinárodných vedeckých projektov a medzinárodná vedecká spolupráca

1. Kuvajtsko-slovenská archeologická misia a realizácia druhej etapy projektu výskumu (Slovensko). Na základe dohody, ktorú medzi sebou uzavreli Council for Monuments, Letters and Arts, State of Kuwait a Archeologický ústav SAV, boli v roku 2005 prezentované výsledky výskumu na odbornom seminári v Nitre za účasti odborníkov oboch partnerských tímov. Zároveň (1. 3. 2005) bola otvorená výstava ne tému: Najstaršia história Kuvajtu z pohľadu výskumov na ostrove Failaka, ktorá trvala dva mesiace. V auguste 2005 sa v rámci dohody zúčastnilo 5 kuvajtských odborníkov letnej školy na výskumnej základni v Liptovskej Mare.
2. Projekt Touching the Antique II - Summerschool (International Visegrad Fund, Standard Grant No. 2004-03-6137-2004-IVF). Medzinárodný projekt zameraný na poznávanie, ochranu a prezentáciu rímskych pamiatok na Dunaji formou výmeny mladých ľudí (zo stredných a vysokých škôl), záujemcov o zvolenú tému. Partneri: ČR, Poľsko, Maďarsko. Výsledky: aktivity v teréne, prednášky, diskusie, workshopy, exkurzie. V roku 2005 sa realizoval ďalší ročník za spoluúčasti Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, a študentov archeológie z Belgicka a Maďarska.
3. Výskum obdobia avarskeho kaganátu (Awarenzeitliche Forschungen). Pracoviská: Archeologický ústav SAV Nitra, Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, Régészeti Intézet Budapest, Podunajské múzeum Komárno, Archeologické múzeum SNM Bratislava. Riešitelia: F. Daim, Cs. Bálint, T. Vida, A. Distelberger, D. Staššiková-Štukovská, A. Trugly, V. Turčan. Koordinátor projektu za SR: J. Zábojník. Doba riešenia: 2004-2010. Koordinovala sa vedecko-výskumná činnosť v oblasti témy projektu a jej spoločnými výstupmi boli prednášky a publikácie (J. Zábojník, D. Staššiková-Štukovská).
4. Limes Romanus - rímske pamiatky na Slovensku. Nominačný projekt na zápis do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Garant projektu: E. Hrašková, Pamiatkový úrad SR. Príprava nominačného projektu za AÚ SAV (Rímsky vojenský tábor Iža), pracovné stretnutia a podkladové materiály pre zápis slovenských pamiatok (J. Rajtár).
5. Lexikon für keltische Archäologie (Lexicon of Celtic Archaeology). Medzinárodný multilaterálny projekt za účasti 12 štátov. Archeologický ústav SAV koordinuje prípravu hesiel z územia Slovenska, Poľska a Ukrajiny. Pracovná skupina: K. Pieta - vedúci, G. Březinová, J. Bujna, E. Miroššayová. Uskutočnili sa pracovné stretnutia v Nitre, kompletizovali sa spracované heslá a vypracovali sa doplnkové heslá. Redakčne sa spracovali heslá z územia Slovenska, Poľska a Ukrajiny.
6. Moravia Magna. Medzinárodný multilaterálny výskumný projekt. Koordinačné pracovisko projektu: Archeologický ústav SAV. Zodpovedný riešiteľ: A. Ruttkay. Doba riešenia: 10/1997-12/2007. Finančné krytie: predovšetkým zúčastnené inštitúcie; Medzinárodná akademická únia by mala podporiť finančne organizáciu vedeckých stretnutí a edičnú činnosť. Od roku 1999 je garantom projektu aj Medzinárodná únia vied prehistorických a protohistorických (UISPP) pri UNESCO. Korpus archeologických, písomných, výtvarných a jazykovedných prameňov (Moravia Magna - corpus de sources archéologiques, scriptualles, plastiques et linguistiques), schválený na základe návrhu Archeologického ústavu SAV Medzinárodnou akademickou úniou (Union académique Internationale) so sídlom v Bruseli ako projekt evidovaný a podporovaný touto významnou medzinárodnou organizáciou.
7. Medzinárodný projekt Holz-Haus und Holz-Hausbau aus archäologischer und bauhistorischer Sicht. Koordinátor: Das Niedersächsische Institut für Küstenforschung - Wilhelmshaven, Nemecko (2003-2006/7). Ein vielsprachiges Glossar zum frühen Hausbau ist seit langem ein dringendes Desiderat, es wird auf internationalen Konferenzen immer wieder gefordert. Glossars der Fachbegriffe zum Thema Holz-Haus und Holz-Hausbau aus archäologischer und bauhistorischer Sicht (Sprachen: französisch, spanisch, englisch, niederländisch, deutsch, dänisch, norwegisch, schwedisch, slowakisch, russisch, tschechisch, japanisch, möglicherweise zusätzlich noch isländisch, finnisch, polnisch, italienisch). Garant za Slovenskú republiku: Archeologický ústav SAV (M. Ruttkay).
8. Program EÚ „Culture 2000“:
 - VBI ERAT LVPA - medzinárodný projekt EÚ v rámci programu Culture 2000 (č. 2002-0462/001-001,

- CLT-CA22). Partneri: Rakúsko, Nemecko, Španielsko, Maďarsko, Grécko. Výsledky: databáza rímskych kamenných pamiatok - sprístupnená na internete (www.ubi-erat-lupa.org), dokumentácia a vedecké vyhodnotenie nálezov zo Slovenska, tvorba sprievodných programov (K. Kuzmová). Uskutočnili sa záverečné výstupy a redakčne sa pripravili do tlače;
- Transformácia. Vznik spoločnej kultúry v severných provinciách Rímskej ríše od Británie po Čierne more (Transformation. The Development of a Common Culture in the Northern Provinces of the Roman Empire from Britain to the Black Sea). Zodpovedný riešiteľ za AÚ SAV: J. Rajtár. Organizácia sa podieľa na riešení. Medzinárodný projekt: CLT2004/A2/CH/DE-2045. Hlavný koordinátor projektu: Museum für Antike Schifffahrt, Mainz am Rhein, BRD. Účasť inštitúcií zo 14 európskych krajín. Obdobie realizácie: od 1. 7. 2004 do 30. 6. 2007. Cieľom projektu je predstaviť širokej verejnosti proces, ktorým pod vplyvom rímskej kultúry a civilizácie vznikla v európskej histórii prvýkrát jednotná kultúrna oblasť siahajúca od Britských ostrovov až po ústie Dunaja do Čierneho mora. Projekt je obsahovo členený do troch hlavných častí s viacerými tematickými okruhmi. Hlavným výstupom je prezentačný program voľne dostupný na internete a spoločná putovná výstava.
 - Hranice Rímskeho impéria. Zabezpečenie a skvalitnenie ochrany archeologických pamiatok medzi Atlantickým oceánom a Čiernym morom (Frontiers of the Roman Empire. The Safeguarding and Enhancement of Archaeological Landscapes between the Atlantic Ocean and the Black Sea). Zodpovedný riešiteľ za SR: J. Rajtár. Organizácia sa podieľa na riešení. Medzinárodný projekt: CLT2005/A2/CH/UK-2135. Hlavný koordinátor projektu: Historic Scotland, Edinburgh, UK. Účasť inštitúcií z 15 európskych krajín. Obdobie realizácie: od 1. 7. 2005 do 30. 6. 2008. Cieľom projektu je vytvoriť medzinárodne prepojenú sieť o hraniciach Rímskej ríše ako sprievodcu a informačný zdroj poznatkov o kultúrnej trase paneurópskeho významu. Zámerom a výstupom projektu je multilingválny webový portál, spoločná medzinárodná výstava, spracovanie jednotnej dokumentácie a spolupráca pri prezentácii a využití rímskych limitných pamiatok.
 - Project European Landscapes: Past, Present and Future. Zodpovedný riešiteľ: I. Kuzma. Obdobie realizácie: 1. 9. 2004 až 31. 8. 2007. V rámci leteckej prospekcie Slovenska sa uskutočnilo niekoľko tematických letových prieskumov a fotodokumentácií. Výstup: I. Kuzma/J. Tirpák: New neolithic enclosures from Slovakia (prednáška v rámci 6th International conference on Archaeological prospection, 14.-17. 9. 2005, Rím).
 - Fremde im Frühmittelalter. Migration - Integration - Akkulturation. Culture 2000, N - 2002-0465/001-001 Projekt EÚ na r. 2002-2005, European Commission - Framework. Multilaterálny projekt - Statens Historiska Museum, Stockholm (Švédsko), Groninger Museum (Holandsko), Facultad de Filosofia y Letras Alcalá (Madrid - Španielsko), Musée des Antiquités Nationales Saint-Germain-en-Laye (Francúzsko), Fakulta Roma (Taliansko), Department of Archaeology, University Nottingham (Veľká Británia), Univ Athen (Grécko) Royal Society of Northern Antiquaries, Kopenhagen (Kodaň), MTA Régészeti Intézet, Budapest (Maďarsko) a Archeologický ústav SAV v Nitre (Slovensko). Cieľ: vytvorenie databázy informácií o kultúrnych kontaktoch a interakciách vo včasnostredovekej Európe, ktorá bude prístupná na internete. Určenie: v prvom rade pre širokú laickú verejnosť na celom svete (turistika, výučba a pod.), so zachovaním atraktivity a využiteľnosti aj pre vedeckú komunitu. Garant za Slovenskú republiku: Archeologický ústav SAV (zodpovedný riešiteľ: M. Ruttkay, spoluriešitelia: M. Bielich a J. Ďuriš).
 - Places of Prehistoric Power and Trade. Central European Contribution. Príprava multilaterálneho projektu EÚ - Culture 2000. Slovinsko (hlavný koordinátor), Maďarsko, Taliansko, Rakúsko, Nemecko, Česko a Slovensko (S. Stegmann-Rajtár).
9. Die Siedlungsstruktur und Umwelt in Äneolithikum und in der Bronzezeit im Gebiet sog. Slowakischen Tores und unteren Grantaes. Projekt medzi AÚ SAV Nitra a Römisch-Germanische Kommission, Deutsches Archäologisches Institut Frankfurt am Main, SRN. Vedúci a koordinátor za slovenskú stranu: J. Bátora. Vedúci a koordinátor za nemeckú stranu: K. Rassmann. Realizácia komplexného systematického archeologického výskumu opevnenej osady zo staršej doby bronzovej v Rybníku, ako aj prospekcia regiónu. Jedným z výstupov bola spoločná prednáška na konferencii v Leviciach.
 10. Dohoda medzi Archeologickým ústavom SAV v Nitre a Seminar für Vor- und Frühgeschichte Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main o geofyzikálnej a archeologickej prospekcii archeologických nálezísk na Slovensku. Agreement between the Archaeological Institut of Slovak Academy of Sciences and Seminar für Vor- und Frühgeschichte Johann Wolfgang Goethe-University of Frankfurt am Main about the geophysical and archaeological prospection (garanti: J. Henning

- a M. Ruttkay). Spoločný vedeckovýskumný projekt *Datierung und Struktur frühmittelalterlicher Burgwälle in der Slowakei/Mitteldonauroaum* na r. 2004-2007. V rámci projektu sa na Slovensku realizuje aj výučba predmetu Archeologická terénna teória a prax pre nemeckých študentov. Roku 2005 - pokračovanie vo výskume hradiska Majcichov, odobratie vzoriek na dendrodatovanie z hradísk Pobedim, Majcichov, Bratislava, znovuzdokumentovanie staršieho otvoreného výskumu Bratislavského hradu, výskum na hradisku Nitra-Martinský vrch. Geofyzikálne zameranie viacerých hradísk.
11. Keramologické štúdie keltskej keramiky (Studies of Celtic Pottery). Realizácia spoločného projektu s Prähistorische Kommission, Rakúska akadémia vied. Uskutočnili sa nové série pokusov s výpalmi keltskej keramiky točenej na kruhu (H. Friesinger a K. Pieta).
 12. Opevnené výšinné sídliská neskorej doby bronzovej a staršej doby železnej na juhozápadnom Slovensku v kontaktnej zóne stredodunajského, lužického a jazdecko-nomádkeho kultúrneho okruhu (ťažisko Štitáre-Žibrica) - The mountain settlements of south-west Slovakia on the border of middle danubian, lusatian and nomadian culture territories (focused on Štitáre-Žibrica). Medzinárodný slovensko-nemecký projekt medzi AÚ SAV v Nitre, Univerzitou Konštantína Filozofa v Nitre a Friedrich Schiller-Universität, Jena (Nemecko). Zástupcovia za slovenskú stranu: S. Stegmann-Rajtár a P. Romsauer. Zástupca za nemeckú stranu: P. Ettel. Trvanie projektu: 2003-2006. Najvýznamnejšie výsledky: • Medzinárodný archeologický výskum na hradisku Žibrica (august/september 2005) a geofyzikálna prospekcia skúmaných plôch (5 študenti z UKF Nitra, 5 študenti z Friedrich-Schiller-Universität Jena), terénna prax študentov (12 dní) • Vypublikovanie štúdie o doterajšej spolupráci a výsledkoch výskumu • Internetová stránka o spoločnom slovensko-nemeckom projekte • Popularizácia výsledkov.
 13. Praveký a včasnohistorický vývoj osídlenia v karpatskom geografickom priestore (Vor- und frühgeschichtliche Entwicklung der Besiedlung im karpatischen geographischen Raum). Dohoda o medzinárodnej spolupráci s Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Academia Română, Cluj Napoca, Rumunsko. Doba platnosti: 2004-2007. Náplň: spoločné riešenie hlavnej témy. V roku 2005 sa riešili otázky štruktúry v hraničných regiónoch Rímskej ríše a vývoja v karpatskom geografickom priestore vo včasnom a vrcholnom stredoveku. V rámci výmeny navštívili pracovisko AÚ SAV v Nitre dvaja riešitelia úlohy z rumunskej strany (S. Cocis a C. Opreanu).
 14. Slovensko-maďarská dohoda o archeologickom výskume v krasovej oblasti Domica-Aggtelek. Slovak-Hungarian agreement about Archaeological discoveries in the Domica-Aggtelek karst territory. Riešiteľské pracoviská: Archeologický ústav SAV Nitra, Magyar Nemzeti Múzeum Budapest. Zodpovední riešitelia: V. Furmánek (AÚ SAV) a G. Rezi Kato (MNM). Doba spolupráce: 2001-2005. Pokračovanie v systematickom výskume jaskyne (2 týždne, september). Príprava publikácie o zlatých nálezoch, ktorá bude vydaná v Nemecku.
 15. Populationen der frühen Bronzezeit im nördlichen Donaugebiet. Early Bronze Age populations in the Northern Middle Danube Region. Dohoda o spolupráci medzi AÚ SAV Nitra a Zentrum Anatomie Universität Göttingen, SRN. Vedúci a koordinátor projektu za slovenskú stranu: J. Batora. Vedúci a koordinátor projektu za nemeckú stranu: M. Schultz. Riešili sa špeciálne úlohy spojené s fyzickým habitom starobronzovej populácie. Výstup - spoločná prednáška Das Grab 554 aus Mýtna Nová Ves mit der Diadembestattung.
 16. Pôvod skla, sklenených systémov a sklenených výrobkov v období od I. do polovice XIII. storočia na území strednej Európy, s hlavným zameraním na Poľsko a Slovensko (Origin of Glass, glass systems and glass product from 1st c. to the middle of 13th c. in central Europe, with particular reference to Poland and Slovakia). Téma: Tvorba spôsobu popisu kategórií nálezov súvisiacich s archeologickými nálezmi pozostatkov spájajúcich sa so sklárskou produkciou. Dohodnutá doba riešenia: 2001-2004, predĺženie do r. 2006. Vedúci projektu za IAE PAN: M. Dekówna. Vedúci projektu za AÚ SAV: D. Stašíková-Štukovská. Dosiahnuté výsledky: Dokončovanie rukopisu monografie s rokom vydania 2006, zhotovovanie kresieb, úpravy schém, jednotlivých kapitol, ako i riešenie otázok prekladu a spôsobu financovania vydania monografie na stretnutí autorského kolektívu vo Varšave a v Nitre.
 17. Transkarpatské tovarovo-peňažné vzťahy v 2. polovici 1. tisícročia po Kr. (Kraków). Transkarpatische Guts- und Geldbeziehungen in der 2. Hälfte d. 1. Jahrtausends nach Chr. Bilaterálny projekt AÚ SAV

a Institutu archeologii i etnologii Warszawa, 2006-2008. Koncept a časový harmonogram pracovných úloh pre jednotlivých spolupriateľov (za AÚ SAV: E. Kolníková, J. Beljak, J. Hunka, K. Pieta, J. Zábojník).

18. Mince z laténskeho výrobného a obchodného centra Némčice-Vícheměřice. Bilaterálny medzinárodný projekt na vyhodnotenie numizmatického materiálu z keltského výrobného centra Némčice-Vícheměřice (ČR). Projekt na roky 2005-2006. Za slovenskú stranu participuje E. Kolníková. Výstup - prednášky, publikácie odovzdané do tlače.
19. Die Goldplaquettes aus Bojná - Analyse, Restaurierung, Deutung. Medzinárodný bilaterálny projekt analýzy a vyhodnotenia nálezu z Bojnej (Archeologický ústav SAV Nitra, Universität Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften). Rokovania a pracovné stretnutia: Wien 27.-28. 9. a 7. 11. 2005. Výstup: výsledky metalografických a technických analýz nálezu.
20. Mikró Vouní: Subsistence and environment; projekt podporuje Institute of Aegean Prehistory, Philadelphia a Archaeological Museum of Komotini, 19 Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities (podiel AÚ SAV: Z. Miklíková). Pracovný pobyt v teréne a predbežné výsledky analýz.
21. Comparison of archaeobotanical data from Poland and Slovakia (2005-2007) V rámci dohody Scientific cooperation between the Polish AS and the Slovak AS: Polish-Slovak Joint Research Projects for years (2004-2005). Vedúci projektu: M. Hajnalová a M. Bieniek. Analýzy archeobotanického materiálu a prvé výstupy.
22. Early Agricultural Remnants and Technical Heritage (EARTH). The dynamics of non-industrial agriculture 8000 years of resilience and innovation. Sponzoruje European Science Foundation (ESF), dir. Patricia C. Anderson (Francúzsko), Michael Given (Škótsko). Účasť na projekte: M. Hajnalová.
23. Food economies at the Roman frontiers: a comparison of Central Europe and Jordan. Sponzoruje Andrew Mellon Foundation. American Center for Oriental Research in Amman (Jordan). Účasť na projekte: M. Hajnalová.

Organizácia a spoluorganizácia medzinárodných vedeckých podujatí

1. Kolokvium: „Germánska na kruhu točená keramika z mladšej doby rímskej“ - Bratislava 20. 12. 04. Kolokvium organizované v spolupráci: Archeologické múzeum SNM (V. Turčan) a Archeologický ústav SAV (K. Elschek a V. Varsík). Prezentovaný bol nálezový materiál z lokalít z juhozápadného Slovenska. Uskutočnila sa odborná diskusia s archeológmi zo Slovenska, Čiech a Rakúska.
2. Šiesta. konferencia „Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku“ - Košice, 2.-5. 5. 2005. Na úspešnej konferencii, organizovanej AÚ SAV spolu s partnerskými ústavmi z Brna a Prahy, sa zúčastnilo 40 bádateľov zo Slovenska a z ďalších piatich krajín (Austrália, ČR, Maďarsko, Poľsko, Rakúsko). Pracovisko bolo zastúpené 5 referátmi.
3. Zahraničné exkurzie študentov archeológie: Universität Wien (25. až 29. 5. 2005); Masarykova univerzita Brno (1. až 4. 6. 2005); exkurzia záujemcov o archeológiu z Upsaly, Švédsko (16. 7. 2005).
4. Konferencia „Ve službách archeologie“ - Přírodovědecké metody v archeologii - Brno, máj 2005. Hlavný organizátor: Moravské zemské museum Brno, spoluorganizátor: AÚ SAV Nitra (I. Cheben, I. Kuzma, M. Ruttkay).
5. Medzinárodná letná archeologická škola v rámci Kuwaiti-Slovak archaeological Mission: 1. až 31. august 2005, účasť piatich odborníkov z Kuvajtu.
6. Medzinárodná letná archeologická škola: 8. až 17. 8. 2005. V rámci projektu AÚ SAV Nitra (garant: M. Ruttkay) a Seminar für Vor- und Frühgeschichte Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main (garant: J. Henning) sa na Slovensku pre študentov archeológie realizovala výučba predmetu Archeologická terénna teória a prax. Zúčastnilo sa jej 25 študentov z univerzít Frankfurt am Main, Sofia, Brno a Nitra. Do prednáškovej činnosti sa zapojili ďalší pracovníci AÚ SAV.

7. XIX. medzinárodné sympóziu o dobe bronzovej v českých zemiach a na Slovensku - Tekovské múzeum Levice, 4.-7. 10. 2005. Hlavný organizátor: J. Bátora. Sympózia sa zúčastnilo takmer 50 špecialistov na dobu bronzovú zo 7 krajín (Slovensko, Česká republika, Maďarsko, Rakúsko, Nemecko, Slovensko a Poľsko) a odznelo vyše 30 referátov. Zo sympózia je plánované vydanie zborníka v roku 2006.
8. Kolokvium „Postmortálne praktiky - sekundárne zásahy do hrobov“ - Nitra, 21.-22. 11. 2005. Hlavný organizátor: J. Zábojník. Podujatia sa zúčastnilo vyše 40 vedeckých a odborných pracovníkov z rôznych inštitúcií a poslucháčov vysokých škôl zo Slovenska a Českej republiky. Celkove odznelo 8 referátov domácich autorov a 5 referátov zahraničných autorov. V diskusii vystúpilo cca 20 účastníkov. Prednesené príspevky a rozšírené abstrakty budú publikované v študijných zvestiach AÚ SAV.
9. 18. internationales Symposium „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum. Barbaren im mittleren Donauraum. Zum Wandel ihrer Identitäten“ - Mikulov, 5.-9. 12. 2005. Organizačná spoluúčasť; pracovníci AÚ SAV predniesli 5 referátov.

Členstvo v medzinárodných organizáciách a zahraničných redakčných radách

Pracovníci ústavu sú členmi mnohých medzinárodných vedeckých spoločností a únií, kde zastávajú početné významné funkcie:

Komitét Initiative Krems 2001; pracovná skupina pre leteckú archeológiu Českej a Slovenskej republiky; Komisia pre slovanskú archeológiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov (Warszawa, Poľsko); Arbeitskreis für genetische Siedlungsforschung in Mittel-europa (Univerzita Bonn, SRN); Medieval Settlement Research Group (Durham/University of Leicester, Anglicko); International Social Science Council (ISSC) pri UNESCO (Paris, Francúzsko); Permanent Committee Ruralia - Tervuren; Ruralia Committee (Belgicko); DAI, International Workgroup for Palaeoethnobotany; Paleopathology Association; Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Commission VIII: Paléolithique; Conseil Permanent UISPP pri UNESCO; Österreichisches Archäologisches Institut (Wien, Rakúsko); Rei Cretariae Romanae Fautores; Numizmatická komisia Rakúskej akadémie vied; Aerial Archaeology Research Group - Edinburgh; Bibliografická komisia RCRF, Polska akademia Umiejetnosci; Vedecká rada Archeologického ústavu AV ČR; North European Symposium of Archaeological Textiles (NESAT); Comité pour la siderurgie ancienne pri UNESCO; Národný komitét ICOMOS; Komitét (užší výkonný výbor) medzinárodnej organizácie CASTRUM BENE; Comité d'experts pour le Patrimoine archéologique v komisii pri Rade Európy podľa tzv. Malskej konvencie; zmiešaná slovensko-maďarskej Komisia historikov pri vládach SR a MR; Komisia pre slovanskú archeológiu pri Medzinárodnej únii slavistov; Academia Scientiarum et Artium Europaea (Európska akadémia vied a umení, Salzburg, Rakúsko); Slavistický komitét SR pri Medzinárodnej únii slavistov; Arbeitskreis für genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa (Bonn, SRN); Nordwestdeutscher Verband für Altertumskunde; Mittel- und Ostdeutscher Verband für Altertumforschung; Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit; Intern Etudes Indo-Européens et Thraces, Committee on the Study of Amber pri UISPP, Polskej Akademije Umjetności, European Association for the advancement of archaeology by experiment, International Council for Traditional Music.

Pracovníci ústavu sú tiež aktívne zastúpeni v redakčných radách vedeckých časopisov v zahraničí: Geochronometria. Journal on Methods and Applications of Absolute Chronology (Poľsko); Permanent Committee Ruralia - Tervuren, Ruralia Committee (Belgicko); Das Altertum (Berlin); Praehistoria (Univerzita Miskolc, Maďarsko); Aerial archaeology Research Group, Edinburgh; Prehistoire Européenne (Belgicko); Archaeologica Carpathica (Kraków, Poľsko); Rekonstrukce a experiment v archeologii (Hradec Králové, ČR); Prehistoria (oficiálne periodikum UISPP pri UNESCO, Brusel); Prilozi Instituta za arheologiju u Zagreba (Chorvátsko); Opuscula Archaeologica Zagreb (Chorvátsko); Prilozi Instituta za arheologiju u Zagreba (Chorvátsko); Archaeologica Historica (Brno, ČR); Ve službách archeologie (Brno, ČR); Památky archeologické (CR); Archaeological Prospection (Wien, Rakúsko).

Edičné a publikačné aktivity ústavu a jeho pracovníkov

Periodiká

Slovenská archeológia. Roč. 53, č. 1 (2005). - ISSN 1335-0102; rozsah 208 strán.

Slovenská archeológia. Roč. 53, č. 2 (2005). - ISSN 1335-0102; rozsah 208 strán.

Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV, č. 37 (2005). ISBN 80-88709-80-6, rozsah 196 strán.
 Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV, č. 38 (2005). ISBN 80-88709-84-9, rozsah 154 strán.
 Bibliografia slovenskej archeológie za roky 1997 a 1998 (zost. M. Jasečková), Nitra 2005. ISBN 80-88709-85-7, rozsah 120 strán.
 Informátor Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV. Roč. 16, č. 1 (2005), rozsah 18 strán.
 Informátor Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV. Roč. 16, č. 2 (2005), rozsah 26 strán.
 Východoslovenský pravek. roč. 7 (2005).

Monografie a zborníky

- L. Kaminská: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej. APS 8. Nitra 2005. ISBN 80-88-709-74-1, rozsah 148 strán.
- V. Furmánek/R. Kujovský: Slovacchia - crocevia delle civiltà Europee. Firenze 2005. ISBN 80-88709-81-4, rozsah 150 strán.
- Dávne dejiny Nitry a okolia (zost. M. Ruttkay). Nitra 2005. ISBN 80-88709-79-2, rozsah 176 strán.
- Sprievodca náučným chodníkom Klišské Hradište - Vrchhora - Michalov Vrch (zost. Z. Borzová). Nitra 2005. ISBN 80-88709-86-5, rozsah 20 strán.
- Ve službách archeologie VI (zost. V. Hašek/R. Nekuda/M. Ruttkay). Sborník věnovaný 70. narozeninám PhDr. Dariny Bialekové, CSc. a 60. narozeninám Prof. PhDr. Josefa Ungra, CSc. Brno 2005. ISBN 80-7275-060-7, rozsah 570 strán (vydané v spolupráci: Archeologický ústav SAV v Nitre a Múzejní a vlastivědná společnost v Brně).
- Neolit a eneolit našich krajín - 2004 (eds. I. Cheben/I. Kuzma). Zborník referátov z 23. konferencie o neolite a eneolite našich krajín v Skalici. ASM - Communicationes 8. Nitra 2005. ISBN 80-88709-83-0, rozsah 392 strán.
- Ján Lichardus 1939-2004 (zost. G. Nevizánsky/O. Ožďáni). Nitra 2005. ISBN 80-88709-77-6, rozsah 108 strán.
- Ján Dekan - život a dielo (zost. O. Ožďáni). Nitra 2005. ISBN 80-88709-87-3, rozsah 84 strán.

Pracovníci ústavu zverejnili v domácich i zahraničných monografiách, časopisoch a zborníkoch 194 štúdií. Predchádzajúca publikačná činnosť sa odzrkadlila v 1163 citáciách za rok 2004.

Najdôležitejšie terénne výskumy a prieskumy

Pracovníci ústavu realizovali 148 archeologických výskumov a prieskumov. Okrem toho AÚ koordinoval prevažnú časť archeologických výskumov na Slovensku, realizovaných inými inštitúciami (múzeá, univerzity, pamiatkové inštitúcie). K najvýznamnejším terénnym akciám patrili:

- Borovce, okr. Piešťany - pohrebisko, včasný stredovek;
- Bojná, okr. Topoľčany - sídlisko, hradisko, obdobie sťahovania národov, včasný stredovek;
- Brezno, okr. Brezno - stredoveké mestské jadro;
- Hurbanovo, okr. Komárno - sídlisko, železovská kultúra;
- Iža, okr. Komárno - komplex stavieb, doba rímska;
- Levice, okr. Levice - birituálne pohrebisko, doba laténska;
- Liptovská Sielnica-Liptovská Mara, okr. Liptovský Mikuláš - komplex sídlisk z prelomu letopočtu;
- Majcichov, okr. Trnava - hradisko, včasný stredovek;
- Nitra-Chrenová - zaniknutá stredoveká osada;
- Nitra-Martinský vrch - revízny výskum veľkomoravskej sakrálnej stavby;
- Nitra-Mostná ulica - polykultúrne sídlisko;
- Nitra-Svätoplukovo námestie - polykultúrne sídlisko a pohrebisko zo staršej doby bronzovej;
- Nižná Myšľa, okr. Košice-okolie - sídlisko a pohrebisko, otomanská kultúra;
- Púchov, okr. Púchov - pohrebisko, stredovek;
- Rybník, okr. Levice - opevnená osada, staršia doba bronzová;
- Štitáre, okr. Nitra - hradisko, doba bronzová, doba železná;
- Teplica nad Váhom, okr. Žilina - zaniknutá stredoveká dedina;
- Tesárske Mlyňany, okr. Zlaté Moravce - pohrebisko, obdobie sťahovania národov;
- Varín, okr. Žilina - žiarové pohrebisko, lužická kultúra.

Členstvo v redakčných radách domácich časopisov a zborníkov

Pracovníci AÚ SAV boli v roku 2005 členmi redakčných rád týchto domácich časopisov a publikácií: Anodos; Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku (AVANS); Daphne - časopis pre aplikovanú

ekológiu; Historica Carpatica; Historický zborník MS; Informátor SAS; Kultúrno-spoločenský mesačník Nitra; Literárny týždenník; Pamiatky a múzeá; Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov; Slovenská archeológia; Slovenská numizmatika; Slovenský kras; Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia; Študijné zvesti AÚ SAV; Všeobecná encyklopédia Slovenska - Beliana; Východoslovenský pravek; Zborník Gemer-Malohont; Zborník SNM - Archeológia.

Vedecká výchova a pedagogická činnosť

Archeologický ústav SAV je školiacim pracoviskom doktorandov v odbore archeológia. Vychováva tak interných, ako aj externých vedeckých pracovníkov. V dennej forme študovalo jedenásť doktorandov a v externej šesťnásť, z toho traja noví.

Pracovníci Archeologického ústavu sa aktívne zapájali do vyučovacieho procesu na domácich a zahraničných vysokých školách, podieľali sa na oponovaní diplomových prác a na školení študentov počas archeologických výskumov. Pracovníci ústavu mali na slovenských vysokých školách 460 hodín prednášok a 238 hodín seminárov, na zahraničných vysokých školách to bolo 44 hodín prednášok. Vyučovalo sa jednak na domácich univerzitách: FF UK Bratislava, TFU Košice, UKF Nitra, KU Ružomberok, TU Trnava, UCM Trnava, jednak na univerzitách v zahraničí: FU Berlín, FF MU Brno, FSCHU Jena, IA UJ Kraków, Univerzita Leuven, UR Rzesów, UNK Toruń, Univ. Wien.

Významným fenoménom spolupráce medzi ústavom a vysokými školami je existencia a fungovanie spoločného pracoviska medzi Archeologickým ústavom SAV v Nitre, Katedrou archeológie a Katedrou histórie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Pracovníci spomenutých inštitúcií spolupracovali vo vzájomnej vedeckovýskumnej, metodickej a organizačnej prepojenosti a podieľali sa na pedagogickej činnosti. Študenti využívajú knižnicu ústavu a jeho dokumentačné bázy.

Spolupráca s inými domácimi výskumnými inštitúciami a s hospodárskou sférou pri riešení výskumných úloh pre potreby praxe

Spoločenská prospešnosť ústavu a jeho renomé v rámci slovenskej i svetovej vedy sa odráža v nespočetnom množstve materiálov, expertíz, posudkov a stanovísk vyžiadaných z Archeologického ústavu. Dôležitú expertíznu úlohu plní komisia pre prípravu nového zákona o kultúrnych pamiatkach (spolupráca s MK SR a Pamiatkovým ústavom). AÚ SAV úzko spolupracuje so štátnou správou a miestnou samosprávou.

Vedeckovýskumné zameranie pracoviska si vyžaduje neustálu spoluprácu s mnohými inštitúciami. V r. 2005 vypracovali pracovníci ústavu 1480 expertíz pre projektové inžinierske organizácie, komunálne inštitúcie a orgány štátnej správy v rámci procesu územného a stavebného konania. Dôležitou súčasťou spolupráce je realizácia celého radu záchranných výskumov pre väčších i menších investorov.

Vedecko-popularizačná činnosť

Vedecká popularizácia je neoddeliteľnou súčasťou činnosti Archeologického ústavu SAV. Výsledky terénnych výskumov, ale aj teoretického bádania sú pravidelne prezentované verejnosti prostredníctvom veľkého počtu populárnych článkov v tlači, rozhovorov v rozhlase a v televízii, resp. vo vedecko-populárnych dokumentárnych filmoch.

Významný je aj podiel AÚ SAV na budovaní a prevádzkovaní ojedinelých a unikátnych archeologicko-historických expozícií vo voľnej prírode, spravidla spojených aj s experimentálnou archeológiou (Ducové, Iža-Leányvár, Kyjatice, Liptovská Mara, Nitrianska Blatnica, Radzovce, Slovenská Lupča). Dôležitou formou práce ústavu je aj prezentácia unikátnych nálezov na domácich i zahraničných výstavách i expozíciách.

Pre širokú verejnosť sa zrealizovalo 28 prednášok; v tlači bolo zverejnených 42 príspevkov; v rozhlase a televízii bolo odvysielaných 44 relácií.

Z najvýznamnejších výstavných podujatí treba spomenúť:

- „Slovacchia - Crocevia delle civiltà Europee“, 24. 9. 2005 až 15. 1. 2006, Firenze (Taliansko). Výstava, uskutočnená za podpory MZV a MK SR v Talianskom národnom archeologickom múzeu vo Florencii pri príležitosti dní Slovenska v Toskánsku, oboznámila širokú taliansku verejnosť s pravekou históriou Slovenska.

- Výstava „Výsledky archeologického výskumu opevnenej osady zo staršej doby bronzovej v Rybníku“ bola realizovaná pri príležitosti 930. výročia prvej písomnej zmienky o obci Rybník. Výstavu si prezreli aj účastníci medzinárodného XIX. sympózia o staršej dobe bronzovej v Leviciach.
- Mostná ulica v stredoveku a novoveku, výstavka v Ponitrianskom múzeu v Nitre.
- Laterārius. Dejiny tehliarstva na Slovensku. AM SNM Bratislava, 8. 12. 2005 až 2006. Dokumentácia a analýza tehál, ich inštalácia, príprava expozičných textov, katalógu a sprievodcu expozíciou.
- Poklady mincí z Pezinka a okolia“. Mestské múzeum, Pezinok.
- Výstava „Výskum a dejiny mesta Rožňava“ v priestore OD Tesco Rožňava (trvalá).
- „Výstava z nálezov v Nižnej Myšli“. Dom techniky, Košice.
V auguste organizoval AÚ SAV Deň otvorených dverí v rámci Dňa Nitranov. Uskutočnil sa odkryv kostola na Martinskom vrchu, úspešná prezentácia výsledkov odkryvu (više 700 návštevníkov), viacero panelových výstav a konferencia pre širšiu verejnosť o poznatkoch z dávnoveku Nitry.
- Výsledky archeologického výskumu Nitra-Šindolka. Priestory firmy ARAVER Nitra.
- „Jaskyne severného Spiša“. Podtatranské múzeum v Poprade, 2. 12. 2005 až 24. 2. 2006. Spoluautor scenára výstavy (spolu s P. Rothom) venovanej pamiatke PhDr. J. Bárta, CSc. Využitie najnovších speleoarcheologických objavov zo Spiša (z terénnych aktivít AÚ SAV - Spišská Nová Ves) a ich prezentácia verejnosti formou trojrozmerného materiálu.
- Náučno-informačné centrum v areáli jaskyne Domica, kataster obce Kečovo. Autor archeologickej časti novovybudovanej expozície vo vstupnej hale Domice. Inštalovanie archeologických nálezov z Domice (paleolit, neolit), sprievodné texty.

Organizácia a usporiadanie domácich vedeckých podujatí

Seminár o výsledkoch prvej výskumnej sezóny kuvajtsko-slovenskej archeologickej expedície na ostrov Failaka - Nitra, Archeologický ústav SAV, 1. 3. 2005.

Spoluorganizácia Zjazdu Slovenskej archeologickej spoločnosti - Kováčová, 19.-20. 4. 2005.

Letná škola pre kuvajtských kolegov na archeologickom výskume v Liptovskej Mare: 1. až 31. 8. 2005.

Seminár „Historický a numizmatický význam nálezov mincí na Slovensku“ - Bratislava, 8. 12. 2005.

Na podujatí odznelo 10 referátov, ktoré si vypočulo 30 účastníkov.

Nitra a jej okolie vo svetle najnovších archeologických nálezov, seminár organizovaný v spolupráci s NSK Nitra, Mestom Nitra a Ponitrianskym múzeom v Nitre, 2. 7. 2005 (13 referátov).

Spoluorganizácia 14. stretnutia východoslovenských archeológov na podujatí za SAS - Hanušovce nad Topľou.

Činnosť dokumentačného a knižnično-informačného útvaru

Dokumentačné oddelenie AÚ SAV v Nitre spravuje všetky nálezové fondy získané terénnym výskumom, ako aj všetky dokumentačné informácie (výskumné správy a mapové podklady, negatívy predmetov, terénu a diapozitívov) a dva depozitáre - vedecké pomocné sklady v Malých Vozokanoch a jeden príručný sklad v Nitre, slúžiace na uskladnenie keramických zvyškov a nádob, zvieracích a ľudských kostí a drobných predmetov. Z depozitárov AÚ SAV bol v roku 2005 zapožičiavaný materiál na výstavy pre múzeá, AÚ SAV a iné inštitúcie.

Veľká časť práce v dokumentácii bola venovaná externým záujmom (výstavy v múzeách, študentské diplomové alebo ročníkové práce, príprava publikácií pri príležitosti vzniku, resp. prvej zmienky o obci a pod.).

Do dokumentácie bolo prijatých 1891 negatívov terénu, 304 negatívov predmetov a 228 diapozitívov. Prírastok výskumných správ v roku 2005 bol 318 jednotiek. Stav katalógu je 15 815. Súčasťou dokumentačného oddelenia je aj terénna dokumentácia - geodetické zameranie nálezísk a ich následné vyhodnotenie v tvare geodetického plánu či priestorového modelu.

Knižničný fond zaznamenal počas roku 2005 prírastok 971 monografií a časopisov vhodnote 1285510,-Sk. Celkový knižničný fond tvorí 64 139 titulov a separáty v počte 6120 kusov. Počet dochádzajúcich periódík je 366 časopisov a zborníkov, z toho 344 zahraničných. Väčšina publikácií aj zo zahraničia sa získava na báze vzájomnej výmeny.

Iné významné udalosti a aktivity

Uskutočnili sa terénne archeologické výskumy pre vedecké účely v spolupráci so zahraničnými partnermi: Römisch-Germanische Kommission DAI, Frankfurt am Main/SRN - výšinné opevnené sídlis-

ko zo staršej doby bronzovej v Rybníku; Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main/SRN - veľkomoravské hradisko v Majcichove.

V terénnom prieskume boli v popredí akcie na hradisku v Bojnej, spojené s menšími zisťovacími sondami, ako aj identifikácia ďalších súvekých opevnených lokalít v pohorí Považský Inovec.

- Václav Furmánek dostal za dlhoročnú pomoc a spoluprácu Pamätný list Novohradského múzea a galérie Lučenec;
- Alexander Ruttkay sa stal Čestným občanom mesta Piešťany a obcí Ducové a Nitrianska Blatnica.

Na pracovisku pôsobí Spoločnosť Antona Točíka na podporu zverejňovania výsledkov archeologického, historického a numizmatického výskumu.

Prof. PhDr. *Václav Furmánek*, DrSc.
zástupca riaditeľa AÚ SAV v Nitre

SKRATKY

Skratky časopisov, periodík a sérií sú uvádzané podľa pravidiel skracovania v slovenskom jazyku a v zmysle publikácie Pokyny na úpravu rukopisov (Archeologický ústav SAV, Nitra 1999), resp. podľa Abkürzungsverzeichnis für Zeitschriften. Ausgabe 1993 (Ber. RGK 73, 1992, 477-540).

- Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
 Acta Arch. Carpathica = Acta Archaeologica Carpathica. Kraków
 Alba Regia = Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. Székesfehérvár
 Alt-Thüringen = Alt-Thüringen. Jahresschrift des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens. Weimar
 Anthropologie = Anthropologie. Brno - Praha
 Arbeits- u. Forschber. Sächs. Bodendenkmalpfl. Beitr. Ur- u. Frühgesch. = Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte. Berlin - Dresden - Leipzig
 Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata. Budapest
 Arch. Hist. = Archaeologia historica. Brno
 Arch. Hungarica = Archaeologia Hungarica. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici. Budapest
 Arch. Jahr Bayern = Das Archäologische Jahr in Bayern. Stuttgart
 Arch. Polona = Archaeologia Polona. Wrocław - Warszawa - Kraków
 Arch. Polski = Archeologia Polski. Warszawa - Wrocław
 Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha
 Arch. Slovaca Catalogi = Archaeologica Slovaca Catalogi. Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slavacae. Bratislava - Nitra
 Arch. Slovaca Fontes = Archaeologica Slovaca Fontes. Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slavacae. Bratislava - Nitra
 Arch. Slovaca Monogr. = Archaeologica Slovaca Monographiae. Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slavacae. Bratislava - Nitra
 Arch. Střední Čechy = Archeologie ve středních Čechách. Praha
 Arch. Stud. Mat. = Archeologické studijní materiály. Praha
 Arch. Technica = Archeologia Technica. Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami. Brno
 Arch. Výzkumy Jižní Čechy = Archeologické výzkumy v jižních Čechách. České Budějovice
 Arch. Výzkumy Severní Čechy = Archeologické výzkumy v severních Čechách. Teplice
 Archeolohija (Kyjiv) = Archeolohija. Kyjiv
 Arrabona = Arrabona. A Győri Xantus János Múzeum Évkönyve. Győr
 Ausgr. u. Funde = Ausgrabungen und Funde. Nachrichtenblatt für Vor- und Frühgeschichte. Berlin
 AVANS = AVANS. Archeologické výzkumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
 Balcanoslavica = Balcanoslavica. Prilep - Beograd
 Castrum Novum = Castrum Novum. Zborník Okresného múzea. Nové Zámky
 Castrum Pragense = Castrum Pragense. Publikační řada Archeologického ústavu AV ČR v Praze, věnovaná starším dějinám Pražského hradu. Praha
 Catalogi Arch. Bratislava = Catalogi Archaeologicae. Bratislava
 Commun. Arch. Hungariae = Communicationes Archaeologicae Hungariae. Budapest
 Cumania = Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve. Kecskemét
 Čas. Moravského Mus. Vědy Spol. = Časopis Moravského musea. Vědy společenské. Brno
 Čas. MSS = Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Martin
 Čas. Národ. Mus. = Časopis Národního musea. Praha
 Čas. Vlast. Spolku Mus. Olomouc = Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci. Olomouc
 Fontes Arch. Moraviae = Fontes Archaeologiae Moraviae. Brno
 Fontes Arch. Pragenses = Fontes Archaeologici Pragenses. Praha
 Fundber. Österreich = Fundberichte aus Österreich. Wien
 Geoarchaeology = Geoarchaeology. An International Journal. New York
 Germania = Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main
 Herman Ottó Múz. Évk. = A Herrmann Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc
 Heves Megyei Rég. Közl. = Heves megyei régészeti közlemények. Eger
 Internat. Arch. Espelkamp = Internationale Archäologie. Espelkamp
 Jahresschr. Halle = Jahresschrift Halle. Halle
 Jižní Morava = Jižní Morava. Vlastivědný sborník. Mikulov
 Krystalinikum = Krystalinikum. Ročenka odborných příspěvků z oblasti geologie, mineralogie a petrografie. Moravské zemské muzeum. Brno
 Mediaev. Arch. Bohemica. Pam. Arch. Suppl. Praha = Mediaevalia Archaeologica Bohemica. Památky archeologické. Supplementum. Praha
 Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. = Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien
 Mon. Avarorum Arch. = Monumenta Avarorum Archaeologica. Budapest
 Móra Ferenc Múz. Évk. Monogr. Arch. = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Monographiae Archaeologiae. Szeged
 Nachr. Niedersachsen Urgesch. = Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte. Hannover - Hildesheim
 Nachrbl. Dt. Vorzeit = Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit. Leipzig
 Obzor Praehist. = Obzor praehistorický. Orgán Společnosti československých prehistoriků. Praha
 Offa = Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. Kiel - Neumünster
 Palaeohistoria = Palaeohistoria. Acta et Communicationes Instituti Bio-Archaeologici Universitatis Groninganae. Bussum
 Pam. Arch. = Památky archeologické. Praha

- Pam. Arch. (N. S.) = Památky archeologické. Nová serie. Praha
 Pam. Arch. Suppl. = Památky archeologické. Supplementum. Praha
 PBF = Prähistorische Bronzefunde. München - Stuttgart
 Pontica = Studii și materiale de Istorie, arheologie și muzeografie. Constanța
 Praehist. Zeitschr. = Praehistorische Zeitschrift. Leipzig - Berlin
 Praehistorica = Praehistorica. Acta Instituti Praehistorici Universitatis Carolinae Pragensis. Praha
 Pravěk = Pravěk. Ústřední list pro praehistorii a anthropologii zemí českých. Uherské Hradiště - Kojetín - Brno - Praha
 Pravěk (N. Ř.) = Pravěk. Nová řada. Sborník příspěvků moravských a slezských archeologů. Brno
 Pravěk Východní Moravy = Pravěk východní Moravy. Sborník pro pravěk a časnou dobu historickou v Gottwaldovském kraji. Gottwaldov - Brno
 Prähist. Zeitschr. = Prähistorische Zeitschrift. Leipzig - Berlin
 Přehled Výzkumů = Přehled výzkumů AÚ ČSAV. Brno
 REA = Rekonstrukce a experiment v archeologii. Časopis Společnosti experimentální archeologie. Všeňstary
 Savaria - Pars Arch. = Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értésítője - Pars archaeologica. Szombathely
 Sbor. AÚ ČSAV = Sborník. Archeologický ústav ČSAV. Brno
 Sbor. Čsl. Společ. Arch. = Sborník Československé společnosti archeologické při ČSAV. Brno
 Sbor. Národ. Muz. Praha. Hist. = Sborník Národního muzea v Praze. Historie. Praha
 Sbor. Prací Fil. Fak. Brno = Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské University. Brno
 Slavia Ant. = Slavia Antiqua. Rocznik poświęcony starożytnościom Słowiańskim. Warszawa - Poznań
 Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
 Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno = Monografická ediční řada Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně. Brno
 Spraw. Arch. = Sprawozdania archeologiczne. Wrocław
 Stud. Arch. Awaren = Studien zur Archäologie der Awaren. Wien - Innsbruck
 Stud. Arch. Budapest = Studia Archaeologica. Budapest
 Stud. Arch. et Mediev. Bratislava = Studia archaeologica et medievalia. Bratislava
 Stud. AÚ Brno = Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně. Praha. Studie Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně. Brno
 Stud. Muz. Kroměříž = Studie Muzea Kroměřížska. Gottwaldov - Kroměříž
 Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied. Nitra
 Universitätsforsch. Prähist. Arch. Bonn = Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Bonn
 Unsere Heimat = Unsere Heimat. Zeitschrift des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich und Wien. Wien
 Veröff. Landesmus. Vorgesch. Halle = Veröffentlichungen des Landesmuseum für Vorgeschichte Halle. Halle/Saale - Berlin
 Veröff. Mus. Ur- u. Frühgesch. Potsdam = Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam. Potsdam
 Vsl. Pravek. Special Issue = Východoslovenský pravek. Špeciálne vydanie. Nitra - Košice
 Zalai Múz. = Zalai Múzeum. Közlemények Zala megye múzeumaiból. Zalaegerszeg
 Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava
 Zeitschr. Mährischen Landesmus. (N. F.) = Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums Brünn. Neue Folge. Brno
 Zeitschr. Schweizer. Arch. u. Kunstgesch. = Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte. Basel
 Zprav. Kraj. Mus. Východní Čechy = Zpravodaj Krajského musea pro východní Čechy v Hradci Králové. Hradec Králové
 Zprávy Stát. Arch. Ústavu Praha = Zprávy Státního archeologického ústavu v Praze. Praha

ZOZNAM PUBLIKÁCIÍ ZARADENÝCH VO VÝMENNOM FONDĚ ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV

Actes du XII Congres U. I. S. P. P. 1. zv.	€ 20.-	Bibliografia slovenskej archeológie za rok	
Actes du XII Congres U. I. S. P. P. 2. zv.	€ 20.-	1989 a 1990. Mačalová, H.	€ 3.-
Actes du XII Congres U. I. S. P. P. 3. zv.	€ 18.-	Bibliografia slovenskej archeológie za rok	
Actes du XII Congres U. I. S. P. P. 4. zv.	€ 15.-	1991 a 1992. Jasečková, M.	€ 4.-
Archaeologia Historica 10/1985.	€ 8.-	Bibliografia slovenskej archeológie za rok	
Archaeologia Historica 13/1988.	€ 9.-	1993 a 1994. Jasečková, M.	€ 4.-
Archaeologia Historica 22/1997.	€ 25.-	Bibliografia slovenskej archeológie za rok	
Archaeologia Historica 24/1999.	€ 28.-	1995 a 1996. Jasečková, M.	€ 4.-
Archaeologia Historica 27/2002.	€ 30.-	Bibliografia slovenskej archeológie za rok	
Archeológia a ropa. Záchranné archeologické		1997 a 1998. Jasečková, M.	€ 4.-
výskumy na trase výstavby preložky		Central Europe in 8th-10th Centuries	
ropovodu.	€ 11.-	(Mitteleuropa im 8.-10. Jhd.)	€ 25.-
Archeológia - História - Geografia (Archeológia)	€ 3.-	Colloque International l'Aurignacien	
Archeológia - História - Geografia (Geografia)	€ 3.-	et le Gravettien /perigordien/ dans leur	
Archeológia - História - Geografia (História)	€ 3.-	Cadre Ecologique.	€ 13.-
Archeologická topografia Bratislavy.	€ 13.-	Complex of upper palaeolithic sites near	
Archeologická topografia Košíc.	€ 13.-	Moravany. Vol. II.	€ 13.-
Archeologické nálezy v zbierkach Mestského		Complex of upper palaeolithic sites near	
múzea v Zlatých Moravciach.		Moravany. Vol. III.	€ 15.-
Ruttkayová, J. - Ruttkay, M.	€ 6.-	Der sonderbare Baron. Dvořák, P.	€ 13.-
Archeologické pamiatky a súčasnosť.	€ 3.-	Die Ergebnisse der arch. Ausgrab. beim	
Archeologičeskije vesti.	€ 6.-	Aufbau des Kraftwerksystems	
AVANS v roku 1974.	€ 3.-	Gabčíkovo-Nagymaros.	€ 7.-
AVANS v roku 1975.	€ 4.-	Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit.	
AVANS v roku 1976.	€ 5.-	Novotný, B.	€ 1.-
AVANS v roku 1977.	€ 5.-	Európa okolo roku 1000.	€ 25.-
AVANS v roku 1978.	€ 3.-	Europas mitte 1000.	€ 67.-
AVANS v roku 1979.	€ 3.-	Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel-	
AVANS v roku 1988.	€ 10.-	und Osteuropa.	€ 65.-
AVANS v roku 1989.	€ 10.-	Gerulata I.	€ 20.-
AVANS v roku 1990.	€ 10.-	Graphische Auswertung osteometrischer Werte	
AVANS v roku 1991.	€ 13.-	in der historischen Osteologie. Sep.	
AVANS v roku 1992.	€ 12.-	ŠZ 12/1964. Rajtová, V.	€ 3.-
AVANS v roku 1993.	€ 13.-	Hallstatt a Býčí skála. Průvodce výstavou.	€ 2.-
AVANS v roku 1994.	€ 14.-	História skla 2001. Zborník referátov	€ 10.-
AVANS v roku 1995.	€ 15.-	Importants Sites Slaves en Slovaquie.	€ 3.-
AVANS v roku 1996.	€ 15.-	Interaktionen der mitteleuropaischen Slawen	
AVANS v roku 1997.	€ 18.-	und anderen Ethniken in 6.-10. Jh.	€ 12.-
AVANS v roku 1998.	€ 18.-	IX. meždunarodnyj sjezd slavistov.	
AVANS v roku 1999.	€ 19.-	Kijev 7. 9.-13. 9. 1983.	€ 1.-
AVANS v roku 2000.	€ 20.-	Kelemantia Brigetio. (ang.)	€ 10.-
AVANS v roku 2001.	€ 32.-	Kelemantia Brigetio. (nem.)	€ 10.-
AVANS v roku 2002.	€ 22.-	Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches	
AVANS v roku 2003.	€ 25.-	Zentrum der Nordslowakei. Pieta, K.	€ 13.-
AVANS - register za roky 1984-1993.	€ 25.-	Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum	
AVANS v roku 2004.	€ 27.-	severného Slovenska. Pieta, K.0	€ 13.-
Bajč-Vlkanovo. Sep. ŠZ 12/1964. Točík, A.	€ 1.-	Mstěnice - zaniklá středověká ves 1. Nekuda, V.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1980.		Najstaršie roľnícke osady na Slovensku.	
Melicher, J.	€ 2.-	Novotný, B.	€ 1.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1981.		Numizmatika v Československu.	€ 3.-
Melicher, J.	€ 2.-	Orientačná príručka európskych mincí 16.-20. stor.	
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1986.		II. časť - Poľsko 1506-1864. Hunka, J.	€ 11.-
Melicher, J.	€ 2.-	Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie).	
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1987.		Vyhodnotenie. Hanuliak, M.-Rejholcová, M.	€ 23.-
Melicher, J.	€ 1.-	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca	
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1988.		5. až 13. stor. I. zv., 1. a 2. časť. Západosl. kraj.	€ 20.-
Melicher, J. - Mačalová, H.	€ 2.-	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca	

5. až 13. stor. II. časť. Stredoslovenský kraj.	€ 10.-	Slovenská numizmatika X.	€ 3.-
Rapports du III ^e Congres International		Slovenská numizmatika XI.	€ 5.-
d'Archeologie Slave 1. sept. 1975.	€ 8.-	Slovenská numizmatika XV.	€ 8.-
Rapports du III ^e Congres International		Slovenská numizmatika XVI.	€ 8.-
d'Archeologie Slave 2. sept. 1975.	€ 3.-	Stredné Slovensko 2. Šoka, M.	€ 2.-
Referáty o pracovných výsledkoch		Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III.-IV.	€ 18.-
čas. archeologie za rok 1958, časť II.	€ 1.-	Studia Historica Slovaca XVI.	€ 3.-
Slovacchia. Crocevia delle civiltà 'Europee 2005	€ 25.-	Studia Historica Slovaca XVII.	€ 4.-
Slovacchia. Katalóg výstavy	€ 25.-	Studie muzea Kroměřížska 88.	€ 5.-
Slovenská archeológia 1961/1-2	€ 13.-	Svätopluk 894-1994. Materiály z konferencie.	€ 23.-
Slovenská archeológia 1962/1	€ 7.-	Šebastovce I. Gräberfeld aus der Zeit des	
Slovenská archeológia 1962/2	€ 7.-	awarischen Reiches. Katalog.	
Slovenská archeológia 1966/1	€ 7.-	Budinský-Krička, V.-Točík, A.	€ 13.-
Slovenská archeológia 1968/2	€ 7.-	Stanislav Šiška 1935-2001.	€ 5.-
Slovenská archeológia 1971/1	€ 9.-	Šperk a súčasti odevu. Terminológia I.	€ 6.-
Slovenská archeológia 1972/1	€ 9.-	Šperk a súčasti odevu. Terminológia III.	€ 11.-
Slovenská archeológia 1976/1	€ 9.-	Študijné zvesti 7/1961	€ 3.-
Slovenská archeológia 1983/1	€ 9.-	Študijné zvesti 8/1962	€ 3.-
Slovenská archeológia 1984/1	€ 9.-	Študijné zvesti 10/1962	€ 3.-
Slovenská archeológia 1984/2	€ 9.-	Študijné zvesti 12/1964	€ 3.-
Slovenská archeológia 1985/1	€ 9.-	Študijné zvesti 13/1964	€ 2.-
Slovenská archeológia 1985/2	€ 9.-	Študijné zvesti 14/1964	€ 2.-
Slovenská archeológia 1986/1	€ 9.-	Študijné zvesti 15/1965	€ 3.-
Slovenská archeológia 1986/2	€ 9.-	Študijné zvesti 16/1968	€ 5.-
Slovenská archeológia 1987/1	€ 9.-	Študijné zvesti 17/1969	€ 5.-
Slovenská archeológia 1987/2	€ 9.-	Študijné zvesti 18/1970	€ 9.-
Slovenská archeológia 1988/1	€ 10.-	Študijné zvesti 19/1981	€ 7.-
Slovenská archeológia 1988/2	€ 10.-	Študijné zvesti 21/1985	€ 8.-
Slovenská archeológia 1989/1	€ 10.-	Študijné zvesti 23/1987	€ 9.-
Slovenská archeológia 1989/2	€ 10.-	Študijné zvesti 24/1988	€ 6.-
Slovenská archeológia 1990/1	€ 10.-	Študijné zvesti 25/1988	€ 5.-
Slovenská archeológia 1990/2	€ 10.-	Študijné zvesti 26/1990	€ 18.-
Slovenská archeológia 1992/1	€ 15.-	Študijné zvesti 27/1991	€ 15.-
Slovenská archeológia 1992/2	€ 15.-	Študijné zvesti 28/1992	€ 20.-
Slovenská archeológia 1993/1	€ 15.-	Študijné zvesti 29/1993	€ 18.-
Slovenská archeológia 1993/2	€ 15.-	Študijné zvesti 30/1994	€ 15.-
Slovenská archeológia 1994/1	€ 15.-	Študijné zvesti 31/1995	€ 20.-
Slovenská archeológia 1994/2	€ 15.-	Študijné zvesti 32/1996	€ 21.-
Slovenská archeológia 1995/1	€ 16.-	Študijné zvesti 33/1999	€ 20.-
Slovenská archeológia 1995/2	€ 16.-	Študijné zvesti 34/2002	€ 23.-
Slovenská archeológia 1996/1	€ 17.-	Študijné zvesti 35/2002	€ 25.-
Slovenská archeológia 1996/2	€ 17.-	Študijné zvesti 36/2004	€ 30.-
Slovenská archeológia 1996/2 (Neviazaná)	€ 12.-	Študijné zvesti 37/2005	€ 20.-
Slovenská archeológia 1997/1	€ 18.-	Študijné zvesti 38/2005	€ 20.-
Slovenská archeológia 1997/2	€ 18.-	Terra sigillata in Mähren. Droberjar, E.	€ 13.-
Slovenská archeológia 1998/1	€ 20.-	Točík Anton 1918 - 1994. Biografia, bibliografia.	€ 5.-
Slovenská archeológia 1998/2	€ 20.-	Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung	
Slovenská archeológia 1999/1	€ 20.-	der Ostslowakei in Bezug	
Slovenská archeológia 1999/2	€ 20.-	zu den Nachbargebieten.	€ 10.-
Slovenská archeológia 2000/1	€ 22.-	Ve službách archeologie IV.	€ 25.-
Slovenská archeológia 2000/2	€ 22.-	Ve službách archeologie V.	€ 25.-
Slovenská archeológia 2001/1-2	€ 44.-	Velikaja Moravia. Sokrovišča prošlo	
Slovenská archeológia 2002/1	€ 22.-	Čechov i Slovakov. Katalog - Kiev.	€ 1.-
Slovenská archeológia 2002/2	€ 22.-	Východoslovenský pravek - Special Issue.	€ 28.-
Slovenská archeológia 2003/1	€ 22.-	Východoslovenský pravek I.	€ 7.-
Slovenská archeológia 2003/2	€ 22.-	Východoslovenský pravek II.	€ 7.-
Slovenská archeológia 2004/1	€ 22.-	Východoslovenský pravek IV.	€ 12.-
Slovenská archeológia 2004/2	€ 22.-	Východoslovenský pravek V.	€ 13.-
Slovenská archeológia 2005/1	€ 22.-	Východoslovenský pravek VI.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2005/2	€ 22.-	Východoslovenský pravek VII.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2006/1	€ 22.-	Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby	
Slovenská numizmatika VII.	€ 3.-	bronzovej na Slovensku (2300-800).	
Slovenská numizmatika VIII.	€ 3.-	Furmánek, V.	€ 19.-

ZOZNAM PUBLIKÁCIÍ ZARADENÝCH VO VÝMENNOM FONDĚ ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV

Actes du XII Congres U. I. S. P. P. 1. zv.	€ 20.-	Bibliografia slovenskej archeológie za rok	
Actes du XII Congres U. I. S. P. P. 2. zv.	€ 20.-	1989 a 1990. Mačalová, H.	€ 3.-
Actes du XII Congres U. I. S. P. P. 3. zv.	€ 18.-	Bibliografia slovenskej archeológie za rok	
Actes du XII Congres U. I. S. P. P. 4. zv.	€ 15.-	1991 a 1992. Jasečková, M.	€ 4.-
Archaeologia Historica 10/1985.	€ 8.-	Bibliografia slovenskej archeológie za rok	
Archaeologia Historica 13/1988.	€ 9.-	1993 a 1994. Jasečková, M.	€ 4.-
Archaeologia Historica 22/1997.	€ 25.-	Bibliografia slovenskej archeológie za rok	
Archaeologia Historica 24/1999.	€ 28.-	1995 a 1996. Jasečková, M.	€ 4.-
Archaeologia Historica 27/2002.	€ 30.-	Bibliografia slovenskej archeológie za rok	
Archeológia a ropa. Záchranné archeologické		1997 a 1998. Jasečková, M.	€ 4.-
výskumy na trase výstavby preložky		Central Europe in 8th-10th Centuries	
ropovodu.	€ 11.-	(Mitteleuropa im 8.-10. Jhd.)	€ 25.-
Archeológia - História - Geografia (Archeológia)	€ 3.-	Colloque International l'Aurignacien	
Archeológia - História - Geografia (Geografia)	€ 3.-	et le Gravettien /perigordien/ dans leur	
Archeológia - História - Geografia (História)	€ 3.-	Cadre Ecologique.	€ 13.-
Archeologická topografia Bratislavy.	€ 13.-	Complex of upper palaeolithic sites near	
Archeologická topografia Košíc.	€ 13.-	Moravany. Vol. II.	€ 13.-
Archeologické nálezy v zbierkach Mestského		Complex of upper palaeolithic sites near	
múzea v Zlatých Moravciach.		Moravany. Vol. III.	€ 15.-
Ruttkayová, J. - Ruttkay, M.	€ 6.-	Der sonderbare Baron. Dvořák, P.	€ 13.-
Archeologické pamiatky a súčasnosť.	€ 3.-	Die Ergebnisse der arch. Ausgrab. beim	
Archeologičeskije vesti.	€ 6.-	Aufbau des Kraftwerksystems	
AVANS v roku 1974.	€ 3.-	Gabčíkovo-Nagymaros.	€ 7.-
AVANS v roku 1975.	€ 4.-	Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit.	
AVANS v roku 1976.	€ 5.-	Novotný, B.	€ 1.-
AVANS v roku 1977.	€ 5.-	Európa okolo roku 1000.	€ 25.-
AVANS v roku 1978.	€ 3.-	Europas mitte 1000.	€ 67.-
AVANS v roku 1979.	€ 3.-	Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel-	
AVANS v roku 1988.	€ 10.-	und Osteuropa.	€ 65.-
AVANS v roku 1989.	€ 10.-	Gerulata I.	€ 20.-
AVANS v roku 1990.	€ 10.-	Graphische Auswertung osteometrischer Werte	
AVANS v roku 1991.	€ 13.-	in der historischen Osteologie. Sep.	
AVANS v roku 1992.	€ 12.-	ŠZ 12/1964. Rajtová, V.	€ 3.-
AVANS v roku 1993.	€ 13.-	Hallstatt a Býčí skála. Průvodce výstavou.	€ 2.-
AVANS v roku 1994.	€ 14.-	História skla 2001. Zborník referátov	€ 10.-
AVANS v roku 1995.	€ 15.-	Importants Sites Slaves en Slovaquie.	€ 3.-
AVANS v roku 1996.	€ 15.-	Interaktionen der mitteleuropaischen Slawen	
AVANS v roku 1997.	€ 18.-	und anderen Ethniken in 6.-10. Jh.	€ 12.-
AVANS v roku 1998.	€ 18.-	IX. meždunarodnyj sjezd slavistov.	
AVANS v roku 1999.	€ 19.-	Kijev 7. 9.-13. 9. 1983.	€ 1.-
AVANS v roku 2000.	€ 20.-	Kelemantia Brigetio. (ang.)	€ 10.-
AVANS v roku 2001.	€ 32.-	Kelemantia Brigetio. (nem.)	€ 10.-
AVANS v roku 2002.	€ 22.-	Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches	
AVANS v roku 2003.	€ 25.-	Zentrum der Nordslowakei. Pieta, K.	€ 13.-
AVANS - register za roky 1984-1993.	€ 25.-	Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum	
AVANS v roku 2004.	€ 27.-	severného Slovenska. Pieta, K.0	€ 13.-
Bajč-Vlkanovo. Sep. ŠZ 12/1964. Točík, A.	€ 1.-	Mstěnice - zaniklá středověká ves 1. Nekuda, V.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1980.		Najstaršie roľnícke osady na Slovensku.	
Melicher, J.	€ 2.-	Novotný, B.	€ 1.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1981.		Numizmatika v Československu.	€ 3.-
Melicher, J.	€ 2.-	Orientačná príručka európskych mincí 16.-20. stor.	
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1986.		II. časť - Poľsko 1506-1864. Hunka, J.	€ 11.-
Melicher, J.	€ 2.-	Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie).	
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1987.		Vyhodnotenie. Hanuliak, M.-Rejholcová, M.	€ 23.-
Melicher, J.	€ 1.-	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca	
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1988.		5. až 13. stor. I. zv., 1. a 2. časť. Západosl. kraj.	€ 20.-
Melicher, J. - Mačalová, H.	€ 2.-	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca	

5. až 13. stor. II. časť. Stredoslovenský kraj.	€ 10.-	Slovenská numizmatika X.	€ 3.-
Rapports du III ^e Congres International		Slovenská numizmatika XI.	€ 5.-
d'Archeologie Slave 1. sept. 1975.	€ 8.-	Slovenská numizmatika XV.	€ 8.-
Rapports du III ^e Congres International		Slovenská numizmatika XVI.	€ 8.-
d'Archeologie Slave 2. sept. 1975.	€ 3.-	Stredné Slovensko 2. Šoka, M.	€ 2.-
Referáty o pracovných výsledkoch		Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III.-IV.	€ 18.-
čas. archeologie za rok 1958, časť II.	€ 1.-	Studia Historica Slovaca XVI.	€ 3.-
Slovacchia. Crocevia delle civiltà 'Europee 2005	€ 25.-	Studia Historica Slovaca XVII.	€ 4.-
Slovacchia. Katalóg výstavy	€ 25.-	Studie muzea Kroměřížska 88.	€ 5.-
Slovenská archeológia 1961/1-2	€ 13.-	Svätopluk 894-1994. Materiály z konferencie.	€ 23.-
Slovenská archeológia 1962/1	€ 7.-	Šebastovce I. Gräberfeld aus der Zeit des	
Slovenská archeológia 1962/2	€ 7.-	awarischen Reiches. Katalog.	
Slovenská archeológia 1966/1	€ 7.-	Budinský-Krička, V.-Točík, A.	€ 13.-
Slovenská archeológia 1968/2	€ 7.-	Stanislav Šiška 1935-2001.	€ 5.-
Slovenská archeológia 1971/1	€ 9.-	Šperk a súčasti odevu. Terminológia I.	€ 6.-
Slovenská archeológia 1972/1	€ 9.-	Šperk a súčasti odevu. Terminológia III.	€ 11.-
Slovenská archeológia 1976/1	€ 9.-	Študijné zvesti 7/1961	€ 3.-
Slovenská archeológia 1983/1	€ 9.-	Študijné zvesti 8/1962	€ 3.-
Slovenská archeológia 1984/1	€ 9.-	Študijné zvesti 10/1962	€ 3.-
Slovenská archeológia 1984/2	€ 9.-	Študijné zvesti 12/1964	€ 3.-
Slovenská archeológia 1985/1	€ 9.-	Študijné zvesti 13/1964	€ 2.-
Slovenská archeológia 1985/2	€ 9.-	Študijné zvesti 14/1964	€ 2.-
Slovenská archeológia 1986/1	€ 9.-	Študijné zvesti 15/1965	€ 3.-
Slovenská archeológia 1986/2	€ 9.-	Študijné zvesti 16/1968	€ 5.-
Slovenská archeológia 1987/1	€ 9.-	Študijné zvesti 17/1969	€ 5.-
Slovenská archeológia 1987/2	€ 9.-	Študijné zvesti 18/1970	€ 9.-
Slovenská archeológia 1988/1	€ 10.-	Študijné zvesti 19/1981	€ 7.-
Slovenská archeológia 1988/2	€ 10.-	Študijné zvesti 21/1985	€ 8.-
Slovenská archeológia 1989/1	€ 10.-	Študijné zvesti 23/1987	€ 9.-
Slovenská archeológia 1989/2	€ 10.-	Študijné zvesti 24/1988	€ 6.-
Slovenská archeológia 1990/1	€ 10.-	Študijné zvesti 25/1988	€ 5.-
Slovenská archeológia 1990/2	€ 10.-	Študijné zvesti 26/1990	€ 18.-
Slovenská archeológia 1992/1	€ 15.-	Študijné zvesti 27/1991	€ 15.-
Slovenská archeológia 1992/2	€ 15.-	Študijné zvesti 28/1992	€ 20.-
Slovenská archeológia 1993/1	€ 15.-	Študijné zvesti 29/1993	€ 18.-
Slovenská archeológia 1993/2	€ 15.-	Študijné zvesti 30/1994	€ 15.-
Slovenská archeológia 1994/1	€ 15.-	Študijné zvesti 31/1995	€ 20.-
Slovenská archeológia 1994/2	€ 15.-	Študijné zvesti 32/1996	€ 21.-
Slovenská archeológia 1995/1	€ 16.-	Študijné zvesti 33/1999	€ 20.-
Slovenská archeológia 1995/2	€ 16.-	Študijné zvesti 34/2002	€ 23.-
Slovenská archeológia 1996/1	€ 17.-	Študijné zvesti 35/2002	€ 25.-
Slovenská archeológia 1996/2	€ 17.-	Študijné zvesti 36/2004	€ 30.-
Slovenská archeológia 1996/2 (Neviazaná)	€ 12.-	Študijné zvesti 37/2005	€ 20.-
Slovenská archeológia 1997/1	€ 18.-	Študijné zvesti 38/2005	€ 20.-
Slovenská archeológia 1997/2	€ 18.-	Terra sigillata in Mähren. Droberjar, E.	€ 13.-
Slovenská archeológia 1998/1	€ 20.-	Točík Anton 1918 - 1994. Biografia, bibliografia.	€ 5.-
Slovenská archeológia 1998/2	€ 20.-	Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung	
Slovenská archeológia 1999/1	€ 20.-	der Ostslowakei in Bezug	
Slovenská archeológia 1999/2	€ 20.-	zu den Nachbargebieten.	€ 10.-
Slovenská archeológia 2000/1	€ 22.-	Ve službách archeologie IV.	€ 25.-
Slovenská archeológia 2000/2	€ 22.-	Ve službách archeologie V.	€ 25.-
Slovenská archeológia 2001/1-2	€ 44.-	Velikaja Moravia. Sokrovišča prošlo	
Slovenská archeológia 2002/1	€ 22.-	Čechov i Slovakov. Katalog - Kiev.	€ 1.-
Slovenská archeológia 2002/2	€ 22.-	Východoslovenský pravek - Special Issue.	€ 28.-
Slovenská archeológia 2003/1	€ 22.-	Východoslovenský pravek I.	€ 7.-
Slovenská archeológia 2003/2	€ 22.-	Východoslovenský pravek II.	€ 7.-
Slovenská archeológia 2004/1	€ 22.-	Východoslovenský pravek IV.	€ 12.-
Slovenská archeológia 2004/2	€ 22.-	Východoslovenský pravek V.	€ 13.-
Slovenská archeológia 2005/1	€ 22.-	Východoslovenský pravek VI.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2005/2	€ 22.-	Východoslovenský pravek VII.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2006/1	€ 22.-	Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby	
Slovenská numizmatika VII.	€ 3.-	bronzovej na Slovensku (2300-800).	
Slovenská numizmatika VIII.	€ 3.-	Furmánek, V.	€ 19.-

EDÍCIE VYDÁVANÉ ARCHEOLOGICKÝM ÚSTAVOM SAV V NITRE

ARCHAEOLOGICA SLOVACA MONOGRAPHIAE



FONTES

- I. Beňadik, B. - Vlček, E. - Ambros, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957. ----
- II. Budinský-Krička, V.: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1959. ----
- III. Chropovský, B. - Dušek, M. - Polla, B.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960. ----
- IV. Polla, B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962. ----
- V. Točík, A.: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava 1964. € 4.-
- VI. Dušek, M.: Thrakisches Gräberfeld der Hallsattzeit in Chotín. Bratislava 1966. € 5.-
- VII. Čilinská, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966. € 5.-
- VIII. Bánesz, L.: Barca bei Košice - paläolithische Fundstelle. Bratislava 1968. ----
- IX. Novotná, M.: Die Bronzefortfunde in der Slowakei (Spätbronzezeit). Bratislava 1970. ----
- X. Polla, B.: Kežmarok (Ergebnisse der historisch-archäologischen Forschung). Bratislava 1971. ----
- XI. Svoboda, B.: Neuerworbene römische Metallgefäße aus Stráže bei Piešťany. Bratislava 1972. ----
- XII. Vladár, J.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1974. ----
- XIII. Ambros, C. - Müller, H.-H.: Frühgeschichtliche Pferdeskelettfunde aus dem Gebiet der Tschechoslowakei. Bratislava 1980. € 3.-
- XIV. Kolník, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980. ----
- XV. Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Analyse. ISBN 80-88709-23-7 € 10.-
- Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Analýza. ISBN 80-88709-13-X € 8.-
- Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Katalóg. ISBN 80-88709-22-9 € 15.-
- XVI. Kuzmová, K.: Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997. ISBN 80-88709-32-6 € 23.-
- XVII. Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Nitra 2000. ISBN 80-88709-47-4 € 23.-



CATALOGI

- I. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968. € 6.-
- II. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava 1968. € 4.-
- III. Točík, A.: Altmagyarische Gräberfelder in Südwestslowakei. Bratislava 1968. € 4.-
- IV. Dušek, M.: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1969. € 5.-
- V. Čilinská, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973. ----
- VI. Veliačik, L. - Romsauer, P.: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku I. Katalóg. Nitra 1994. ISBN 80-88709-15-6 € 18.-
- VII. Bujna, J.: Malé Kosihy. Latènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Nitra 1995. ISBN 80-88709-18-0 € 20.-
- VIII. Březinová, G.: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit Katalog. Bratislava 2000. ISBN 80-224-0649-X € 25.-
- IX. Březinová, G. a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. Katalog. Nitra 2003. ISBN 80-88709-62-2 € 20.-



STUDIA

- I. Pieta, K.: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982. ----
- II. Veliečik, L.: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983. ----
- III. Fusek, G.: Slovensko vo včasnოსlovenskom období. Nitra 1994. ISBN 80-88709-17-2 ----
- IV. Pavúk, J.: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra 1994. ISBN 80-88709-19-9 € 18.-
- V. Pavúk, J. - Batora, J.: Siedlung und Gräberfeld der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995. ISBN 80-88709-24-5 ----
- VI. Šalkovský, P.: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra 2001. ISBN 80-88709-52-0 € 17.-
- VII. Ruttkay, A. - Ruttkay, M. - Šalkovský, P. (Ed.): Slovensko vo včasnom stredoveku. Nitra 2002. ISBN 80-88709-60-1 ----
- VIII. Pieta, K. - Ruttkay, A. - Ruttkay, M. (Ed.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2003. ISBN 80-88709-90-3 € 28.-



COMMUNICATIONES

- I. Batora, J. - Peška, J. (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999. ISBN 80-88709-40-7 € 28.-
- II. Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 1998. Nitra 1999. ISBN 80-88709-41-5 € 25.-
- III. Friesinger, H. - Pieta, K. - Rajtár, J. (Hrsg.): Metallgewinnung und - Verarbeitung in der Antike. Nitra 2000. ISBN 80-88709-48-2 € 28.-
- IV. Cheben, I. - Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2001. Nitra 2002. ISBN 80-88709-57-1 € 45.-
- V. Kuzmová, K. - Pieta, K. - Rajtár, J. (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra 2002. ISBN 80-88709-61-X € 55.-
- VI. Batora, J. - Furmánek, V. - Veliačik, L. (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004. ISBN 80-88709-70-9 € 35.-
- VII. Fusek, G. (Ed.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004. ISBN 80-88709-71-7 € 60.-
- VIII. Cheben, I. - Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2004. Nitra 2005. ISBN 80-88709-83-0 € 60.-



ARCHEOLOGICKÉ PAMÄTNÍKY SLOVENSKA

- I. Furmánek, V.: Radzovce - osada ľudu popolnicových polí. Bratislava 1990. ISBN 80-224-0094-7 € 3.-
- II. Lamiová, M.: Zemlín - obec s bohatou minulosťou. Košice 1993. ISBN 80-900444-2-5 € 7.-
- III. Čilinská, Z.: Slovania a avarský kaganát. Bratislava 1993. ISBN 80-7127-059-8 -----
- IV. Šiška, S.: Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej. Bratislava 1995. ISBN 80-224-0198-6 -----
- V. Pieta, K.: Liptovská Mara. Bratislava 1996. ISBN 80-967366-7-1 € 13.-
- VI. Hromada, J.: Moravany nad Váhom. Bratislava 2000. ISBN 80-88709-45-8 € 13.-
- VII. Olexa, L.: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003. ISBN 80-88709-66-0 € 15.-
- VIII. Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej. Košice 2005. ISBN 80-88-709-74-1 € 15.-

ACTA INTERDISCIPLINARIA ARCHAEOLOGICA

- Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.-13. storočí. Nitra 1979. -----
- Furmánek, V. - Stloukal, M.: Antropologický rozbor žárových hrobov piliňské a kyjatickej kultúry. Nitra 1982. -----
- Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. III. Nitra 1984. € 9.-
- Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. IV. Nitra 1986. € 9.-
- Archeológia-Geofyzika-Archeometria. Nitra 1987. € 7.-
- Súčasný poznatky z archeobotaniky na Slovensku. Nitra 1989. € 6.-
- Palaeoethnobotany and Archaeology, International Work-Group for Paleoethnobotany. 8th Symposium Nitra - Nové Vozokany 1989. Nitra 1991. € 16.-
- Hajnalová, E.: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 1993. ISBN 80-88709-02-4 € 9.-
- Vondráková, M.: Malé Kosihy II. Nitra 1994. ISBN 80-88709-14-8 € 13.-
- Hajnalová, E.: Ovocie a ovocinárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 2001. ISBN 80-88-709-38-5 € 13.-

MATERIALIA ARCHAEOLOGICA SLOVACA (edícia ukončená)

- I. Točík, A.: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1980. -----
- II. Budinský-Krička, V.: Kráľovský Chlmec. Nitra 1980. -----
- III. Točík, A.: Nitriansky Hrádok - Zámeček. I; II; Tabuľky. Nitra 1981. -----
- IV. Točík, A.: Malé Kosihy - osada zo staršej doby bronzovej. Nitra 1981. -----
- V. Beňadik, B.: Maňa. Keltisches Gräberfeld - Fundkatalog. Nitra 1983. € 8.-
- VI. Dušek, M. - Dušková, S.: Smolenice - Molpír I. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. Nitra 1985. -----
- VII. Wiederman, E.: Archeologické pamiatky topolčianskeho okresu. Nitra 1985. -----
- VIII. Budinský-Krička, V. - Veliačik, L.: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986. -----
- IX. Kuzmová, K. - Roth, P.: Terra sigillata v Barbariku. Nitra 1988. -----
- X. Hanuliak, M. - Kuzma, I. - Šalkovský, P.: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra 1993. ISBN 80-88709-07-5 € 20.-
- XI. Šalkovský, P.: Hradisko v Detve. Nitra 1994. ISBN 80-88709-10-5 € 10.-
- XII. Hanuliak, M.: Malé Kosihy I. Nitra 1994. ISBN 80-88709-12-1 € 13.-
- XIII. Dušek, M. - Dušková, S.: Smolenice - Molpír II. Nitra 1995. ISBN 80-88709-20-2 € 15.-

ŠTUDIJNÉ ZVESTI ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

39

Hlavný redaktor *Ivan Kuzma*
Výkonná redaktorka *Daniela Fábiková*
Počítačová sadzba *Zuzana Turzová*
Nemecký preklad *Eva Pietová*

Vydavateľ Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre
Rok vydania 2006
Tlač Michel Angelo Nitra

Rozširuje, objednávky a predplatné aj do zahraničia prijíma
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra
E-mail nrauhalm@savba.sk

ISBN 80-88709-95-4